

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFLAR ÖZELİNDE
KUTSAL ZAMANIN
SOSYOKÜLTÜREL ve İKTİSADİ ANLAMI

ÖZCAN GARAN

2502110221

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. VEYSEL BOZKURT

İSTANBUL, 2020

ÖZ

MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFLAR ÖZELİNDE KUTSAL ZAMANIN SOSYOKÜLTÜREL ve İKTİSADİ ANLAMI

ÖZCAN GARAN

Tez çalışması, kutsal zamanın, Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden kurumsal boyutuna; muhafazakâr orta sınıflar özelinde toplumsal boyutuna odaklanmıştır. Gömülü teori yapılandırması desenine göre tasarlanan çalışmada, beş farklı nitel teknik kullanılmıştır. Kutsal zamanın kurumsal boyutu için içerik analizi ve gözlemlerden faydalanılmıştır. Bu anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar veri olarak alınmıştır. Kutsal zamanın toplumsal boyutu için ise halk arasında üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında saha çalışması yapılmıştır. Buradan hareketle yedi adet gözlem gerçekleştirilmiştir. Ayrıca günce ve derinlemesine mülakat soru formlarının hazırlanması için bir odak grup görüşmesi düzenlenmiştir. Son olarak üç aylar sürecinde 14 gönüllü katılımcı kendilerine verilen günceleri doldurmuş; 16 gönüllü katılımcıyla da derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

Sahadan toplanan veriler, nitel veri analiz programında kodlandıktan ve analizleri yapıldıktan sonra, kutsal zamanın kuramsal yapısı ortaya konulmuştur. Bu anlamda kutsal zamanın kurumsal boyutunda dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamın bulunduğu; kutsal zamanın toplumsal boyutunda ise dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik anlamın yer aldığı keşfedilmiştir. Kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal anlamını kapsayacak şekilde, *Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı* geliştirilmiştir. Haftalık ve yıllık anlamda döngüsel olarak hareket eden kutsal zaman, hem kurumsal hem de toplumsal boyutta dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik bir anlam içeriğine sahiptir.

Gömülü teori yapılandırması deseninin artıları olarak tez araştırması sürecinde, başta öngörülmeven bulgulara ulaşılmış, kutsal zamanın kurumsal boyutunda *Emanet Toplum Tasavvuru* ve *Medinetü'l Emâne* isimli iki farklı kuramsal çerçeve çizilmiştir. Son olarak tezin yazıldığı dönem, ulusal ve küresel düzeyde etkili olan koronavirüs salgınına denk geldiği için, kutsal zaman ile koronalı zaman arasında da bir ilişkinin olduğu görülmüş, yapılan analizler sonucunda *Koronatopya* isimli son bir kavramsal çerçeve daha oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kutsal zaman, kutsal zamanın kurumsal anlamı, kutsal zamanın toplumsal anlamı, muhafazakârlık, orta sınıflar

ABSTRACT

THE SOCIOCULTURAL AND ECONOMIC MEANING OF SACRED TIME IN CONSERVATIVE MIDDLE CLASSES

ÖZCAN GARAN

The dissertation study focuses on the institutional dimension of the sacred time through the Presidency of Religious Affairs, and on the social dimension specific to the conservative middle classes. Five different qualitative techniques were used in the study that was designed according to the grounded theory construction pattern. Content analysis and observations were utilised for the institutional dimension of the sacred time. In this sense, khutbas, Religious calendar and sermons produced by the Presidency of Religious Affairs were taken as data. For the social dimension of the sacred time, fieldwork was carried out in the months of Recep, Saban and Ramadan, which are known as the three months among the public. Based on this, seven observations were executed. In addition, a focus group meeting was held for the preparation of diary and in-depth interview questionnaires. Finally, over the three months period, 14 volunteer participants filled in the diaries given to them; In-depth interviews were conducted with 16 volunteer participants.

After the data collected from the field were coded in a qualitative data analysis program and analyzed subsequently, the theoretical structure of the sacred time was presented. In this sense, it has been discovered that there is a religious, sociocultural, economic and political meaning in the institutional dimension of the sacred time; and a religious, sociocultural, economic, political and psychological meaning in the sociological dimension. *The Theory of Medcezir in Sacred Time* has been developed to cover the institutional and social meaning of the sacred time. Sacred time, which moves cyclically in weekly and annual terms, has a religious, sociocultural, economic, political and psychological content both in institutional and social dimensions.

There were unforeseen findings that were not anticipated at the beginning but were reached during the thesis research process which were the advantages of the grounded theory structuring pattern. The two different theoretical frameworks were drawn as a result, in the institutional dimension of the sacred time, namely *Emanet Toplum Tasavvuru* and *Medinetü'l Emame*. Finally, since the period in which the thesis was written coincided with the coronavirus epidemic that was effective at national and global level, it was seen that there was a relationship between sacred time and corona time, and as a result of the analysis, a final conceptual framework called *Coronatopia* was created.

Keywords: Sacred time, the institutional meaning of the sacred time, the social meaning of the sacred time, conservatism, middle classes

ÖNSÖZ

Takvimlerden ve saatlerden takip ettiğimiz zaman... Doğumu ve ölümü, barışı ve savaşı, sevgiyi ve nefreti ifade ederken kullandığımız zaman... Gündelik hayatın parçası, hatta gündelik hayatın ta kendisi olan zaman... Onun bize konuk olduğunu zannederken, asıl bizim ona konuk olduğumuz zaman... En nihayetinde, belki de onun bizde konuk olduğu yanılsamasını, en fazla yaşadığımız kutsal zaman... Farklı kültürlerden farklı insanlar için farklı anlamları olan ve bazı kutsal zamanların diğer bazılarıyla yer yer karşılaştığı, örtüştüğü ve hatta çarpıştığı kutsal zaman... İslam dini özelinde ayın söz sahibi olduğu kutsal zaman... Haftalık ve yıllık karşılaşmaların insanda döngüsel bir izlenim bıraktığı, İslami kutsal zaman... Cuma günlerinde, Ramazan ayında, hac mevsiminde, kurban ibadetinde kendisine yer bulan İslami kutsal zaman... Dolayısıyla toplumsal bir boyutu olan, bu anlamda toplumun muhafazakâr orta sınıflar özelinde bir boyutu olan; topluma karşı (bir çift) sözü olan Diyanet İşleri Başkanlığı özelinde de kurumsal bir boyutu olan İslami kutsal zaman... Her iki boyutun farklı anlam dünyaları olsa da en azından başlıklarda anlaştıkları kutsal zaman... Bir yanda dini anlam ki işin olmazsa olmazı... Diğer yanda sosyokültürel ve iktisadi anlam ki tezin olmazsa olmazı... Öte yanda siyasi ve psikolojik anlam ki rastlantının olmazsa olmazı...

Gömülü teori yapılandırması deseni, aylar süren bir emek, yüzlerce sayfalık belge, onlarca derinlemesine mülakat ve günce, binlerce kod, onlarca kategori, dört bölüm, dört kuramsal çerçeve, üç yüz sayfaya yakın tez çalışması ve en sonunda bitiş çizgisi. Tabii, unutmadan belirtmem gerek, bir de koronavirüs salgını. Süreci yaşamak anlatmaktan çok ama çok daha zor. Bir araştırmacı için tüm bu süreçlerde kararlar almak tez çalışmalarının doğasında var. Bazen danışmanla, bazen tez izleme jüriyle ama çoğu zaman da yalnız karar almak. Şahsen şanslı bir doktora öğrencisiyim. Alanında uzman isimlerden Prof. Dr. Veysel Bozkurt'la çalışma fırsatı bulabildim. En az onun kadar şanslı olduğum bir başka konu da tez izleme jürim. Yine alanlarında uzman iki isim; bir yanda Prof. Dr. Yunus Kaya diğer yanda Doç. Dr. Lütfi Sunar. Üçüne de teşekkürü borç bilirim. Tez konum hususunda teşvikini hiçbir zaman unutmayacağım Lütfi Hocama ayrıca teşekkürler.

Bir tez çalışmasında kararlar yalnız alınabilir ama süreç yalnız ilerlemez. İçinden çıkamadığımız, aklımıza takılan herhangi bir sorun olduğunda ya da sadece gelişmeleri bile paylaşmak için aradığımız, vefakâr ve hatta cefakâr insanlar olur. Bu anlamda İrem Güneş, Emine Yöney, Billur Engin Balın, Betül Pişkin, Arzu Şahin ve ismini sayamadığım diğer arkadaşlarıma gönül dolusu teşekkürler. Tez çalışmasında bir de kritik roller üstlenen insanlar vardır. Çözemediğimiz düşünsel ya da teknik bir sorunda hızır gibi imdadımıza yetişirler. Çiğdem Gürsoy, Aylin Cingöz, Emre Gökçay Bedrettin Furkan Yıldırım, Alper Karaağaç, Fevzi Piral, Ali Aktaş, Tahir Aktaş, Semih Çelik, Ali Fuat Yılmaz, Ebubekir Mollaahmetoğlu, Başak Demiryumruk, Ersin Erkol ve gene ismini sayamadığım diğer arkadaşlarım, sizler de iyi ki varsınız.

Tez çalışmamın saha kısmında odak grup görüşmelerinde ve derinlemesine mülakatlarda yer alan tüm gönüllü katılımcıları. Her birinin ismi bende gizli, onlar kendilerini biliyor, onlara da çok teşekkürler. Kendilerine özel olarak teşekkür etmek istediğim bir grup daha var. Saha çalışmamda bana bambaşka kapılar aralayan ve üç ay boyunca günlük tutmak gibi olağanüstü emek harcayan, gönüllü günce katılımcıları. Sizlerin de isimleri bende gizli, siz de kendinizi biliyorsunuz, belki de en büyük teşekkürüm sizlere. Ayrıca tezdeki analizlerimi yaparken kullandığım nitel veri analiz programı için sosyal medya üzerinden yayınladıkları ücretsiz içeriklerle pek çok araştırmacıya yol gösteren Zeynep Kurnaz ve Burak Varol'a çok teşekkür ederim. Sizler pek çoğumuzu tanımıyorsunuz ama bizler sizi tanıyoruz ve çok teşekkür ediyoruz.

Akademik hayatım boyunca yanımda olan manevi annem Derya Özcan'a, tezden ne zaman bunalsam kendilerini yanımda bulduğum arkadaşlarım Hüseyin Kalay, Ayşe Didem Taygur, Elif Taygur ve Cihan Topan'a da aynı şekilde teşekkür ederim. Son olarak her daim desteklerini hiç esirgemeyen merhum babam Mehmet Garan, annem Ayşehanım Garan, abim Ömer Garan, ablam Emine Garan ve yeğenlerim Ayşe Ecrin, Mehmet Eren ve Ege'ye sonsuz teşekkürler.

Özcan GARAN

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	9
1.1.1. Muhafazakârlık Kavramı	9
1.1.2. Orta Sınıf(lar) Kavramı.....	13
1.1.3. Kutsal Zaman Kavramı.....	16
1.2. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı.....	18
1.3. Araştırmanın Deseni	20
1.4. Veri Toplama Teknikleri ve Örneklem	25
1.4.1. İçerik Analizi.....	27
1.4.2. Gözlem.....	35
1.4.3. Odak Grup Görüşmesi.....	38
1.4.4. Günce Araştırması	47
1.4.5. Derinlemesine Mülakat.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL ZAMANIN KURUMSAL ANLAMI: T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

2.1. Kutsal Zamanın Kurumsal Çerçevesi	63
2.1.1. Zaman Anlayışı	64
2.1.2. Kutsal Zaman Anlayışı	65
2.1.3. Koronali Zaman Anlayışı.....	66
2.2. Kutsal Zamanın Kurumsal Anlamı	67
2.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı.....	75
2.3.1. Kutsal Zamanın İnanç Boyutu	76
2.3.2. Kutsal Zamanın Ahlak Boyutu.....	78
2.3.2.1. Güzel Ahlaki Özellikler	79
2.3.2.2. Kötü Ahlaki Özellikler	83
2.3.3. Kutsal Zamanın İbadet Boyutu	85
2.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı	87
2.4.1. Kutsal Zamanda İnsan ve Yakın Çevresi.....	90
2.4.2. Kutsal Zamanda İnsan ve Toplumsal Çevresi.....	95
2.4.3. Kutsal Zamanda İnsan ve İslam Ümmeti.....	99
2.4.4. Kutsal Zamanda Kültürel Değerler ve Toplumsal Adetler	101
2.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	102
2.5.1. Can ve Mal Güvenliği-Kutsal Zaman İlişkisi	102
2.5.2. İktisadi İstekler-Kutsal Zaman İlişkisi	103
2.5.3. İktisadi Korkular-Kutsal Zaman İlişkisi	104
2.5.4. Çalışma Hayatı-Kutsal Zaman İlişkisi.....	105
2.5.5. İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi.....	106
2.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	109
2.6.1. Kutsal Zamanda Milli Değerler	109
2.6.2. Kutsal Zamanda Evrensel Değerler.....	113
2.6.3. Kutsal Zamanda Ulusal ve Küresel Tehditler	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL ZAMANIN TOPLUMSAL ANLAMI: MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFLAR

3.1. Kutsal Zamanın Toplumsal Çerçevesi.....	117
3.1.1. Zaman Anlayışı	119
3.1.2. Kutsal Zaman Anlayışı	120
3.1.3. Koronali Zaman Anlayışı.....	123
3.2. Kutsal Zamanın Toplumsal Anlamı	125
3.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı.....	128
3.3.1. Cuma Gününün Dini Anlamı	128
3.3.2. Üç Ayların Dini Anlamı	130
3.3.3. Ramazan Ayının Dini Anlamı.....	132
3.3.4. Kutsal Zamanın İbadet Boyutu	134
3.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı	137
3.4.1. Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı.....	138
3.4.2. Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı	141
3.4.3. Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı	143
3.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	149
3.5.1. Cuma Gününün İktisadi Anlamı	150
3.5.2. Ramazan Ayının İktisadi Anlamı	151
3.5.3. İbadetlerin İktisadi Anlamı	153
3.5.3.1. Zekât	153
3.5.3.2. Sadaka	160
3.5.3.3. Hac.....	163
3.5.3.4. Umre	164
3.5.3.5. Kurban.....	165
3.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	168
3.7. Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı	170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEZ ÇALIŞMASININ KURAMSAL KATKILARI

4.1. Gömülü Teori Yapılandırması Deseninde Kuram Oluşturma	172
4.2. Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı.....	175
4.3. Emanet Toplumu Tasavvuru	186
4.3.1. Emanet Toplumu Tasavvurunun Dini Bağlamı	188
4.3.2. Emanet Toplumu Tasavvurunun Sosyokültürel Bağlamı.....	189
4.3.3. Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevre İlişkisi.....	190
4.3.3.1. Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevre İlişkisi	191
4.3.3.2. Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi.....	193
4.3.4. Emanet Toplumu Tasavvurunun İktisadi Bağlamı.....	195
4.3.5. Emanet Toplum Tasavvurunun Siyasi Bağlamı.....	196
4.4. Medinetü'l Emame	198
4.5. Küresel Salgından Distopyaya: Koronatopya	203
4.5.1. Koronatopya'da Kutsal Zaman	204
4.5.1.1. Koronatopya'da Cuma Günleri	204
4.5.1.2. Koronatopya'da Üç Aylar	206
4.5.1.3. Koronatopya'da Ramazan Ayı	209
4.5.2. Koronatopya'nın Dini Anlamı	211
4.5.3. Koronatopya'nın Sosyokültürel Anlamı	213
4.5.4. Koronatopya'nın İktisadi Anlamı.....	215
SONUÇ.....	216
KAYNAKÇA.....	224
EKLER.....	231
ÖZGEÇMİŞ	275

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Nitel Araştırmada Örneklem Yöntemleri	26
Tablo 2: Gözlem Yerleri	36
Tablo 3: Odak Grup Görüşmesi Katılımcıları-Demografik Bilgiler.....	38
Tablo 4: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel ve İktisadi Anlamı	42
Tablo 5: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1.....	43
Tablo 6: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2.....	44
Tablo 7: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı	45
Tablo 8: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	46
Tablo 9: Günce Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 1.....	51
Tablo 10: Günce Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 2.....	52
Tablo 11: Günce Katılımcılarının Veri Katkıları.....	53
Tablo 12: Derinlemesine Mülakat Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 1	54
Tablo 13: Derinlemesine Mülakat Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 2	55
Tablo 14: Derinlemesine Mülakat Katılımcılarının Veri Katkıları 1.....	59
Tablo 15: Derinlemesine Mülakat Katılımcılarının Veri Katkıları 2.....	60
Tablo 16: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 1	73
Tablo 17: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2	74
Tablo 18: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1	75
Tablo 19: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2.....	76
Tablo 20: Dünya ve Ahiret Dengesi	77
Tablo 21: Güzel ve Kötü Ahlaki Özellikler Karşılaştırması	78
Tablo 22: Güzel Ahlaki Özellikler (İlk 10 kod)	79
Tablo 23: Güzel Ahlaki Özellikler (Çift Haneli Kodlamalar).....	81
Tablo 24: Kötü Ahlaki Özellikler	83
Tablo 25: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu	85
Tablo 26: Kutsal Zaman-İbadet İlişkisi (Diyanet Takvim).....	86
Tablo 27: İnsan ve Yakın Çevresi 1	90
Tablo 28: İnsan ve Yakın Çevresi 2.....	91
Tablo 29: İnsan ve Toplumsal Çevresi.....	95
Tablo 30: İnsan ve İslam Ümmeti.....	99
Tablo 31: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	102
Tablo 32: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı-Can ve Mal Güvenliği	103
Tablo 33: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi	106
Tablo 34: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	109
Tablo 35: Kutsal Zamanda Milli Değerler	110
Tablo 36: Kutsal Zamanda Evrensel Değerler	113
Tablo 37: Kutsal Zamanda Ulusal ve Küresel Tehditler.....	115
Tablo 38: Günce Çalışması-Fadime Bulut (G-)-Ramazan'ın Son 10 Günü	122

Tablo 39: Koronali Zamanların Etkisi	123
Tablo 40: Günce Çalışması-Hatice Köse (G47)- Koronali Zamanlar	124
Tablo 41: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 1	126
Tablo 42: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2	126
Tablo 43: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Sosyokültürel Anlam	127
Tablo 44: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1	128
Tablo 45: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2	129
Tablo 46: Günce Çalışması-Meryem Sarı (G61)-Kutsal Zamanın Dini Anlamı.....	130
Tablo 47: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Üç Ayların Dini Anlamı	132
Tablo 48: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Ramazan Öncesi ve Sonrası.....	133
Tablo 49: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 1	135
Tablo 50: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 2	135
Tablo 51: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 1	137
Tablo 52: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 2	137
Tablo 53: Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı 1	138
Tablo 54: Günce Çalışması-Mehmet Yılmaz (40)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı.....	140
Tablo 55: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı	141
Tablo 56: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Üç Aylar)	142
Tablo 57: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Ramazan Davetleri)	144
Tablo 58: Eski-Yeni Ramazanlar Karşılaştırması	148
Tablo 59: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı 1	149
Tablo 60: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı 2	149
Tablo 61: Cuma Gününün İktisadi Anlamı	150
Tablo 62: Dışarıda İftar-Sahur Alışkanlıkları.....	151
Tablo 63: Zekât.....	154
Tablo 64: Zekâtta Aracılar	154
Tablo 65: Zekât Verilen Yer Tercihleri	155
Tablo 66: Zekâtta Kişisel Tercihler	156
Tablo 67: Zekâtta Kurumsal Tercihler	157
Tablo 68: Zekâtta Pozitif Ayrımcılık	158
Tablo 69: Zekâtın Niteliği	159
Tablo 70: Zekâtın Verilme Zamanı.....	160
Tablo 71: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)- Sadaka.....	162
Tablo 72: Kurban İbadetinin Şekli.....	166
Tablo 73: Kurban Etinin Dağıtımı	167
Tablo 74: Günce Çalışması-Zeynep Taş (25)-Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	169
Tablo 75: Günce Çalışması-Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı	171
Tablo 76: Yapılandırmacı Grounded Teori	173
Tablo 77: Emanet Toplumu-Belgeler İlişkisi	187

Tablo 78: Emanet Toplumu-Kutsal Zaman İlişkisi.....	187
Tablo 79: Emanet Toplumu-Kutsal Zamanın Dini Anlamı İlişkisi	188
Tablo 80: Emanet Toplumu-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	189
Tablo 81: Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi	190
Tablo 82: Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi	192
Tablo 83: Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi	194
Tablo 84: Emanet Toplumu-Can ve Mal Güvenliği İlişkisi.....	195
Tablo 85: Emanet Toplumu-Milli Değerler İlişkisi	196
Tablo 86: Medinetü'l Emame Aktarımı	199
Tablo 87: Medinetü'l Emame 1 (Hutbeler)	199
Tablo 88: Medinetü'l Emame 2 (Hutbeler)	200
Tablo 89: Koronatopya'da Cuma Günleri 1	205
Tablo 90: Koronatopya'da Cuma Günleri 2	206
Tablo 91: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Koronatopya'nın Üç Ayları	207
Tablo 92: Günce Çalışması-Havva Turan (57)-Koronatopya'nın Üç Ayları.....	208
Tablo 93: Günce Çalışması-Fadime Bulut (G-)-Koronatopya'da Ramazan Ayı	210
Tablo 94: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Koronatopya'nın Dini Anlamı	212
Tablo 95: Günce Çalışması-Meryem Sarı (61)-Koronatopya'nın Sosyokültürel Anlamı.....	214
Tablo 96: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Koronatopya'nın Psikolojik Anlamı	214

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Gömülü Teori Araştırma Süreci Görsel Sunumu	23
Şekil 2: Nitel Teknikler Şeması	28
Şekil 3: Nitel Örneklem Şeması	30
Şekil 4: Belge Portresi 1 (Katılımcılar) ve Belge Portresi 2 (Görüşme)	39
Şekil 5: Belge Portresi 3 (Kodlar) ve Belge Portresi 4 (Süreç)	40
Şekil 6: Belge Portresi 5 (Kodlu Bölüm) ve Belge Portresi 6 (İç İç Kodlar)	40
Şekil 7: Odak Grup Görüşmesi Kod Bulutu	41
Şekil 8: Belge Portresi 1 (Hutbeler) ve Belge Portresi 2 (Çakışan Kodlar)	67
Şekil 9: Belge Portresi 3 (Recep), Belge Portresi 4 (Şaban) ve Belge Portresi 5 (Ramazan)	68
Şekil 10: Zaman Bazlı Belge Karşılaştırması	69
Şekil 11: Belge Portresi 6 (Cuma Günleri) ve Belge Portresi 7 (Zilhicce)	70
Şekil 12: Belge Portresi 8 (Vaazlar) ve Belge Portresi 9 (Çakışan Kodlar)	71
Şekil 13: Kelime Bulutu	71
Şekil 14: Kod Bulutu	72
Şekil 15: Kutsal Zaman-İbadet İlişkisi (Hutbeler)	86
Şekil 16: Nefis Muhasebesi-Olumlu Duygu Durumu İlişkisi	88
Şekil 17: İnsan ve Yakın Çevresi-Kutsal Zaman İlişkisi	91
Şekil 18: İnsan ve Yakın Çevre-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	92
Şekil 19: Aile Kurumu-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	93
Şekil 20: İnsan ve Yakın Çevresi-İç İlişkiler	94
Şekil 21: Toplumsal İlişkiler-Kutsal Zaman İlişkisi	96
Şekil 22: Camilerin Fonksiyonu-Kutsal Zaman İlişkisi	96
Şekil 23: Toplumsal Rol Modelleri-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	97
Şekil 24: Toplumsal Rol Modelleri-Kutsal Zaman İlişkisi	98
Şekil 25: İnsan ve İslam Ümmeti-Kutsal Zaman İlişkisi	100
Şekil 26: İktisadi İstekler-Kutsal Zaman İlişkisi	104
Şekil 27: İktisadi Korkular-Kutsal Zaman İlişkisi	105
Şekil 28: İktisadi Dayanışma-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	107
Şekil 29: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi	108
Şekil 30: Kutsal Zamanda Milli Değerler	112
Şekil 31: Kutsal Zamanda Evrensel Değerler	114
Şekil 32: Ulusal ve Küresel Tehditler-Kötülük-Fitne ve Fesat İlişkisi	116
Şekil 33: Kod Bulutu (Derinlemesine Mülakatlar)	125
Şekil 34: Belge Karşılaştırma Tablosu-İbadetler	136
Şekil 35: İbadetlerin İktisadi Boyutu	153
Şekil 36: Yurtiçi-Yurtdışı Kurban Bağışı Örüntüsü	167
Şekil 37: Tez Çalışmasının Kapsamı	178

Şekil 38: Kutsal Zamanın Döngüsellığı (Daireselliğı)	179
Şekil 39: Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı (Aynalı Kuram Oluşturma Yöntemi- Kuram Ağacı)	182
Şekil 40: Kurumsal Zamanın Kuramsal Katkısı: Emanet Toplum Tasavvuru	186
Şekil 41: Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi.....	191
Şekil 42: Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi.....	192
Şekil 43: Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi.....	194
Şekil 44: Emanet Toplumu-Milli Değerler İlişkisi	197
Şekil 45: Medinetü'l Emame	198
Şekil 46: Medinetü'l Emame-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi.....	200
Şekil 47: Medinetü'l Emame'nin Kavramsal Haritası 1	201
Şekil 48: Medinetü'l Emame'nin Kavramsal Haritası 2	201
Şekil 49: Medinetü'l Emame-Emanet Toplumu ve Toplumsal İlişkiler.....	202
Şekil 50: Koronatopya	203

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Ataşehir Mimar Sinan Camii Görselleri 1	111
Fotoğraf 2: Ataşehir Mimar Sinan Camisi Görselleri 2.....	112
Fotoğraf 3: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 1 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)	146
Fotoğraf 4: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 2 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)	147
Fotoğraf 5: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	169
Fotoğraf 6: Koronatopya’da Yapboz Görselleri.....	207
Fotoğraf 7: Koronatopya’da Elişi Maske Görselleri	208
Fotoğraf 8: Koronatopya’da Elişi Kırk Yama Görselleri	209

KISALTMALAR LİSTESİ

- Bkz.** : Bakınız
- C** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- D** : Derinlemesine Mülakat Kodu
- Ed.** : Editör
- G** : Günce Kodu
- H** : Hutbe Kodu
- Haz.** : Yayına hazırlayan
- No** : Numara
- s.** : Sayfa/sayfalar
- T** : Takvim Kodu
- V** : Vaaz Kodu
- v.d.** : Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler

GİRİŞ

Zaman temelde interdisipliner bir çalışma alanıdır. Sayısız felsefi, bilimsel ve sanatsal uğraş zamanı tanımlar, araştırır ve kullanır. Lucretius sonsuz zamanı, Einstein kozmik zamanı ve Proust da kayıp zamanı odağına yerleştirir. Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olagelmış, hatta sıklıkla ölüm ötesi bir anlam kazanmıştır. Bu bağlamda, halk masallarında zamanın “evveli”, pek çok dinde ise “ahiri” anlatılır. “Şu an” ise her yerde karşımıza çıkar. Sinemada zamanda yolculuk, insan doğasında biyolojik zaman, okültizmde astral seyahat gibi birbiriyle hiç ortak paydası bulunmayan, bir dizi farklı içerik kazanır. Özellikle dilde uzun bir yolculuğun ardından günümüze ulaşır. Bu bağlamda birçok tamlamada karşımıza çıkar: “Gül zamanı”yla mevsimsel bir tınıya, “yaşlılık zamanı”yla biyolojik bir vurguya, “antik zaman”la tarihsel bir çağa dönüşür. Onlarca fiile zarf olarak eklenir: “Zamanla” iyileşiliyorsa hastalıktan, bir sürecin kendisi; “zamansız” geliniyorsa bir yere, uygunsuzluğun ifadesi; “zamanında” başlanılıyorsa bir işe yerindeliğin belirtisi anlamlarında kullanılır.

Zaman herkesin üzerinde düşündüğü nadir kavramlardan biridir. Hasbelkader benim de ilgimi çeken, hatta çocukluk hatıralarımda kendimi içerisinde buluverdiğim, bir zihin jimnastiğini de tetikler. Kör bir hafızdan aldığı eğitimin sonunda, kendisi de hafız olan dedem, yaşadığı yer olan Kızılcabölük nahiyesinde, hatırı sayılır saygınlığının yanında, muzip bir kişiliğe de sahiptir. Kendim şahit olmasam da rivayet yoluyla bildiğim kadarıyla, kendisi yaz kış aynı yeleği giyer; biri kendisine saati sorduğunda, “alaturka mı alafranga mı” şeklinde soruya soruyla karşılık verirmiş. Aldığı cevaba göre de yeleğinin biri sağ, diğeri sol cebinde yer alan, iki köstekli saatten birini çıkartır, saati söylermiş. Dedemin şahsında ortaya çıkan bu dikotomi, Türk toplumunun iki yüz yıllık Batılılaşma yolculuğunda, erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan inkılapların, halk nezdindeki karşılığı gibidir. Hâlbuki 26 Aralık 1925'te çıkarılan yasayla, ülkede Hicri ve Rumi takvimler resmi kullanımdan kaldırılmış; 1 Ocak 1926'dan itibaren, Miladi takvime geçiş yapılmış; aynı kanunla alaturka saatin yerini de alafranga saat almıştır.

Genç Cumhuriyet'te ortaya çıkan tüm bu gelişmelere rağmen, dedemin tavrını Tanzimat reformculuğuna hep biraz daha yakın hissetmişimdir ki eskiyle yeni, farklı ceplerde dursa da, tek bir yelekte bir araya gelebilmiştir. Bu rivayetle bağlantılı olarak, dedemin halk arasında ceketsiz hafız olarak bilinmesi de, Hâce Nasreddin'in türbesi misali, beni hep gülümsetmiştir. Zamanla ilgili anılarımda, beni ziyadesiyle etkileyen, babaannemin kurmalı çalar saatidir. Doksanına merdiven dayadığı yıllarda, ziyaretine gittiğimiz zamanlarda, kerpiç evin oturma odasındaki ocak nişinde duran bu saatin, bilmediğim bir dilde konuştuğunu fark ettiğimde çok şaşırılmış, hemen bildiğim dile çevirmeye çalışmışım. Her gittiğimizde saate dokunmamam gerektiği uyarılarına rağmen, bir yolunu bulur, kendimce saati “düzeltirdim”. Hâlbuki yıllar sonra fark edeceğim gibi karşımdaki düpedüz ezani saatti.

Ezani saat alafranga saatten farklı olarak güneşin batışının 12.00 kabul edildiği ve her akşam ezanında yelkovanın tekrar 12'ye getirildiği saattir. Bulunduğumuz enlemlerde yıl içerisinde gece gündüz uzunlukları sürekli değiştiğinden, babaannem de her okunan akşam ezanında saatini yeniden kurardı. Dedemin vefatından yıllar sonra bile, kendisi kurmalı çalar saati hep ezani saate göre ayarlamaya devam etmiştir. Bugün anısının dışında kendisi de bende durmakta; köşesine çekildiği salondan düne dair hatıralar anlatmaktadır. Hem dedemin köstekli saati hem de babaannemin kurmalı çalar saati, yıllar sonra okuduğum “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”ne ve dolayısıyla Ahmet Hamdi Tanpınar'a farklı bir gözle bakmamı sağlayacaktır.

Anakroniklik riskine rağmen zamanının absürt komedi unsuru olarak son derece eleştirel bir yaklaşımı olan roman, yayınlandığı 1961 yılından geriye, modernleşme yolundaki bir ülkenin handikaplarını gözler önüne serer. Zamanın algılanış biçiminde meydana gelen toplumsal kırılmaların, modernleşmeye çalışan bir toplumda oynadığı kritik rol, devletin bu konuda yarattığı kurmaca kurum üzerinden eleştiriye tabi tutulur. Kurmacanın (gerçek) hayatla temas ettiği noktada, iki tarihsel süreç birbirini takip eder. (1) Ezani saatin minarelerden duyurulduğu klasik dönemden sonra, Osmanlı döneminde meydanlara dikilen saat kuleleriyle, kamusal bir zaman algısı yaratılmaya çalışılmış; (2) Cumhuriyet Türkiye'sinde kentlerin meydanlarını süsleyen kumbara şeklindeki saat anıtlarla, bu kamusal farklı bir işlev kazansa da devam edegelmiştir.

Romanın başkahramanı Hayri İrdal'ın çocukluğunun geçtiği evdeki ayaklı saat, ismiyle müsemma Mübarek, ise saati doğru göstermemesine rağmen, her bozuk saatin günde iki defa doğru göstermesi gibi, işlevini o anlamda kaybetmiş olmasına rağmen, mistik yanıyla aileyi ve dolayısıyla okuyucuyu kendine çeker. Kendisi olmadık yerlerde çaladursun, ezani saatte güne başlangıç olarak akşam ezanının seçilmesinin altında, bambaşka bir olgunun yattığını, gene çocukluğumda anlayamamış, Cuma gecesinin neden Perşembe günün akşamıyla başladığını çözememiştim. Hâlbuki güneşin batışı aynı zamanda ayın doğuşu anlamına da gelmektedir. İslamiyet'te gün, güneşin batışıyla değil ayın doğuşuyla başlar; dolayısıyla günün önce gecesi sonra gündüzü yaşanır. O yüzden alaturka Cuma gecesi, alafranga Perşembe akşamı başlayan gecedir. Hatta modern zamanlarda kandil geceleri tarif edilirken, Pazartesiye Saliya bağlayan gece gibi ifadelerle bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Kutsal zaman ezani saatlere, Hicri takvimlere ve hatta imsakiyelere taşınmış, eski kamusal görünürlüğünü yitirerek, özel çaba sarf edilerek bulunan bir olguya dönüşmüştür. Gün nasıl akşam başlıyorsa, aybaşı da akşam başlar çünkü İslam dininde gökcismi olan Ay, zaman dilimi olan ayın belirleyicisidir. Buradan hareketle yeni ayın gökyüzünde görüldüğü ilk gece, on iki Hicri aydan birine girilmiş olduğunu gösterir.

Ay, dünya etrafındaki dönüşünü 29,5 günde tamamladığından; Hicri aylar bazen 29, bazen 30 gün çeker. Hicri takvimde bir ay yılı, ayın dünya etrafında 12 defa dönüşüne denk gelecek şekilde, arka arkaya sıralanmasından ibarettir. O yüzden güneş takviminden farklı olarak mevsimsel döngüleri izlemez, hatta bir ay yılı 354 günde tamamlandığından, güneş yılından 11 gün daha kısadır ve sonuç olarak aşağı yukarı her otuz beş yılda bir, bir ay yılı fazla verir. Bu yüzden örneğin, Miladi olarak 70 yaşında olan bir insan, Hicri olarak 72 yaşındadır. Aynı insan, Ramazan'ın iki defa yaza iki defa da kışa denk geldiğini görecek. Bu da Noel gibi kışla özdeşleşmiş kutsal zamanlar yerine, mevsimsel etkiden uzak, her dönem farklı mevsimlere denk gelen kutsal zamanlar anlamına gelir. O yüzden kişisel anılar –özellikle çocukluk anıları- kutsal zamanların anlatımında önemli rol oynar ve kutsallıkların kişisel hafızada oynadığı rol, temel belirleyicilerden biri olur. Sonuç olarak İslamiyet'te kutsal zaman mevsim ve onun getireceği sembolizmden uzak bir karakter kazanmıştır.

İki takvimi ve iki saati aynı anda yaşayan bir toplumun ferdi olarak; kutsal zamanın, parçası olduğum toplumun hafızasında, hangi kodlarla yer ettiğine dair, kendi deneyimlerimden hareketle öngörülerde bulunsam da, bu öngörülerimin bilimsel karşılıklarının ne olduğuna dair uzun zamandır düşünmekteydim. Doktora tezimin araştırma sorusunu da, kutsal zaman kavramının toplumsal anlamı üzerine oturtabileceğimi anladım. Yalnız, süreçte başka bir sorunun daha yoluma çıktığını gördüm. Toplumun büyük bir kesimine seslenen Diyanet İşleri Başkanlığı adında bir kurum vardı ve bu kurumun sesi, her vakit namazında, her Cuma ve bayram namazında, çeşitli basılı ve görsel materyallerle muhataplarına ulaşıyordu. Demek ki kutsal zamanın toplumsal anlamı kadar kurumsal bir anlamı da olmalıydı. O zaman, bu iki anlam dünyası arasında nasıl bir ilişki vardı? İşte tam bu noktada, araştırmamı iki yönlü yapmam gerektiğine ikna oldum. İlk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanın anlamını nasıl inşa ettiğine; ikinci olarak da kutsal zamanın toplumsal anlamının nasıl şekillendiğine odaklanmalıyım.

Kutsal zamanın, kurumsal ve toplumsal anlamına ilişkin elde ettiğim bulguları anlamlandırdıktan ve kuramsal bir çerçeveye oturtuktan sonra, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilecek, her iki anlam dünyasının benzeşen ve farklılaşan yönlerine açıklık getirebilecektim. Bu esnada, nasıl bir araştırma yöntemi izlemem gerektiği sorusu aklımı kurcalamaya başladı. Bu öyle bir yöntem olmalıydı ki bakir bir alanda, hem bana hem de benden sonrakilere yol göstermeliydi. Toplumu anlamak noktasında, nitel bir yaklaşıma sahip olduğum da düşünülecek olursa, bu yöntemin nitel (ya da nitel ağırlıklı) olması gerektiğini hissediyordum. Uzun bir dönem, yöntem kitaplarını karıştırdıktan sonra, gömülü teori yapılandırması desininin tam da aradığım şey olduğuna karar verdim. Böylece verilerden yola çıkarak, tümevarımsal bir yaklaşım sergileyebilecek, ortaya yeni bir kuram koyabilecektim. Konunun üstatlarından Kathy Charmaz'ın Türkçe'ye de çevrilen, “(Grounded) Gömülü Teori Yapılandırması” isimli kitabı imdadıma yetişti ve konuyla ilgili detaylı bilgi sahibi olmamı sağladı. Hatta Charmaz'ın kendi geliştirdiği metot olan “yapılandırmacı gömülü teori modeli”, ilgimi daha çok çekti ve araştırmacıya sağladığı esnekliğin tez çalışmama daha çok katkı vereceği noktasında beni ikna etti.

Gömülü teori yapılandırması deseninde okumalarımı yoğunlaştırdıktan sonra, iki yönlü araştırmamı farklı veri toplama teknikleri kullanarak tasarlayabileceğimi fark ettim. Bu anlamda, ilk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen yazılı materyallere yöneldim. Her Cuma namazında hutbeler okunuyor, hatta bu hutbeler internet ortamında insanlarla paylaşılıyordu, erişmem de zor olmayacaktı. Camiye, namaza gittiğim zamanlarda çok gördüğüm ve gözlemlediğim kadarıyla cemaat tarafından da okunan duvar takvimleri vardı. Küçükken hatırladığım kadarıyla biz de evimize alıyorduk, babam sayfalarını okumanın dışında ezani saati buradan takip edebiliyordu. Onun da matbu haline pekâlâ ulaşabilirdim. Ayrıca her Cuma namazında camilerde vaaz da veriliyordu. O zaman tüm bu verileri bir araya getirerek içerik analizi yapabileceğimi anladım ve araştırmamın ilk kısmını tasarlamış oldum.

Yalnız içerik analizine dâhil etmek istediğim vaazların metinlerine ulaşabilmem mümkün değildi, çünkü vaazlar vaizler tarafından doğaçlama olarak veriliyordu. Zamanla, bu anonim içeriğin, kurumun ürettiği belgeler kadar kıymetli olabileceğini fark ettim. Tek bir çare kalıyordu; camilere gidip kendim kayıt almalıydım. Eğer kayıt için camiye kırk dakika önceden gideceksem ve kayıt cihazıyla da ses kaydı alacaksam, kendim de boş durmayabilir, cami cemaatini gözlemleyebilirdim. Bir anda aklımda ikinci bir veri toplama tekniği belirdi: Gözlem. Ancak bu gözlemler ne tam yapılandırılmış ne de yapılandırılmamış olmalıydı. Yarı yapılandırılmış bir gözlem formu hazırlayarak sahaya inmeye karar verdim.

Nitel veri toplama tekniği olarak içerik analizi ve gözleme karar verdikten sonra, saha çalışmasını yılın hangi zaman diliminde yoğunlaştırmam gerektiği hususu ortaya çıktı ve 2020 yılı üç aylar döneminin çok uygun bir zaman dilimi olabileceğini düşündüm. Böylece araştırmamın ikinci kısmını tasarlayabilirdim artık: Kutsal zamanın toplumsal anlamı. Ancak toplumun tüm kesimlerini araştırmam mümkün değildi. O zaman kapsamı daraltmalıydım. Bu çalışmada, araştırmacı olarak bulunacaksam; beni, büyüdüğüm çevreyi ve anlamlandırmakta zorlanmayacağım bir kesimi çalışmama dâhil etmeliydim. Muhafazakâr orta sınıflar, bu anlamda, benim için biçilmiş kaftandı. Bu kesimden insanlarla konuşabilir, kendilerini anlayabilir, elde ettiğim verileri kolaylıkla anlamlandırabilirdim.

Çalışma grubu olarak muhafazakâr orta sınıfları belirleyince, nitel veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakatları kullanabileceğimi düşündüm. Yalnız, kutsal zamana ilişkin detaylı bir araştırma yapmak istiyorsam, derinlemesine mülakatların tek başına yeterli ol(a)mayabileceğini düşündüm. Daha önce saha araştırma dönemi olarak belirlediğim, üç aylar olarak bilinen kutsal zaman aralığında, gönüllü katılımcılara günce tutturabileceğime karar verdim. Gömülü teori yapılandırma deseninde örneklerini görmüş, ne yalan söyleyeyim, ilk aklıma geldiğinde sevinçten havalara uçmuştum.

Günce, araştırmaya öyle bir kapı aralayabilirdi ki veri kaybına tahammülüm yoktu. O zaman günceyi tek başıma tasarlamak yerine odak grup görüşmesine başvurabilirdim ve öyle de yaptım. Katılımcıları muhafazakâr orta sınıf olan gönüllülerimle, moderatörlüğünü kendimin yaptığı bir odak grup görüşmesi gerçekleştirdim ve günceyi son haline getirip katılımcılara yolladım. Gönüllü bir katılımcıdan, üç aylık bir günceyi tutmasını istemek kadar özveri gerektiren bir uğraş olamaz. İnsanlardan, aslında ne kadar zor bir şey istediğimin farkına çok sonra vardığımı itiraf etmeliyim. Son tahlilde, tez araştırmam, iki boyutlu, tek desenli, beş nitel teknikli bir tasarıma sahip oldu.

Bir araştırmacının sahanın sürprizlerine hazırlıklı olması ve azizliklerine de sabır göstermesi gerektiğini, daha ilk adımında görmüştüm. Pdf hali bulunamayan Diyanet takviminden, bulunduktan sonra fotokopi makinalarında taranamayacak kadar küçük ve ince yapraklara sahip olmasına kadar, bir dizi teknik aksaklık, çözülmeyi bekleyen sorunların habercisiydi. Zar zor metinler tarandı, bir nitel veri analiz programı satın alındı, taranan sayfaların pdf halleri kodlama esnasında hata verdiği için, word metinlere dönüştürülmek zorunda kalındı. Takvimlerin arka sayfalarına neden gül resmi koyduklarına bu kadar hayıflanacağım aklıma gelmezdi doğrusu. Okunabilir pdf haline getirilseler de bu güller dizgiyi bozuyor ve metin üzerinde fazlaca oynama gerekliliğini beraberinde getiriyordu. Neyse ki süreç tamamlandı ve nitel veri analiz programında kodlamalar başladı. Antrparantez, gömülü teori yapılandırması sürecinde veri toplama ve analiz süreçleri eşzamanlı ilerler.

Saha çalışmama başlayacağım dönem geldi geliyor derken, Recep ayının hilali gökyüzünde göründü ve ben de yeni satın aldığım kayıt cihazım eşliğinde gözlemlerime başlayabildim. Bir yanda yazılan gözlem raporları ve deşifre edilen kayıtlar, diğer yanda kodlanan metinler ve gönüllü katılımcılara yollanan günceler derken, araştırmanın yoğunluğu her geçen gün artıyordu. Kısa bir müddet sonra sosyal medyada çalkalanmaya başlayan bir haber, birden gerçeğe dönüştü ve küresel bir salgın ufukta belirdi. Bu sefer de zamanın azizliğine mi uğruyordum? Hobsbawn'ın “tuhaf” zamanlarına taş çıkartacak, yeni bir gelişme yaşanmaya başlamıştı dünyada.

Ülkemiz de salgından kendine düşen payı aldı ve arka arkaya kısıtlamalar gelmeye başladı. Camiler kapanmadan önceki son Cuma namazına gitmiş olsam da planladığım 30 gözlemden ancak 6'sını gerçekleştirebilmiş olmanın burukluğunu yaşıyordum. Salgın da kolay kolay geçeceğe benzemiyordu, saha araştırmamı içeren üç aylar döneminde gözlemsiz kalakalmıştım. Ancak sonradan verilerimi incelerken fark ettim ki sahadan topladığım üç vaazın hepsinde de çok kısa sürede veri doygunluğuna ulaşmıştım. Camiler açık kalmaya devam etse bile, salgın süresince koronadan başka bir şey konuşulmayacaktı. Vaizler tarafından benzer vaazlar verilmeye devam edecekti.

Doktora tezi yazan bir araştırmacı (belki de tüm araştırmacılar), gerekenden daha karamsar olabiliyor. Ben de başta bu ruh haline bürünsem de kararlar bağlamam uzun sürmedi ve koronavirüsün araştırmaya sağlayacağı olumlu katkılara odaklanmaya çalıştım. Zaman, kutsal zaman derken, bir de koronalı zaman kavramı çıkmıştı karşıma. Güncelerimde yer alan sorularımın çoğu kısıtlamalardan dolayı ıskartaya çıksa da katılımcılarım, her günkü ruh hallerini güncelere yazmaya devam ettiği için, bir anda, koronadan önce ve sonra tutulan bir sürü günceye ve bir sürü veriye sahip oluvermiştim. Bu da araştırma için yeni ufuklar anlamına geliyordu. Ayrıca herkesle birlikte ben de eve kapanınca, -diğer araştırmacılar gibi- çalışmak için daha fazla zaman ayırabilmişim kendime. Derinlemesine mülakatları yapmayı planladığım Ramazan ayı gelip çatınca, kısıtlamalar had safhaya ulaştığı için, katılımcılarımınla yüzyüze görüşmem mümkün olmadı. Yalnız bu durum beni durdurmadı ve katılımcılarımınla dijital platformlar üzerinden görüntülü mülakatlar gerçekleştirebildim.

Görüşmelerimi gerçekleştirdiğim dönemde, bir yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan topladığım verileri nitel veri analiz programıyla kodluyor bir yandan da kayda aldığım görüşmelerimin deşifrelerini yapıyordum. Normal şartlarda katılımcılarımla yüz yüze görüşebilmek için kılı kırk yarmamız gerekirken, dijital platformlar bana ve katılımcılarıma zamanda ve mekânda büyük bir esneklik sağladı. Her ne kadar bazı katılımcılarımla, görüntülü görüşmeyi kabul etmese de, normal şartlarda da yüz yüze görüşmeyi kabul etmeyeceklerini düşündüğüm için rahatlamıştım. Görüşmeler esnasında gene de kayıt cihazını kullanıyor, imkânım var olmasına rağmen görüşmeleri görüntülü olarak kaydetmiyordum. Şunu da itiraf etmeliyim ki zamanda ve mekânda esneklik, görüşmelerin sürelerini etkiliyor, bu da deşifre edilecek daha yüklü ses dosyaları anlamına geliyordu. Ancak bu sayede çok zengin bir veri havuzu oluşturabilmiştim. Tez çalışmasının ilerleyen aşamalarında, koronaya adapte edilmiş bir saha dönemi yaşadım. Gömülü teori yapılandırması deseninin esnekliği sayesinde bu dönem daha katlanılır ve kolay atlatılır bir hale geldi. Dolayısıyla bu tez çalışması da nihayete erebildi. Tez çalışmasını şekil yönünden anlatmam gerekirse, söz konusu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

- Birinci bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesi ve araştırma metodolojisi tüm ayrıntılarıyla verilmiştir.
- İkinci bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen belgeler ışığında, kutsal zamanın kurumsal boyutu açıklanmaya çalışılmıştır.
- Üçüncü bölümde muhafazakâr orta sınıflar özelinde, kutsal zamanın toplumsal boyutu ele alınmış; bu bağlamda kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamı başta olmak üzere, dini ve siyasi anlamı da tüm araştırmacı ve meraklıların ilgisi, bilgisi ve değerlendirmesine sunulmuştur.
- Dördüncü bölümde, geliştirilen kuramsal çerçeve kuramsal katkı başlığıyla yer almaktadır. Gömülü teori deseninin esnekliğinden ve verimliliğinden hareketle araştırma sürecinde yeni bağlamlar da keşfedilmiş, bu yeni bağlamlarla ilgili oluşturulan kuramsal çerçeve de literatür değerlendirmesinin ardından dördüncü bölüme eklenmiştir. Bu şekilde zaman sosyolojisinden bilgi sosyolojisine değin, toplamda dört farklı kuramsal çerçeve literatüre kazandırılmış, araştırmacıların ilgisi, beğenisi ve eleştirisine sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırmacının bizzat deneyimlediği üzere, çok boyutlu bir araştırma yürütmenin en zor yanı; farklı disiplinler tarafından kullanılan ortak kavramların ayırım, kesişim ve etkileşim noktalarını doğru ayırt ederek, kavramsal çerçeveyi oturtmaya çalışmaktır. Dolayısıyla tez çalışması başlığında yer alan muhafazakârlık ve orta sınıf kavramları iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi gibi farklı bilimsel alanlarda farklı karşılıklara ve tarihsel yolculuklara sahip olduğu için, teorik bir zemin oluşturabilmenin yolu, ortak bir terminoloji kullanarak konuya yaklaşımdan geçer. Bu bağlamda, tez çalışmasında muhafazakârlık ve orta sınıf kavramları için öncelikle söz konusu kavramların kendi özgün tanımları, tarihsel kilometre taşları ve bugün geldikleri (üç) nokta verilmeye çalışılacak; hemen akabinde her ikisinin ortak kavramlar dünyası benzer bir süreçle aktarılmaya çalışılacaktır. Kavramsal çerçevede bu kısım sona erdiğinde, muhafazakârlık ve orta sınıf kadar zor bir başka çetrefilli kavram olan kutsal zaman açıklanacak ve tezi oluşturan bileşenler, tek bir kavramsal çerçeve başlığı altında okuyucuya sunulmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Muhafazakârlık Kavramı

Muhafazakârlık terimi son derece muğlak ve tartışmalı bir tanıma sahiptir. (Beneton, 2016: 7) Buna rağmen “keskin bir değişime karşı tedrici bir değişimi savunan; aile, gelenek ve din gibi kurum ve değerlere saygı gösteren ve siyasete bu duyarlılıklar içerisinde sınırlı bir işlevsellik yükleyen bir fikir geleneği” olarak tanımlanabilir. (Özipek, 2017:16) Liberalizm ve sosyalizmle birlikte Batı’nın üç temel siyasi ideolojisinden biridir ve ideoloji ahlaki, ekonomik, sosyal ve kültürel fikirlerin makul ve tutarlı bir bütünü olduğu için muhafazakârlık da böyle bir bütünlüğe sahiptir. (Nisbet, 2014: 19)

Muhafazakârlıkta kilit unsur başarıya ulaşabilmek için gerekli siyasi üsse ihtiyaç duyulmasıdır. Bu siyasi üs, muhafazakâr siyasi ideolojiye atıftır ve felsefi, sosyolojik ve siyasi olmak üzere üç ana kaynağı bulunur. Aydınlanmaya karşı duruşu *felsefi* kopuşa; Sanayi Devrimi'ne karşı duruşu *sosyolojik* kopuşa ve en nihayetinde Fransız Devrimi'ne karşı duruşu da *siyasi* kopuşa neden olacak ve bu üç büyük kaynak muhafazakâr ideolojinin reaksiyonier içeriğini oluşturacaktır. (Özipek, 2017: 17-25) Muhafazakârlığın köklerine yapılacak bir yolculuk, doğumunu Ortaçağlar Avrupası'na götürecekse de çoğu düşünce tarihçisi, başlangıcı hakkında, 18. yüzyılın sonunda mutabık kalır. (Güler, 2013: 117-118) Fikir babası olan Edmund Burke (1729-1797), 1790'da yayımlanan *Fransa'daki Devrim Üstüne Düşünceler* isimli eserinin adından da anlaşılabilceğı gibi muhafazakârlığı, Aydınlanma Düşüncesi ve Fransız Devrimi'ne karşı konumlandırır. (Heywood, 2006: 77)

İngiliz-İrlandalı düşünür Burke, kendisi soylu ya da aristokrat olmamasına rağmen, aristokratik yönetimi savunmuş ve toplumsal düzenin bozulmamasını her şeyin üstünde tutmuştur. İşin ilginç, sanıldığı aksine, Burke bahsi geçen eserini yazdığı tarihte Fransa'da daha henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş, kral idam edilmemiş ve henüz terör yaşanmamıştır. (Tunçay, 2002: 573-574) Bu da kitabındaki öngörüler ekseninde, orta vadede yaşanacak terörü doğru tahmin ettiğı anlamına gelir. Kendisini izleyenler açısından öngörülerini onun, gözbebeğı olmasına yetmiştir. (Heywood, 2006: 77) Bu da Burke'ü muhafazakârlığın –Marx'ı ya da Mill'i– peygamberi yapmıştır. Gerek Britanya gerekse Amerika'da muhafazakarlarca söz konusu kitaba yapılan atıflar, bunun açık bir göstergesidir. (Nisbet, 2014: 23)

Muhafazakarlık düşüncesi Edmund Burke gibi bir İngiliz, Joseph de Maistre (1753-1821) gibi bir Fransız, Robert Nisbet (1913-1996) ve Russell Kirk (1918-1994) gibi Amerikalıları ortak paydada buluşturabilmiştir. Muhafazakârlığın unsurlarının neler olduğu üzerinden yüzyıllardır süren tartışma bugün dahi devam etmektedir. İlk olarak Burke'e göre, muhafazakâr düşüncenin altı alt teması bulunur: Dinin önemi, reform bahanesiyle insanlara haksızlık yapılmaması, rütbe ve görev ayrımı esası, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, organizmacı toplum anlayışı ve geçmişle oluşturulan süreklilik. (Zürcher, 2009: 40)

Burke'ten iki yüz yıl sonra Russell Kirk *The Conservative Mind* isimli eserinde muhafazakâr düşüncenin temel özelliklerini farklı biçimde sayar. Ona göre temel özellikler şunlardır: Aşkın düzen ya da doğal hukuk ilkesi, insani deneyimin çeşitliliğine hayranlık, sınıflı toplum anlayışı, özgürlük ve mülkiyet arasındaki ayrılmaz ilişki, geleneğe inanç ve değişimin sağlıklı reform olmayabileceği inancı. (Argın, 2009: 470) Muhafazakârlığın unsurları tartışmasına katılan Anthony Quinton (1925-2010) için ise muhafazakârlık dört unsurdan meydana gelir: İnsanın kusurluluğu inancı, organik toplum anlayışı, siyasal şüphecilik ve gelenekçilik. (Bora, 2015: 117) Son olarak, Heywood'a göreyse muhafazakârlık yedi unsurdan oluşur: Geleneğin önemi, pragmatizm, insanın kusurluluğu inancı, organik toplum anlayışı, hiyerarşik toplum, otoriteye bağlılık ve mülkiyet anlayışı. Muhafazakârlık Burke'te ifadesini bulduğu şekliyle “muhafaza etmek için değişim” mottosuyla yoluna devam edegelmiştir. (Heywood, 2006: 76-77) muhafazakârlığın asıl nirengi noktası; tarihin, hep iyi yönde olduğu düşünülen, zorunlu ve tek yönlü akışını benimseyen ilerlemeciliğe karşı geliştirdiği endişe olmuştur. (Bora, 2015: 117)

Muhafazakârlığın Batı'daki doğuş ve yayılışı bir yana, terimin Osmanlıca'ya girişi bir gazete sayesinde olur. Tanin Gazetesi'nde Hizb-i Cedid Olayı vesilesiyle Nisan 1911'de Abdülaziz Mecid Efendi tarafından yazılan bir makalede, “yenilikçiliğe karşı olan siyasi görüş” anlamıyla kullanılır. Sonradan İttihat ve Terakki'nin muhaliflerince irtica/mürteci terimlerine karşılık olumlu bir anlam verilerek kullanılmaya başlanacaktır. (Nişanyan, 2007: 421) Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılı basım tarihli sözlüğünde, muhafazakâr için tutucu, muhafazakârlık için ise tutuculuk anlamı verilmiştir. Bugün dahi aynı anlam çevrimiçi olarak görülmeye devam eder. (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2018) Muhafazakârlığın kökleri ise 17. yüzyılda yayınlanmaya başlayan risalelerdir. İşlerin eskisi gibi iyi gitmediğini tespit eden Tarhuncu Ahmed (ö. 1653), Kâtip Çelebi (1609-1657) gibi isimlerden Koçi Bey (ö. 1650) “düzeltme” anlamına gelen *ıslah* sözcüğünü literatüre kazandırmış; bununla “yeniden biçimlendirme anlamıyla” *reformu* değil, “eski haline getirmek” manasında *restoreyi* kastetmiştir. (Belge, 2009: 93)

Batı Avrupa’da ortaya çıkan muhafazakârlığın varlık nedeni nasıl Fransız Devrimi ise, Türkiye’nin modern düşünce tarihinde Türk muhafazakârlığının varlık nedeni de Cumhuriyet İnkılabı’dır. Fransız Devrimi ve Cumhuriyet İnkılabı arasındaki paralelliklerde rol dağılımı; “Kral ve aristokrasi için *padişah* ve *saray*, *kilise* ve *ruhban sınıfı* için *şeyhülislam*, *hilafet* ve *ulema*, *ancien regime* için de *Osmanlı nizamı*” şeklindedir. (Çiğdem, 2009: 16) Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958)’nin “Kökü mâzide olan âtiyim” dizesi muhafazakârlık bahsine giriş için mükemmel bir epigraf olacaktır. Ona göre, bir bütün olarak gördüğü Batı medeniyetinden alınan teknik yeterli değildir ve taklit etmekten kurtulmak için iyi hazmetmek birincil hedeftir. Tarih/gelenek içinde birikerek değişmek ve geleceğe yönelmek prensibi devreye girer. (Çınar, 2009: 88) Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) yaşadığı dönemde aydınları eleştirir ve Batı hayranlığı ve taklitçiliğiyle itham eder. Hâlbuki Namık Kemal (1840-1888)’den hareketle aydın halkla birlikte olmalı, onları aydınlatmalı ve böylece halkın hurafelere yenik düşmesi engellenmelidir. (Yılmaz, 2009: 321)

Muhafazakârların model ülkesinin İngiltere olduğu düşünülecek olursa, toplumsal değişim nasıl İngiltere’de eski hiyerarşiyi altüst etmeden yavaş yavaş gerçekleşmişse; toplumsal hiyerarşinin tepesinde yer alanların korunması önceliği de tarihsel gelişmelerin neden olduğu sarsıntılardan etkilenen alt sınıflara yeğlenmiştir. (Mert, 2009: 333) Mehmet Akif Ersoy’un Ziya Gökalp (1876-1924)’in medeniyet ve kültür ayrımına benzer şekilde bir ayrıma gittiği; “medeniyet”in yerine “marifet”i, “kültür”ün yerine de “fazilet”i koyduğu; Gökalp gibi inkılap istese de inkılapla muhafazakârlığı birleştirerek “ihya” kavramını ortaya attığı ve böylece ihyayı inşa ya yeğlediği görülür. (Yılmaz, 2009: 318) Türk muhafazakârlığı içerisinde farklı ve ayrıksı bir yeri olan Nurettin Topçu (1909-1975) için milliyetçi anlayış altı ilkede tecessüm eder: Dinin İslam, yurdun Anadolu toprağı, soyun Oğuzlara dayanan Türk soyu, dilin Türkçe, devletin merkezîyetçi, otoriter ve sorumlu devlet ve ekonomik düzenin de toplumculuk olması. Dolayısıyla Topçu, devletin kuvvetli olmasını önceler ve sorunları olduğunu düşünse de demokrasiyi yadsımaz. (Sarıtış, 2009: 264) Hâlbuki Sâmîha Ayverdi (1905-1993), Topçu’dan farklı olarak, demokrasi saltanatının devlet sınırlarını halkın önünde ifşa ettiğini söyleyerek bunu pervasızlıkla niteler ve buna karşı Osmanlı’nın devlet otoritesi ve haysiyetine özlem duyar. (Azak, 2019: 249)

CHP'nin tek parti iktidarının asker-bürokrat-aydın nitelikli yapısı, devlet-halk arasında kutuplaşmanın oluşmasına neden olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidarıyla egemen siyasi güç el değiştirmiş ve çiftçi, tüccar, esnaf, toprak sahibi ağalar ve çalışanlar gibi ekonomik gücü temsil eden geleneksel-dinsel toplumsal kesimlerin değerleri iktidara taşınmıştır. (Erol, Göral, Güney, 2009: 306) Türkiye'de muhafazakârlığın kökleri, ekonomik ve siyasi açıdan Cumhuriyetin kurucu elitlerinin egemenlik şemsiyesi dışında kalan alt ve orta sınıfların ideolojisinde yatar ve bu da onu, Cumhuriyetle yaşıt fikri ve siyasi bir ideoloji haline getirir. (Özipek, 2017: 128)

1.1.2. Orta Sınıf(lar) Kavramı

Muhafazakârlık ve orta sınıfların kesişim kümesine geçmeden önce, orta sınıf kavramının kendi özgün tanım(lar)ı, tarihsel dönüm nokta(lar)ı ve bugün geldik(ler)i (üç) nokta hakkında özet niteliğinde bilgiler verilecektir. Sınıf kavramı yüzlerce yıldır Karl Marx (1818-1883) ve Max Weber (1864-1920) tarafından geliştirilen kuramlarla anlaşılmaya çalışılmış; Marxist ve Weberyen yazarlar tarafından da ileriye taşınmıştır. Marx ve Engels (1820-1895) sınıflı toplumun temelinde “üretim araçlarının mülkiyetinin yattığını” söyledikleri ünlü eserleri *Komünist Manifesto*'da toplumu *burjuvazi* ve *proletarya* olarak iki büyük düşman kampa ayırmıştır. (Marx ve Engels, 2018: 53) Max Weber ise çok boyutlu bir toplum görüşü ileri sürerek sınıfın statü ve parti tarafından belirlendiğini iddia etmiştir. (Giddens, 2008: 346)

Marx ve Weber'in orta sınıf konusundaki düşüncelerine bakıldığında belirgin farklılıklar olduğu görülür. Marx, erken kapitalist dönemde oluşan ve küçük burjuvazi adını verdiği ara tabakanın kapitalizmin ilerleyen aşamalarında yok olacağını savunur ve hatta ayrıntılı analizler yapma ihtiyacı hissetmez. (Kaya ve Suzuki Him, 2020; 329) Buna karşın Weber ise, Marx'tan farklı olarak iki değil dördü bir sınıf şeması çıkarmıştır: Büyük girişimciler ve büyük mülk sahipleri, küçük burjuva (eski orta sınıf), yetkili çalışanlar (yeni orta sınıf) ve işçi sınıfı. (Yıldırım, 2017: 175) Onlardan sonra sosyologlar çağdaş sınıf kuramları oluşturmuş ve “yeni orta sınıf”ı tarif etmişlerdir.

Yeni orta sınıf kavramını tarif eden sosyologlar arasında zikredilmesi gereken ilk kişi, Amerikan orta sınıfını inceleyen C. Wright Mills (1916-1962)'tir ve kitabıyla aynı adı taşıyan “beyaz yakalılar” kavramını ortaya atmıştır. Tanımladığı bu yeni sınıfı önceki orta sınıftan ayıran temel farklılık, yenilerin (beyaz yakalıların), gelir ve prestijleri bakımından öncekilerden daha üstün oluşlarıdır. (Kaya ve Suzuki Him, 2020: 333) İkinci isim Erik Olin Wright (1947-2019) için ekonomik kaynaklar üzerinde denetimin üç boyutu bulunmaktadır: Paranın ve yatırımların denetimi, üretimin fiziksel araçlarının denetimi ve emek gücünün denetimi. Tümünü denetleyenler kapitalistler, hiç birini denetleyemeyenler işçiler ve ikisinin arasında konumu belirsiz olanlar ise orta sınıftır. (Giddens, 2008: 348)

Sosyologlar tarafından Yeni Weberci olarak nitelendirilen John Goldthorpe (1935-) ise kendi sınıf anlayışını pazar konumu ve iş konumuna dayandırmış; 11 kategoriden oluşan bir sınıf şeması oluşturmuştur. (Yıldırım, 2017: 183) Pazar konumu bireylerin maaş, iş güvenliği ve yükselme beklentisini ifade ederken; iş konumu ise meslek içindeki güç, yetki ve denetim sorunlarını ihtiva eder. (Giddens, 2008: 351) Sonuç olarak, toplumsal sınıfları tanımlamada yaşanan zorluk kendini orta sınıf kavramında da göstermekte; on yıllardır süren tartışmalar konuyla ilgili bir fikir birliğini imkânsız hale getirmekte ve daha da önemlisi farklı teorik yaklaşımlara göre değişiklik arz etmektedir. (Kaya ve Suzuki Him, 2020; 326)

Orta sınıf meselesi, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerde de sosyal bilimciler tarafından sorgulanmaya devam etmektedir. (Kaya ve Suzuki Him, 2020; 326) Orta sınıf tabiri, hizmet sektöründen öğretmenlere ve sağlık çalışanlarına kadar geniş bir çalışan kesimi ifade ettiği için, bu sınıfı oluşturan üyeler arasında özdeşlik bulunmamakta ve bu yüzden de gevşek bir görünüm sergilemektedir. (Giddens, 2008: 358-359) Yapılan orta sınıf tanımlamaları yaşanan çevre ve yere, gelire ve yapılan işe göre şekillenebilmekte; orta sınıfı oluşturan gelirin alt ve üst sınırı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, bu sınırın ülkeden ülkeye farklılık arz etmesi gibi nedenlerle tartışmalı olmaya devam etmektedir. (Yıldırım, 2017: 172)

Orta sınıf kavramının onlarca yıl süren gelişimine koşut olarak, Cumhuriyet Türkiye'si'nin 1960'lar öncesinde dünyadaki muadillerine göre, sınıfsal bir yapısı olmadığı iddiasının, iktidarın ideolojik ve siyasi angajmanı sonucu yerleşikleştiği görülürken; 1960-80 arasındaki temel tartışma Osmanlı-Türkiye arasındaki süreklilik ve kopuşlar üzerinden gerçekleşmiştir. 1980'lerde başlayan özelleştirme dalgası, özel sektörün ülkedeki payını artırmış; zamanla geleneksel orta sınıftan farklı yeni bir orta sınıfın oluşmasını sağlamıştır. Daha dışa dönük bir hayat, eğitime verilen önemde artış ve tüketime olan ilginin yükselmesi gibi ayrışmalar yeni orta sınıfı tanımlayan özelliklerin birkaçıdır. (Kaya ve Suzuki Him, 2020: 345) Bununla birlikte, 1980'lerden günümüze orta sınıflarda meydana gelen dönüşümde önemli bir fay hattı oluşmuştur. Orta sınıf içerisinde yer alan insanlar için liberal ekonomi ve dünyayla entegrasyon konularında bir konsensüs oluşsa da muhafazakarlık ve sekülerlik şeklinde iki ana belirleyicinin kemikleşmesi süreci kaçınılmaz bir hal almıştır. (Kesgin, 2016: 21)

Orta sınıfların içerisinde meydana gelen ayrışma kendisini pek çok alanda hissettirir. Bir yandan 1990'lardan itibaren kapalı sitelerde oturan ve küresel tüketim kültürü idealini paylaşan “eğitimli, seküler, modern ücretli çalışan” yeni orta sınıflar oluşmuştur. (Aydın, 2012: 120) Diğer yanda ise, özellikle 2000'li yıllardan itibaren, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yirmi yıla varan iktidarında farklı bir kentli muhafazakâr orta sınıf ortaya çıkmıştır. (Akarçay, 2016: 49) Söz konusu muhafazakâr yeni orta sınıf, eski muhafazakar orta sınıftan farklı olarak birikimini salt hizmet sektöründen değil; iyi okullarda eğitim görmüş, profesyonel, yönetici ve girişimci özellikleriyle öne çıkan bir profil sergiler (Akarçay, 2016: 45) ve aslen tüketim, yaşam tarzı, beğeni farklılıklarıyla eski muhafazakar orta sınıftan ayrışır. (Çavdar, 2013: 161) Muhafazakâr orta sınıflar, muhafazakâr çekimserlik ya da içe kapanıklığı üzerlerinden atarak mobilyalarına, kıyafetlerine ve bedenlerine hiç de alışık olmadıkları bir tarz getirmişlerdir. (Akçaoğlu, 2018: 44) Buna rağmen, orta sınıfların seküler ve muhafazakâr kümeleri arasında farklı tarihsel referanslara atıfta bulunmak, bunun sonucunda geçmiş algısında meydana gelen ayrışma, değer ve kavramlar açısından orta noktayı bulamama gibi sorunlar yer almaktadır. (Kesgin, 2016: 28)

Kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin yapılan doktora çalışmasının saha araştırmasında hedef kitle, muhafazakâr orta sınıflardır yani kendilerini muhafazakâr olarak addeden eski orta sınıf ile kendilerini muhafazakâr olarak addeden yeni orta sınıftır. Literatüre dayanarak saha araştırmasına katılacak gönüllülerden bazı kriterleri karşılamaları beklenmektedir. Katılımcılar: Kendilerini muhafazakâr olarak addederler; birikimlerini salt hizmet sektöründen sağlarlar ve/veya hizmet ya da diğer sektörlerden sağlarlar; tüketim, yaşam tarzı, beğeni farklılıkları üzerinden kendilerini muhafazakâr eski orta sınıf ya da muhafazakâr yeni orta sınıf olarak tanımlarlar. Bu anlamda, saha araştırmasında veri toplama tekniği olarak kullanılan odak grup görüşmesi, derinlemesine mülakat ve günce çalışmasında örneklem seçimi bu kriterler temel alınarak oluşturulmuştur.

1.1.3. Kutsal Zaman Kavramı

1915'ten önce, uzay ve zaman anlayışı, olayların olup bittiği ve içinde meydana gelen olaylardan etkilenmeyen değişmez bir arena olarak ifade edilirken; Albert Einstein (1879-1955)'ın genel görelilik teorisiyle başlayan süreçte, evrende olan biten her şeyden etkilenen, yeni bir uzay-zaman anlayışına evrilmiştir. (Hawking, 1989: 54) Zamana ilişkin fizik bilimi cephesinden gelen bu atılım, sadece dünya değil Türk kamuoyu tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Teorik çerçeve, daha 1920 ve 1930 gibi çok erken dönemlerde, Kerim Erim (1894-1952) ve Mehmet Refik Fenmen (1882-1951) gibi bilim insanları eliyle Türkiye'de de tanıtılmıştır. (Akbaş, 2003: 29) Bununla birlikte, 1988'de basılan Stephen Hawking (1942-2018)'in "Zamanın Kısa Tarihi" isimli kitabı, uzun zaman dünyanın çok satanlar listesinde kendisine yer bulmuştur.¹ Yaklaşık 40 dile çevrilmiş olması ve yaşayan her 750 kişiden biri tarafından edinilmiş olması çok şaşırtıcıdır.²

¹ Kitap, New York Times'ın en çok satanlar listesinde 147 hafta, Times of London'ın benzer listesinde 237 hafta yer alarak rekor kırmıştır. (The Washington Post, "What made Hawking's A Brief History of Time' so immensely popular?": 2020)

² Alfa Yayınları, "Zamanın Kısa Tarihi", (Çevrimiçi), <https://www.alfayayinlari.com/kitap.php?id=10228>, 04.08.2020.

Fizik biliminin görelilik teorisiyle başlayan atılımı sonucunda günümüz fizikçileri, zamanın, insan dışındaki doğal ve fiziksel alanın içinde kalan ve bu alan tarafından incelenmesi gereken bir olgu olduğu konusunda algı yaratmışlardır. Hâlbuki fizikçilerin ve natüralist anlayışın zaman sorunu üzerindeki söz konusu algıyı yarattıkları mevcut hegemonyanın, oldukça kısa bir tarihi vardır. Sonuçta, Galileo Galilei (1564-1642) dönemine kadar zaman ve doğa kavramı, merkezinde insanın olduğu bir olgudur. (Elias, 2000: 14) Yeniçağla birlikte zamanın esas olarak fizikçilerin, özellikle de teorik fiziğin meselesi olduğu şeklindeki hâkim anlayışa sarılmıştır. Ne yazık ki, bilim insanlarının uzmanlık alanlarını bir kale gibi yabancı istilacılardan koruma kaygısı, çeşitli bilimsel çalışmaların ortak bir çatı altında birleştirilmesi gayretlerinin de önünü kapamıştır. (Elias, 2000: 178) 19. ve 20. yüzyıllarda, sosyal bilimlerin ilgi alanına girmeye başlayan zaman, özellikle zaman sosyolojisi kapsamında bazı sosyologların ilgi ve çalışma alanlarına girmiş (Okumuş, 2010: 123) olsa da zaman sosyolojisi üzerine araştırmalar bugün dahi yok denecek kadar azdır. (Elias, 2000: 86) Bununla birlikte, insanların sosyal faaliyetlerini ve ilişkilerini düzenlemelerinde yardımcı olan zaman kavramının gelişimi üzerinde bilim sosyolojisi de yeterince duramamıştır. (Elias, 2000: 14)

Toplumsal zamanın gündelik hayatla ilişkisi, zamanın sosyal boyutunu anlamak ve analizini doğru yapmak noktasında önemlidir. (Okumuş, 2010: 145) Gündelik hayatın kültürden kültüre farklılık arz etmesinin bir sonucu olarak, Robert Levine (1945-2009) “Zamanın Coğrafyası” isimli kitabının önsözünde, zamanın aksanlı konuştuğunu söyler. (Levine, 2013: 10) Buradan hareketle, toplumsal hayatta önemli bir yer tutan gündelik hayat, zamandan ayrı düşünülemez ve dolayısıyla gündelik hayata ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar zaman sosyolojisinin kapsamına girer. Ayrıca gündelik hayatın önemli bir parçası olacak şekilde, gerek geleneksel gerekse modern toplumlarda, toplumsal zamanın dini boyutu, dinsel aktiviteler şeklinde açığa çıkar. Bu da zamanı, din sosyolojisinin ilgi alanına sokar. (Okumuş, 2010: 5-6) Din ve zaman sosyolojisinin kesişim kümesinde yer alan zaman kavramı, araştırmacıları kutsal zaman ve adi³ zaman ayırımına götürmüştür. (Yavuz, 2006: 57)

³ Burada yer alan adi kelimesi, literatürde kutsal olmayan, sıradan ve basit gibi adlarla da yer almaktadır. (Yıldırım, Münir, :82) Tezde adi zaman yerine sıradan zaman kavramı kullanılmıştır.

Kutsal zaman kavramının en önemli özelliklerinden biri, adi zamandan farklı olarak, tersine dönebilir ve “şimdi” haline gelebilir nitelikte olmasıdır. Buna ilksel zaman adı da verilir ve söz konusu zamanın ilk yaşandığı gibi şimdi de yaşanabileceğini ifade eder. (Yavuz, 2006: 57) Kutsal zaman kavramı bu özelliğiyle evrensel bir nitelik taşır; dairesel bir döngüde ve çizgisel bir şekilde tezahür eder. (Yıldırım, Münir, :82) Fenomenolojik açıdan bakıldığında da kutsal, kutsal mekân ve kutsal zaman gibi kavramlar tüm dinlerin ortak noktasıdır. (Kaynak, 2016: 444) Bununla birlikte, İslami literatürde konu tartışmalıdır ve halen güncelliğini korumaktadır. (Sancaklı, 2017: 35) Buna rağmen, konuyla ilgili çalışan akademisyenler, bu dini tartışma ve gerekliliklerin ötesine geçen ve kültürel değerlerin önemli bir parçası haline gelen Ramazan gibi kutsal zamanları inceleyebilmektedirler. (Oğur, 2019: 109)

1.2. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

Müslümanlar için zamanın kutsallığı hayatlarında önemli bir yer tutar. Zamanın kutsallığı ile onun sosyokültürel ve iktisadi anlamı arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu ise yanıtsız kalmıştır. Buradan hareketle, tez çalışmasında araştırma konusu, zamanın kutsallığı ile gündelik hayat arasındaki ilişkiye yöneliktir. Türkiye’de konuyla ilgili literatürde boşluk bulunduğu için, bu tez çalışmasıyla boşluğun doldurulmasına yönelik katkı sağlanması hedeflenmektedir. Sonuç olarak, tez çalışmasının amaçları; kutsal zamanın Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden *kurumsal anlamına* ve muhafazakâr orta sınıflar özelinde de *toplumsal anlamına* odaklanmak, bunu yaparken de konunun *sosyokültürel* ve *iktisadi* başta olmak üzere farklı boyutlarına açıklık getirmeye çalışmaktır. İlk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen belgeler özelinde, kutsal zamanın kurumsal anlamı ele alınacaktır. İkinci olarak ise muhafazakâr orta sınıflar özelinde, kutsal zamanın toplumsal anlamına odaklanılacaktır. Her iki çalışmada kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamı ortaya çıkarıldıktan sonra; iki anlam arasında nasıl bir ilişki olduğu çözümlenmeye çalışılacaktır.

Tez çalışmasının ilk amacı, kutsal zamanın kurumsal anlamına odaklanmaktır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen dini bilgi veri olarak araştırmaya dâhil edilmiştir; ancak kurum pek çok iletişim kanalı kullanarak çok fazla veri üretmektedir. Öncelikle bu veri kaynakları tespit edilmiştir. Buna göre; Cuma namazları ve bayram namazları esnasında okunan hutbeler; Cuma namazları, bayram namazları ve Ramazan ayında yatsı namazları öncesinde verilen vaazlar ilk akla gelen dokümanlardır. Ayrıca kurumun çıkarmış olduğu dergi, kitap, takvim gibi basılı belgeler; TV kanalı, radyo kanalı gibi kitle iletişim araçlarında hazırlanan programlar ile web sitesi ve sosyal medya hesapları üzerinden verilen bilgiler başlıca veri kaynakları olarak tespit edilmiştir. Tüm bu kaynakları araştırmaya dâhil etmek, çok büyük bir işgücü ve maddi kaynak gerektirdiğinden, kutsal zamanın anlamını en iyi yansıtacağı düşünülen üç doküman üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tez çalışmasında veri olarak kullanılacak dokümanlar şunlardır: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın her yıl bastığı ve uygun bir ücret karşılığında satışa çıkardığı *Diyanet takvimi*, *Cuma ve Bayram hutbeleri* ile Cuma, kandil ve bayram günlerinde namaz öncesinde vaizler tarafından verilen *vaazlar* çalışmaya dâhil edilmiştir. Diyanet takvimi ve hutbeler, merkezi idarenin ürettiği ve tüm ülkede aynı şekilde uygulanan resmi belgelerden oluşurken; vaaz içeriği, müftü, vaiz ve hatta camilerde görevli karyümler tarafından üretilen gayriresmi hüviyete sahip anonim konuşmaları ihtiva eder. Diyanet takvimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan temin edilmişken; hutbeler ise, kurumun internet sitesinden indirilmiştir. Anonim içeriklerse, araştırma takvimine uygun bir şekilde belirlenen camilerde, belirlenen tarihlerde yapılan gözlemlerde alınan ses kayıtlarından derlenerek oluşturulmuştur.

Araştırmanın ikinci amacı kutsal zamanın toplumsal anlamını ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Yalnız toplumun bütün kesimlerini araştırmanın kapsamına dâhil etmek, çok büyük bir işgücü ve maddi kaynak gerektirdiğinden araştırmaya burada da sınırlar konmuş ve muhafazakâr orta sınıflar özelinde bir çalışma yapılması kararlaştırılmıştır. Çalışmada muhafazakâr kesimlerin seçilmesinin iki nedeni bulunmaktadır: Kutsal zaman diliminin bireysel ve toplumsal olarak anlam ifade etme ihtimalinin bu çevrede daha yüksek olduğu varsayılmıştır. Ayrıca araştırmacı muhafazakâr orta sınıf bir aileden gelmektedir.

1.3. Araştırmanın Deseni

Tez çalışması, toplumsal araştırma yöntemlerinden nitel araştırma tasarımı kullanılarak oluşturulmuş; bu tasarım altında yer alan anlatı araştırması, fenomenolojik araştırma, kuram oluşturma, etnografik araştırma ve durum çalışması isimli beş temel desenden (Creswell, 2018: 69) kuram araştırması seçilerek tasarlanmıştır. Bu desen literatürde pek çok farklı şekilde isimlendirilmiştir: Kuram oluşturma (Creswell, 2018; Yıldırım ve Şimşek, 2013), temellendirilmiş kuram (Neuman, 2016; Glesne, 2013), grounded teori yapılandırması (Charmaz, 2015) ve gömülü teori yapılandırması (Çelik ve Ekşi, 2018). Bu tez çalışmasında adı geçen isimlerden *gömülü teori* kullanılacaktır. Toplumsal gerçekliği gözlemlemek, ölçmek ve anlamak için pozitivist sosyal bilim, yorumlayıcı sosyal bilim ve eleştirel sosyal bilim şeklinde üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. (Neuman, 2016: 120) Gömülü teori yapılandırması bu üç yaklaşımdan ikincisi olan yorumlayıcı sosyal bilim çatısı altında yer almaktadır. Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımında araştırma yürütmenin nihai amacı, toplumsal yaşama dair bir anlayış geliştirmek ve doğal ortamlarda insanların nasıl anlam oluşturduğunu ortaya çıkarmaktır. (Neuman, 2016: 131)

Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı, pozitivist sosyal bilim yaklaşımından farklı olarak, toplumsal dünyanın insanlar tarafından nasıl algılandığıyla ilgilenir. Toplumsal yaşamın toplumsal etkileşimler sonucunda inşa edilmiş bir anlama dayandığını iddia eder. Bu tez çalışmasında, bir yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin oluşturduğu teorik çerçeve çözümlenmeye çalışılırken; diğer yandan muhafazakâr orta sınıfların kutsal zamanı nasıl anlamlandırdıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımında insanlar temel doğaları gereği neyin doğru, neyin yararlı olduğu sorularıyla yüzleşerek yaptıkları eylemleri tanımlar. (Neuman, 2016: 131-134) Bu çalışmada muhafazakâr orta sınıfların sosyokültürel ve iktisadi açıdan kendileri için neyin doğru ve neyin yararlı olduğuna karar verirken zamanın kutsallığından nasıl etkilendiklerine odaklanılmıştır.

Yorumlayıcı yaklaşım, sosyolojide sembolik etkileşimcilik ekolü ve 1920-30'lar Chicago ekolüyle derin bir ilişki içerisinde. (Neuman, 2016: 131) Sembolik etkileşimcilik, insanlarda hayvanlardan farklı olarak bir düşünme yeteneği olduğu varsayımından hareket eder. İnsanlar, bu yeteneğin bir sonucu olarak düşünme kapasitesine sahiptir. Toplum içerisinde yaşadıklarından etkileşim içerisine girdikleri için toplumsallaşma süreci de kaçınılmaz hale gelmiştir. Toplumsal etkileşimciler de buradan hareketle, etkileşim ve toplumsallaşma kavramlarına odaklanmıştır. (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 354) Buradan yola çıkarak, etkileşimin sonucunda toplumun, “şeylere atfettiğimiz anlamlar”ı yani sembolleri yarattığına ulaşmışlar, bunları da toplumsal hayatın temeli olarak görmüşlerdir. (Bozkurt, 2015: 41)

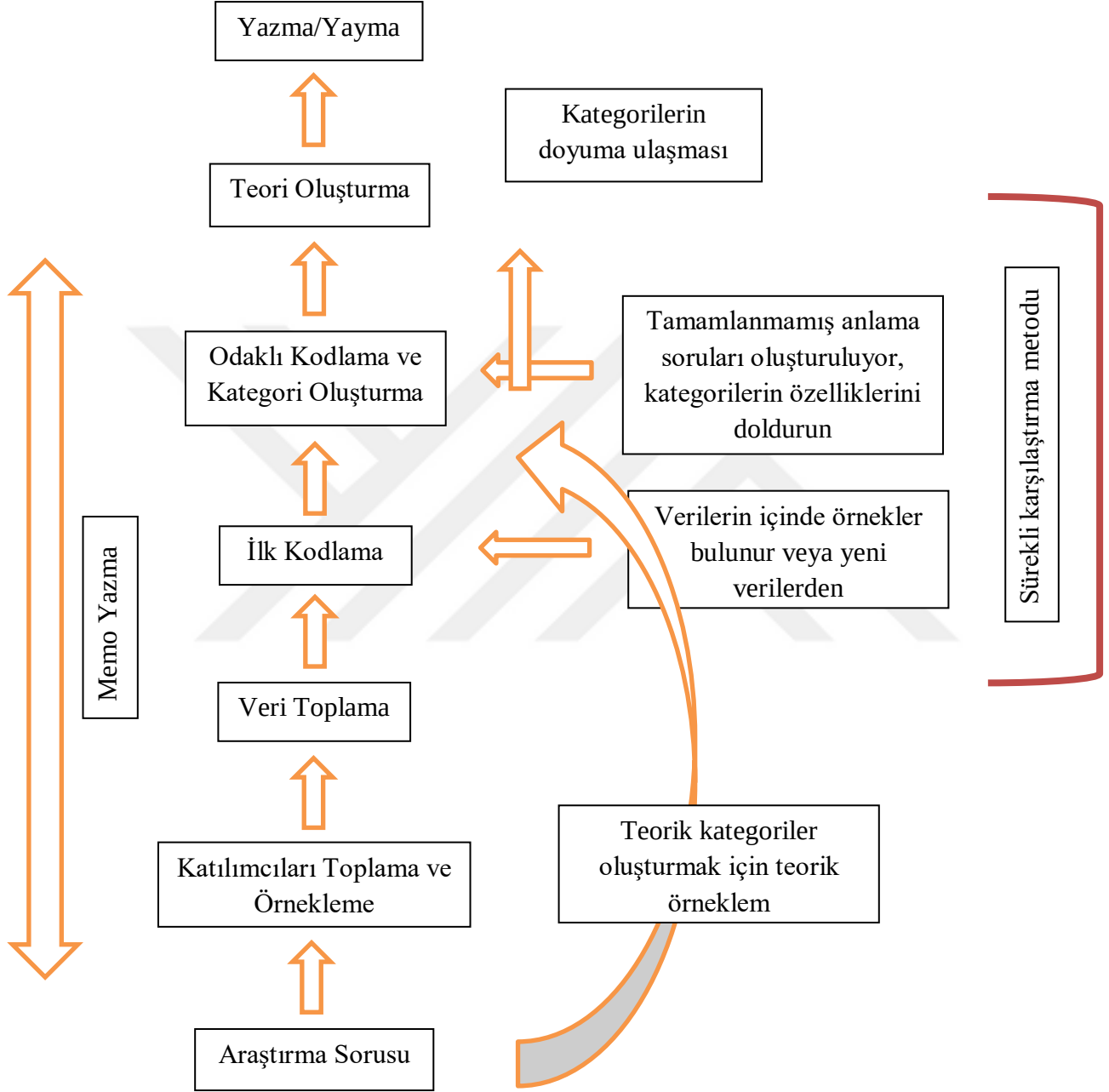
Sembolik etkileşimci kuramın kurucularından George Herbert Mead (1861-1931), 1920-30'lu yıllarda Chicago Üniversitesinde bir grup arkadaşıyla birlikte kuramı geliştirmesinden dolayı Chicago ekolüne bağlıdır. (Bozkurt, 2015: 41) Toplumsal etkileşimde gündelik hayatın incelenmesi üç nedenden dolayı önemli yer tutar. İlk neden, gündelik rutinlerin, insanların yaptıklarına yapı ve biçim kazandırmasıdır. Benzer davranış kalıplarının yinelenmesi büyük bir veri kaynağı sağlar. İkinci olarak, yaratıcı eylemde bulunma potansiyeli olan insanların aldıkları kararlar ve giriştikleri eylemler aynı şekilde veri kaynağıdır. Üçüncü ve son olarak, toplumsal etkileşimin toplumsal düzen ve kurumlar üzerinden incelenmesi önem arz eder. (Giddens, 2008: 168-169)

Yorumlayıcı yaklaşım beş aşamadan oluşan bir araştırma sürecine dayanır. İlk aşamada araştırmacı çok kültürlü bir özne olarak belirir. İkinci aşamada teorik bir paradigma ya da perspektif belirler. Üçüncü aşamada bir araştırma stratejisi oluşturur. Dördüncü aşamada veri toplayarak seçtiği analiz yöntemleriyle veriyi analiz eder ve beşinci ve son aşamada araştırmanın yorumlama ve değerlendirme kısmını tamamlar. (Creswell, 2018: 17-18) Yorumlayıcı yaklaşım başlığı altında yer alan gömülü teori yapılandırması deseninde amaç; nitel verileri toplama ve analiz etmede kullanılan sistematik ve aynı zamanda esnek yönergeleri takip ederek, verilerin içinde gömülü olan teoriyi yapılandırmaktır. (Charmaz, 2015: 19)

Tarihsel olarak gömülü teori yapılandırması deseninin mimarları Chicago Üniversitesi'nde çalışan George Herbert Mead (1861-1961), John Dewey (1859-1952), William Isaac Thomas (1863-1947), Dorothy Swayne Thomas (1899-1977) ve Florian Znaniecki (1882-1958) isimli bir grup akademisyendir. Yetiştirdikleri pek çok lisansüstü öğrenci olmasına rağmen, 1960'lara değin çalışmalar görece sönük kalmıştır. Barney Galland Glaser (1930-) ve Anselm Leonard Strauss (1916-1996)'un birlikteliğinden doğan yeni çalışmalar sayesinde, gömülü teori yapılandırması, 1960'larda tekrar sosyal araştırmalarda adından çokça söz ettirebilmiştir. (Charmaz, 2015: 24-25) Gömülü teori yapılandırma deseni kullanan bilim insanları, pozitivist paradigmanın bilimsel camiada hâkim konuma gelmesi ve nicel teknikleri kullanan akademisyenlerin hegemonyası gibi nedenlerle, kendilerine daha az yer bulabilmiş ve çok sayıda eleştirinin de hedefi olmuştur.

Glaser ve Strauss, gömülü teori yapılandırması deseninin ilkelerini belirledikleri 1960-90 bandında, kırk yıllık teorik ve pratik çalışma deneyimlerini harmanlayarak, deseni belli bir noktaya getirebilmiştir. Veri toplama ve analizinde eş zamanlı katılım, verilerden analitik kodlar ve kategoriler oluşturulması, analizin her safhasında karşılaştırmaların yapılması, veri toplama ve analiz süreçlerinde teori oluşumunun geliştirilmeye çalışılması, kategorileri detaylandırmak için memo yazımı, teori geliştirilmesine yönelik örneklem belirlenmesi ile bağımsız araştırma sonucu literatür taraması yapılması şeklinde bir dizi ilke belirlemişlerdir. Glaser-Strauss ortaklığından sonra Glaser'in tüm eleştirilerine rağmen, 1990'larda Strauss-Corbin birlikteliğinden yeni bir gömülü teori yapılandırması modeli daha ortaya çıkmıştır. (Charmaz, 2015: 27-29) (Bkz.: Şekil 1) Gömülü teori yapılandırması deseninde Straus-Corbin ortaklığına Glaser cephesinden gelen eleştiriler; (1) araştırma sürecinde teori oluşturmaya izin vermeyen, önceden belirlenmiş kategorilerin kullanılması ile (2) teori oluşturulurken veriler içindeki örüntüleri ve bağlantıları kavramsallaştırmak yerine sadece eylemleri tanımlamak şeklinde olmuştur. 1990'lar boyunca süren bu tartışmaya Glaser ve Strauss'un öğrencisi olan Kathy Charmaz (1939-) da katılmış ve 2000'li yıllarda bu iki büyük gömülü teori desenine karşı eleştirilerde bulunarak, yapılandırmacı gömülü teori ismini verdiği üçüncü bir yaklaşımı literatüre kazandırmıştır. (Çelik ve Ekşi, 2018: 39)

Şekil 1: Gömülü Teori Araştırma Süreci Görsel Sunumu

Kaynak: Charmaz, Kathy, **Gömülü (Grounded) Teori Yapılandırması**, Çev. Rabia Hoş, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015, s. 41.

Charmaz, yapılandırmacı gömülü teori ismindeki kendi desenini, postmodernist (Straussçu desen) ile pozitivist (Glaserci desen) görüş arasında bir orta yol olarak tanımlamıştır. (Çelik ve Ekşi, 2018: 113) Charmaz kendi keşfi olan yapılandırmacı gömülü teori deseninde, araştırma sürecini durağan olmayan, akışkan, gelişime açık ve etkileşimsel olarak nitelendirmiştir. Bu tez çalışması da Charmaz'ın yapılandırmacı gömülü teori desenine göre tasarlanmıştır. Charmaz, araştırmacıların araştırdıkları alandan bağımsız değil, tam tersine alanın bir parçası olduğunu belirtmiştir. (Çelik ve Ekşi, 2018: 118) Bu vesileyle araştırmacının bağımsız değil, alanın bir parçası olması gerektiği hususu göz önünde bulundurulmuş; bu bağlamda araştırmacının muhafazakâr orta sınıf bir aileden geldiği hususu özellikle belirtilmiştir.

Yapılandırmacı gömülü teori deseninde, araştırma sürecinde bir yandan veri toplanırken diğer yandan veri analizi eşzamanlı olarak yapılmakta ve bu analizler birden fazla yöntem kullanılarak veri toplanmasını kapsamaktadır. (Çelik ve Ekşi, 2018: 118) Buradan hareketle, söz konusu ihtiyaca yönelik, tez çalışmasında beş farklı nitel veri toplama tekniği kullanılmıştır: İçerik analizi, gözlem, odak grup görüşmesi, günce araştırması ve derinlemesine mülakat. Sürekli karşılaştırmalı analiz, gömülü teorinin merkezinde yer alır ve analitik yönelimler önceden belirlenmiş değil, analiz esnasında ortaya çıkmış olmalıdır. (Çelik ve Ekşi, 2018: 118) Tez çalışmasının üç ayı aşan saha kısmında, beş farklı nitel teknikten elde edilen bilgiler, sürekli karşılaştırmalı analize tabii tutulmuş; farklı veri toplama tekniklerinden elde edilen bilgilerin birbirini beslemesi amacı, daima göz önünde bulundurulmuştur.

Yapılandırmacı gömülü teoride; çalışmanın kalitesi, verinin derinlik ve kapsamıyla ilişkilidir. Buradan hareketle içerik analizinde kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen tek bir veri kaynağından yararlanmak yerine birbirini tamamlayacağı düşünülen üç farklı veri kaynağından faydalanılmıştır. Aynı şekilde Charmaz'a göre; zengin, sağlam ve ilgili veri elde edilmeye çalışılmalı; bunlar da esas kategorilerin oluşturulmasında kullanılmalıdır. Veride uygunluk ve yeterlilik gibi iki önemli kriter de göz önünde bulundurulmalıdır. (Charmaz, 2015: 62) Özellikle nitel analize bu konuda gelen eleştirilerin önünü kesebilmek için de çeşitli önlemler alınmıştır.

1.4. Veri Toplama Teknikleri ve Örneklem

Gömülü teori yapılandırması deseninde *görüşmeler*⁴ ve *gözlemler* en çok kullanılan veri toplama yöntemleri olarak öne çıkar. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 83) Yapılandırmacı gömülü teorinin kurucusu Kathy Charmaz, nitel analiz için hazırladığı ve uygulama rehberi alt başlığı altında yayınlanan hacimli kitabında on iki bölümden iki tanesini sadece görüşme (röportaj) konusuna ayırmış; bu da kitabın beşte birlik bir kısmını oluşturmuştur. (Charmaz, 2015) Derinlemesine görüşme; açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevaplarının kaydedilmesi ve ilişkili ek sorularla araştırma konusunun detaylandırılması temeline dayanan bir nitel veri oluşturma tekniğidir. (Kümbetoğlu, 2017: 71) Görüşme süresince, kurulan cümleler kadar sessizlikler de teori yapılandırılmasında önemli rol oynayabilir. (Charmaz, 2018: 133) Görüşmeler tek kişiyle yapılan derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleştirilebildiği gibi, birden fazla kişinin katıldığı odak grup görüşmesi şeklinde de yapılabilir. Gömülü yapılandırmacı teorisyenler, genellikle, derinlemesine görüşmeleri kullanıyor olmalarına rağmen, gözlem ve grup toplantıları da araştırmaya dâhil edilebilir. (Charmaz, 2018: 136)

Mülakat; gömülü teori yapılandırması deseninde önemli bir rol oynasa da bu durum farklı nitel tekniklerin araştırma sürecinde kullanılmayacağı anlamına gelmez, bilakis veri zenginliğinin sağlanması için teşvik edilir. *İçerik analizi* bu teşvikin en somut örneklerinden biridir. “İster araştırmacıların birinci elden sağladıkları saha notları veya görüşmelerden olsun, isterse kamu yayınları ve özel görüşmeler için derlenmiş organizasyonel bilgi, resmi kayıtlar, tarihi belgeler gibi kaynaklardan toplanmış bilgi ve belgelerle olsun, insanlar veriyi oluşturabilirler.” (Charmaz, 2018: 57) Veri olarak alınan belgeler, mevcut ve edinilmiş belgeler olmak üzere ikiye ayrılır. Mevcut belgeler, kamu kayıtlarından örgütsel belgelere otobiyografilerden kişisel yazışmalara kadar pek çok belgeyi kapsamına almaktadır. İkinci belge türü de edinilmiş belgelerdir ve araştırma katılımcılarını kapsamaktadır. (Charmaz, 2018: 82)

⁴ Tezin bütünlüğünde terim ve kavramlarda dil birliği sağlamak için görüşme ve röportaj yerine mülakat sözcüğü tercih edilmiş, bu gibi alıntılar dışındaki yerlerde mülakat sözcüğü kullanılmıştır.

Edinilmiş belgelerle ilgili olarak Charmaz; “Katılımcılardan aile ve iş kaydı istemek, kişisel hatıra defteri yazmak, günlük tutmak, fotoğraf çekmek ve sorulan soruları yanıtlamanın hepsi edinilmiş yazılı metinler sağlar... Edinilmiş metinler için araştırmacıların rehberliği, detaylı talimatlardan küçük önerilere doğru sıralanabilir” diyerek bu hususun altını çizer. (Charmaz, 2018: 82) Calkins, 1970 yılında yayınlanan evde bakım ortamıyla ilgili yaptığı etnografik çalışmasında, katılımcılarından sıradan bir günde ne yaptıkları sorusunun cevabını almak için Çarşamba ve Pazar günleri günlük tutmalarını istemiştir. “Günlük notlar, *günceler*, günlükler veya belirli sorulara verilen yazılı yanıtlar gibi edinilmiş metinler, klasik araştırma ve görüşmelerin sağladığı avantaj ve dezavantajları taşırlar.” (Charmaz, 2018: 82-83)

Tablo 1: Nitel Araştırmada Örneklem Yöntemleri

Örneklem Türü	Amaç
Aykırı veya Anormal Durum Örneklemesi	İlgili olguya ilişkin alışılmadık bulguları öğrenmek veya olgunun sıra dışılığından ders çıkarmak
Yoğunluk Örneklemesi	Olgunun bilgi yüklü durumlarının, yoğun bir şekilde fakat aşırıya kaçmadan açıklanmak
Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi	Farklılıkları belirlemek için geniş çaplı durumları ve önemli ortak örüntüleri belirlemek
Benzeşik (Homojen) Örneklem	Odaklanmak, çeşitliliği azaltmak, analizi basitleştirmek ve grup görüşmelerini kolaylaştırmak
Tipik Durum Örneklemesi	Tipik, sıradan, normal veya ortalama durumları göstermek
Kritik Durum Örneklemesi	Mantıklı genellemeler yapmak ve bilginin farklı durumlara uygulanmasını sağlamak
Kartopu veya Zincir Örneklem	Kişiden kişiye, kişiden de durumlara ulaşarak farklı olguları açıklayabilmek
Ölçüt (Kriter) Örneklem	Belli ölçütleri sağlayan durumları belirlemek
Kuram tabanlı örneklem	Kuram oluşturmak veya kuramların doğrulanmasını sağlamak
Doğrulamalı veya Yanlışlayıcı Durum Örneklemesi	Farklılık ve çeşitlilikleri araştırmak, temel analizi derinleştirmek
Tabakalı Amaçlı Örneklem	Belirli alt grupları belirleyerek karşılaştırmaları ve analizi kolaylaştırmak
Fırsatçı veya Beliren örneklem	Beklenmedik bir şekilde beliren durumların avantajını kullanmak
Amaçlı Rasgele Örneklem	Önyargıyı azaltmak; inanırlık ve güvenilirliği arttırmak
Siyasi veya Siyasi Durum Örneklemesi	Araştırmaya dikkat çekmek veya hassas konuları araştırmadan çıkarmak yoluyla olası ilgiden kaçınmak
Kolay ulaşılabilir veya Elverişli Örneklem	Kolay olanı seçmek; bilgi ve güvenilirlik pahasına zaman, para ve çabadan tasarruf sağlamak
Hibrit veya Karma Örneklem	Üçgenleme, esneklik; çeşitli ilgi, çoklu amaç ve ihtiyaçları karşılamak

Kaynak: Baltacı, Ali, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, *BEÜ SBE Derg.*, 7(1), 231-274, 2018, s. 246.⁵

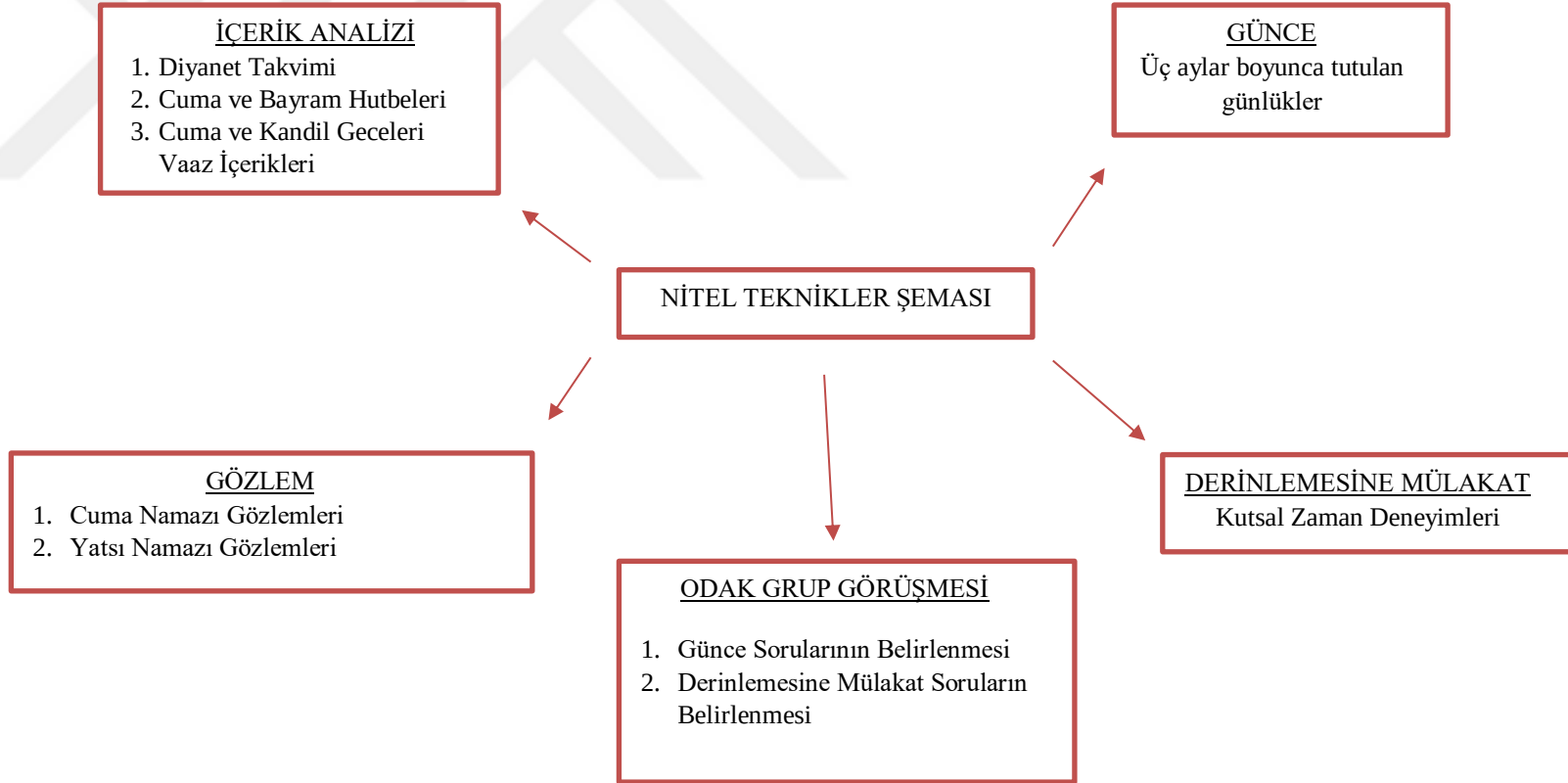
⁵ Yazar, Tablo 1’i Miles ve Huberman (1994) ile Patton (2005)’dan uyarladığını ifade etmiştir.

Tez çalışmasında zengin veri elde edebilmek için beş farklı veri toplama tekniği (Bkz.: Şekil 2) ve her biri için farklı örneklem yöntemi (Bkz.: Tablo 1) kullanılmıştır. Veri toplama teknikleri şunlardır: İçerik analizi, gözlem, odak grup görüşmesi, günce araştırması ve derinlemesine mülakat. Araştırma sorusunun en kapsamlı şekilde yanıtlanması için veri toplama teknikleri tasarlanırken, elde edilen verilerin birbirini tamamlamasına gayret edilmiştir. Tezin saha çalışması sürerken, küresel ve ulusal düzeyde çıkan koronavirüs salgını yüzünden, planlanan saha çalışmalarında bazı aksaklıklar yaşanmış; buna rağmen gömülü teori yapılandırması desenin sağladığı esneklikten yararlanılarak veri toplama tekniklerinin uygulanmasında, süreç içerisinde bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalınmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi tez çalışmasının ilerleyen kısımlarında verilecektir.

1.4.1. İçerik Analizi

Doktora tez çalışmasında kullanılacak ilk veri toplama aracı içerik analizidir. (Bkz.: Şekil 2) İçerik analizi çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak görülmesinin yanında, kontrollü bir yorum çabası olarak ve genellikle de tümdengelimle dayalı bir okuma aracı olarak tanımlanır. (Bilgin, Ankara: 1) İçerik analizinin bu özelliğinden yararlanılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanın en ideal şekilde nasıl geçirilmesi gerektiği konusunda her yıl yapılan geniş çaplı anlatım ve aktarım süreci, araştırmanın iki odak noktasından ilkinin oluşturmaktadır. Buna göre kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin, Müslümanların bu günleri nasıl geçirmesi gerektiğiyle ilgili tüm öneriler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği belgeler yoluyla aktarılmaktadır. Bu minvalde Cuma ve bayram namazlarında okunan hutbeler; Cuma namazlarından, kandil geceleri yatsı namazlarından, Ramazan ayında yatsı-teravih namazlarından ve bayram günleri bayram namazlarından hemen önce verilen vaazlar; her yıl düzenli olarak çıkarılan Diyanet takvimi ile kitap, dergi, broşür gibi dokümanlar üretilen belgeler arasında yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı aynı zamanda resmi televizyon kanalı, internet sitesi, sosyal medya hesapları gibi kitle iletişim araçlarıyla da günümüz teknolojilerinden yararlanarak bilgi üretim ve aktarımına devam etmektedir.

Şekil 2: Nitel Teknikler Şeması

Kaynak: Tez çalışması tasarlandığında oluşturulmuştur.

İçerik analizi için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen üç doküman kuramsal örneklem tekniği (Bkz.: Tablo 1) kullanılarak belirlenmiştir. (Bkz.: Şekil 3) İlk doküman Diyanet takvimidir. Bu takvim, Miladi yılbaşından hemen önce cüzi bir ücret karşılığında satışa çıkarılan yapraklı maarif takvimidir. Camilerde satışa çıkarılan bu takvim cemaat tarafından alınıp ev ve/veya işyerlerine asılmaktadır. Camilerde de bu takvimin kamuoyuyla paylaşıldığı gözlemlenmiştir. Takvim duvara asılmasını sağlayacak karton bir poster eşliğinde verilir. Bu posterde genellikle tarihi bir ibadethanenin görseli bulunur. Sol ve sağ tarafında sırasıyla Türk bayrağı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın logosu yer alır. En başa büyük puntolarla Diyanet Takvimi başlığı yazılmıştır. Sol tarafında Türk bayrağının altında, o yıla ait resmi tatil günleri varken; sağ tarafında Diyanet İşleri Başkanlığı logosunun altında da dini gün ve gecelere ilişkin tarih bilgileri yer alır. İçerik analizinde ağırlıklı olarak yer verilen 2019 yılı duvar posterini bu şekildeyken, önceki yıllarda farklılıklar olabilmektedir.

Diyanet takvimi, güneş yılı temel alınarak hazırlandığından 365 adet günü içerir. Her gün arkalı önlü tek bir yaprakla temsil edilir. Yaprakın ön sol kısmında, büyük puntolarla yıl, ay, gün (rakam olarak) ve gün adı yazılmıştır. Sağ kısmında ise, İstanbul ilinin imsak, güneş, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve kible saati büyük puntolarla belirtilmiştir. Orta kısımda Diyanet Takvimi başlığı ve altında ise o günün tarihi bir olayla ilişkisi varsa, onunla ilgili bir bilgi verilmektedir. Bu bilgiler dini olaylara atıfta bulunabiliyor olduğu gibi milli hadiselerin yıldönümlerini, tarihteki uluslararası öneme sahip önemli günleri kapsayabilmektedir. Bazı yapraklarda ise ayet ve hadislerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Hemen altında Miladi tarih, Hicri ve Rumi tarihe çevrilerek verilmiştir; ancak Hicri takvim bilgisi Rumi takvim bilgisinden daha büyük puntolarla işlenmiştir. Takvimin önyüzünün üst yarısı bu bilgilerden oluşurken, alt yarısı ise İstanbul'un ilçelerinin imsak, güneş, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve kible saati bilgilerinin yer aldığı bir tabloda oluşur. Arnavutköy, Avcılar, Başakşehir, Beylikdüzü, Büyük Çekmece, Çetalca, Çekmeköy, Esenyurt, Kartal, Küçük Çekmece, Maltepe, Pendik, Sancaktepe, Silivri, Sultanbeyli, Sultangazi, Şile ve Tuzla ilçeleri bu tabloda yer verilen ilçelerdir. İstanbul'un 39 ilçeden oluştuğu düşünülecek olursa 18 ilçe yani hemen hemen yarısı bu tabloda yer almaktadır. Anadolu ve Avrupa yakası ayrımı yapılmadığı, ilçelerin de alfabetik sırayla tabloda sıralandığı görülmüştür.

Şekil 3: Nitel Örneklem Şeması

Kaynak: Tez çalışması tasarlandığında oluşturulmuştur.

Diyanet takviminin arka yüzünde, üst kısımda, “günün duası” bölümü bulunmakta; burada ayet, hadis ve ulemadan alınmış dua örnekleri referans gösterilmek şartıyla yer almaktadır. Hemen altında yer alan ve arka yüzün dörtte üçünü kaplayan alanda ise genellikle dini bilgiler, günün anlam ve önemine binaen hazırlanan tarihsel içerikler sunulmaktadır. Son olarak sağ tarafta “sözün özü” şeklinde dikey bir bölüm oluşturulmuş, buraya da dini, tarihi, edebi, felsefi, siyasi yönleriyle bilinen ünlü kişilerin sözlerine yer verilmiştir. 2019 yılı diyanet takviminin ayrıntılarına yer verilen bu kısımda farklı olarak bazı yıllarda ve bazı bölge/illerde değişiklikler olabilmektedir. Buna bir örnek 2020 yılı takvimidir. Bu takvimin önyüz içeriği bir önceki yıllara aynırken, arka yüzünde farklılıklara gidilmiş; “günün duası” ve “sözün özü” kısımları çıkarılarak, en üste “bir ayet” bölümü eklenmiş ve orta alandaki bilgi bölümü bir önceki yıldan daha büyük bir alanı kaplamaya başlamıştır.

Tez çalışmasının saha kısmı 25 Şubat-26 Mayıs 2020 (1 Recep-3 Şevval 1441) aralığındaki üç ayları (Ramazan Bayramı dahil) kapsadığından Diyanet takviminde içerik analizine tabi tutulacak bölüm, 25 Şubat 2020 (1 Recep 1441) gününden bir ay yılı geriye gidecek şekilde belirlenmiştir. (Bkz.: Ek 1-A: Diyanet Takvimi Tüm Günler Listesi) (Hicri 1440-1441) 7 Mart 2019 (30 Cemaziyelahir 1440) ile 24 Şubat 2020 (30 Cemaziyelahir 1441) tarihleri arasındaki 355 günlük bu takvimde 1440 yılı Regaib kandili üç ayların ilk Cuma gecesine ve bu ilk Cuma da Miladi olarak 7 Mart 2019 (30 Cemaziyelahir 1440) gecesine denk geldiği için ve kandilin anlam ve önemi o günkü takvim yaprağına yazıldığı için o ay yılı içerisine dahil edilmiştir. 355 günlük bu listede kutsal olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilgili verilerinden hareketle saptanan 144 gün belirlenmiştir. Bu günler üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan ayları; Ramazan Bayramı olmasından hareketle Şevval ayının ilk üç günü; Hac ayları olan Zilhicce ayının ilk on günü ve Kurban Bayramı’nın dört günü; Hz. Muhammed’in doğum günü olan 12 Rebiyülevvel günü; 10 Muharrem Aşure günü ve tüm Cuma günleridir. İçerik analizinde takvim yaprağının sadece arka yüzündeki bilgiler kullanılmış; önyüzdeki bilgilere yer verilmemiştir. Bunun nedeni, her takvim yaprağının arka yüzünde bilgi olmasına rağmen önyüzlerin standart olmayışındır. İçerik analizinin takvim kısmında analize tabi tutulan toplam metin 27.801 sözcükten oluşmaktadır. Dolayısıyla, her takvim yaprağı ortalama 193 sözcükten oluşur.

İçerik analizinin ikinci verisi Cuma ve bayram hutbelerinden gelmektedir. Her Cuma ve bayram namazında farz namazının kılınmasından önce; cami imamı, minber adı verilen yüksekçe bir alana çıkarak, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen hutbeyi cemaate okumaktadır. Hutbeler her hafta belli konu başlıklarında toplumsal mesajlar veren ve bir sonraki haftanın önemli gün ve geceleriyle ilgili bilgiler içeren metinlerdir. Metinler standarttır; dolayısıyla ülkedeki tüm camilerde aynı hutbe okunur. Hutbelerin matbu metinlerinde birer metin başlığı olsa da camilerde bu başlıklar okunmaz. Her hutbenin girişinde besmeleyle başlayan Arapça bir ayet bulunur. Ayet okunduktan sonra meali verilerek devam edilen hutbede, başlıkta belirtilen konuya binaen başka ayetler, hadisler ve/veya önde gelen Müslümanların veciz sözleri yer alır. Matbu metinlerde ayet ve hadislerin referans bilgileri dipnot sistemiyle verili olsa da hutbeyi okuyan imamlar tarafından çoğu zaman bu atıflar da dillendirilmez. Her hutbede “Muhterem Müslümanlar”, “Aziz Müminler”, “Kıymetli Müslümanlar” şeklinde hitaplar yer almaktadır.

Araştırmaya konu olan Cuma ve bayram hutbelerinin belirlenmesinde Diyanet takviminde olduğu gibi saha çalışmasının başladığı 25 Şubat 2020 (1 Recep 1441) gününden bir ay yılı geriye gidecek şekilde oluşturulan planlama kullanılmıştır. 8 Mart 2019 (1 Recep 1440) günü Cuma hutbesi ile başlayan liste, 21 Şubat 2020 (27 Cemaziyelahir 1440) günü Cuma hutbesiyle sona ermiştir. 4 Haziran 2019 (1 Şevval 1440) günü Ramazan Bayramı hutbesi ile 10 Ağustos 2019 (11 Zilhicce 1440) günü Kurban Bayramı hutbesi, listeye ilave edilmiştir. Listede toplam 53 hutbe bulunmaktadır. (Bkz.: Ek 1-B: Cuma ve Bayram Namazları Hutbe Listesi) Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hutbelerine başkanlığın resmi internet sitesinden kolaylıkla ulaşılabilmekte; word ve pdf şeklinde indirilebilmekte ve hatta ses dosyası şeklinde dinlenebilmektedir. Her hafta Cuma günü yenisi eklenmekte ve kolaylıkla önceki hafta, ay ve hatta yılların Cuma ve bayram hutbelerine erişilebilmektedir. İçerik analizinin hutbeler kısmında analize tabi tutulan toplam metin 27.804 sözcükten oluşmaktadır. Dolayısıyla her hutbe ortalama 524 sözcükten oluşur. Ekteki listelerde Diyanet takvimi ile hutbeler başlıkların yanı sıra hicri ve miladi tarihleriyle birlikte verilmiştir.

İçerik analizinin son verisi vaazlardır. Vaaz; Cuma günleri Cuma namazından önce, kandil gecelerinde yatsı namazından önce, Ramazan ayında yatsı-teravih namazından önce ve bayram günlerinde sabah namazından sonra-bayram namazından önce gerçekleştirilen tek yönlü sohbetlerdir. Vaazlar, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilmiş vaizler, il ve ilçe müftüleri, cami imamı gibi görevliler tarafından bazen vaaz kürsüsü adı verilen yüksekçe bir alana oturmak ya da mihrapta yüzü cami cemaatine dönük şekilde oturmak suretiyle verilir. Namazdan önce yarım saat ila bir saat önce başlar, ezanın okunmasıyla sona erer. (Vaazlar, artık çoğu camide, radyo yayını yoluyla merkezi sisteme adapte edilmiştir.) Günün anlam ve öneminin işlendiği bu vaazlar doğaçlama şekilde verilir ve dolayısıyla Diyanet takviminden ve hutbelerden farklı olarak gayriresmi ve anonim içerik özellikleri gösterir.

Tez çalışmasında ikinci veri toplama tekniği olarak gözlemler yer alır. Koronavirüs salgınının küresel ve ulusal düzeyde ortaya çıktığı ve camilerde cemaat halinde namaz kılınmasının yasaklandığı tarihe kadar, planlanan otuz gözlemden yedisi yapılabilmiş olup, bu gözlemlerden üçünde vaaz kaydı alınabilmektedir. İlk vaaz kaydı 27 Şubat 2020 tarihinde Regaib Kandili vesilesiyle Üsküdar Yeni Valide Camisi'nde yapılan gözlem esnasında alınmıştır. İkinci ve üçüncü vaaz kayıtları ise 6 ve 13 Mart 2020 tarihlerinde Ataşehir Mimar Sinan Camisi'nde yapılan Cuma gözlemleri esnasında alınmıştır. Ses kayıt cihazı ile kaydedilen bu vaazlar, sonrasında deşifre edilerek içeriğe dâhil edilmiştir. (Ek 1-C: Yatsı ve Cuma Namazı Vaaz Listesi) Vaazlar herhangi bir kaynaktan okunmadan, doğaçlama şekilde gerçekleşmektedir. Vaazlarda Kuran ayetleri, hadisler ve önde gelen Müslüman kişilerin veciz sözleri aktarılmakta; günün anlam ve önemiyle ilgili öğütler verilmektedir. Araştırmada Diyanet takvimi ve hutbelerden elde edilen veriler, koronavirüs öncesi döneme ait olduğu için, kutsal zamanın koronavirüs ile nasıl bir bağı olduğu sorusu yanıtsız kalmıştır. Dolayısıyla yanıtsız kalan bu soru, gözlemlerden elde edilen vaaz içeriği sayesinde, bir nebze olsun yanıtlanabilmektedir. İçerik analizinin vaazlar kısmında toplam metin 7.843 sözcükten oluşmaktadır. Dolayısıyla her vaaz, ortalama 2.614 sözcükten oluşur. Tüm bu rakamlar toplandığında içerik analizine tabii tutulan metinler toplamı 63.448 sözcükten oluşmaktadır.

İçerik analizi için veriler toplanırken sahada birtakım aksaklıklar yaşanmıştır. Analizler nitel veri analiz programında yapılacağı için içeriklerin word ya da pdf hallerine ihtiyaç duyulmuştur. Hutbe içeriği dijital olarak kurumun resmi internet sitesinden kolaylıkla bulunmasına rağmen, Diyanet takvimi temin edilememiştir. Araştırmanın kapsamı, Hicri yıl temel alınarak hesaplandığından, Miladi 2019 ve 2020 yıllarına ait takvimlere ulaşmak gerekmiştir. Camilerde yapılan aramalar sonuçsuz kalınca, İstanbul İl Müftülüğünden temin edilen bu iki matbu takvim, taranması için fotokopiciye götürüldüğünde, takvim yapraklarının çok küçük ve çok ince olmasından dolayı tarama gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine her yaprak teker teker taranmış ve bu da büyük bir zaman kaybına yol açmıştır. Her ne kadar taranmış olsa da, nitel veri analiz programlarında, word metinlerin analizi pdf metinlerinden daha başarılı olduğu için ve taranan metinlerin pdf hallerinin çoğu yerde okunamamasından dolayı manuel olarak müdahalelerde bulunularak, metinler pdf'ten word şekline dönüştürülmüştür. Pdf metinlerin kötü taranmalarının en önemli nedenleri, bir sayfadaki metinlerin iki sütun halinde yazılmış olması ve ayrıca her sayfada istisnasız bir gül resminin bulunmasıdır.

Diyanet takvimi ve hutbe içeriği analiz edilirken yapılan gözlemler esnasında alınan vaaz kayıtlarında birtakım aksilikler yaşanmıştır. Salgın nedeniyle camilerin kapatılmasının ardından, belirlenen otuz gözlemde yedisi gerçekleştirilebilmiştir. Bunların da üçünden vaaz kaydı alınabilmiştir. Bazı camilerin Cuma namazı öncesi vaaz vermek yerine, Kuran tilaveti yapması nedeniyle camilerin yarısından vaaz alınamamıştır. Vaazlar ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş; dolayısıyla camide mikrofon sesinin yankı yapması, vaizin şiveli konuşması ve ses tonunu alçaltıp yükseltmesi nedeniyle kayıtların bazı yerleri çok zor deşifre edilebilmiştir. Özellikle Arapçaları okunan ayet ve hadislerin referansları verilmediğinde, deşifreler yer yer imkânsız hale gelmiş; küçük de olsa bazı noktalarda veri kaybına uğranmıştır. Camilerin kapatılmasından önceki son Cuma günü camiye gidilebilmiş ve korona dönemi vaazlarının anonim içeriklerinin nasıl şekillendiği üzerinden büyük bir deneyim kazanılmıştır. Tez çalışmasının ilgili yerlerine bu deneyimler de aktarılabilmektedir.

1.4.2. Gözlem

Doktora tez çalışmasında kullanılan ikinci nitel veri toplama aracı gözlemdir. (Bkz.: Şekil 2) Tez çalışmasının ilk tasarımı, 21 Şubat 2020 (27 Cemaziyelahir 1441) tarihinde başlayıp 26 Mayıs 2020 (3 Şevval 2020) tarihinde sona eren ve üç aylık bir zaman dilimine yayılan bir gözlem takvimi oluşturulmuştur. (Bkz.: Ek 2-A: Gözlem Takvimi) Bu takvime göre, 30 adet gözlem tarihi belirlenmiştir. Bir yandan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanlarda kamusal alan olarak camilerde nasıl bir bilgi aktarım sürecinin yaşandığını yerinde tespit etmek, diğer yandan da halk tarafından kutsal zamanın nasıl deneyimlendiği sorusunun cevabına ulaşmak için toplam 30 gözlemden 27 tanesi cami gözlemi olacak şekilde planlanmıştır. (Bkz.: EK 2-B: Gözlem Listesi) Bu planlama yapılırken; camiler, İstanbul'da faaliyet gösteren ibadethaneler arasından maksimum çeşitlilik örnekleme (Bkz.: Tablo 1) tekniği kullanılarak belirlenmiştir. (Bkz.: Şekil 3) Bu planlamaya göre Cuma namazları, Kandil gecelerinde yatsı namazları, Ramazan gecelerinde yatsı-teravih namazları ve bayram namazı; gözlem tarihlerinin detaylarını oluşturmaktadır. Ayrıca muhafazakâr orta sınıfların kutsal zamanda sosyal, kültürel ve iktisadi anlamda yeme içme pratiklerinin nasıl gerçekleştiği sorusunun yanıtına odaklanmak için de 3 adet restoran gözlemi, elverişli örneklem tekniğiyle belirlenerek gözlem takvimine ilave edilmiştir.

Dünyayı ve ülkemizi etkileyen koronavirüs salgını yüzünden 15 Mart 2020 tarihinden itibaren camilerin ibadete kapatılması nedeniyle, 13 Mart 2020 tarihinde gerçekleştirilen yedinci gözlemden sonra gözlem imkânı ortadan kalkmış; camilerin yeniden açıldığı tarihin de saha çalışmasının sona ermesinden sonraya denk gelmesi nedeniyle, planlanan diğer gözlemler yapılamamıştır. Buna rağmen, tasarlanan ilk yedi cami gözlemi yapılabilmektedir. (Bkz.: Tablo 2) Buna göre; 21 Şubat ve 28 Şubat 2020 tarihlerinde Fatih Camisi'nde Cuma gözlemi; 25 Şubat 2020 tarihinde Koşuyolu Camisi'nde yatsı namazı gözlemi, 26 Şubat ve 27 Şubat 2020 tarihlerinde Üsküdar Yeni Valide Camisi'nde yatsı namazı gözlemi, 6 Mart ve 13 Mart tarihlerinde Ataşehir Mimar Sinan Camisi'nde Cuma namazı gözlemi yapılmıştır. Aynı tarihlerde restoranların da kapalı olması nedeniyle hiçbir restoran gözlemi de yapılamamıştır.

Sahada yapılan gözlemler yarı-yapılandırılmış gözlem formları doldurularak kayıt altına alınmıştır. (EK 2-C: Gözlem Formu Örneği) Her gözlem için bir gözlem kodu atanmış, gözlemin yapıldığı yer, tarih ve saat aralığı ayrıca belirtilmiştir. Gözlem esnasında hava durumu eklenerek, gözlem yapılacak yerdeki sosyalleşme olanağıyla hava durumu arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Gözlemlerde fiziksel ortam ile sosyal ortam farklı başlıklarda aktarılmış; bazı hallerde iç içe geçen tespitler yapılmak zorunda kalınmıştır. Açıklamalar ve yorumlar kısmında ise fiziksel ve sosyal ortamlarla bunların dışındaki unsurlar arasındaki ilişkiler anlamlandırılmaya çalışılarak veriler yorumlanmıştır.

Tablo 2: Gözlem Yerleri

Kod	Miladi Gözlem Tar.	Hicri Gözlem Tar.	Gözlem Yeri	Gözlem Türü
C1	21 Şubat 2020	27 Cemaziyelahir 1441	Fatih Camii	Cuma Namazı Gözlemi
C2	25 Şubat 2020	1 Recep 1441	Koşuyolu Camii	Yatsı Namazı Gözlemi
C3	26 Şubat 2020	2 Recep 1441	Yeni Valide Camii	Yatsı Namazı Gözlemi
C4	27 Şubat 2020	3 Recep 1441	Yeni Valide Camii	Yatsı Namazı Gözlemi
C5	28 Şubat 2020	4 Recep 1441	Fatih Camii	Cuma Namazı Gözlemi
C6	6 Mart 2020	11 Recep 1441	Ataşehir Mimar Sinan Camii	Cuma Namazı Gözlemi
C7	13 Mart 2020	18 Recep 1441	Ataşehir Mimar Sinan Camii	Cuma Namazı Gözlemi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Gözlemlerin geçerliliklerini artırabilmek için “Gözlem Çiftleri Tekniği” geliştirilmiştir. Bu tekniğin amaçları; gözlemlenecek camilerde kutsal zaman deneyiminin süreklilik arz edip etmediği ve kutsal zaman ve kutsal zaman dışında deneyim farklılıklarının oluşup oluşmadığının saptanmaya çalışılmasıdır. Birinci duruma örnek, 6 Mart ve 13 Mart tarihlerindeki Cuma namazı gözlemleridir. İki hafta üst üste Ataşehir Mimar Sinan Camisi’ne gidilerek kutsal zaman deneyiminin aynı camide tekrarlanıp tekrarlanmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden Ataşehir Camisi gözlemleri “Gözlem Grubu” olarak adlandırılmış; her iki gözlemin sonucunda gözlem formlarının karşılaştırılmasıyla benzerlik ve farklılıklar tespit edilerek “Gözlem Grubu Karşılaştırması” adıyla yeni bir bölüm açılmış ve bu tespitler bu bölüme kaydedilmiştir. Böylece bir kerelik gözlemin sonucunda olası bir veri kaybı sorunu en aza indirilmiş olmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse ilk hafta gözleminde herhangi bir hayır faaliyeti bulunmayan camide, ikinci hafta gözleminde bir hayır faaliyeti yapıldığı gözlemlenmiş ve elde edilen bulgular tez çalışmasına eklenmiştir.

“Gözlem Çiftleri Tekniği”nde ikinci duruma örnek 26 ve 27 Şubat tarihlerindeki Üsküdar Yeni Valide Camisi gözlemleridir. 27 Şubat, üç ayların ilk kandili olan Regaib kandilidir. Kutsal zaman ve kutsal zaman dışında deneyim farklılıklarının olup olmadığı kandil günü ve kandilden bir önceki gün yatsı namazına aynı camiye gidip gözlemde bulunularak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Burada da aynı şekilde her iki yatsı namazı gözlemi bir “Gözlem Grubu” olarak adlandırılmıştır. Her iki yatsı namazı sürecinde kutsal zaman ve kutsal zaman dışındaki deneyimler gözlem formlarına ayrı ayrı yazılmış, ikinci gözlemin sonunda “Gözlem Grubu Karşılaştırması” yoluyla benzerlik ve farklılıklar tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, kandilden önceki gün yatsı namazından önce herhangi bir vaaz yokken; kandil gecesı yatsı namazından kırk dakika önce başlayan ve namaza kadar süren bir vaaz gerçekleşmiştir. Ayrıca kandil gecesı yatsı namazına katılan cami cemaatinin, önceki gün yatsı namazına katılan cami cemaatinden oldukça fazla olduğu tespit edilebilmiştir. Araştırmanın gözlem kısmında her ne kadar “Gözlem Çiftleri Tekniği” kullanılmaya çalışılsa da, 15 Mart’ta camilerin kapatılması nedeniyle, 25 Şubat’ta ilk gözlemi gerçekleştirilen Koşuyolu Camisi’ne, ikinci gözlem için gidilemediğinden bu gözlem tek kalmıştır.

Sahada yapılan yedi gözlemden üçünde (ikisi Cuma namazından önce, biri yatsı namazından önce olmak üzere) vaaz içeriğı olduğu görölmüş ve hepsi de ses kayıt cihazıyla kayda alınmıştır. Sonrasında yapılan deşifrelerin ardından elde edilen veriler, içerik analizinde kullanılmak üzere araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu dönemde sahada karşılaşılan birkaç hususun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Gözlemler esnasında vaaz içeriğı elde edilebileceğı düşünölen 21 Şubat ve 28 Şubat tarihlerindeki Fatih Camisi gözlemlerinde, Cuma namazı öncesi vaaz yerine Kuran tilaveti yapıldığı gözlemlenmiştir. Kayıt altına alınan üç vaazda ağırlıklı olarak gündem maddesi koronavirüstdür. Dolayısıyla salgının görölmeye başladığı dönemde tüm vaaz içeriğinin virüs ve virüse karşı alınacak önlemleri kapsamasıyla birlikte, erken veri doygunluğu yaşanmıştır. Salgın döneminde çokça tartışmaya konu olan 13 Mart’taki son Cuma namazına araştırmacı olarak büyük kararsızlıkların ardından katılmış ve gözleme önceki gözlem faaliyetlerinde yapıldığı şekliyle devam edilmiştir.

1.4.3. Odak Grup Görüşmesi

Araştırmanın birinci ayağında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zaman deneyimlerinin, nasıl olması gerektiği üzerinden hazırlayıp yayınladığı belgeler ve sahadaki yansımalarının değerlendirildiği içerik analizi ve gözlemler yer alırken; ikinci ayağında muhafazakâr orta sınıfların kutsal zamanı nasıl deneyimledikleri üzerinden verilerin toplandığı odak grup görüşmesi, günce araştırması ve derinlemesine mülakatlar yer almaktadır. Odak grup görüşmesi; günce araştırması ve derinlemesine mülakatlarda katılımcılara yöneltilecek soruların belirlenmesi için tasarlanmıştır. (Bkz.: Şekil 2) Dolayısıyla, uzman görüşü niteliği taşıyacak şekilde hazırlanmıştır. (Bkz.: Tablo 3)

Tablo 3: Odak Grup Görüşmesi Katılımcıları-Demografik Bilgiler⁶

Müstear İsim	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek
Ayşe Ateş	Kadın	25	Evli	Akademisyen
Emine Yüksel	Kadın	47	Evli	Akademisyen
Fatma Aksoy	Kadın	29	Evli	Akademisyen
Mustafa Kaya	Erkek	34	Bekâr	Akademisyen

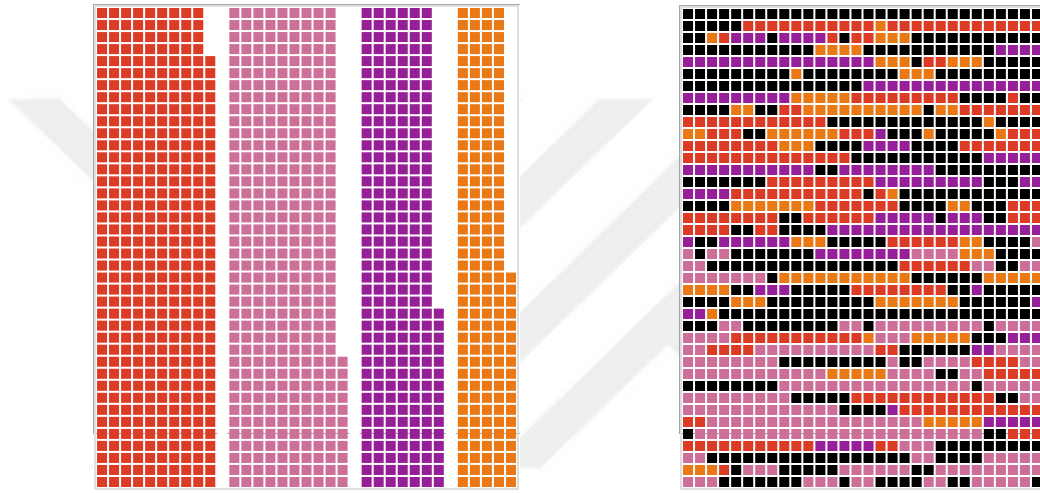
Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Araştırmacının moderatör olarak katıldığı odak grup görüşmesi, kendilerini muhafazakâr olarak addeden ve orta sınıfa mensup dört akademisyenin, homojen örneklem tekniği (Bkz.: Tablo 1) kullanılarak belirlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. (Bkz.: Şekil 3) Yapılandırılmamış odak grup görüşmesi formatı seçilmiş; böylece görüşmecilerin sahadaki katılımcılara yöneltilecek sorularla ilgili yaratıcılıkları teşvik edilmeye çalışılmıştır. Güncelerin dağıtılmasından ve derinlemesine mülakatların yapılmasından önce düzenlenen görüşme, 24 Şubat 2020 günü Saat 11'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Seminer Salonunda gerçekleştirilmiştir. Yetmiş dakika süren görüşmede ses kaydı alınmış, alınan kayıt deşifre edilerek 4.746 sözcükten oluşan bir metin haline getirilmiştir. Elde edilen verilerin nitel veri analiz programında kodlanması sonucu ortaya çıkan sonuçlar araştırmaya dâhil edilmiştir.

⁶ Odak grup görüşmesinde yer alan tüm katılımcılar kendi isimleriyle değil hazırlanan müstear isim kataloğundan belirlenen isimlerle araştırmada yer almışlardır. (Bkz.: Ek 3-A: Müstear İsim Kataloğu)

Odak grup görüşmesinin katılımcıları Ayşe Ateş, Emine Yüksel, Fatma Aksoy ve Mustafa Kaya'dır. Araştırmacının moderatör olarak yer aldığı odak grup görüşmesinde, görüşmecilerin üçü kadın, biri erkektir. En küçük görüşmeci 25, en büyük görüşmeci 47 yaşındadır. Ortalama yaş 33'tür. Görüşmecilerin üçü evli, biri bekârdır; bu anlamda tüm kadın görüşmeciler evliyken tek bekâr görüşmeci erkektir. Ayrıca tüm görüşmeciler akademisyenlik mesleğini icra etmektedir. (Bkz.: Tablo 3)

Şekil 4: Belge Portresi 1 (Katılımcılar) ve Belge Portresi 2 (Görüşme)

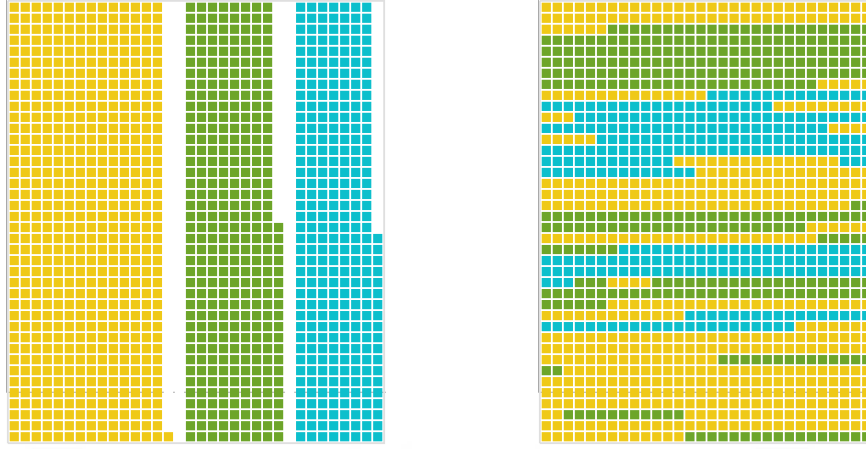
Kırmızı: **Fatma Aksoy**; Pembe: **Emine Yüksel**; Mor: **Ayşe Ateş**; Turuncu: **Mustafa Kaya**; Siyah: Moderatör

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Odak grup görüşmesine en fazla katılım sağlayan görüşmeciler Fatma Aksoy ve Emine Yüksel'dir. Her ikisinin katılım yoğunluğunda ise kayda değer bir fark yoktur. Üçüncü sırada Ayşe Ateş yer alırken, çalışmanın tek erkek görüşmecisi Mustafa Kaya en az katılım gösteren kişidir. (Bkz.: Şekil 4-Belge Portresi 1) Mülakatın akışı içerisinde moderatörün dengeli bir katılım sergilediği görülür. Görüşmenin ilk üçte ikilik kısmında tüm katılımcılar birbirine yakın katılım sergilerken; son üçte birlik kısımda Emine Yüksel'in grubu domine ettiği görülür. Durumun farkına varan moderatör daha dengeli bir katılım için çaba harcamış olmasına rağmen, bu konuda başarılı olamamıştır.⁷ (Bkz.: Şekil 4-Belge Portresi 2)

⁷ Şekil 4-Belge Portresi 2'de yer alan siyah noktaların son üçte birlik kısımda kesik kesik de olsa devam etmesi katılımcının sürece müdahale etmeye çalıştığının göstergesidir.

Şekil 5: Belge Portresi 3 (Kodlar) ve Belge Portresi 4 (Süreç)

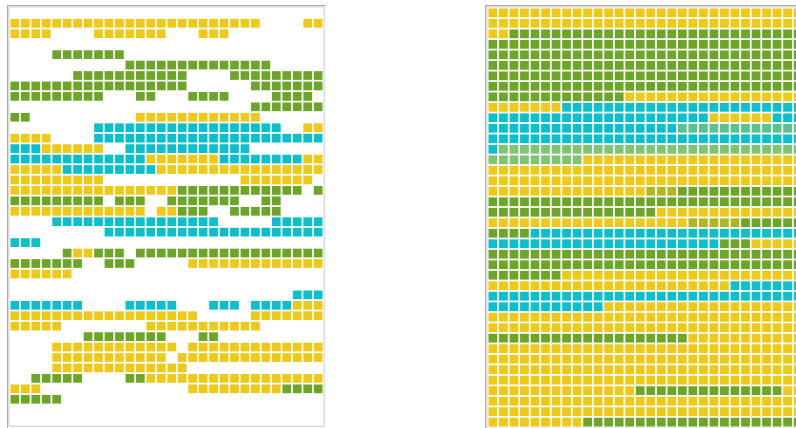

Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Odak grup görüşmesinden elde edilen veriler kodlandıktan sonra kodlar üç kategoride sınıflandırılmıştır: Kutsal zamanın dini anlamı, kutsal zamanın sosyokültürel anlamı ve kutsal zamanın iktisadi anlamı. (Bkz.: Ek 3-B: Odak Grup Görüşmesi Kod Haritası) Bu kategorilerden en baskını açık ara kutsal zamanın sosyokültürel anlamıdır. Kutsal zamanın iktisadi ve dini anlamı ikinci sırada yer almakta ve birbirine yakın yoğunluktadır. (Bkz.: Şekil 5-Belge Portresi 3) Görüşmenin ilk yarısında kutsal zamanın her üç anlamı üzerine de konuşmalar yapılmışken; ikinci yarısında sosyokültürel anlam ağırlık kazanmıştır. (Bkz.: Şekil 5-Belge Portresi 4)

Şekil 6: Belge Portresi 5 (Kodlu Bölüm) ve Belge Portresi 6 (İç İç Kodlar)

Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Tablo 4: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel ve İktisadi Anlamı⁹

Kod Sistemi	Fatma Aksoy	Mustafa Kaya	Ayşe Ateş	Emine Yüksel	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı					1
> Perşembe Gecesinde Önemli					4
> Cumaların Önemli					12
> Üç Ayların Önemli					7
> Kandillerin Önemli					1
> Ramazan'ın Önemli					6
> Dini Bayramlar					6
> Hac					2
> Umre					6
> Yan Kodlar					3
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı					0
> Yemek Davetleri Verilmesi					2
> İftar Sonrası Aktiviteler					1
> Yemek Kültürü					4
> Kutsal zamanda Ziyaret Mekanları					9
> Televizyon İzleme Alışkanlıkları					4
> Çocuklara Yönelik Aktiviteler					6
> Sosyal Medya Kullanımı					14
> Eski ve Yeni Ramazanlar Karşılaştırması					12
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı					0
> Zekat Verme					2
> Sadaka Verme					7
> Fıtır Sadakası Verme					2
> Dışarıda Yemek Yeme Alışkanlıkları					8
> Yardım İçin Tasarruf Etme					1
> Alışveriş Harcamaları					3
Σ TOPLAM	50	20	33	20	123

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Odak grup görüşmesinin kodlamasında belirlenen her bir kategori altında çeşitli alt kodlar yer almaktadır. (Bkz.: Tablo 4) Hem güncenin hem de derinlemesine mülakatın soruları hazırlanırken bu kategorilerden yararlanılmıştır. Tezin ilk kurgulandığı haliyle sosyal, kültürel ve iktisadi anlam üzerine yoğunlaşıldığından; dini anlam, tüm sorulara serpiştirilmiştir. Kutsal zamanın dini anlamı kapsamında görüşmeciler Cuma gününün öneminden söz etmişlerdir. Mustafa Kaya'nın tek erkek görüşmeci olarak, Cuma namazının etkisiyle, konunun önemini özellikle vurguladığı görülür. Ayşe Ateş'in Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan geceyi özellikle belirtmesinin ardından, Cuma'nın gündüzü yanında gecesi de derinlemesine mülakatta soru olarak katılımcılara yöneltilmiştir.¹⁰ (Bkz.: Ek 5-A: Derinlemesine Mülakat Soru Formu)

⁹ Bu tabloda verilen bilgiler, dört görüşmecinin kendi konuşmalarında söz konusu kod ve kategorilerden ne kadar sıklıkla bahsettiği üzerinden hazırlanan belge temelli kod matris tarayıcısından elde edilmiştir.

¹⁰ Derinlemesine mülakatın 1 ve 9. soruları Cuma gününün sosyal ve iktisadi anlamda bir öneminin olup olmadığıyla ilgilidir.

Odak grup görüşmecilerinin Cuma gününün dışında üç aylar, kandiller, Ramazan ayı ve dini bayramları da kutsal zaman kategorisinde değerlendirdikleri görülmüştür. Tüm bu zaman dilimlerinin muhafazakâr orta sınıflar için dini, sosyokültürel ve iktisadi açıdan önem arz ettiği savunulmuş, üç aylar içerisinde olmasına rağmen Ramazan'ın ayrıca ve etraflıca değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hatta Recep ve Şaban aylarında yer alan kandillerin de üç aylar konseptinin bir parçası olmasının dışında kendi özgül ağırlıklıları olabileceği vurgulanmıştır.¹¹ (Bkz.: Tablo 5)

Tablo 5: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1¹²

Kod Sistemi	Fatma Aksoy	Mustafa Kaya	Ayşe Ateş	Emine Yüksel	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Dini Anlamı					1
> Perşembe Gecesi'nin Önemi					4
✓ Cumaların Önemi					1
✓ Cumanın Zaman Sınırı					1
Bazı Marketlerin Açık Olması					1
Bazı Marketlerin Kapalı Olması					2
Marketler Arası Mahalle Baskısı					1
✓ Cuma Sohbetleri					3
Kur'an Okunması					2
İkram Yapılması					1
✓ Üç Ayların Önemi					1
Mukabele Yapılması					2
Sohbetlere Katılım					1
Camilerde Yardım Toplanması					1
Sadakalarda Artış					1
Yardımlaşma Artışı					1
✓ Kandillerin Önemi					1
✓ Ramazan'ın Önemi					0
Arkadaşlarla Görüşme Fırsatı					4
Sohbetlere Katılım					1
Aile İçi Sohbetler					0
Mukabele Yapılması					1
✓ Dini Bayramlar					0
Kurban Bayramının Farkı					1
Akraba Ziyaretleri					1
Dini Vecibelerin Yerine Getirilmesi					1
Yeni Nesillerin Bayrama Bakışı					1
Bayramlaşmaların Bırakılması					1
Mevsimsel Etkiler					1
✓ Hac					1
Hac Hazırlığı					1
✓ Umre					1
Umrenin Demografik Yapısı					1
Ramazan Umresi					2
Mevsimsel Tercihlerin Rolü					1
Umrenin Her Sene Yapılması					1
✓ Yan Kodlar					0
Online Kur'an Grupları					1
Nafile Oruçların Sorulması					1
Kutsal Zamanda Sevap Kazanma Arzusu					1
Σ TOPLAM	18	11	15	4	48

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹¹ Derinlemesine mülakat soru formunda kutsal zaman olarak Cuma günleri dışında üç aylar, kandiller, Ramazan ayı ve dini bayramlar ayrı ayrı sorulmuştur.

¹² Bu tabloda verilen bilgiler, dört görüşmecinin kendi konuşmalarında söz konusu kod ve kategorilerden ne kadar sıklıkla bahsettiği üzerinden hazırlanan belge temelli kod matris tarayıcısıdır.

Odak grup görüşmesinin kodlamalarında kutsal zamanın dini anlamına biraz daha yakından bakıldığında; görüşmecilerin, katılımcılara ibadetler düzeyinde sorular yöneltilmesi gerektiği üzerinde durdukları görülür. Fatma Aksoy’un muhafazakâr orta sınıfların umre ibadetine özel önem verdikleri üzerinden değerlendirmesi ve özellikle Ramazan umresinin revaçta olabileceğini vurgulaması aydınlatıcı bir rol oynamıştır.¹³ Umrenin bütün yıl yapılabiliyor oluşunun ortaya çıkardığı geniş zaman aralığının sonuçları nelerdir? Mevsimsel tercihler mi ön plandadır yoksa kutsal zamanları değerlendirme fırsatı olarak mı görülmektedir? Görüşmecilerin kişisel deneyimlerinden hareketle, umrenin bazı muhafazakâr orta sınıf aileler için tatil turizminin ikamesi olarak görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Tablo 6: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2

Kod Sistemi	ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ	TOPLAM
▼ ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ		0
Fatma Aksoy		38
Mustafa Kaya		36
Ayşe Ateş		27
Emine Yüksel		37
> Kutsal Zamanın Dini Anlamı		56
Σ TOPLAM	194	194

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın sosyokültürel boyutunda, kadınların sosyalleşmesi açısından mukabele geleneğine özellikle değinilmiştir. Buna rağmen Mustafa Kaya tarafından, son dönemde, teknolojinin imkân vermesiyle birlikte, erkeklerin de çevrimiçi Kuran grupları aracılığıyla, dijital bir sosyalleşme sürecinde olduğu tespiti yapılmıştır.¹⁴ Kodların pek çok yerinde karşılaşılan Kuran okuma, nafile namaz kılma, nafile oruç tutma gibi ek ibadetler, insanların kutsal zamanlarda ibadet yoğunluğunu artırdıklarını akla getirmektedir.¹⁵ Bu anlamda kutsal zamanın dini anlamına ilişkin en büyük katkı Fatma Aksoy, Mustafa Kaya ve Emine Yüksel’den gelmiştir. (Bkz.: Tablo 6)

¹³ Derinlemesine mülakatın 13. sorusu hac ibadetiyle, 14. sorusu da umreyle ilgilidir. Sorunun açıklama kısmında katılımcıların umre ziyaretlerini Ramazan gibi kutsal zamanlara denk getirip getirmediikleri ayrıca yer almıştır.

¹⁴ Günce çalışmasında “Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı?” sorusunun açıklama kısmına mukabele örneği verilmiştir. Ayrıca derinlemesine mülakatın 3. sorusunda Ramazan’ın ikram ve mukabele boyutu eklenmiştir.

¹⁵ Günce çalışmasında katılımcılara “Rutin ibadet düzeninizin dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 7: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı¹⁶

Kod Sistemi	Fatma Aksoy	Mustafa Kaya	Ayşe Ateş	Emine Yüksel	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı					0
✓ Yemek Davetleri Verilmesi					0
✓ İftar Davetleri					0
✓ Aile/Akraba İftarları				1	1
✓ Arkadaş İftarları				1	1
✓ Sahur Davetleri				0	0
✓ İftar Sonrası Aktiviteler					0
✓ Kafelerde Zaman Geçirme			1		1
✓ Yemek Kültürü			2		2
✓ Özenli Sofralar	1				1
✓ Misafir Davet Edilmesi	1				1
✓ Kutsal zamanda Ziyaret Mekanları	1		1		2
✓ Yahya Efendi Türbesi		1			1
✓ Yusa Hazretleri Türbesi	1	1			2
✓ Hırka-i Şerif Camii		1			1
✓ Sultanahmet Camii				0	0
✓ Eyüp Sultan Camii	1				1
✓ Televizyon İzleme Alışkanlıkları	1				1
✓ Dini İçerikli Programlar	1				1
✓ Ramazan Programları		1			1
✓ Cuma Programları	1				1
✓ Çocuklara Yönelik Aktiviteler					0
✓ Çocukların Yetiştirilmesi	1			1	2
✓ Hediye Alınması	1		1		2
✓ Sosyal Medya Kullanımı	1				1
✓ Cep Telefonu Sahipliği			1		1
✓ Sosyal Medya Hesabı Sahipliği				0	0
✓ Mesaj Türleri					0
✓ Üç Aylık Mesajları	1				1
✓ Cuma Mesajları	1				1
✓ Kandil Mesajları	1				1
✓ Mesaj Kaynakları					0
✓ İş Arkadaşları		1			1
✓ Akraba Grupları	1				1
✓ Aile Grupları	1				1
✓ Geleneksel Toplumsal Yapılar			1		1
✓ Mesaj İçerikleri					0
✓ Video Mesajlaşmalar					0
✓ Fotoğraflı Mesajlaşmalar		1			1
✓ Whatsapp Mesajlaşmaları	1				1
✓ Mesajlara İlişkin Görüş ve Eleştiriler					0
✓ Mesajlarla Alay Edilmesi	1				1
✓ Eski ve Yeni Ramazan Karşılaştırması	1			1	2
✓ Dini Bayramlarda Tatil Alışkanlıkları			1		1
✓ Mukabeleye Katılmak İstemeyen Çocuklar	1				1
✓ Yeni Nesil Din Adamları	1				1
Σ TOPLAM	24	7	10	11	52

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Odak grup görüşmecileri, kutsal zamanın sosyokültürel anlamıyla ilgili çok detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. Emine Yüksel, Ramazan'da gelenek halini almış iftar davetleri üzerinden katılımcılara sorular yöneltebileceğini ifade etmiştir. İftar daveti olsun ya da olmasın Ramazan ayında daha özenli sofraların kurulduğuyula ilgili tespitler Fatma Aksoy ve Ayşe Ateş isimli görüşmecilerden gelmiştir. Ayrıca iftar sonrası aktivitelerin de yazıya denk gelen Ramazanlar için önemli olduğu bilgisi de aynı görüşmeciler tarafından verilmiştir.¹⁷ (Bkz.: Tablo 7)

¹⁶ Bu tabloda verilen bilgiler, dört görüşmecenin kendi konuşmalarında söz konusu kod ve kategorilerden ne kadar sıklıkla bahsettiği üzerinden hazırlanan belge temelli kod matris tarayıcısıdır.

¹⁷ Günce çalışmasında katılımcı ailelerin üç aylar döneminde sabah-öğle-akşam yemeklerinde yeme-içme adetleri sorularak ayrıntılı bilgiler alınmaya çalışılmıştır. Misafir ağırlama ya da misafirlğe gitme örüntüleri için de ayrıca sorular sorulmuştur.

Kutsal zamanda, kutsal olduğu düşünölen ziyaret mekânlarına gidilebileceği üzerinden yapılan değeriendirmelerde Yahya Efendi Türbesi, Yuşa Hazretleri Türbesi, Hırka-i Şerif Camisi, Sultanahmet Camisi ve Eyüp Sultan Camisi'nin isimleri ön plana çıkmıştır.¹⁸ Ayrıca sosyal medya kullanımı üzerinden yapılan konuşmalarda, kutsal zamanda insanların birbirlerine videolu ve/veya fotoğraflı görsel mesajlar yollayarak kutlama ritüelleri sergiledikleri ve bundan da pek çok insanın rahatsız olabileği belirtilmiştir.¹⁹ Hatta bu mesajlaşmaların alay konusu olabileği, katılımcıların anılarından hareketle kayda alınmıştır. Kutsal zamanda televizyon izleme alışkanlıklarında değışiklik olduğuna dair Ramazan özelinde birtakım saptamalarda bulunan görüşmeciler, dini içerikli programların sayısının arttığı gözlemini paylaşmışlardır.²⁰ Yaşı en büyük olan katılımcı Emine Yüksel, eski ve yeni Ramazanlar arasında bazı farklılıkların olabileceği hususunda katkıda bulunmuştur.²¹ (Bkz.: Tablo 7)

Tablo 8: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı²²

Kod Sistemi	Fatma Aksoy	Mustafa Kaya	Ayşe Ateş	Emine Yüksel	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı					0
✓ Zekat Verme					0
Ramazanda Yoğunlaşma	■			■	2
✓ Sadaka Verme					0
Üç Aylarda Yoğunlaşma			■	■	2
Cuma Günlerinde Yoğunlaşma			■	■	2
Ramazan'da Yoğunlaşması	■	■		■	3
Fıtır Sadakası Verme	■			■	2
✓ Dışarıda Yemek Yeme Alışkanlıkları					0
Dışarıda İftar Alışkanlıkları			■		2
İftar Menülerinin Pahalılığı	■				1
Ev İftarlarına Dönüş Eğilimi	■				1
Dışarıda Sahur Alışkanlıkları	■		■		4
✓ Yardım İçin Tasarruf Etme					0
Para Biriktirme	■				1
✓ Alışveriş Harcamaları					0
Kaliteli Yemek İçin Harcama		■			1
Hediye Harcaması	■		■		2
Σ TOPLAM	8	2	8	5	23

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁸ Hem güncede hem de derinlemesine mülakatta katılımcılara soru açıklamaları içerisinde kutsal mekân ziyaretleri yapıp yapmadıklarıyla ilgili sorular yöneltilmiştir.

¹⁹ Derinlemesine mülakatta demografik sorular arasında cumalaşma, kandilleşme, bayramlaşma gibi örüntülerin varlığı katılımcılara sorulmuştur.

²⁰ Günce çalışmasında “Televizyon izlediniz mi? İzlediyseniz hangi programları izlediniz?” şeklindeki soruyla katılımcıların günlük televizyon izleme alışkanlıkları öğrenilmeye çalışılmıştır.

²¹ Derinlemesine mülakatın 8. sorusu eski ve yeni Ramazanların karşılaştırması üzerine kurgulanmıştır.

²² Bu tabloda verilen bilgiler, dört görüşmecinin kendi konuşmalarında söz konusu kod ve kategorilerden ne kadar sıklıkla bahsettiği üzerinden hazırlanan belge temelli kod matris tarayıcısıdır.

Kutsal zamanın iktisadi anlamına gelindiğinde zekât, sadaka ve fitır sadakası öne çıkan ibadetler olmuştur. Zekâtın, böyle bir zorunluluk olmamasına rağmen, Ramazan'da verildiğine dair saptamalarda bulunulmuş; kutsal zamanda hayır faaliyetlerinin arttığı üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Sadakaların da Cuma günleri ve üç aylarda yoğunlaştığına; Ramazan ayında ise zirve yaptığına dair gözlemlere yer verilmiştir.²³ Hatta görüşmeciler, bazı insanların yıl içerisinde yardım yapabilmek için para biriktirdiğini belirtmiştir. Katılımcılara göre, kutsal zamanın bir diğer iktisadi yönü tüketim harcamalarının arttığı konusundadır. Onlara göre dışarıda yapılan iftar ve sahur yemeklerine katılım, bunun en güzel örnekleridir.²⁴ Yalnız son dönemde bu tarz faaliyetlerin, fiyatlarının pahalılığı nedeniyle, eskisine oranla azalmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Son olarak, katılımcılar, kutsal zamanların alışveriş harcamalarını arttırdığını sözlerine eklemiştir.²⁵ (Bkz.: Tablo 8)

1.4.4. Günce Araştırması

Kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin sahadan veri toplanırken, ailelerin toplumsal etkileşimde rollerini açığa çıkarabilmek, bu etkileşimde nasıl hareket ettiklerini keşfetmek ve özellikle tüketim alışkanlıklarına odaklanabilmek için günce araştırması tekniğine başvurulmuştur. (Bkz.: Şekil 2) Muhafazakâr orta sınıf aileler arasından kartopu örneklem metoduyla (Bkz.: Tablo 1) belirlenen on beş aileye, tezin saha takvimi olan 25 Şubat 2020 (1 Recep 1441) ile 26 Mayıs 2020 (3 Şevval 1441) tarihleri arasındaki üç aylık dönemde doldurmaları için günceler verilmiştir. Bu tarih aralığına Ramazan bayramının üç günü de ilave edilmiştir. (Bkz.: Şekil 3) Günceler ailelere teslim edilirken, kadın ebeveynlere öncelik verilmiş; hatta bazı örneklerde evin ebeveyn olmayan kadın bireyleri çalışmaya dahil edilmiştir.

²³ Derinlemesine mülakatın 9. ve 10. sorularında katılımcılara sadaka, zekât ve fitır sadakası örüntüleri sorulmuştur.

²⁴ Derinlemesine mülakatın 6. sorusunda iftar davetlerine özel bir yer ayrılmıştır.

²⁵ Günce çalışmasında “Alışveriş yaptınız mı? Yaptıysanız ne tür tüketim harcamalarında bulundunuz?” şeklinde bir soru bulunmaktadır.

Günceler gönüllü katılımcılık esasına dayalı olarak teslim edilmiş; üç aylar döneminin çok uzun olması nedeniyle, farklı uzunluktaki zaman dilimlerini kapsayacak şekilde dağıtımı yapılmıştır. Böylece, sahadan alınacak verinin kalitesinin artışı hedeflenmiş; günceyi uzun süre tutmaları istenen günce katılımcılarının sıkılma, bıkkınlık, boş verme gibi ihtimallerine karşılık bazı günce katılımcılarından daha kısa zaman aralıklarında araştırmaya dâhil olmaları istenmiştir. Günce çalışması kullanım kolaylığı, taşınabilirliği ve günlüğe benzerliği nedeniyle A5 formatında spiralli şekilde tasarlanıp gönüllü katılımcılara elle veya posta yoluyla iletilmiş, güncelerin ulaşması sonrasında, katılımcıların soruları, yüzyüze ya da telefonla görüşme yoluyla yanıtlanmıştır. Günce; (1) Kapak, (2) Günlük kısmı, (3) Demografik sorular kısmı ve (4) Onam formu olmak üzere dört farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan kapak kısmında, doktora tez çalışmasının adına yer verilmiştir. İkinci olarak günlük kısmı, sekiz adet sorunun her gün tekrar sorulmasından oluşan yarı-yapılandırılmış bir veri toplama aracı olarak tasarlanmıştır. Her gün için bir sayfa ayrılmış; tarih kısmı her sayfanın sol üst köşesinde belirtilmiş; ayrıca günlük doldurma sürelerini öğrenmek için de her sayfanın sağ üst köşesine bir alan ayrılmıştır. Güncenin üçüncü bölümünde demografik bilgiler istenmiş; son bölümde ise onam formuna yer verilmiştir.

Güncede katılımcılara yöneltilecek soruların belirlenmesi için bir önceki bölümde anlatılan odak grup görüşmesi yapılmıştır. Bu görüşme, doktora araştırmacısının moderatörlüğünde, homojen örneklem metoduyla belirlenen muhafazakâr orta sınıftan dört kişiyle birlikte, yarı-yapılandırılmış odak grup görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesinin deşifre edilmesinin ardından, önceden hazırlanmış müstear isim kataloğu kullanılarak metin revize edilmiştir. Revize edilmiş metinden hareketle, odak grup görüşmesinden çıkan öneriler doğrultusunda, günce, yarı-yapılandırılmış olarak son halini almıştır.²⁶ (Bkz.: Ek 4-A: Günce Çalışması) Güncenin sekiz soruluk günlük kısmında kutsal zamanın dini, sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin açık ve kapalı uçlu sorulara yer verilmiştir. Güncede yer alan ilk yedi soru yapılandırılmış; son soru ise yapılandırılmamıştır.

²⁶ Odak grup görüşmesiyle ilgili tüm detaylar tezin ilgili bölümünde verilmiştir. (Bkz.: 1.3.3 Odak Grup Görüşmesi)

Günce çalışmasının demografik bilgiler kısmında katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri, iş durumları, medeni durumları, (varsa) çocuk sayıları ve cinsiyetleri, ailedeki birey sayıları, aylık hane halkı gelirleri, cep telefonu kullanıp kullanmadıkları ve sosyal medya hesaplarının olup olmadığı sorulmuştur. Günlük kısımda ise her gün için aynı 8 soru yöneltilmiştir. İlk soru “Sabah, öğle ve akşam yemeklerinde ne yediniz?” şeklinde olmuştur.²⁷ Bu soru, ailelerin, kutsal zaman dilimlerinde kültürün önemli bir ögesi olan yeme içme alışkanlıklarına nasıl bir anlam ithaf ettiklerini anlamaya yöneliktir. “Misafir ağırladınız mı ya da misafirliğe gittiniz mi?” şeklindeki soru da kutsal olan ve olmayan günlerde sosyalleşme farkının bulunup bulunmadığının anlaşılması için eklenmiştir. Tüketim alışkanlıklarında nasıl bir değişim olduğu ise, “Alışveriş yaptınız mı? Yaptıysanız ne tür tüketim harcamalarında bulundunuz?” şeklindeki üçüncü soruyla keşfedilmeye çalışılmıştır. Ailelerin misafirliğe gitmeyip misafir de ağırlamadıkları zamanlarda ev içi sosyalleşmelerini nasıl gerçekleştirdiklerine “Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?” şeklindeki soruyla yanıt aranmaya çalışılmıştır.

“Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı?” şeklindeki beşinci soru açıklamalı olarak verilmiş, parantez içerisinde “hayır faaliyetleri, kutsal mekân ziyaretleri, mukabele gibi” ifadesiyle soruya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki iki soru, kutsal zamanın dini anlamına ilişkin olarak hazırlanmıştır. “Kişisel dini aktiviteleriniz için ne kadar süre ayırdınız?” sorusu, kutsal zaman ile kutsal olmayan zaman arasında dini faaliyetlere ayrılan süreyi tespit etmek için; “Rutin ibadet düzeninizin dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?” sorusu da kutsal zamanda kutsal olmayan zamana göre dini aktivite farklılıklarının olup olmadığının anlaşılmasına yöneliktir. Güncede yapılandırılmış olan ilk yedi sorunun dışında sekizinci soru yapılandırılmamış olarak yer almaktadır. “Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?” şeklindeki soruyla günce katılımcılarından yaşadıkları günü değerlendirmeleri istenmiş ve dolayısıyla sorularla yapılandırılmayan örüntüler tespit edilmeye çalışılmıştır.

²⁷ Ramazan ayında bu kısmın sahur ve iftar yemekleri olarak anlaşılması gerektiği bilgisi gönüllü katılımcılara sözlü olarak aktarılmıştır.

Güncenin katılımcılara dağıtılmaya başlanmasından hemen sonra küresel ve ulusal ölçekte meydana gelen koronavirüs salgını başlangıçta 30 olarak belirlenen katılımcı sayısının 15'e düşmesine yol açmıştır. Ayrıca salgın sonucunda ülkemizde sokağa çıkma kısıtlamalarıyla gönüllü karantina uygulamalarının yarattığı izole hayatlar, güncenin bazı sorularının işlevsiz kalmasına yol açsa da günün anlam ve önemine ilişkin son soru, günceyi bir nevi salgın günlüğüne dönüştürmüş, araştırmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle bazı günce katılımcıları, salgından önce ve sonra günce tuttuğu için, araştırmaya kutsal zaman boyutunun dışında bir de korona boyutu eklenmiş, oluşan bu yeni duruma adaptasyon için tüm günce katılımcıları ayrıca bilgilendirilmiştir. Salgının yoğunlaştığı dönemde, evde geçen günlerin tekdüzeliğinin güncelerin doldurulmasında motivasyon kaybına yol açması nedeniyle, bazı günce katılımcıları günceyi doldurmaya devam etmek istememiş; her biri telefonla aranıp özel olarak rica edilse de bazı güncelerde az, bazılarında çok olmak üzere birtakım aksaklıklar meydana geldiği görülmüştür. Buna rağmen, gönüllü katılımcıların çoğu, günceyi doldurmaya devam etmeleri yönünde ikna edilebilmiştir.

Güncelerde veri kaybının önüne geçmek için araştırmacı tarafından “düzenli hatırlatma tekniği” adı verilen bir teknikle katılımcılar bilgilendirilmiştir. Bu aşamada (1) Katılımcılar kartopu örneklem yoluyla belirlendiği için araçlarla haber gönderme, her bir katılımcının cep telefonu numarası bilgisi olduğu için (2) Telefonla arama, (3) Telefon mesajıyla bilgilendirme ve (4) Whatsapp mesajıyla bilgilendirme şeklinde düzenli işleyen bir iletişim ağı kurulmuştur. Söz konusu aileler, muhafazakâr orta sınıflar arasından belirlendiği için, kutsal gün ve gecelerde kutlama mesajı gönderilebilecekken; Hawthorne etkisi yaratabileceği endişesiyle bu yola başvurulmamıştır. Günce çalışması, Ramazan bayramının üçüncü günü sona ermesine rağmen, devam eden sokağa çıkma kısıtlamaları yüzünden güncelerin toplanma süreci çok zor olmuş; evden kargo alım hizmetlerinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle 15 günü aşan sıkıntılı bir dönem yaşanmıştır. Araştırmacıya ulaşan günceler, koronavirüs tedbirleri gereği, bir hafta kadar bekletilmiş ve hemen sonrasında içerisindeki tüm veriler excel tablolara işlenmiştir. Günce katılımcılarından biri de günceyi kaybettiği gerekçesiyle çalışmaya dâhil edilememiştir.

Tablo 9: Günce Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu ¹²⁸

Kod	Günce Katılımcıları	Cinsiyet	Yaş	Eğitim düzeyi	İş Durumu	Medeni Durum	Çocuk Sayısı ve Cinsiyetleri	Ailedeki Birey Sayısı
G1	Hatice Köse	Kadın	47	Lisans (Açık Öğretim)	Ev Kadını	Evli	3 Erkek Evlat	5
G2	Zeynep Taş	Kadın	25	Lisansüstü	Çalışıyor	Bekâr		6
G3	Elif Tekin	Kadın	55	Okur-Yazar	Ev Kadını	Evli	2 Kız, 1 Erkek Evlat	5
G4	Meryem Sarı	Kadın	61	Lise Mezunu	Emekli	Bekâr		5
G5	Şerife Avcı	Kadın	27	Lisans	Çalışıyor	Bekâr		2
G6	Zehra Kaplan	Kadın	31	Yüksek Lisans	Çalışıyor	Evli	1 Erkek Evlat	3
G7	Sultan Işık	Kadın	55	Konservatuar Yüksek Lisans	Emekli	Evli	1 Kız Evlat	3
G8	Hanife Özer	Kadın	69	Lisans	Ev Kadını	Dul	1 Kız 1 Erkek	1
G9	Mehmet Yılmaz	Erkek	40	Ön lisans	Memur	Evli	3 Erkek Evlat	5
G10	Merve Gül	Kadın	65	İlkokul	Emekli	Evli	2 Kız Evlat	2
G11	Havva Turan	Kadın	57	Lise Mezunu	Emekli	Evli	1 Kız Evlat	3
G12	Zeliha Ünal	Kadın						
G13	Esra Keskin	Kadın						
G14	Fadime Bulut	Kadın						

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Günce çalışmasında 14 gönüllü katılımcıdan günce teslim alınmıştır. (Bkz.: Tablo 9) Katılımcıların 13'ü kadın, 1'i erkektir. Üç katılımcıdan demografik bilgiler alınamamış, geri kalan 11 katılımcı söz konusu bilgileri paylaşmıştır. Buna göre, günce katılımcıları 25 ila 69 yaş aralığındadır; çalışma grubunun yaş ortalaması 48'dir. 1 kişi kendini okur-yazar olarak tanımlamıştır. 1 kişi ilkokul ve 1 kişi de lise mezunudur. Diğer tüm katılımcılar ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitime sahiptirler. 1 katılımcı açık öğretimden lisans mezunu olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir. 3 katılımcının yüksek lisans mezunu olması ise dikkat çekicidir. 1 katılımcı da konservatuardan yüksek lisans mezunu olduğunu ayrıca ifade etmiştir. Katılımcılar arasında 4 emekli ve 3 ev kadını bulunmakta; diğer 4 katılımcı da çalışmaktadır. 1 katılımcı memur olduğunu ayrıca belirtmiştir. Katılımcılardan 3 kişi bekâr, 8 kişi evlidir. Evli olan tüm katılımcılar çocuk sahibidirler. Ailedeki birey sayıları, 1 ile 6 arasında değişmektedir. Aile başına düşen ortalama birey sayısı 4'tür.

²⁸ Günce çalışmasında yer alan tüm katılımcılar kendi isimleriyle değil hazırlanan müstear isim kataloğundan belirlenen isimlerle araştırmada yer almışlardır. (Bkz.: Ek 3-A: Müstear İsim Kataloğu)

Tablo 10: Günce Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 2

Kod	Günce Katılımcıları	Cinsiyet	Yaş	Cep Tel.	Sosyal Medya Hesapları
G1	Hatice Köse	Kadın	47	Evet	Facebook, Instagram
G2	Zeynep Taş	Kadın	25	Evet	Twitter, Instagram, Whatsapp, Youtube
G3	Elif Tekin	Kadın	55	Evet	Hayır, kullanmıyorum.
G4	Meryem Sarı	Kadın	61	Evet	Whatsapp, Facebook
G5	Şerife Avcı	Kadın	27	Evet	Facebook, Instagram, Twitter
G6	Zehra Kaplan	Kadın	31	Evet	Instagram ve Twitter
G7	Sultan Işık	Kadın	55	Evet	Facebook, Instagram, Twitter
G8	Hanife Özer	Kadın	69	Evet	Whatsapp ve Youtube
G9	Mehmet Yılmaz	Erkek	40	Evet	Facebook, Whatsapp, Instagram
G10	Merve Gül	Kadın	65	Evet	Facebook, Pinterest, Whatsapp
G11	Havva Turan	Kadın	57	Evet	Instagram, Facebook, Twitter
G12	Zeliha Ünal	Kadın			
G13	Esra Keskin	Kadın			
G14	Fadime Bulut	Kadın			

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Günce çalışması katılımcılarından demografik veri alınan hepsinde cep telefonu kullandığı öğrenilmiş; bu katılımcılardan biri hariç diğerlerinin sosyal medya hesabı olduğu tespit edilmiştir. (Bkz.: Tablo 10) Güncelerin bazıları tükenmez kalemle, bazıları ise kurşun kalemle yazılmış; çok az sayfada yazıların okunamaması problemiyle karşılaşmıştır. Günce sayfalarında süre kısımlarının ekseriyetle yazılmadığı saptanmış; günce tutma saatinin ise çoğunda var olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar güncenin sonuna araştırmacı için not eklemiştir. Bu notlardan birinde, romatoid artrit rahatsızlığı olan bir katılımcının, bağışıklığının düşük seyretmesi üzerine, elleri ve bileklerinde yoğun ağrıların meydana gelmesinden dolayı, ilk bir aylık süre zarfında günceyi tuttuktan sonra bırakmak zorunda kaldığı bilgisi yer almaktadır. Bir başka katılımcı da güncenin içerisine yazdığı aktivitelerin dışında, güncenin sonuna, kitap/gazete okumak, günlük haftalık ev temizliği yapmak, evde çıkan tamir işleri için usta bulmak ve çalıştırmak, yemek yapmak, 15 günde ayda bir cami/müze ziyareti yapmak, çiçek bakımı ve sulaması şeklinde ifadeler eklemiştir. Katılımcıların salgın döneminde birtakım hobi faaliyetlerinde bulundukları bilgisini güncelerinde yazmalarından ötürü, tezin salgın boyutunu açıklaması bakımından bu hobi faaliyetlerinde çıkan ürünlerin görselleri istenmiş, tez çalışmasında yayınlama izni alınarak ilgili bölümlerde kullanılmak üzere arşive kaydedilmiştir.

Tablo 11: Günce Katılımcılarının Veri Katkıları

Kod	Günce Katılımcıları	Cinsiyet	Yaş	Eğitim düzeyi	İş Durumu	Sözcük Sayısı
G1	Hatice Köse	Kadın	47	Lisans (Açık Öğretim)	Ev Kadını	3760
G2	Zeynep Taş	Kadın	25	Lisansüstü	Çalışıyor	2092
G3	Elif Tekin	Kadın	55	Okur-Yazar	Ev Kadını	986
G4	Meryem Sarı	Kadın	61	Lise Mezunu	Emekli	2726
G5	Şerife Avcı	Kadın	27	Lisans	Çalışıyor	4698
G6	Zehra Kaplan	Kadın	31	Yüksek Lisans	Çalışıyor	1715
G7	Sultan Işık	Kadın	55	Konservatuar Yüksek Lisans	Emekli	1036
G8	Hanife Özer	Kadın	69	Lisans	Ev Kadını	3013
G9	Mehmet Yılmaz	Erkek	40	Ön lisans	Memur	2460
G10	Merve Gül	Kadın	65	İlkokul	Emekli	2474
G11	Havva Turan	Kadın	57	Lise Mezunu	Emekli	3322
G12	Zeliha Ünal	Kadın				359
G13	Esra Keskin	Kadın				1214
G14	Fadime Bulut	Kadın				2053
Toplam Sözcük Sayısı						31908
Kişi Başına Düşen Ortalama Sözcük Sayısı						2279

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir. (Sarı Renk: Önemli Noktalar; Yeşil Renk: En fazla Veri Sağlayanlar)

Günce katılımcıları araştırmaya büyük emek sarf etmişlerdir. (Bkz.: Tablo 11) Toplam veri büyüklüğü 31.908 sözcük; ortalama bireysel veri 2.279 sözcüktür. Ortalamanın üzerinde veri sağlayanlar 7 kişidir. Araştırmaya en fazla veri Şerife Avcı'dan; en az veri de Zeliha Ünal'dan gelmiştir. Ortalamanın üzerinde veri sağlayan katılımcılarda eğitim düzeyinin olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisi bulunmamaktadır ki bu kategorideki tüm katılımcılar ilkokul, lise, ön lisans ve lisans mezunlarından oluşur. Bu anlamda yaşın da bir etkisi bulunmamaktadır. En fazla veriyi sağlayan Şerife Avcı, 27 yaşındayken; onun yarısı kadar veri sağlayan Zeynep Taş, 25 yaşındadır. Ancak iş durumunun ayırt edici bir fark yarattığı söylenebilir; çünkü ortalamanın üzerinde veri sağlayan katılımcıların üçü emekli, ikisi ev kadınıdır. Burada iki istisna mevcuttur. İlki, araştırmaya en fazla veri sağlayan Şerife Avcı'dır ki o da bu kategorinin iki çalışanından biri olarak göze çarpar. Araştırmada bir erkek katılımcı yer aldığı için cinsiyetle ilgili herhangi bir tespitle bulunmak zordur. Buna rağmen, ortalamanın üzerinde veri sağladığı görülür. Araştırmanın önemli bir ayağını oluşturan günce çalışması, sahanın anlam dünyasının kavranmasında uzun erimli veri elde edilebilen bir nitel teknik olarak büyük fayda sağlamıştır.

1.4.5. Derinlemesine Mülakat

Muhafazakâr orta sınıflar özelinde, kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamına ilişkin yapılan doktora tez çalışmasının, son nitel veri toplama aracı derinlemesine mülakattır. (Bkz.: Şekil 2) Mülakatlar; kartopu örneklem yoluyla belirlenen (Bkz.: Tablo 1) ve muhafazakâr olduğunu ifade eden orta sınıfa mensup on altı kişiyle yapılmıştır. (Bkz.: Şekil 3) Katılımcıların yarısı kadın, yarısı erkektir. En küçük kadın katılımcı 28 yaşındayken, en küçük erkek katılımcı 30 yaşındadır. En büyük kadın katılımcı 56 yaşındayken, en büyük erkek katılımcı 69 yaşındadır. Yaş ortalaması kadınlarda 47, erkeklerde 41, genelinde ise 44'tür. Katılımcıların 12'si evli; 4'ü bekârdır. Evli olanların 5'i kadın, 7'si erkektir. Buna ek olarak bekâr olanların 3'ü kadın, 1'i erkektir. Katılımcılardan biri hariç diğerleri çekirdek ailede yaşamaktadır. Nüfusu en az olan aile 2 bireyden, en fazla olan aile de 6 bireyden oluşmaktadır. Aile başına düşen ortalama birey sayısı ise 4'tür. (Bkz.: Tablo 12)

Tablo 12: Derinlemesine Mülakat Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 1²⁹

Kod	Mülakat Katılımcıları	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Aile Durumu	Birey Sayısı
D1	Özlem Bozkurt	Kadın	56	Evli	Çekirdek	2
D2	Hacer Güneş	Kadın	56	Evli	Çekirdek	2
D3	Melek Yalçın	Kadın	48	Bekâr	Çekirdek	3
D4	Ahmet Demir	Erkek	37	Evli	Çekirdek	5
D5	Ali Çelik	Erkek	69	Evli	Çekirdek	4
D6	Yasemin Güler	Kadın	54	Evli	Çekirdek	4
D7	Hüseyin Şahin	Erkek	38	Evli	Çekirdek	3
D8	Hasan Yıldız	Erkek	51	Evli	Çekirdek	3
D9	İbrahim Yıldırım	Erkek	30	Evli	Çekirdek	4
D10	Rabia Aktaş	Kadın	48	Bekâr	Çekirdek	4
D11	Hülya Şen	Kadın	28	Bekâr	Çekirdek	4
D12	Cemile Acar	Kadın	49	Evli	Geniş Aile	5
D13	İsmail Öztürk	Erkek	33	Bekâr	Çekirdek	6
D14	Yusuf Aydın	Erkek	36	Evli	Çekirdek	3
D15	Osman Özdemir	Erkek	38	Evli	Çekirdek	5
D16	Sevim Can	Kadın	44	Evli	Çekirdek	4

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²⁹ Derinlemesine mülakatlarda yer alan tüm katılımcılar kendi isimleriyle değil, hazırlanan müstear isim kataloğundan belirlenen isimlerle araştırmada yer almışlardır. (Bkz.: Ek 3-A: Müstear İsim Kataloğu)

Tablo 13: Derinlemesine Mülakat Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu 2

Kod	Mülakat Katılımcıları	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	İş Durumu
D1	Özlem Bozkurt	Kadın	56	Lise Mezunu	Hemşire Emeklisi
D2	Hacer Güneş	Kadın	56	Lise Mezunu	Hiç çalışmamış.
D3	Melek Yalçın	Kadın	48	YL Mezunu	STK'da Yarı Zamanlı Çalışan
D4	Ahmet Demir	Erkek	37	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi Ticari Şirketi)
D5	Ali Çelik	Erkek	69	Lisans Mezunu	Özel Sektör Çalışanı
D6	Yasemin Güler	Kadın	54	Lise Mezunu	Emekli (Kendi Aile Şirketleri)
D7	Hüseyin Şahin	Erkek	38	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi İnşaat Şirketi)
D8	Hasan Yıldız	Erkek	51	Lisans Mezunu	Muhasebe Departmanı Müdürü (Uluslararası Şirket)
D9	İbrahim Yıldırım	Erkek	30	YL Mezunu	Devlet Üniversitesi'nde Akademisyen
D10	Rabia Aktaş	Kadın	48	Lisans Mezunu	Kamu Kurumu Çalışanı
D11	Hülya Şen	Kadın	28	YL Mezunu	Doktora Öğrencisi
D12	Cemile Acar	Kadın	49	Lisans Mezunu	STK'da Aşçı Yardımcısı
D13	İsmail Öztürk	Erkek	33	Lisans Mezunu	Özel Eğitim Kurumu Müdürü
D14	Yusuf Aydın	Erkek	36	Lisans Mezunu	Satın Alma Departmanı (Uluslararası Şirket)
D15	Osman Özdemir	Erkek	38	YL Mezunu	IT Departmanı Birim Yöneticisi (Uluslararası Şirket)
D16	Sevim Can	Kadın	44	Lisans Mezunu	Mali Müşavir (Kendi Bürosu)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarının 3'ü lise, 7'si lisans ve 6'sı da yüksek lisans mezunudur. Katılımcılar arasında 1 kişi doktora öğrencisidir. 1 kişi hayatı boyunca hiç çalışmamış; 1 kişi kendi aile şirketinden, 1 kişi de hemşire olarak devlet kurumundan emekli olmuştur. 1 kişi Sivil Toplum Kuruluşu'nda yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. 3 katılımcı uluslararası bir firmada çalışmaktayken; 3 katılımcının kendilerine ait şirketleri vardır. Kamu kurumlarında çalışmakta olan 2 katılımcının dışındaki 3 kişi de özel sektörde faaliyet gösteren firmalarda görev yapmaktadır. (Bkz.: Tablo 13) Derinlemesine mülakatların biri hariç, tümü 24 Nisan ile 23 Mayıs 2020 tarihleri arasına denk gelen Ramazan ayında gerçekleştirilmiştir. Bir mülakat 21 Nisan'da, Ramazan'a üç gün kala pilot çalışma olarak yapılmış; söz konusu pilot çalışmadan doyurucu yanıtlar alınması üzerine, veri havuzuna eklenerek analize dâhil edilmiştir. Koronavirüs salgını ve sonucunda ilan edilen sokağa çıkma yasakları nedeniyle, mülakatlar dijital ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Ses kayıt cihazıyla kaydedilen mülakatlar, sonrasında deşifre edilerek nitel veri analiz programlarında analiz edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından 2'si kadın 1'i erkek olmak üzere 3 kişi görüntülü görüşme yerine görüntüsüz görüşmeyi tercih etmiş, 1 erkek katılımcıyla da teknik nedenlerden ötürü görüntüsüz görüşme yapılmak zorunda kalmıştır. Görüşmelerde kesinlikle görüntülü kayıt alınmamıştır. Her biri en az 60 dakika ile en fazla 90 dakika arasında gerçekleşen mülakatların başında onam formu sözlü biçimde okunarak, katılımcıların rızası sesli olarak kayıt altına alınmıştır. 5 erkek katılımcı işyerlerinde görüşmeyi tercih ederken, geri kalan 3 erkek katılımcı salgın nedeniyle işe gitmedikleri için evlerinden bağlanmışlardır. Tüm kadın katılımcıların görüşmeleri evlerinden yapmıştır. Mülakat takvimi katılımcıların istek ve önerileri doğrultusunda belirlenmiştir. Katılımcıların bazıları, Ramazan dolayısıyla gün içinde zinde olduklarını düşündükleri zaman dilimlerini tercih ederken, bazıları çocuklu aile olmalarından dolayı çocukların uyku saatini beklemiş ve dolayısıyla mülakatları gece saatlerinde yapmak istemişlerdir.

Derinlemesine mülakat soruları, günce çalışmasında olduğu gibi, odak grup görüşmesinden elde edilen bulgular ışığında hazırlanmış³⁰ ve yarı-yapılandırılmış formatta tasarlanmıştır. (Bkz.: Ek 5-A: Derinlemesine Mülakat Soru Formu) Büyük oranda hazır olan taslak metin, yapılan pilot çalışmadan sonra son haline getirilmiştir. Buna göre, derinlemesine mülakatlar demografik soruların yöneltilmesiyle başlamıştır: Cinsiyet, yaş, medeni durum, aile durumu (çekirdek ya da geniş aile), ailedeki birey sayısı, eğitim durumu ve iş durumu. Bu bölümün ardından mülakat üç ana başlığa ayrılmıştır: (1) Kutsal zamanın sosyal anlamı, (2) Kutsal zamanın kültürel anlamı ve (3) Kutsal zamanın iktisadi anlamı. Soru formunda, ilk başlıkta 3, ikinci başlıkta 5, üçüncü başlıkta 7 olmak üzere, toplam 15 soru bulunmaktadır. Mülakatların yapıldığı dönemde koronavirüs salgını devam ettiği için, kutsal zamanın sosyal anlamına ilişkin hazırlanan tüm sorularla, kutsal zamanın iktisadi anlamına ilişkin hazırlanan 9. ve 10. sorular genel ve koronali zamanlar şeklinde iki boyutlu olarak tasarlanmıştır. Bu tür sorulara, soru grubu adı verilmiştir. Derinlemesine mülakat soru formunda bu şekilde 5 adet soru grubu bulunmaktadır.

³⁰ Odak grup görüşmesiyle ilgili tüm detaylar tezin ilgili bölümünde verilmiştir. (Bkz.: 1.3.3 Odak Grup Görüşmesi)

Derinlemesine mülakatta bütün sorular açık uçludur. Katılımcıların ayrıntı isteme ihtimaline karşı, her bir sorunun altında açıklamalar kaydedilmiş; mecbur kalınmadıkça yönlendirme yapılmamaya çalışılmıştır. Araştırmacının sahadaki deneyimlerine göre, katılımcılar çoğu zaman yönlendirme talebinde bulunmuşlardır. Kutsal zamanın sosyal anlamında üç soru grubu yer almaktadır. İlk soru grubu, Cuma gününün diğer günlerden sosyal anlamda farklılık yaratıp yaratmadığıyla ilgilidir. Sorunun açıklamasında Cuma oturmaları, türbe ziyaretleri, mezarlık ziyaretleri, Cuma namazının farklı yerlerde kılınması şeklinde örnekler verilmiştir. Katılımcının bu kısmı cevaplamasının ardından, koronavirüs salgını nedeniyle Cuma gününün sosyal içeriğinde değişiklik olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Cumalaşmaların telefon ya da mesaj yoluyla yapılması örneği açıklama kısmına eklenmiştir.

Kutsal zamanın sosyal anlamına ilişkin yöneltilen ikinci soru grubu, üç aylar döneminin Recep ve Şaban aylarıyla ilgilidir. Bu aylarda, diğer aylardan farklı olarak, sosyal faaliyetlerde değişiklik olup olmadığı, oluyorsa nasıl olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Buradaki alt başlık Recep ve Şaban aylarında yer alan Regaib, Berat ve Mirac kandilleridir. Katılımcıların bu soruyu yanıtlamasının ardından, koronali zamanlarda bu aylarda ne tür değişiklikler olduğu, telefon ve sosyal medya kullanımı örnek gösterilmek suretiyle sorulmuştur. Sosyal anlamın son soru grubu, Ramazan'la ilgilidir. Katılımcılara aile ve akrabalık ilişkileriyle, komşu ve arkadaşlık ilişkilerinde değişiklik olup olmadığı, oluyorsa nasıl olduğu sorusu yöneltilmiştir. Önceki soru gruplarında olduğu gibi, salgın sürecinin ne gibi değişikliklere yol açtığı da eklenmiştir.

Kutsal zamanın kültürel anlamında sorular, soru grubu formatında tasarlanmamış ve altlarına hiçbir açıklama bölümü eklenmemiştir. Bu bölümün ilk, mülakat soru formunun dördüncü sorusunda, katılımcılara, kutsal zamanlarda kutsal olduğunu düşündükleri mekânları ziyaret edip etmedikleri sorulmuştur. Beşinci soruda katılımcıların Ramazan için ne tür hazırlıklar yaptıkları, altıncı soruda Ramazan'da kimler için iftar davetleri verdikleri ya da kimlerin iftar davetlerine katıldıkları, yedinci soruda eski Ramazanlarla yeni Ramazanlar arasında fark olup olmadığı ve sekizinci soruda da Ramazan bayramlarını nasıl geçirdikleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Kutsal zamanın iktisadi anlamında katılımcılara altı soru yöneltilmiştir. Bunlardan 9 ve 10. sorular soru grubu şeklinde yöneltilmiş ve dolayısıyla koronavirüs salgın sürecindeki olası değişiklikler ayrıca öğrenilmeye çalışılmıştır. 9. Soruda Cuma günleri, üç aylar ve Ramazan döneminde ne tür hayır hasenatlar yapıldığı sorusuyla, yardımlaşma örüntüleri keşfedilmek istenmiştir. Hemen akabinde de salgının bu konuda değişikliklere neden olup olmadığı sorulmuştur. 10. soruda ise zekât ve sadakaların Ramazan’a has olup olmadığı, söz konusu yardımların aynı mi yoksa nakdî mi olduğu ve bu yardımların elden mi yoksa kurumsal kanallar vasıtasıyla mı yapıldığı şeklinde bir dizi soru yöneltilmiştir. Katılımcının cevabının ardından da salgının ne tür değişiklikleri beraberinde getirdiği, aynı soru grubu içerisinde yer almıştır.

Kutsal zamanın iktisadi anlamında katılımcılara tüketim alışkanlıkları bağlamında, dışarıda yemek yeme adetleri sorulmuş; dışarı çıktıklarını söylemeleri halinde, iftar ve sahurlarda ne tür yerleri tercih ettikleri, semt ve mekân bağlamında öğrenilmeye çalışılmıştır. 12. soruda kurban ibadetinin ayrıntılarına girilmiş, katılımcıların kurbanlarını kendilerinin mi kestikleri yoksa bağış mı yaptıkları sorusu yöneltilmiştir. Bağış yaptığını söyleyenlere de bu bağışların kişisel mi, yoksa kurumsal tercihlerle mi şekillendiği sorulmuştur. Bir sonraki soru, hacla ilgilidir. Burada katılımcıların varsa hac deneyimleri, gitmeden önceki ve döndükten sonraki sosyal, kültürel ve iktisadi örüntüleri keşfedilmeye çalışılmıştır.

Kutsal zamanın iktisadi anlamında dördüncü, mülakat soru formunun on dördüncü sorusuna gelindiğinde ise umre ibadeti katılımcılara soru olarak yöneltilmiştir. Umreye giden katılımcıların, söz konusu ibadeti, Ramazan gibi kutsal zamanlara denk getirip getirmediikleri özellikle öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca umre öncesi ve sonrası sosyal, kültürel ve iktisadi faaliyetlerin neler olduğu konusu sorulmuştur. Derinlemesine mülakatın son sorusu, Muharrem ayı ve Aşure günüyle ilgilidir. Katılımcılar için bu ay ve günün ne anlam ifade ettiği hususu gündeme getirilmiştir. Her bir katılımcıyla yapılan mülakatın sonunda, eklemek istedikleri bir konu olup olmadığı sorulmuş; ayrıca görüş, öneri ve eleştiriler öğrenilmeye çalışılmıştır.

Tablo 14: Derinlemesine Mülakat Katılımcılarının Veri Katkıları 1

Kod	Mülakat Katılımcısı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	İş Durumu	Sözcük Sayısı
D1	Özlem Bozkurt	Kadın	56	Lise Mezunu	Hemşire Emeklisi	6358
D2	Hacer Güneş	Kadın	56	Lise Mezunu	Hiç çalışmamış	10183
D3	Melek Yalçın	Kadın	48	YL Mezunu	STK Yarı Zamanlı Çalışan	8512
D4	Ahmet Demir	Erkek	37	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi Ticari Şirketi)	8555
D5	Ali Çelik	Erkek	69	Lisans Mezunu	Özel Sektör Çalışanı	5385
D6	Yasemin Güler	Kadın	54	Lise Mezunu	Emekli (Kendi Aile Şirketleri)	7778
D7	Hüseyin Şahin	Erkek	38	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi İnşaat Şirketi)	7479
D8	Hasan Yıldız	Erkek	51	Lisans Mezunu	Muhasebe Departmanı Müdür (Uluslararası Şirket)	6500
D9	İbrahim Yıldırım	Erkek	30	YL Mezunu	Devlet Üniversitesi Akademisyen	9668
D10	Rabia Aktaş	Kadın	48	Lisans Mezunu	Kamu Kurumu Çalışanı	6461
D11	Hülya Şen	Kadın	28	YL Mezunu	Doktora Öğrencisi	6023
D12	Cemile Acar	Kadın	49	Lisans Mezunu	STK'da Aşçı Yardımcısı	6367
D13	İsmail Öztürk	Erkek	33	Lisans Mezunu	Özel Eğitim Kurumu Müdür	7785
D14	Yusuf Aydın	Erkek	36	Lisans Mezunu	Satın Alma Departmanı (Uluslararası Şirket)	5566
D15	Osman Özdemir	Erkek	38	YL Mezunu	IT Departmanı Birim Yöneticisi (Uluslararası Şirket)	9390
D16	Sevim Can	Kadın	44	Lisans Mezunu	Mali Müşavir (Kendi Bürosu)	5950
Toplam Sözcük Sayısı						117960
Kişi Başına Düşen Sözcük Sayısı						7372

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir. (Sarı Renk: Önemli Noktalar; Yeşil Renk: En fazla Veri Sağlayanlar)

Derinlemesine mülakat katılımcıları, araştırmaya büyük emek sarf etmişlerdir. (Bkz.: Tablo 14) Toplam veri büyüklüğü 117.960 sözcük; ortalama bireysel katkı 7.372 sözcüktür. Ortalamanın üzerinde veri sağlayanlar 8 kişidir. Araştırmaya en fazla veri Hacer Güneş'ten; en az veri de Ali Çelik'ten gelmiştir. Araştırmaya veri sağlamak noktasında kadın ve erkekler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu anlamda yaşın da bir etkisi bulunmamaktadır. Ortalamanın üzerinde veri sağlayan katılımcılarda eğitim düzeyinin olumlu katkısından söz edilebilir. En fazla veri sunan 8 kişiden 2'si lise mezunu, 1'i lisans mezunu iken 5'i yüksek lisans mezunudur. Buna rağmen iş durumunun ayırt edici bir fark yarattığı söylenemez. (Bkz.: Tablo 14)

Tablo 15: Derinlemesine Mülakat Katılımcılarının Veri Katkıları 2

Kod	Mülakat Katılımcısı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	İş Durumu	Sözcük Sayısı	Diyalog Sayısı	Diyalog Başına Sözcük Sayısı
D6	Yasemin Güler	Kadın	54	Lise Mezunu	Emekli (Kendi Aile Şirketleri)	7778	195	39
D7	Hüseyin Şahin	Erkek	38	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi İnşaat Şirketi)	7479	151	49
D5	Ali Çelik	Erkek	69	Lisan Mezunu	Özel Sektör Çalışanı	5385	146	36
D12	Cemile Acar	Kadın	49	Lisans Mezunu	STK'da Aşçı Yardımcısı	6367	136	46
D14	Yusuf Aydın	Erkek	36	Lisans Mezunu	Satın Alma Departmanı (Uluslararası Şirket)	5566	122	45
D15	Osman Özdemir	Erkek	38	YL Mezunu	IT Departmanı Birim Yöneticisi (Uluslararası Şirket)	9390	121	77
D4	Ahmet Demir	Erkek	37	YL Mezunu	Şirket Sahibi (Kendi Ticari Şirketi)	8555	119	71
D11	Hülya Şen	Kadın	28	YL Mezunu	Doktora Öğrencisi	6023	116	51
D13	İsmail Öztürk	Erkek	33	Lisans Mezunu	Özel Eğitim Kurumu Müdürü	7785	103	75
D16	Sevim Can	Kadın	44	Lisans Mezunu	Mali Müşavir (Kendi Bürosu)	5950	103	57
D10	Rabia Aktaş	Kadın	48	Lisans Mezunu	Kamu Kurumu Çalışanı	6461	102	63
D2	Hacer Güneş	Kadın	56	Lise Mezunu	Hiç çalışmamış.	10183	95	107
D1	Özlem Bozkurt	Kadın	56	Lise Mezunu	Hemşire Emeklisi	6358	83	76
D8	Hasan Yıldız	Erkek	51	Lisans Mezunu	Muhasebe Departmanı Müdürü (Uluslararası Şirket)	6500	81	80
D3	Melek Yalçın	Kadın	48	YL Mezunu	STK Yarı Zamanlı Çalışan	8512	67	127
D9	İbrahim Yıldırım	Erkek	30	YL Mezunu	Devlet Üniversitesi Akademisyen	9668	63	153
Kadın Katılımcılar Toplam (Sözcük Sayısı-Soru Sayısı-Sözcük Sayısı/Soru Sayısı)						57632	897	566
Erkek Katılımcılar Toplam (Sözcük Sayısı-Soru Sayısı-Sözcük Sayısı/Soru Sayısı)						60328	906	586

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir. (Mavi Renk: Kadın katılımcılar)

Tez çalışmasında araştırmacı, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar esnasında, soru formunda yer alan soruları ayrıntılandırmış ve mülakatın gidişatına göre yeni sorular yöneltmiştir. Buradan hareketle, herhangi bir diyalog, araştırmacının katılımcıya yönelttiği bir soruyla başlar ve katılımcının bu soruya verdiği yanıtla sona erer. Tablo 15'te her bir mülakat deşifresinin toplam kaç sözcükten oluştuğu, o mülakatta kaç diyalogun meydana geldiği ve diyalog başına düşen sözcük sayıları verilmiştir. Mavi renkli mülakatlar kadın, beyaz renkli mülakatlar erkek katılımcıları gösterir. Mülakat katılımcılarının kod numaraları, müstear isimleri, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve iş durumu bilgileri de tabloya eklenmiştir. Tablo, diyalog sayısı temel alınarak sıralanmıştır.

Bu araştırma özelinde derinlemesine mülakatlarda dikkat çeken hususlar şunlardır: (1) Diyalog sıralamasının ilk yarısında 3 kadın ve 5 erkek katılımcı yer almaktadır. Buradan hareketle erkekleri konuşturmak, kadınları konuşturmaktan daha zordur. Buna rağmen, toplam sözcük sayısında, toplam diyalog sayısında ve diyalog başına düşen sözcük sayısında kadınlar ve erkekler arasında herhangi anlamlı ilişki kurulamamıştır. (2) Diyalog başına sözcük sayısında en düşük katılım, araştırmanın en yaşlı katılımcısı Ali Çelik'ten gelmiştir. (3) Eğitimle diyalog sayıları arasında herhangi bir ilişki görülmemiştir. (4) İbrahim Yıldırım'da görüldüğü gibi akademisyenlik yapan katılımcılarda diyalog sayısı az ama her diyaloga düşen sözcük miktarı fazladır. Özellikle sosyal bilimler alanındaki akademisyenlerin daha az soruyla, daha geniş açıklama yoluna gittiği görülmüştür.

Araştırmada kullanılan beş farklı nitel veri toplama tekniğinden elde edilen bulguların birbirini tamamlaması, araştırmacının önemli amaçlarından biridir. Derinlemesine mülakatlar esnasında bu amacın gerçekleşmekte olduğuna dair göstergeler tespit edilmiştir. Bu bağlamda, bir katılımcıdan, koronavirüs salgını nedeniyle camilerin kapatılmasından önceki son Cuma namazında, Ataşehir Mimar Sinan Camisi'ne geldiği öğrenilmiştir. Araştırmacı da o tarihte, o camide, Cuma gözlemi için bulunmaktadır. Mülakat katılımcısına bu durum aktarıldıktan sonra nasıl bir ruh hali içerisinde o namazı kıldığı ve salgın nedeniyle önlem alıp almadığı sorusu yöneltilmiştir. Bunun üzerine katılımcı çok tereddüt ederek Cumaya gittiğini, namazını caminin en havadar yerinde kıldığını ve farz namazı biter bitmez hızlı bir şekilde camiye terk ettiğini ifade etmiştir. Araştırmacı o güne dair tuttuğu gözlem raporuna baktığında, cami cemaatinin katılımcıyla benzer bir davranış sergilediğini not ettiğini görmüş; gözlem bulgusunun, hiç beklenmedik bir anda, derinlemesine mülakat bulgusuyla eşleştiğini fark etmiştir. Hatta bundan da önemlisi, mülakat katılımcısının deneyimiyle araştırmacının kendi kişisel deneyimi de örtüşmektedir; çünkü araştırmacı benzer bir tereddüt yaşamasına rağmen yine de son Cuma namazına gitmeye karar vermiş ve caminin bulaş olasılığının en az olduğunu düşündüğü yerde namazını kılmıştır. Ancak, gözlem yapmakta olduğu için, farz namazından hemen sonra çıkmak yerine namazın sonuna kadar beklemek durumunda kalmıştır.

Araştırmanın her bir veri toplama tekniği içerisinde, veri akışının tek tip olmadığı, çoklu verilerin elde edilebildiği görülmüştür. Bundan önceki günce bölümünde örneklerine rastlandığı gibi, derinlemesine mülakatlarda da benzer bir veri akışı sağlanabilmiştir. Bir katılımcı, Ramazan döneminde koronavirüs salgını nedeniyle evde geçirilen zaman arttığı için, küçük yaştaki çocuklarını Ramazan’la buluşturabilmenin bir yolu olarak, ilk defa Ramazan köşesi yaptıklarından bahsetmiştir. Bunun üzerine, katılımcıdan bu köşenin fotoğrafı talep edilmiş, tez çalışmasında görsel malzeme olarak kullanılması için izin istenmiştir. Katılımcı talebi olumlu karşılamış ve ilgili görselleri araştırmacıya iletmiştir. Başka bir katılımcı da çocuğunun gitmekte olduğu okulda kandil gecelerinde düzenlenen etkinliklerden bahsetmiş; bu etkinliklere ailecek gittiklerinden ve hatta mülakattan bir süre önce Regaib kandilinde katıldıklarından söz etmiştir. Bir önceki örnekte görüldüğü gibi, katılımcıdan tez çalışmasında yayınlamak üzere görsel talep edilmiş; ancak bu sefer katılımcı görselleri vermeyi kibarca reddetmiştir. Her iki durumda da ilgili görsellerin katılımcıların mahremiyetlerine zarar vermeyecek şekilde yayınlanacağı bilgi ve güvencesi taraflara iletilmiştir.

Koronavirüs salgını nedeniyle yüzyüze yapılamadığı için dijital platformlarda gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda, görüntülü görüş(ebil)mek araştırmacı tarafından özellikle önemsenmiştir. Görüntülü mülakatlarda katılımcıların jest ve mimikleri sayesinde sevinç, üzüntü, şaşkınlık, merak, utanç, kinaye gibi olumlu ya da olumsuz duygusal tepkileri, görüntüsüz mülakatlardan daha başarılı bir şekilde ayrıştırılabilmektedir. Bu yüzden, karşı taraftan talep gelmedikçe ve teknik aksaklıklar nedeniyle gerekmedikçe, görüntüsüz mülakatlardan kaçınılmıştır. Öte yandan araştırmacı, görüntülü mülakatlarda kılık kıyafetine özen göstermiş ve arka planda olacak görüntünün, mülakat yaptığı alanın en uygun yeri olmasına dikkat etmiştir. Mülakatlar Ramazan döneminde gerçekleştiği için, katılımcıları en az yoracak şekilde sorular yöneltilmiş ve yeme-içme anlamında katılımcılara zorluk çıkaracak görüntülerden imtina edilmiştir. Her mülakatın sonunda tüm katılımcılar, memnuniyet duyduğunu belirtmiş ve süreç bittiğinde tez çalışmasını okumak istediklerini ayrıca ifade etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL ZAMANIN KURUMSAL ANLAMI: T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

2.1. Kutsal Zamanın Kurumsal Çerçevesi

Kökleri Osmanlı Devleti'ne dayanan, uzun bir tarihsel geçmişi olan T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sayfasında yer alan kurumsal tarihçesinde, dinin insan hayatı için çok önemli olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yazının devamında ülkede din hizmetlerinin bir kamu hizmeti olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu kurum 2018'de yapılan anayasa değişikliğinden sonra, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte 703 Sayılı KHK ile Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>)¹ Araştırmanın bu bölümünde, kutsal zamanın kurumsal anlamı başlığıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği yazılı ve anonim verilerden hareketle yapılan içerik analizinin sonuçları hakkında bilgiler verilecektir.²

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yazılı içeriği olarak Cuma hutbeleri ve Diyanet takvimi; anonim içerik olarak ise cami vaazları veri olarak kullanılmıştır. Ayrıca tez çalışmasının ikinci veri toplama tekniği olarak kullanılan gözlemlerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bilgi aktarım sürecine halkın tepkileri birincil elden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.³ Bu anlamda saha çalışması 25 Şubat-26 Mayıs 2020 arasındaki üç ayları (Ramazan Bayramı dâhil) kapsadığından Cuma hutbeleri ve Diyanet takviminde içerik analizine tabi tutulan tarih 25 Şubat 2020'den bir ay yılı geriye gidecek şekilde belirlenmiştir. (Bkz.: Ek 1-A: Diyanet Takvimi Tüm Günler Listesi, Ek 1-B: Cuma ve Bayram Namazları Hutbe Listesi ve Ek 1-C: Vaaz Deşifreleri)

¹ Tez çalışmasının devamında kurumdan Diyanet İşleri Başkanlığı şeklinde bahsedilecektir. Ayrıca anlam akışını sağlayabilmek adına bazı tamlamalarda Diyanet sözcüğü yalın haliyle kullanılacaktır.

² İçerik analizinin detaylarına ilişkin Bkz. 1.3.1. İçerik Analizi.

³ Gözlemlerin detayları için Bkz. 1.3.2. Gözlem.

Analiz sonuçlarına geçmeden önce kutsal zamanın kavramsal çerçevesine yer verilecektir. Bu anlamda zaman ve kutsal zaman gibi araştırmanın nüvesini oluşturan kavramlar da elde edilen verilerden hareketle açıklanmıştır.⁴ (Bkz. Ek 1-D: İçerik Analizi Kod Haritası) İlk olarak Diyanet'in zaman ve kutsal zaman algısına yer verilmiştir. Kullanılan Diyanet takvimi ve hutbe içerikleri, 25 Şubat 2020 tarihinden önceki yılı kapsadığından, tezin saha çalışması süresince ulusal ve küresel düzeyde gündem olan koronavirüs salgını ve kutsal zamanda edindiği yer ve önemine ilişkin veriler, ancak gözlemler esnasında elde edilen vaaz içeriği sayesinde araştırmaya dâhil edilebilmiştir. O yüzden araştırmacı tarafından kavramsal çerçeveye koronali zamanlar ismiyle bir başlık eklenmiş; araştırmada kullanılan yapılandırmacı gömülü teori desenine uygun olarak çalışmaya yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Zaman Anlayışı

Diyanet'in zaman algısının temelinde onun kıymeti bilinmesi gereken, günümüz şartları altında yönetilmesi de lazım gelen bir nimet olduğu vurgusu yatar.⁵ Kısaca Müslüman ibnü'l-vakt'tır yani zamanın çocuğudur.⁶ Burada zaman dini bir içerik kazanır ve bir Müslümanın onu en güzel şekilde değerlendirmesi gerektiği öğütlenir. Dünya telaşı ise ruhun ve gönlün ihmali kadar, ailevi sorumlulukların⁷ ve komşuluk ilişkilerinin⁸ de zarar görmesine neden olur ve böylece zamana sosyal bir boyut eklenir. İnsanın hayat hikâyesini bütünüyle kuşattığı iddia edilen zaman, imkân ve fırsat alanı olduğu kadar eşsiz bir sermayedir de.⁹ İfadelerdeki iktisadi çağrışımlı sözcükler zamana örtük bir anlam kazandırır.

⁴ Araştırmanın bu bölümünde kullanılmak üzere bir referans sistemi tasarlanmıştır. Her bir referans dipnot olarak verilmiştir. Buna göre içerik analizinde kullanılan Diyanet Takvimi için "T", Hutbeler için "H" ve vaazlar için "V" kodu esas alınmıştır. Her bir kodun yanında yer alan sayı o veri havuzu içerisindeki sıralamasını göstermektedir. (Tam listeler için Bkz. Ek 1-A: Diyanet Takvimi Tüm Günler Listesi, Ek 1-B: Cuma ve Bayram Namazları Hutbe Listesi ve Ek 1-C: Yatsı ve Cuma Namazı Vaaz Listesi) Her bir referans kodunun yanında o içeriğe ilişkin kullanılan orijinal başlıklara yer verilmiştir. Bu anlamda Diyanet takvimi için arka sayfa başlığı, hutbeler için konu başlığı ve vaazlar için de tema başlığı yer almaktadır. Son olarak her bir referansın yayınlanma tarihi verilmiş; çalışma kutsal zamanın anlamına odaklandığı için de önce Hicri, sonra miladi tarih sıralaması tercih edilmiştir.

⁵ T2: **Bereketli Zaman Dilimleri: Üç Aylar**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

⁶ V2: **Koronavirüs Mücadelesi**, 11 Recep 1441/6 Mart 2020.

⁷ H49: **Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek**, 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

⁸ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

⁹ H7: **Berat Gecesi**, 14 Şaban 1440/19 Nisan 2019.

Zamanın sosyal ve iktisadi boyutunun dışında, siyasi bir boyutu da vardır. Bu anlamda içinde bulunulan zamanda, dünya Müslümanları büyük acılar çekmektedir.¹⁰ Günümüz kötüdür çünkü insanlar dünyevileşmek hastalığına kapılmışlardır; bencillik, mal düşkünlüğü, güç ve çıkar, gösterişe dayalı hayatlar bugünü şekillendirir; yardımlaşma, paylaşma gibi hasletlerse örselenmiştir.¹¹ Böylece iktisadi ve sosyal anlam; dünün iyi, bugünün kötü olduğu üzerinden inşa edilmiş olur. Şu da unutulmamalıdır ki zamanın dini anlamı düalist bir özellik gösterir; zamanın bir de ötesi vardır ve öte zamanın varlığı insana pek çok sorumluluk yüklemektedir.¹²

2.1.2. Kutsal Zaman Anlayışı

Gerek yazılı gerek anonim içeriklerde, çeşitli birincil kaynaklar referans gösterilerek, bazı zaman dilimleri mübarek sıfatıyla nitelendirilmiştir. Cuma günleri¹³; üç ayları oluşturan Recep, Şaban¹⁴ ve Ramazan¹⁵ ayları; bu aylar içerisindeki Regaib, Mirac, Berat ve Kadir geceleri¹⁶, Ramazan ve Kurban Bayramları¹⁷, Zilhicce'nin ilk on günü¹⁸ ve Muharrem ayı¹⁹ bu nitelemenin kapsamına giren zaman dilimleridir. Araştırmada kavramsallaştırma yapılırken, mübarek yerine kutsal sözcüğü tercih edilmiş²⁰; bu minvalde tez çalışması kutsal zaman kavramı etrafında oluşturulmuştur. Kavram; insanlar tarafından saygı gösterilmesi gereken²¹, halk arasında rağbet edildiği iddia edilen, birlik ve beraberliği beraberinde getiren ve ihya edilmesi adet haline gelmiş²² zaman dilimleri olarak tanımlanır. Analizlerde kutsal olmayan zaman şeklinde karşıt bir kavrama rastlanılmamıştır.

¹⁰ V2: **Koronavirüs Mücadelesi**, 11 Recep 1441/6 Mart 2019.

¹¹ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

¹² H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

¹³ V3: **Koronavirüs Mücadelesi**, 18 Recep 1441/13 Mart 2020.

¹⁴ V1: **Regaib Kandili**, 3 Recep 1441/27 Şubat 2020.

¹⁵ T63: **Sabır ve Şükür Ayı Ramazan**, 3 Ramazan 1440/8 Mayıs 2019.

¹⁶ T2: **Bereketli Zaman Dilimleri: Üç Aylar**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

¹⁷ H23: **Rabbin İçin Kurban Kes**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

¹⁸ T149: **Zilhicce'nin İlk On Günü**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

¹⁹ H29: **Muharrem Ayı ve Aşura Günü**, 7 Muharrem 1441/6 Eylül 2019.

²⁰ TDK'da mübarek sözcüğüne kutsal karşılığı verilmiştir. (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Genel Türkçe Sözlük", (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr/>, 24 Temmuz, 2020.

²¹ T2: **Bereketli Zaman Dilimleri: Üç Aylar**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

²² H1: **Regaib Kandili**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

Kutsal zaman dilimlerine verilebilecek en bilinen örnek bin aydan hayırlı olduğu nakledilen Kadir Gecesidir.²³ Bu gece, içinde bulunduğu Ramazan ayına manevi anlamda katkı sağlasa da Ramazan ayının ayrıca özgül ağırlığı bulunmaktadır. Bu anlamda Ramazan ayının halk arasında on bir ayın sultanı olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.²⁴ Kutsal zaman bir yanıyla İslam âleminin birlik ve beraberliği için yapılan duaları kapsarken²⁵ diğer yanıyla fitır sadakası gibi toplumsal dayanışma örneklerinin de görüldüğü zaman dilimleridir.²⁶ Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da zamanın kutsallığı ile mekânın kutsallığının birlikteliğidir. Cuma namazının camilerde cemaatle kılınması²⁷ ile hac ve umre ibadetinin Mekke’de gerçekleştirilmesi²⁸ konuyla ilgili verilebilecek örneklerdendir.

2.1.3. Koronali Zaman Anlayışı

Tezin saha çalışması esnasında ulusal ve küresel düzeyde başlayan koronavirüs salgını, araştırmaya koronali zaman anlayışı şeklinde yeni bir içerik kazandırmıştır. Gömülü teori yapılandırması deseninin esnekliği sayesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın üretmiş olduğu Diyanet takvimi ve hutbelerde, süre kapsamı sorunu nedeniyle tespit edilemese de gözlemler sayesinde elde edilen vaaz verilerinden hareketle, kurumun koronali zamanlara nasıl baktığı üzerinden değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu anlamda kayıt alınan tüm vaaz içeriğinde korona salgını başat rol oynamıştır. İslamiyet’in temizliğe verdiği önemle, salgınla mücadelede hijyenin önemi örtüştürülerek abdest gibi ibadetler hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.²⁹ Camilerde ibadete ara verilmesiyle ilgili çıkan tartışmaların gölgesinde gerçekleşen, kısıtlamadan önceki son Cuma namazında, vaizin komplo çağrışımlı ifadelerle başvurduğu görülmüştür.³⁰ Vaiz, sonrasında, tedbirlerin alınması halinde salgının ülkeyi etkilemeyeceği öngörüsünde bulunmuş; sükûnet tavsiye etmiştir.

²³ H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

²⁴ T70: **Rahmet Yağmuru Ramazan**, 10 Ramazan 1440/15 Mayıs 2019.

²⁵ H4: **Mirac Gecesi**, 22 Recep 1440/29 Mart 2019.

²⁶ T75: **Filtre (Fitır Sadakası) Kimlere Vaciptir?**, 15 Ramazan 1440/20 Mayıs 2019.

²⁷ H21: **Cuma Namazı ve Adabı**, 16 Zilkade 1440/19 Temmuz 2019.

²⁸ T149: **Zilhicce’nin İlk On Günü**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

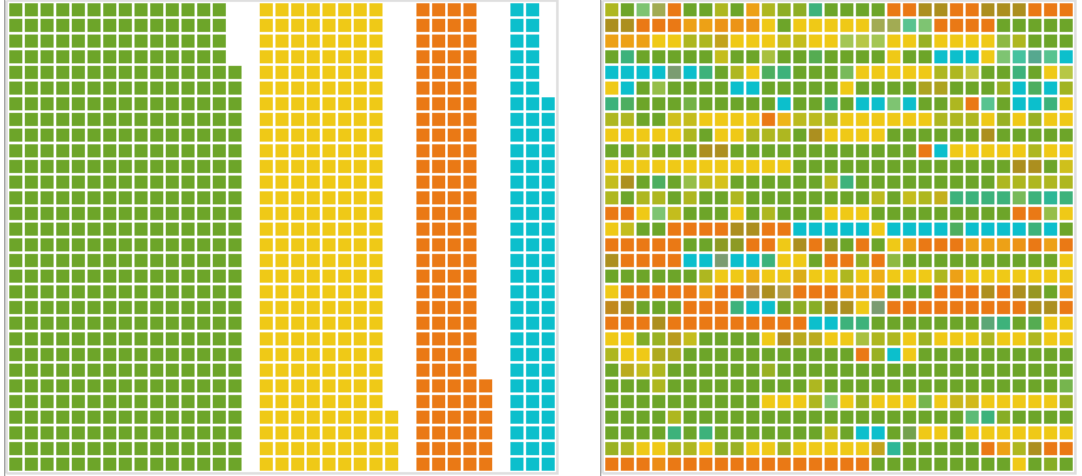
²⁹ V2: **Koronavirüs Mücadelesi**, 11 Recep 1441/6 Mart 2019.

³⁰ V2: **Koronavirüs Mücadelesi**, 11 Recep 1441/6 Mart 2019.

2.2. Kutsal Zamanın Kurumsal Anlamı

Kutsal zaman kavramının kurumsal çerçevesi çizilirken, gömülü teori yapılandırması deseni kullanılarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Diyanet takvimi, hutbeleri ve vaazları analiz edilmiş, söz konusu kurumun kutsal zamanlarda nasıl bir anlatım ve aktarım gerçekleştirdiği çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, yapılan analizler sonucunda, kutsal zamanın dört farklı anlam boyutu olduğu anlaşılmıştır: (1) Kutsal zamanın dini anlamı, (2) Kutsal zamanın sosyokültürel anlamı, (3) Kutsal zamanın iktisadi anlamı ve (4) Kutsal zamanın siyasi anlamı. Tez çalışmasına ilk başlandığında, sosyokültürel ve iktisadi şekilde iki boyutlu bir anlam dünyasının çıkacağı beklentisi varken; zamanla dini boyutun hesaba katılması gerektiği anlaşılmış ve hatta siyasi boyut sürpriz bir şekilde belirmiştir. Dolayısıyla tez çalışmasının bu bölümü dört ana başlık altında şekillenmiştir. İçerik analizi nitel veri analiz programı üzerinden yapılarak sonuçlar görselleştirilmeye çalışılmış, böylece konunun daha anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir.

Şekil 8: Belge Portresi 1 (Hutbeler) ve Belge Portresi 2 (Çakışan Kodlar)³¹

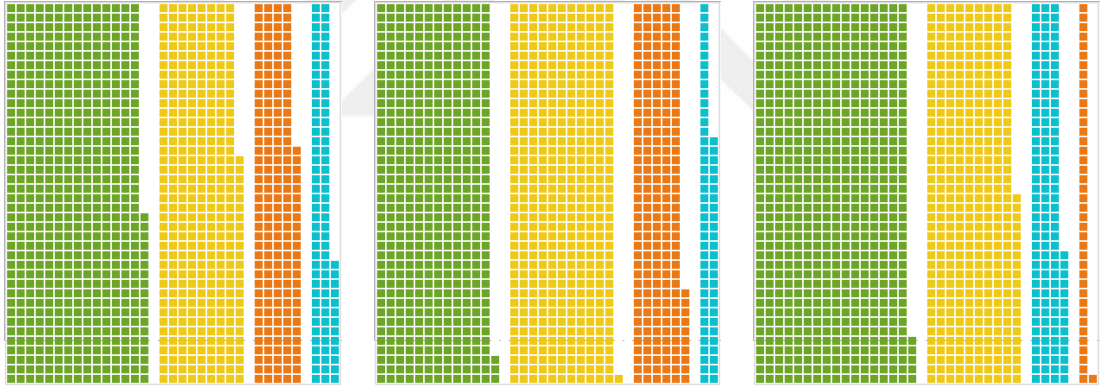
Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turuncu: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³¹ Soldaki şekil: Belge Portresi (Hutbeler), hutbelerin kod yoğunluğunu gösterir. Sağdaki şekil: Belge Portresi (Çakışan Kodlar) ise belgelerin içerisindeki kodların birbiriyle çakışmalarını sıralı bir biçimde gösterir. Renklerdeki solgunluk çakışan kodların varlığına işaret eder. Tez çalışmasındaki renk skalası tüm görsellerde standarttır.

Kutsal zamanın kurumsal çerçevesinde, hutbelerde, ağırlıklı olarak dini anlamın yer aldığı görülür. (Bkz.: Şekil 8-Belge Portesi 1-Hutbeler) Dini anlamın başat rol oynaması şaşırtıcı değildir; çünkü içerik analizi yapılan belgelerin üretildiği kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Ayrıca belgeler içerisinde çakışan kodlara bakıldığında son derece girift bir yapı olduğu gözlenir. (Bkz.: Şekil 8-Belge Portesi 2-Çakışan Kodlar) Bu da kutsal zamanda dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi kodların birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı anlamına gelir. Öte yandan, tez çalışmasında asıl odaklanılan yer, kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi yönü (ve bir ölçüde siyasi yönü) olduğu için, buradaki sıralamada siyasi içeriğin, iktisadi içerikle başa baş (hatta daha fazla) olması şaşırtıcıdır. Tezin başında siyasi bir içeriğin olabileceği bile öngörülmemişken, gömülü teori yapılandırması deseni sayesinde ortaya çıkan bu gelişme, araştırmaya yeni bir ufuk kazandırmıştır.

Şekil 9: Belge Portresi 3 (Recep), Belge Portresi 4 (Şaban) ve Belge Portresi 5 (Ramazan)³²

Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turuncu: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Tez çalışmasında hutbelerden sonra ikinci içerikleri oluşturan Diyanet takvimi incelendiğinde Recep, Şaban ve Ramazan aylarının dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi yoğunluğunda önemli bir farklılık görülür. (Bkz.: Şekil 9) Recep ve Şaban aylarına ait belge portrelerinde sırasıyla dini, sosyokültürel, siyasi ve iktisadi anlam başrolde iken; Ramazan ayında bu durum değişir ve siyasi ile iktisadi anlam yer değiştirir. Hatta iktisadi anlam hiç olmadığı kadar artar. Bunun da nedeni, Ramazan'la birlikte infak, zekât ve fitır sadakasıyla ilgili halka yönelik yönlendirmelerin artışıdır.

³² Belge portreleri Diyanet takviminin soldan sağa doğru Recep, Şaban ve Ramazan aylarına ait içeriklerinden oluşturulmuştur.

Diyanet takviminde, Ramazan ayında dini anlamın Recep ve Şaban aylarından daha fazla olması, kutsal zamanlar arasındaki hiyerarşi farklılığının bir sonucudur.³³ Öte yandan siyasi anlamın Recep ve Şaban'dan farklı olarak Ramazan'da cılızlaştığı görülür; çünkü takvim arka sayfalarına kısıtlı miktarda yazı yazılabilir ve bu da her konuda bilgi verilemeyeceği ve birtakım tercihlerin yapılacağı anlamına gelir. Burada tercih dini ve iktisadi yönde gerçekleşmiştir. Tez çalışmasında kutsal zamanın üç aylar özelinde nasıl şekillendiği sorusunun bir başka yanıtı da Recep, Şaban ve Ramazan aylarında zaman temelli anlam akışı incelemesidir. (Bkz.: Şekil 10) Bu incelemede, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında kutsal zamanın dini anlamı daha ağırlıklıdır.

Şekil 10: Zaman Bazlı Belge Karşılaştırması³⁴

1-10. Günler:

11-20. Günler:

21-30. Günler:

Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turuncu: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

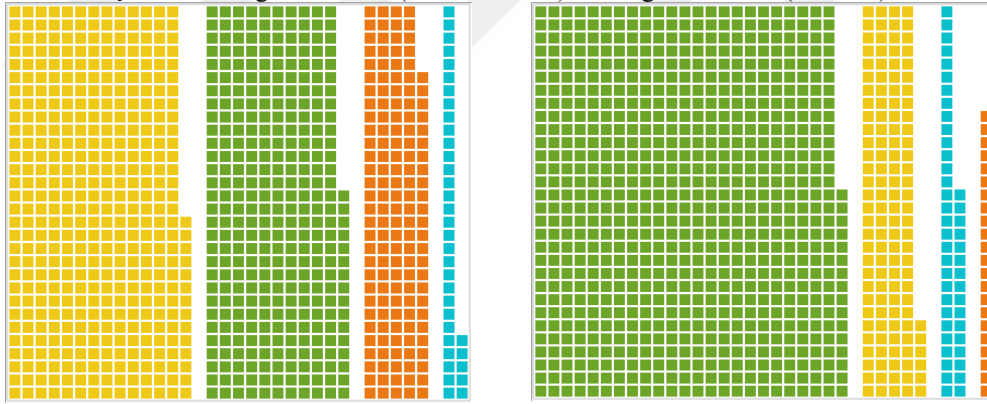
Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. 4.2. Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı.

³⁴ Bu şekilde Diyanet takviminin Recep, Şaban ve Ramazan aylarında dini, sosyokültürel, siyasi ve iktisadi yoğunluğu zaman bazlı verilmeye çalışılmıştır. Görsel 1-10. günler; 11-20. Günler ve 21-30. günler olarak verilmiştir. Hicri 1440 yılı Recep ayı 29 gün, Şaban ayı 30 gün ve Ramazan ayı da 30 gün çekmiştir.

Kutsal zamanın kurumsal çerçevesi çizilirken, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Diyanet takvimi içeriklerine bakılmaya devam edildiğinde; dikkati çeken bir başka husus, yıl içerisindeki Cuma günleriyle Zilhicce'nin ilk on gününü kapsayan takvim yapraklarındaki farklılıktır. Yıl içerisindeki Cuma günlerinde kutsal zamanın sosyokültürel içeriği dini içeriğin önüne geçmiştir. (Bkz.: Şekil 11-Belge Portresi 6) Bu durumun altında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Diyanet takvimini sadece dini ağırlıklı bir doküman olarak görmemesi yatmaktadır. İlgili kodlara bakıldığında, diğer belgelerde pek görülmeyen kültürel kodlar, Diyanet takviminde görülebilmektedir. Belirli gün ve haftalara ilişkin verilen bilgiler ışığında da benzeri bir yorum yapılabilir. Ayrıca, Cuma günlerinde siyasi içerik, iktisadi içeriği geçmişken; içerisinde hac günlerini ve kurban bayramını barındıran Zilhicce ayında ise iktisadi içerik siyasi içeriği geride bırakmıştır. Ayrıca, hac ve kurban ibadetinden dolayı Zilhicce ayındaki dini yoğunluk da şaşırtıcı gelmemelidir. (Bkz.: Şekil 11-Belge Portresi 7)

Şekil 11: Belge Portresi 6 (Cuma Günleri) ve Belge Portresi 7 (Zilhicce)

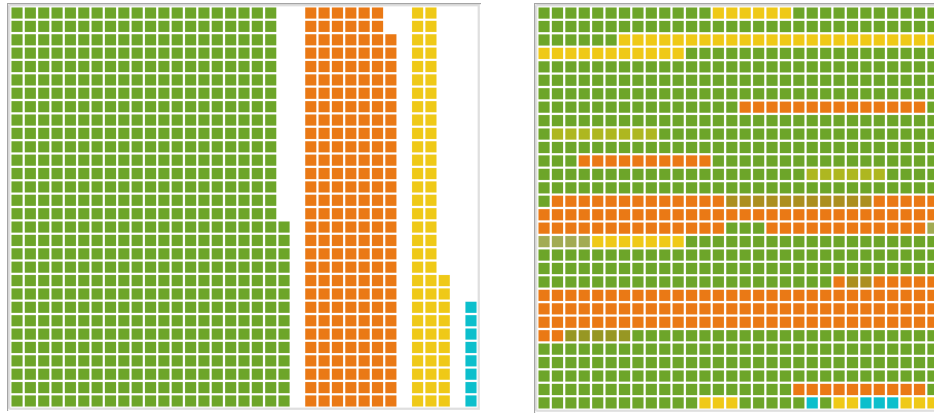

Yeşil: Kutsal Zamanın Dini Anlamı, Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turuncu: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın kurumsal çerçevesi oluşturulurken son belge vaaz içerikleridir. Biri Regaib gecesinde yatsı namazı, diğer ikisi Cuma günü cuma vaazı olmak üzere üç vaaz içeriği sürece dâhil edilmiştir. (Bkz.: Şekil 12-Belge Portresi 8) Daha ilk bakışta dini içeriğin çok yoğun olduğu fark edilir. Akabinde gelen sosyokültürel içerik ile siyasi içerik iktisadi içeriği geri plana atmıştır. Buradan hareketle, vaizlerin doğaçlama konuşmalarında dini anlama önem verdiği görülür. Son olarak vaaz içeriklerinde çakışan kodlara bakıldığında dini içeriğin baskın olmaya devam ettiği anlaşılır. (Bkz.: Şekil 12-Belge Portresi 9)

Şekil 12: Belge Portresi 8 (Vaazlar) ve Belge Portresi 9 (Çakışan Kodlar)

Yeşil: **Kutsal Zamanın Dini Anlamı**, Sarı: **Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı**, Turuncu: **Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı**,
Turkuaz: **Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı**

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanda dini ağırlığın yoğunluğu, tüm belgelerin kelime temelli frekans analizinde de görülür. Bu analiz sonucunda ortaya çıkan kelime bulutu neredeyse tamamen dini içeriğe sahiptir. (Bkz.: Şekil 13) Merkezinde Allah'ın yer aldığı bu bulut, etrafı dini kavramlarla örülü bir özellik gösterir. Öte yandan ikinci en fazla geçen kelimenin Müslümanlar olması da, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın muhatabı olması açısından şaşırtıcı değildir. Bulut hazırlanırken hariç listesi oluşturulmamış olmasına rağmen dini kavramların, bağlaçların dahi önüne geçtiği fark edilmiştir.

Şekil 13: Kelime Bulutu³⁵

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³⁵ Kelime bulutunu oluşturan sözcüklerin büyüklüğü kod sıklığını ifade eder. Buna rağmen, sözcüklerin renklerinin açıklık ve koyulukları; yazıların yataylık ve dikeylikleri hiç bir anlam ifade etmez. Şekle görsellik katması için tercih edilmiştir.

Kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamına ilişkin yapılan çalışmada; hutbeler, Diyanet takvimi ve belgelerde yapılan kodlamalar sonucunda önemli bulgulara ulaşılmıştır. (Bkz.: Tablo 16) Buna göre, tüm belgelerde dini anlamın ön planda olduğu bir kez daha görülmüş olur. İkinci olarak sosyokültürel anlamın şekillendiği; son iki sırada ise iktisadi ve siyasi kodların bulunduğu görülür. Vaazlar toplam içeriğin küçük bir bölümünü oluşturduğu için sembol büyüklükleri diğer belgelere oranla daha küçüktür. Bu bağlamda hutbeler ve Diyanet takviminin toplam veri havuzu birbirine yakındır. (Bkz. 1.3.1. İçerik Analizi)

Tablo 16: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı ³⁷

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
> Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1.425
> Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				561
> Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı				243
> Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı				240
 TOPLAM	1.367	1.023	79	2.469

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamında, birincil alt kodlar üzerinden analize devam edildiğinde, biraz daha farklı bir manzarayla karşılaşılır. (Bkz.: Tablo 17) Kutsal zamanın dini anlamında; inanç, ahlak ve ibadet başlıkları içerisinden, her üç belgede de ahlaki kodların baskın olduğu sonucuna varılmıştır. Tek istisna vaaz içeriğinde ahlak kadar ibadetin de büyük yer tutmasıdır. Vaazlar da aslen anonim içerik olduğu için, din görevlilerin kişisel tercihleri, ahlak kadar ibadetin de önemine vurgu yapmak yönünde olmuştur. Öte yandan, inanç kısmına, Diyanet takviminde, hutbelerden ve vaazlardan daha fazla önem verildiği görülür. Kutsal zamanın sosyokültürel anlamına; hutbelerde ve Diyanet takviminde daha fazla yer ayrılmıştır. İnsan ve toplumsal çevresi, birincil alt kodlar arasında en öne çıkanıdır. Kutsal zamanın iktisadi anlamında iktisadi davranış örüntüsüne önem atfedilmişken; siyasi anlamda milli değerlerin daha fazla görünür olduğu tespit edilmiştir. Hatta milli değerler kısmında vaazların daha yoğun bir içeriğe sahip olması vaizlerin doğaçlama bir biçimde bu konuya eğildiklerini göstermektedir.

³⁷ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

Tablo 17: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2³⁸

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1
> İnanç				269
> Ahlak				900
> İbadet				255
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				0
> İnsan ve İnsani Özellikler				130
> İnsan ve Yakın Çevresi				113
> İnsan ve Toplumsal Çevresi				205
> İnsan ve İslam Ümmeti				80
> Kültürel Değerler				11
> Toplumsal Adetler				22
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı				0
> Can ve Mal Güvenliği				32
> İktisadi Davranış				145
> İktisadi Dayanışma				66
▼ Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı				0
> Evrensel Değerler				93
> Milli Değerler				101
> Ulusal ve Küresel Tehditler				46
Σ TOPLAM	1.367	1.023	79	2.469

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

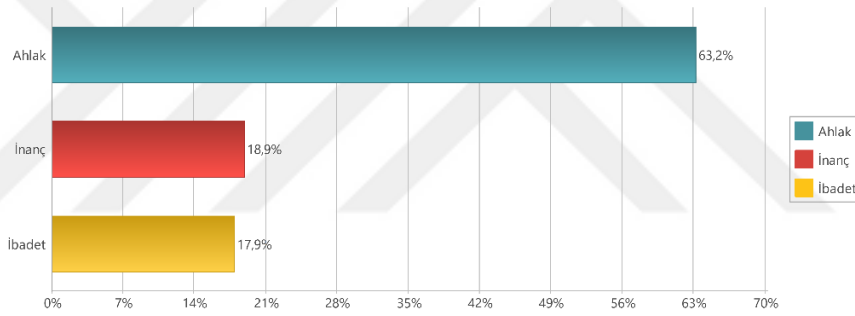
Tez çalışmasının bu bölümünde, kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamına ilişkin olarak; hutbeler, Diyanet takvimi ve vaaz içeriklerine genel olarak bakılmış, belgeler arasında benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Tez çalışmasının bundan sonraki bölümünde, her bir anlama ilişkin detaylı incelemeler yapılacak olup, kutsal zamanın çözümlemesine yönelik çabalara devam edilecektir. Araştırmacının dini anlamı değerlendirebilecek bir formasyonu olmadığı için söz konusu bölüm özellikle iyi ve kötü ahlaki özellikler üzerinden sosyolojik bir perspektifle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Sosyokültürel ve iktisadi anlam tez çalışmasının ana başlığında yer almaktayken, siyasi anlam da dini anlamda olduğu gibi formasyon yetersizliğinden ana hatları verilerek değerlendirilecektir. Öte yandan önümüzdeki bölümde, tez çalışmasının nitel veri toplama tekniklerinden gözlemler sonucunda elde edilen bulgular da araştırmanın ilgili yerlerinde kullanılacaktır.

³⁸ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, hutbelerde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

2.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar, kutsal zamanın dini anlamına ilişkin pek çok veri sağlamaktadır. Tez araştırmasında birinci öncelik kutsal zamanın dini anlamı olmasa da konunun görmezden gelinemeyecek derecede önem arz ettiği çıkan bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu yüzden veriler toplandıktan sonra yapılan kodlama çalışmasında dini anlam kategorisinde üç ana başlık saptanmıştır: (1) İman, (2) İbadet ve (3) Ahlak.³⁹ Bu üç ana başlıktan ahlaka ilişkin olanlarının diğer ikisinin önüne geçtiği görülmüştür. (Bkz.: Tablo 18)

Tablo 18: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın dini anlamında yer alan üç ana başlığın hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar arasındaki dağılımında, altı çizilmesi gereken hususlar şunlardır. (Bkz.: Tablo 19) İlk olarak tüm belgelerde ahlak vurgusu ön plana çıkmaktadır. Özellikle hutbelerde, diğer iki kodla kıyaslandığında, ahlak kodunun bariz bir üstünlüğü vardır. Bu da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbeler yoluyla ahlaki bir anlatım ve aktarım sürecine girdiğini göstermektedir. İkinci olarak, inanç ve ibadet kodlarının yer aldığı anlaşılmıştır. Diyanet takviminde, inanç, ahlak ve ibadet dengesinin gözetildiğine dair emareler görülse de, ahlak kodunun burada da üstün olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Vaazlarda ise ahlak ve ibadet konusu hemen hemen aynı oranlarda içeriğe sahiptir. Bu da vaizlerin cami cemaatiyle yakın teması esnasında ibadetle ilgili yönlendirmelere yer verdiğini düşündürmektedir.

³⁹ T13: İman-Ahlak İlişkisi, 12 Recep 1440/19 Mart 2019.

Tablo 19: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2⁴⁰

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1
> İnanç				269
> Ahlak				900
> İbadet				255
Σ TOPLAM	769	602	54	1.425

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

2.3.1. Kutsal Zamanın İnanç Boyutu

Kutsal zamanın dini anlamında ilk olarak inanç boyutu ele alınmaya çalışılacaktır. Bu başlık altında ilk değinilmesi gereken husus iman konusudur. İman; Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin Allah'tan olduğuna yürekten inanmak şeklinde tarif edilir.⁴¹ İmanın dertlere derman, günahlara kalkan olduğu; eşsiz bir cevher, benzersiz bir imkân anlamına geldiği belirtilir.⁴² İman kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi boyutuyla da yakından ilişkilidir. Hatta ahlak ve ibadet bağlamı da bulunur. Bu anlamda Allah'a imanın bir gereği olarak Müslümanların namaz, oruç, zekât ve hac gibi farz olan ibadetleri yerine getirmesi gerekmektedir ve imanı kemale erdiren ise güzel ahlaktır.⁴³ Sosyokültürel bağlamda, gönüllerin iman kardeşliğiyle kenetlenmeye devam edilmesi gerektiği üzerinde durulur.⁴⁴ Bu bağlamda “komşularla iyi ilişkiler içerisinde bulunulması iman gereğindendir” denilmektedir.⁴⁵ İktisadi bağlamda, iman edip infakta bulunanlara büyük bir ecir verileceği bilgisi verilmiştir.⁴⁶ Siyasi bağlamda ise Çanakkale Savaşı'nda yedi düvele karşı bütün yokluk ve imkânsızlıklara rağmen, iman gücüyle savaşın kazanıldığı vurgulanmaktadır.⁴⁷ Konuyla ilgili daha pek çok örnek de verilebilir.

⁴⁰ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, hutbelerde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

⁴¹ H6: **İmanın Hayatımızdaki Yansımaları**, 7 Şaban 1440/12 Nisan 2019.

⁴² H11: **Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman**, 12 Ramazan 1440/17 Mayıs 2019.

⁴³ H11: **Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman**, 12 Ramazan 1440/17 Mayıs 2019.

⁴⁴ H34: **Gün Birlik ve Dayanışma Günüdür**, 12 Safer 1441/11 Ekim 2019.

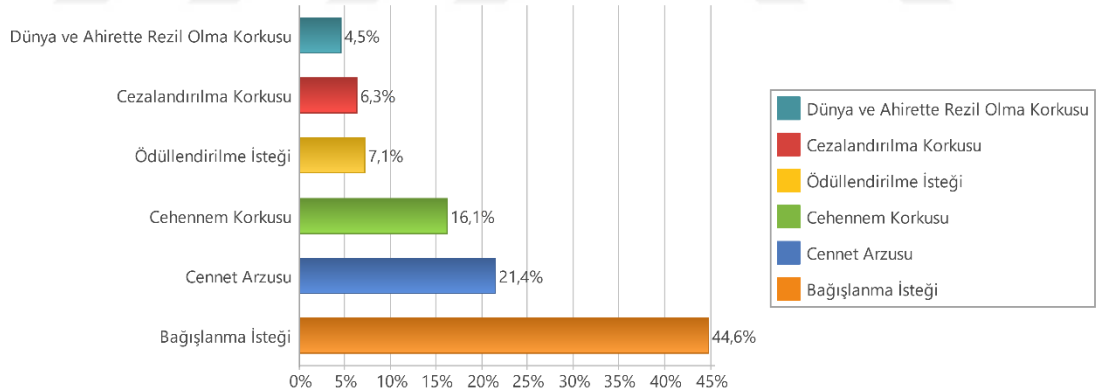
⁴⁵ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

⁴⁶ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

⁴⁷ H2: **Çanakkale Zaferi ve Birlik Ruhu**, 8 Recep 1440/15 Mart 2019.

Kutsal zamanın inanç boyutunda önemli bir diğer konu, dünya ve ahiret dengesiyle⁴⁸ ilgili tespitlerdir. (Bkz.: Tablo 20) İçerik analizinde cennet arzusunun⁴⁹ cehennem korkusundan⁵⁰ daha fazla aktarıldığı görülür. Bu da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı metinlerde daha ümitli bir duruşu telkin ettiği anlamına gelir. Benzer bir şekilde bağışlanma isteğinin⁵¹ cezalandırılma korkusuna⁵² üstün geldiği ve böylece ümitli duruşun bu konuda da devam ettirildiği görülür. Tüm bunlara rağmen dünyada ve ahirette rezil olma korkusu⁵³ da verilen telkinler arasında yer almakta; böylece dünya ve ahiret arasında bir denge kurulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca ödüllendirilme isteğinin⁵⁴ dünyevi ya da uhrevi olsun ümitli duruşu beslediği söylenebilir. Buradan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın korkutmak yerine sevdirmek temasını ön plana çıkardığı görülür. Tüm bunlara rağmen dünya bir imtihan yeridir ve kulların bu imtihandan başarıyla geçmesi gerekecektir.⁵⁵ Bu imtihanlarda Allah sevgisi⁵⁶ mi yoksa Allah korkusu⁵⁷ mu galebe çalar sorusunun yanıtında, belgelerde sevgiden yana bir tavır takınıldığı görülür.

Tablo 20: Dünya ve Ahiret Dengesi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁴⁸ T89: **Dünya ve Ahiret Dengesini Gözetebilmek**, 29 Ramazan 1440/3 Haziran 2019.

⁴⁹ H31: **Tevazu İnsanı Yüceltir**, 21 Muharrem 1441/20 Eylül 2019.

⁵⁰ T31: **Din Samimiyettir**, 1 Şaban 1440/6 Nisan 2019.

⁵¹ H4: **Mirac Gecesi**, 22 Recep 1440/29 Mart 2019.

⁵² T3: **İslam'a Göre Kadın**, 2 Recep 1440/9 Mart 2019.

⁵³ T16: **Geceyi Secdesiyle Aydınlatan Sahabi: Abdullah b. Ömer**, 15 Recep 1440/22 Mart 2019.

⁵⁴ H40: **Musibetler Karşısında müminin Tavrı**, 25 Rebiyülevvel 1441/22 Kasım 2019.

⁵⁵ H6: **İmanın Hayatımızdaki Yansımaları**, 7 Şaban 1440/12 Nisan 2019.

⁵⁶ T11: **En Güçlü Sevgi Allah Sevgisi**, 10 Recep 1440/17 Mart 2019.

⁵⁷ H27: **Faizin Toplumsal Zararları**, 22 Zilhicce 1440/23 Ağustos 2019.

2.3.2. Kutsal Zamanın Ahlak Boyutu

Kutsal zamanın dini anlamında ahlak boyutu çok önemli bir yere sahiptir. Analiz edilen tüm belgelerde insani özelliklerin olumlu ve olumsuz sıfatlar halinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ideal bir toplum düzeni için olması gerekenler listesinde, en başta ahlak kavramını görmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ahlaki boyutun, güzel ahlaki özellikler ve kötü ahlaki özellikler şeklinde ikiye ayrıldığı da saptanmıştır.⁵⁸

Tablo 21: Güzel ve Kötü Ahlaki Özellikler Karşılaştırması⁵⁹

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1
▼ Ahlak				0
> Güzel Ahlaki Özellikler				683
> Kötü Ahlaki Özellikler				217
Σ TOPLAM	536	341	24	901

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Analiz edilen metinlerde güzel ve kötü ahlaki özellikler arasında yapılan karşılaştırmada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güzel ahlaki özelliklere daha çok yer verdiği görülür. (Bkz.: Tablo 21) Bu durum, hutbeler ve Diyanet takvimi gibi merkezi olarak üretilen belgelerde geçerli olduğu gibi, vaizler tarafından üretilen anonim içerikler için de söz konusudur. Hatta şöyle denilebilir ki Diyanet İşleri Başkanlığı güzel ahlaki özelliklere çok baskın şekilde önem vermektedir. Ayrıca kodlamalar esnasında güzel ahlaki özellikler başlığında 58 özellik; kötü ahlaki özellikler başlığında ise 41 özellik tespit edilmiştir. Bu hem var olan kod sayıları açısından güzel ahlaki özellikler lehine bir sayı farkı olduğunu hem de üretilen içeriklerde değinme sıklığı açısından benzer bir lehte durumun söz konusu olduğunu gösterir.

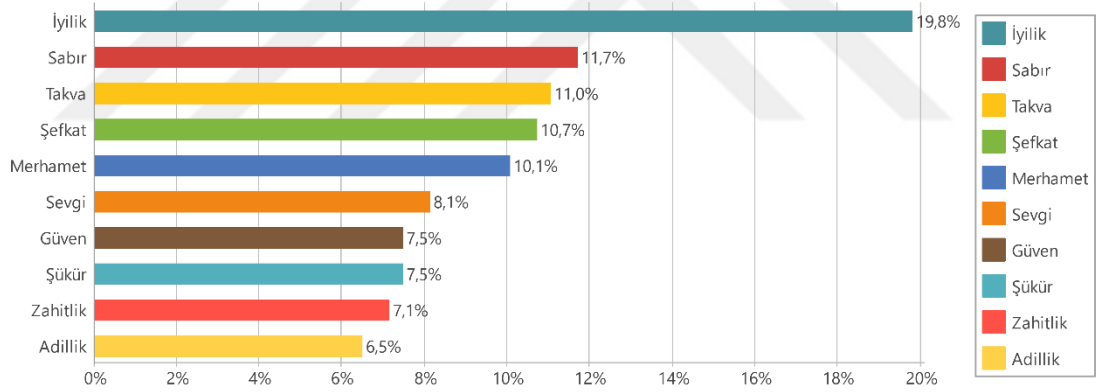
⁵⁸ Bu ifadelerde güzel kelimesinin zıddının çirkin, kötü kelimesinin zıddının iyi olduğu üzerinden yorumlar yapılabilecekse de; metinlerde “çirkin” yerine “kötü” sözcüğünün, “iyi” yerine de “güzel” sözcüğünün tercih edildiği görülmüştür. Kavramsallaştırma esnasında metne sadık kalınmıştır.

⁵⁹ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, hutbelerde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

2.3.2.1. Güzel Ahlaki Özellikler

Ahlak başlığında kodlanan metinlerde, güzel ahlaki özelliklere ait tespit edilen 58 koddan belgelerde geçme sıklığına bakılarak 10 tanesi incelemeye alınacaktır. Bunlar; iyilik, sabır, takva, şefkat, merhamet, sevgi, güven, şükür, zahitlik ve adillik kodlarıdır. (Bkz.: Tablo 22) İlk sırada iyilik sıfatı yer almaktadır. O kadar ki başka hiçbir sığata bu kadar çok yer verilmemiş; bu kadar çok anlam yüklenmemiştir. Dolayısıyla tez çalışmasında da iyilikle ilgili olan kısma özel önem atfedilmiş; konunun dini olduğu kadar sosyokültürel, iktisadi ve siyasi bağlamı da ilgili metinlerden verilen örnekler özelinde açıklanmaya çalışılmıştır. *İyilik* kavramı metinlerde, gönlü huzura kavuşturan ve içine sinen şey olarak tarif edilirken; benzer şekilde ekmeği, duayı, sevgiyi ve kederi paylaşmak olarak da nitelendirilir.⁶⁰

Tablo 22: Güzel Ahlaki Özellikler (İlk 10 kod)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Aile ilişkilerinde eşlerin birbirine dost olması, iyilik ve takvada yarışılması gerektiği, sosyokültürel bağlamda telkin edilir.⁶¹ İktisadi bağlamda, insanların sevdikleri şeylerden infak etmedikçe, iyiliğe asla erişemeyecekleri öğüdünde bulunulur.⁶² Yeryüzünün adaletle, barışla, iyilikle imarı ve yönetilmesi siyasi bağlama denk düşer.⁶³

⁶⁰ H1: *İyilik Paylaştıkça Çoğalır*, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

⁶¹ H15: *Aile Olmak, Aile Kalmak*, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019.

⁶² H12: *Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin*, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

⁶³ H13: *Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenmiş Gece*, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

İçerik analizinde, iyi bir Müslümanda olması gereken ahlaki özellikler kapsamında ikinci sırada sabır gelmektedir. Darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabretmek, bollukta ve sağlıkta şükretmek esastır.⁶⁴ İktisadi bağlamla derin bir ilişkisi bulunan sabrın, fani dünya hayatında gün gelip nimete nail olunabileceği; gün gelip sıkıntıyla karşılaşılabilmesi; ilkinde şükür ikincisinde *sabır* gösterilmesi gerektiği üzerinde durulur.⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı tüm muhataplarına iktisadi olarak iyi günde kötü günde kanaatkâr bir tutum sergilemeleri öğüdünde bulunmuş olur. İçerik analizinde, iyilik ve sabırdan sonra gelen sekiz ahlaki özelliklerle ilgili kısaca bilgiler verilecektir. Allah'a karşı saygılı ve sorumluluk sahibi bir duruşun gereği şeklinde tarif edilen *takvanın*⁶⁶, maddi ve manevi sorumlulukların yerine getirilmesiyle ulaşılabilecek bir haslet olduğu vurgulanır.⁶⁷

Metinlerde ahlaki özelliklerden bahsedilirken pek çok özelliğin arka arkaya sıralandığı görülür. Buna güzel bir örnek şefkat ve merhamet ikilisidir. Diğer kodlarla da çeşitli kombinasyonları olsa da bu ikilinin tüm belgelerde özel bir yeri bulunur. Örneğin; mümin *şefkat* ve *merhameti* kuşanan kişi olarak tarif edilir.⁶⁸ Bir başka örnekte iyilik tarif edilirken insafılık, fedakârlık, adalet ve şefkat kombinasyonuna gidildiği tespit edilmiştir.⁶⁹ İçerik analizinde güzel ahlaki özellikler kısmında *sevgi*, imanın özü olarak nitelendirilmiş⁷⁰ ve Farabi'den alıntıyla, sevginin kurduğu devletin, adaletle devam ettirileceği belirtilerek konuya siyasi bağlam kazandırılmıştır.⁷¹ Güvenden ise Peygamberden gelen miras olarak bahsedilmiş, sahip çıkılması gereken bir erdem olarak nitelendirilmiştir.⁷² Ayrıca zekâtın müminler arasında kardeşlik duygularını pekiştirerek, zenginle fakir arasında sevgi ve *güven* ilişkisini tesis edeceği iddia edilmektedir.⁷³

⁶⁴ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

⁶⁵ H47: **Peygamberimizin Dilinden Dualar**, 15 Cemaziyevvel 1441/10 Ocak 2020.

⁶⁶ H22: **Beden Mahremiyeti ve Tesettür**, 23 Zilkade 1440/26 Temmuz 2019.

⁶⁷ H44: **Takva: En Hayırlı Azığımız**, 23 Rebiülahir 1441/20 Aralık 2019.

⁶⁸ T30: **Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikâh**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

⁶⁹ T226: **Bana İyilikten Bahset**, 19 Safer 1441/18 Ekim 2019.

⁷⁰ T345: **En Kıymetli Bağ: İman Kardeşliği**, 20 Cemaziyelahir 1441/14 Şubat 2020.

⁷¹ T12: **Şahadetin Destanlaştığı Yer: Çanakkale**, 11 Recep 1440/18 Mart 2019.

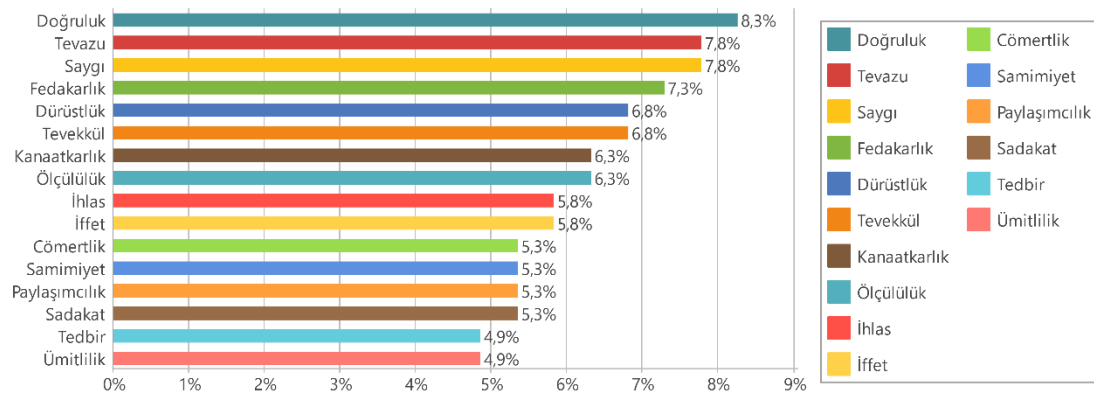
⁷² H30: **Her Can Dokunulmazdır**, 14 Muharrem 1441/13 Eylül 2019.

⁷³ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

Belgelerde dikkati çeken bir diğer ahlaki özellik olarak şükür kavramına da pek çok yerde rastlanmıştır. Bu anlamda, kutsal zaman dilimlerinden Ramazan; sabır ve *şükür* ayı olarak adlandırılmış⁷⁴ ve modern zamanların ısınma ve temizlik gibi teknolojik gelişmeleri bile şükür kapsamında değerlendirilmiştir.⁷⁵ Dini ve iktisadi bir kod olarak görülebilecek *zahitlik*, fani dünyanın geçici heveslerine karşı bir emniyet supabı olarak görülmüştür.⁷⁶ Son olarak siyasi bağlamda değerlendirilebilecek *adillik* özelliği ise aileden akrabalara, komşulardan insanların yanlarında çalıştırdıkları kişilere kadar geniş bir yelpazede uygulanması gereken bir erdem olarak nitelendirilmiştir.⁷⁷

Belgelerde kodlanan güzel ahlaki özelliklerin tümünü tez çalışmasında vermek yerine, ilk 10 tanesinin detaylı incelemesi yapıldıktan sonra, çift haneli kodlanan⁷⁸ 16 adet kodun daha bilgisi paylaşılmıştır. (Bkz.: Tablo 23) Bu kısımda yer alan kodlar doğruluk, tevazu, saygı, fedakârlık, dürüstlük, tevekkül, kanaatkârlık, ölçülülük, ihlas, iffet, cömertlik, samimiyet, paylaşımcılık, sadakat, tedbir ve ümitlilik. Her birinin dini anlamı olmakla beraber; doğruluk, tevazu, saygı, fedakârlık, samimiyet, sadakat ve paylaşımcılığın sosyokültürel boyutu; kanaatkârlık, cömertlik ve paylaşımcılığın da iktisadi boyutu bulunur.

Tablo 23: Güzel Ahlaki Özellikler (Çift Haneli Kodlamalar)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁷⁴ T63: **Sabır ve Şükür Ayı Ramazan**, 3 Ramazan 1440/8 Mayıs 2019.

⁷⁵ V1: **Regaib Kandili**, 3 Recep 1441/27 Şubat 2020.

⁷⁶ H31: **Tevazu İnsanı Yüceltir**, 21 Muharrem 1441/20 Eylül 2019.

⁷⁷ H17: **Allah'a İman**, 18 Şevval 1440/21 Haziran 2019.

⁷⁸ Çift haneli kod, içerik analizinde 10 ve üzeri defa tekrarlanan kodlar anlamında kullanılmıştır.

Güzel ahlaki özelliklere belgelerden örnekler verilmeye devam edildiğinde, ilk sırada *doğruluk* yer alır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, huzurlu ve güvenli bir toplum inşa etmenin yolunun doğruluktan geçtiği belirtilir.¹⁰⁹ Bununla birlikte İslam'ın müminlerin ruhuna *tevazuyu* nakşettiği belirtilir.¹¹⁰ Müminlerin kardeş oldukları ve birbirlerine sevgi ve *saygı* beslemeleri gerektiği üzerinde durulur. Hatta bir bedeninin organları gibi birbirlerine destek olmalıdırlar.¹¹¹ O yüzden dinine, vatanına ve bütün insanlığa faydalı nesiller yetiştirmek için her türlü *fedakârlık* yapılmalıdır.¹¹² Hatta bizzat Peygamber örnek alınmalı, onun gibi *dürüst* olunmalıdır.¹¹³ Bununla birlikte, kâmil bir müminin Allah'la ilişkisinin teslimiyet ve *tevekkül* üzerinde olması gerektiği hususu ayrıca belirtilir.¹¹⁴

Güzel ahlaki özellikler arasında zikredilen *kanaatkârlık* İmam Rabbani'den bir alıntıyla, tükenmez bir hazine olarak sunulur.¹¹⁵ Onun kadar önemli olan bir diğer husus her davranışta *ölçülü* olunması ve kesinlikle kalp kırılmaması gerektiğidir.¹¹⁶ Bu anlamda iman ve *ihlas* ile bir araya gelen müminler birbirlerini koruyup gözetirler.¹¹⁷ Ayrıca her erkek ve kadın *iffet* ve saygınlığını korumalıdır.¹¹⁸ *Cömertlikse* bir müminin asli özelliği olarak takdim edilir.¹¹⁹ Sonuçta *samimiyetle* uğraşanların zafere ulaşacağı müjdesi verilir.¹²⁰ Bu yüzden sevinç ve keder, varlık ve yokluk *paylaşılmalıdır*.¹²¹ Dürüstlük, sadakat, merhamet ve adalet hayal değildir.¹²² Unutulmamalıdır ki *tedbir* kuldandır Allah'tandır.¹²³ Son olarak müminlerin zorluk ve musibetler karşısında her daim *ümitli* olmaları öğütlenmiştir.¹²⁴

¹⁰⁹ H24: **Mümin: Huzurlu Toplumun Teminatı**, 8 Zilhicce 1440/9 Ağustos 2019.

¹¹⁰ H31: **Tevazu İnsanı Yüceltir**, 21 Muharrem 1441/20 Eylül 2019.

¹¹¹ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

¹¹² H49: **Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek**, 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

¹¹³ H13: **Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

¹¹⁴ T317: **İnsan-ı Kamil**, 22 Cemaziyelevvel 1441/17 Ocak 2020.

¹¹⁵ T152: **Aile Fertlerinin Hepsini Kurban Kesmekle Yükümlü müdür?**, 4 Zilhicce 1440/5 Ağus. 2019.

¹¹⁶ T69: **Oruçla Takvaya Erişmek**, 9 Ramazan 1440/14 Mayıs 2019.

¹¹⁷ H41: **Dinin Özü Samimiyettir**, 2 Rebiyülahir 1441/29 Kasım 2019.

¹¹⁸ H19: **Neslin Korunması: Erdemli bir Nesil, Huzurlu Bir Gelecek**, 2 Zilkade 1440/5 Tem. 2019.

¹¹⁹ H46: **İnsan, İman ve Hayat**, 8 Cemaziyelevvel 1441/3 Ocak 2020.

¹²⁰ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

¹²¹ H15: **Aile Olmak, Aile Kalmak**, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019.

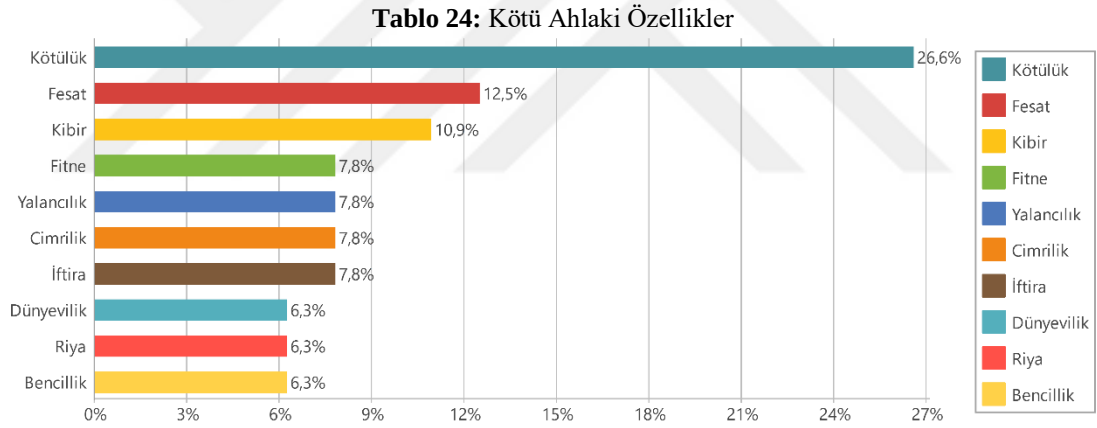
¹²² T289: **Güven Yurdu: Aile**, 23 Rebiyülahir 1440/ 20 Aralık 2019.

¹²³ H50: **Afetlere Karşı Bilinçli Olalım**, 6 Cemaziyelahir 1441/6 Ocak 2020.

¹²⁴ T39: **Rahman'ın Mümin Kulları**, 9 Şaban 1440/14 Nisan 2019.

2.3.2.2.Kötü Ahlaki Özellikler

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar içerisinde güzel ahlaki özellikler kadar kötü ahlaki özelliklere de değinilir. Her ne kadar iyi olanları kadar yer kaplamasa da, bunlar da kendi içinde önem arz eder. Bu anlamda kötü ahlaki özellikler konusunda toplam 41 kod bulunmaktadır. Bu bölümde en sık kullanılan ilk 10 koda değinilecek ve belgelerden örneklerle bu kodlar açıklanmaya çalışılacaktır. (Bkz.: Tablo 24) Kötü ahlaki özellikler dejavu hissi uyandıracak şekilde iyi ahlaki özellikleri çağrıştırır. İyilik, iyi ahlaki kodlar arasında yer alırken; kötülük, kötü ahlaki kodlar arasında bulunur. Hakeza, cömertlik iyi ahlaki özellikler arasında sayılırken, cimrilik kötü ahlaki özellikler arasında gösterilir. Tüm kodlar incelendiğinde bu örnekler de çoğaltılabilir.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kötü ahlaki özelliklerle ilgili belgelerde pek çok bilgi bulunabilmektedir. En sık kodlanan sıfat olarak *kötülük*, gönlü huzursuz eden ve içinde kuşku bırakan şey olarak tanımlanır.¹²⁵ İnsanın kendisine yapılmasını istemediği kötülüğün yakınlarına (komşular özelinde) da reva görülemeyeceği bilgisi verilir.¹²⁶ İnsanlığın kötülüğe elbirliğiyle engel olması gerektiği üzerinde durulur.¹²⁷ Bunun da yolu insanları kötülük yapmaktan vazgeçirmeye bağlıdır.¹²⁸

¹²⁵ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

¹²⁶ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

¹²⁷ H39: **Peygamberimiz ve Aile**, 18 Rebiyülevvel 1441/15 Kasım 2019.

¹²⁸ H49: **Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek**, 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

Kötü ahlaki özelliklerden fesat, analizi yapılan belgelerde pek çok farklı anlamda kullanılmış bir sıfattır. Vatanı fitne ve *fesada* sürüklemek isteyenlere karşı uyanık olunması gerektiği belirtilir.¹²⁹ Bu daha çok ülke sınırları dâhilinde söz konusu olan kötülükler için geçerlidir. Yeryüzünde fesat çıkarmak şeklinde olan kodun daha evrensel bir bozgunculuğa neden olduğu üzerinden değerlendirmelerde bulunulur.¹³⁰ Fesadın *fitne* ile kombinasyonuna çok yerde rastlanır. Aynı ayrı kodlansalar da çıkan kod durumunda olduğu da görülür. Bu anlamda, 15 Temmuz darbe girişimi ülkede çıkartılmak istenen fitne ve fesadın en canlı örneği olarak ifade edilir.¹³¹ Belgelere göre, *yalan* söylemek günlük hayatta ne kadar kötü bir ahlaki özellikse, yayın dünyası ve sosyal medyada da bir o kadar kötüdür.¹³²

Kötü ahlaki özellikler arasında yer alan *kibir*, uzak durulması gereken bir özellik olarak pek çok yerde geçer.¹³³ Allah'ın bu tarz böbürlenlen insanları sevmediği ifade edilir.¹³⁴ Öte yandan, iktisadi bir davranış olarak *cimrilik*, her ne kadar mahkûm edilse de saçıp savurmak da bir o kadar eleştirilir, orta yolcu bir anlayış önerilir.¹³⁵ Ayrıca ağızdan çıkan her bir sözle *iftiradan* köprüler kurulacaksa, susulmasının daha doğru olacağı telkini yapılır.¹³⁶ Her ne kadar sorunlu bir başlık gibi görünmese de *dünyevilik*, çoğu yerde dünya nimetlerine karşı hırslı olmakla eşdeğerde görülür. Bu anlamda çevreyle de adil ve insafli bir ilişki kurulamadığına dikkat çekilmeye çalışılır.¹³⁷ Dünyevilik hırsına ve samimiyete gölge düşüren unsurun, aslen *riya* ve gösteriş olduğu saptaması yapılır.¹³⁸ Son olarak insanoğlunun kusurluluğunun bir sonucu olarak kimi zaman nankör ve *bencil*, kimi zaman da aceleci ve gafil davranabileceği vurgusu yapılır. Böyle durumlarda hemen pişmanlık gösterilmeli, tövbe edilmeli ve hatadan dönülmelidir.¹³⁹

¹²⁹ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

¹³⁰ H35: **Kul ve Kamu Hakkı**, 19 Safer 1441/18 Ekim 2019.

¹³¹ H20: **15 Temmuz'u Anmak, İhaneti Anlamak**, 9 Zilkade 1440/12 Temmuz 2019.

¹³² H8: **Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı**, 22 Cemaziyelevvel 1441/22 Ocak 2019.

¹³³ H31: **Tevazu İnsanı Yüceltir**, 21 Muharrem 1441/20 Eylül 2019.

¹³⁴ T43: **Allah'ın Sevdiği Bir Kul Olabilmek**, 13 Şaban 1440/18 Nisan 2019.

¹³⁵ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

¹³⁶ T22: **Söz mü Sükut mu?**, 21 Recep 1440/28 Mart 2019.

¹³⁷ H33: **Dünya Evimiz Bize Emanettir**, 5 Safer 1441/4 Ekim 2019.

¹³⁸ H41: **Dinin Özü Samimiyettir**, 2 Rebiyülahir 1441/29 Kasım 2019.

¹³⁹ H52: **Allah ile Kul Arasındaki Bağ**, 20 Cemaziyelahir 1441/14 Şubat 2020.

2.3.3. Kutsal Zamanın İbadet Boyutu

Kutsal zamanın inanç ve ahlak boyutundan sonra son olarak ibadet boyutu ele alınacaktır. Bu kapsamda hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlarda, hangi ibadetlere ilişkin hangi tavsiyelerde bulunduğu üzerinden bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. (Bkz.: Tablo 25)

Tablo 25: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu¹⁴⁰

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1
▼ İbadet				0
İbadetlerin Teşvik Edilmesi				27
> Namaz				50
Dua				36
Oruç				26
Sadaka				13
Zekat				19
Hac				14
İnfak				11
Abdest				8
Fitr Sadakası				8
Kurban				7
Cihat				4
Mukabele				3
Umre				3
Zikir				3
Gusül Abdesti				3
İtikaf				3
Tesettür				3
Σ TOPLAM	119	102	21	242

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Analiz edilen belgelerde ibadetlerin en fazla Diyanet takvimlerinde teşvik edildiği görülür. Teşviki en fazla yapılan namaz ibadeti, hutbeler ve Diyanet takviminde kendine çokça yer bulurken; oruç ibadeti, Diyanet takviminde daha baskın rol oynar. En dikkat çekici olan ise vaazlarda dua, abdest ve gusül abdestinin ön plana çıkmasıdır. Bunda koronavirüs salgınının rolü büyüktür. Vaizlere göre, abdest ve hatta gusül abdestiyle kişisel temizlik koşulları yerine getirilebilmekte; sonuç olarak salgından maksimum korunma sağlanabilmektedir. Salgına karşı duanın önemine ilişkin ifadeler de ilgili kodun bu bölümde artış göstermesine neden olmuştur. (Bkz.: Tablo 25)

¹⁴⁰ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, hutbelerde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

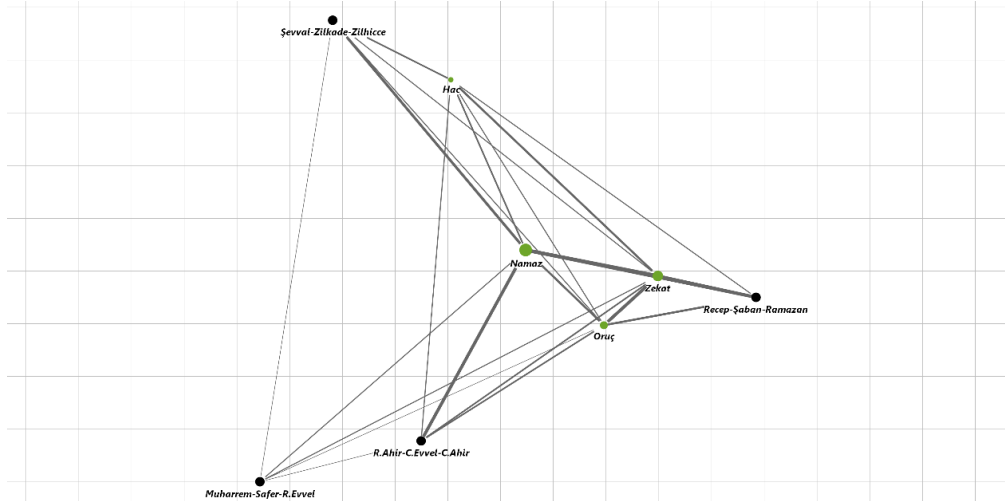
Tablo 26: Kutsal Zaman-İbadet İlişkisi (Diyanet Takvim)

Kod Sistemi	T. RECEP	T. SABAN	T. RAMAZAN	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı				1
▼ İbadet				0
> Namaz				10
Oruç				10
Zekat				3
Hac				1
Σ TOPLAM	7	4	14	25

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Diyanet takviminin Recep, Şaban ve Ramazan aylarındaki namaz, oruç, zekât ve hac ibadeti vurgusuna bakıldığında; Ramazan ayında oruç ibadeti vurgusunun ön plana geçtiği görülür. (Bkz.: Tablo 26) Hutbelerin üçer aylık periyotlara bölünmesiyle elde edilen dört zaman diliminin¹⁴¹, İslam'ın beş şartından dördü olan namaz, oruç, zekât ve hac ile ilişkisine bakıldığında; ibadetle kutsal zaman arasında çok belirgin bir ilişki olduğu görülür. (Bkz.: Şekil 15) Yapılan analizlerde namaz, oruç ve zekât vurgusunun Recep-Şaban ve Ramazan aylarında yoğunlaştığı; hac ibadetinin de hac ayları olarak bilinen Şevval-Zilkade ve Zilhicce aylarında arttığı görülür.¹⁴²

Şekil 15: Kutsal Zaman-İbadet İlişkisi (Hutbeler)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁴¹ Hutbelerin üçer aylık incelenmesinin nedeni Recep-Şaban-Ramazan aylarının halk arasında üç aylar olarak bilinen ve Diyanet tarafından da kutsal kabul edilen zaman dilimi olmasından dolayıdır. Yıl içerisinde diğer aylarla daha iyi karşılaştırma yapabilmek için kalan 9 aylık dönemde takvim sıralamasına göre şu şekilde gruplandırılmıştır: Recep-Şaban-Ramazan (1. Grup); Şevval-Zilkade-Zilhicce (2. Grup); Muharrem-Safer-R.Evvel (3. Grup) ve R.Ahır-C.Evvel-C.Ahır (4. Grup).

¹⁴² Zilkade ve Zilhicce ayları İslamiyet'te hac ayları olarak bilinen dönemi ifade eder.

2.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazları incelendiğinde, kutsal zamanın sosyokültürel anlamının insan merkezli bir şekilde inşa edildiği görülür. Burada “insan sözcüğü”, “Müslüman olan insan” anlamında kullanılmaktadır.¹⁴³ Burada insan, hakları olan bir varlıktan ziyade; sorumlulukları olan bir varlıktır. Bu anlamda, amir ya da memur, kadın ya da erkek, çocuk ya da yetişkin farkı gözetmeksizin, çevresindeki herkese karşı sorumluluklarını samimiyetle yerine getirmek zorundadır.¹⁴⁴ Hatta insan bir kul olarak, emaneti yüklenip dünyayı insanlık için huzurlu, adil ve yaşanabilir kılmaya çalışmalıdır. Buradan hareketle güçlü, bilinçli, sorumlu ve irade sahibi olabildikçe; kâinatın gözbebeği kalabilecek bir varlıktır.¹⁴⁵

İnsanın iradi fiillerinin oluşumunda üç unsurun rol oynadığı belirtilir. (1) Kulun o fiili isteyerek iradesini ortaya koyması ki buna *cüzi irade* denir. (2) Kulun o fiili yapabilmesi için gücünün yeteceği şekilde imkân ve şartları ayarlaması ki buna *istitaat* denir. (3) Allah'ın fiili yaratması ise son aşamadır. İlk iki unsur belirleyici; Allah'ın yaratması ise tamamlayıcıdır. Burada fiile nitelik kazandıran kişinin isteği ve kastıdır.¹⁴⁶ Bu bağlamda insan fiili sorumluluk sahibidir. O yüzden insan sık sık nefis muhasebesine davet edilir. Kutsal zamanın bu muhasebeyle derin bir ilişkisi bulunur. Belli aralıklarla her yıl tekrarlanan (Ramazan ayı gibi) kutsal zaman döngüleri bu muhasebe için birer fırsattır.¹⁴⁷ Fırsattır çünkü muhasebenin ardından pişmanlık ve tövbe mekanizması, yapıldığı düşünülen hataların tekrarlanmaması için bir garantör işlevi görür.¹⁴⁸ 2019 yılının son Cuma günü, Cuma hutbesinde, bu nefis muhasebesi talebinin tefekkür kavramı etrafında örüldüğü görülür. Miladi olarak bir yıllık geçmiş kutsal zamanlar zikredilerek hatırlatılmış, tüm insanların bu zaman dilimlerinde maddi manevi ne yaptıklarını gözden geçirmeleri istenmiştir.¹⁴⁹

¹⁴³ Bölümde geçen tüm “insan” sözcükleriyle “Müslüman olan” insan kastedilmektedir.

¹⁴⁴ H41: **Dinin Özü Samimiyettir**, 2 Rebiülahir 1440/29 Kasım 2019.

¹⁴⁵ H46: **İnsan, İman ve Hayat**, 8 Cemaziyelevvel 1441/3 Ocak 2020.

¹⁴⁶ T17: **İnsanın Fiili ve Sorumlulukları**, 16 Recep 1440/23 Mart 2019.

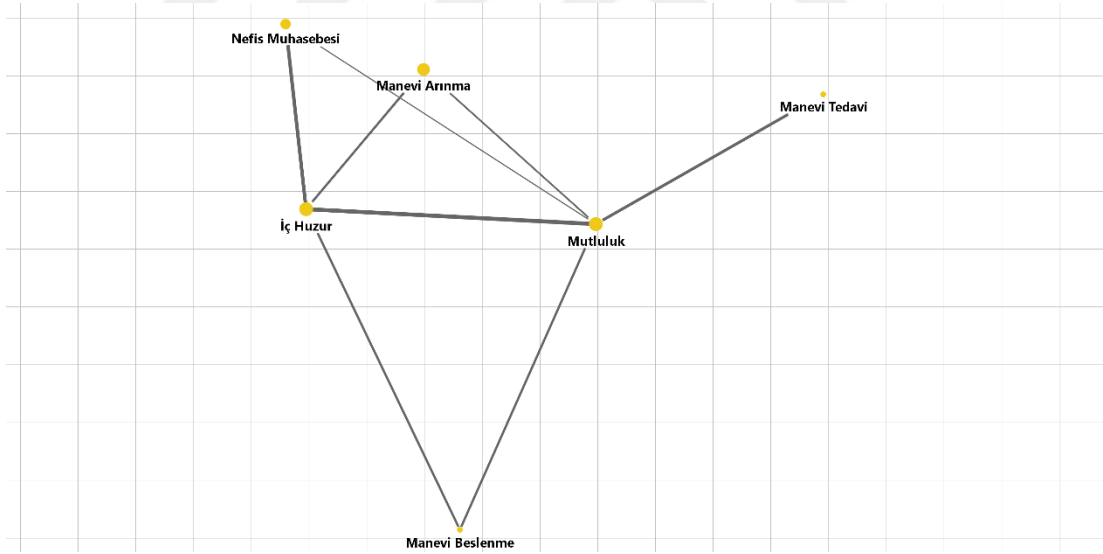
¹⁴⁷ H9: **Hoş Geldin Ya Şehr-i Ramazan**, 28 Şaban 1440/3 Mayıs 2019.

¹⁴⁸ H13: **Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

¹⁴⁹ H46: **Tefekkür İle bir Ömür Geçirmek**, 1 Cemaziyelevvel 1441/27 Aralık 2019.

Nefis muhasebesinin olumlu duygu durumuyla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Belgelere göre mutluluk ve iç huzur; nefis muhasebesi, manevi arınma, manevi tedavi ve manevi beslenme sayesinde gerçekleştirilebilir. (Bkz.: Şekil 16) Nefis muhasebesi sonrasında oluşan pişmanlığın ardından gelen tövbenin, zamanla kirlenen zihinlerin bir arınması olduğu vurgusu yapılır.¹⁵⁰ Kutsal zamanlar mutluluk ve iç huzura giden yolda önemli duraklardır. O kadar ki üç aylar ve özellikle Ramazan ayı insan hayatındaki arınma dönemleridir.¹⁵¹ Bu anlamda, Ramazan ayında tutulan oruç, ruhu ve gönlü takva ile besler.¹⁵² İnsanların hastalıklarına tedavi için, bu ayda inen Kuran, ruha olduğu kadar bedene de şifa kaynağıdır.¹⁵³ Kuran'ın kendisine indiği Peygamberin yolundan gidilmesi halinde de huzur ve mutluluğa erişileceği taahhüt edilir.¹⁵⁴ Buradan hareketle, Peygamberin ayak izlerinin olduğu hac ibadeti, iç huzuru bulmanın yollarından biri olarak insanlara tavsiye edilir.¹⁵⁵

Şekil 16: Nefis Muhasebesi-Olumlu Duygu Durumu İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁵⁰ T83: **Nedamet ve Ümidin Adı: Tövbe**, 23 Ramazan 1440/28 Mayıs 2019.

¹⁵¹ H53: **Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken**, 27 Cemaziyelahir 1441/21 Şubat 2020.

¹⁵² T69: **Oruçla Takvaya Erişmek**, 9 Ramazan 1440/14 Mayıs 2019.

¹⁵³ H3: **Kuran ve Sünnet Bir Bütündür**, 15 Recep 1440/22 Mart 2019.

¹⁵⁴ T324: **Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed (SAV)**, 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

¹⁵⁵ H18: **Bir Mukaddes Yolculuk Hac**, 25 Şevval 1440/28 Haziran 2019.

Belgelerde cinsiyetle ilgili değerlendirmelerde kadın-erkek eşitliğine dem vurulmaktadır. Kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan varlıklar olduğu; dini sorumluluk, hukuki ehliyet, temel hak ve hürriyetler konusunda eşit olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁶ Konunun toplumsal cinsiyet ayağında, kadınların şefkatli kanatlarını toplumun üzerine gererek karşılıksız iyiliği öğreten anneler oldukları yaklaşımı görölür.¹⁵⁷ Kadına biçilen annelik rolü, cennetin annelerin ayakları altında olduğu sözölle perçinlenmeye çalışılır.¹⁵⁸ Hatta annelik vurgusu toplumsal bir kabule dönüşerek, annelik kurumunun insanlığın anası olduğu Prof. Dr. Ali Fuat Başgil alıntısıyla açıklanır.¹⁵⁹ Kadınların toplumsal alanda görünürlüğünün artması için, kutsal mekânlar olarak camilerin de işlevsellikleriyle orantılı olarak, kadın-cami buluşmalarının sağlanması gerektiği ayrıca ifade edilmiştir.¹⁶⁰ Mevcut kadın-cami buluşmasının yetersizliği tez araştırmasında yapılan gözlemlerden elde edilen bulgularla da desteklenmektedir.

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında, insan merkezi bir rol oynasa da bir yağmur damlasının suya düşmesiyle oluşturduğu halkalar gibi, insanın etrafında oluşan halkalar da katmanlı bir anlam dünyasının meydana gelmesini sağlar. İlk halkayı yakın çevresi, ikinci halkayı toplumsal çevresi ve son olarak üçüncü halkayı da İslam ümmeti oluşturur. Tüm bu halkaların insan merkezli tabiatı unutulmamalıdır. O yüzdendir ki oluşturulan alt kategoriler insan ve yakın çevresi, insan ve toplumsal çevresi ile insan ve İslam ümmeti şeklinde kavramsallaştırılmıştır. İnsan ve yakın çevresinde aile, akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk kurumları yer alır. Ayrıca insanın bütün dünyanın bir parçası olduğu vurgusu da ilgili belgelerde görölen başka bir örüntüdür. Tezin ilerleyen bölümlerinde her bir ilişki ağı derinlemesine incelenecek, söz konusu kategorilerin birbiriyle ilişkilerine yönelik bulgular anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

¹⁵⁶ T3: **İslam’a Göre Kadın**, 2 Recep 1440/9 Mart 2019.

¹⁵⁷ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

¹⁵⁸ T3: **İslam’a Göre Kadın**, 2 Recep 1440/9 Mart 2019.

¹⁵⁹ T205: **Ev Almadan Önce Komşu Ara**, 28 Muharrem 1441/27 Eylöl 2019.

¹⁶⁰ T184: **Cami ve Kadın**, 7 Muharrem 1441/6 Eylöl 2019.

2.4.1. Kutsal Zamanda İnsan ve Yakın Çevresi

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verileri incelenirken insan ve yakın çevresi başlığında aile ilişkileri, akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri ve arkadaşlık ilişkilerine yoğunlaşılacaktır. Aile ilişkileri, akrabalık ilişkileri ve arkadaşlık ilişkileri açık arayla en fazla hutbelerde kodlanmıştır. Komşuluk ilişkileri ise hutbeler ve Diyanet takviminde eşit düzeyde kodlanmıştır. Dolayısıyla hutbeler insan ve yakın çevre arasında ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bilgi ve paylaşım merkezidir. Vaazlarda ise konuyla ilgili anlamlı veri sağlanamamıştır. (Bkz.: Tablo 27)

Tablo 27: İnsan ve Yakın Çevresi ¹⁶¹

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				0
▼ İnsan ve Yakın Çevresi				0
Aile İlişkileri	■	■	■	69
Akrabalık İlişkileri	■	■	■	18
Komşuluk İlişkileri	■	■	■	14
Arkadaşlık İlişkileri	■	■	■	12
Σ TOPLAM	63	45	5	113

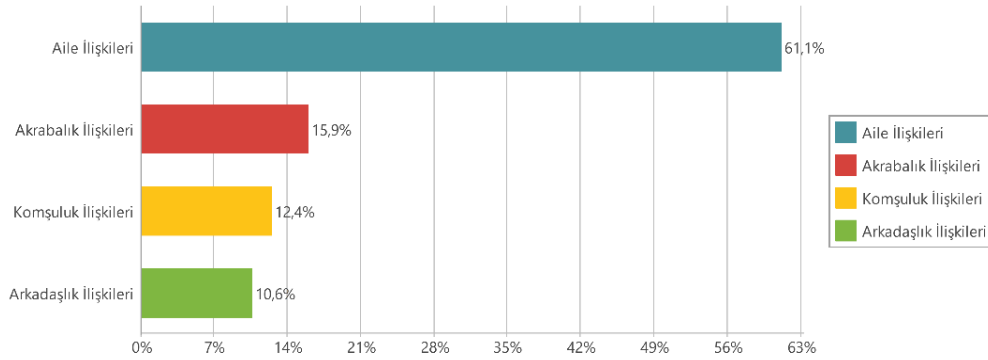
Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

İnsan ve yakın çevresi konu başlığında, analiz edilen tüm belgelerde, en fazla kodlanan başlık aile ilişkileridir. Diyanet İşleri Başkanlığı, ürettiği her bir belgede ve tüm belgeler toplamında, aileye açık ara önem vermektedir. Geri kalan akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri ve arkadaşlık ilişkileri ise birbirine yakın oranlarda kodlanmış olsalar da aile kurumunun çok gerisindedirler. (Bkz.: Tablo 28) Tez çalışmasında incelenen 54 hutbe arasından 5 tanesi doğrudan aile kurumuyla ilgilidir.¹⁶² Bu da toplam hutbelerin yüzde onuna denk düşmektedir.

¹⁶¹ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; aile ilişkileri satırında yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, sırasıyla hutbelerde, Diyanet takviminde ve vaazlarda geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

¹⁶² H15: **Aile Olmak Aile Kalmak**, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019. H16: **Camiler Çocuk Dolsun, Ahlakı Kuran Olsun**, 11 Şevval 1440/14 Haziran 2019. H19: **Neslin Korunması: Erdemli Bir Nesil, Huzurlu Bir Gelecek**, 2 Zilkade 1440/5 Temmuz 2019. H39: **Peygamberimiz ve Aile**, 18 Rebiyülevvel 1441/15 Kasım 2019. H49: **Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek**: 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

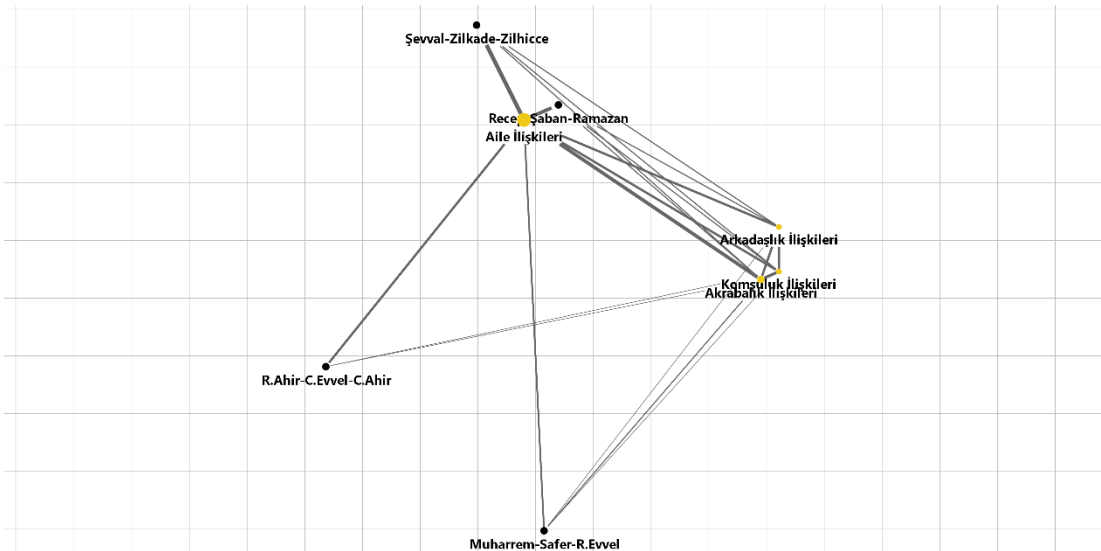
Tablo 28: İnsan ve Yakın Çevresi 2

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

İnsan ve yakın çevresinin kutsal zaman kavramıyla olan ilişkisine bakıldığında ise aile ilişkilerini anlatan bilgi ve paylaşım sürecinin Recep-Şaban-Ramazan dönemi ile Şevval-Zilkade-Zilhicce dönemlerinde yoğunlaştığı görülür. Özellikle, üç aylardaki bilgi ve aktarım sürecindeki yoğunluk dikkat çekicidir. Buradan hareketle, kutsal zaman ile aile kurumu arasında doğrudan ve derin bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kutsal zamandan bağımsız bir örüntü sergilemektedir. (Bkz.: Şekil 17)

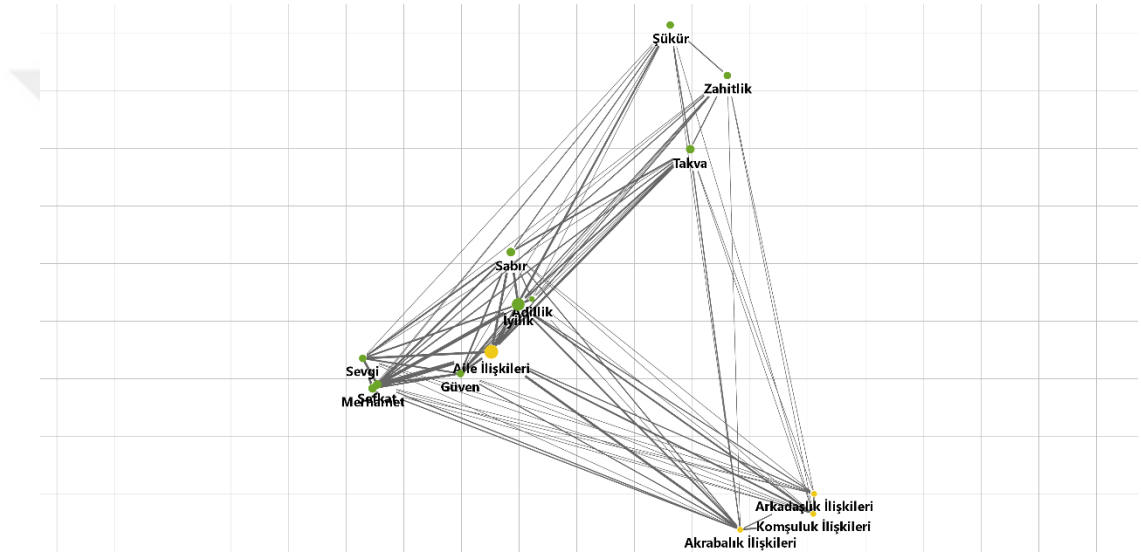
Şekil 17: İnsan ve Yakın Çevresi-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın dini anlamında, güzel ahlaki özellikler bölümünde yer alan ilk 10 kod ile insan ve yakın çevresi arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu ahlaki özelliklerin aile kurumuyla yakın bir ilişki içerisinde olduğu gözlenir. (Bkz.: Şekil 18) Diyanet İşleri Başkanlığı aile ilişkilerinde iyilik, sabır, adillik, güven, sevgi, şefkat ve merhameti tavsiye eder. İşin ilginç yanı akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileriyle söz konusu ahlaki özelliklerin doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır.

Şekil 18: İnsan ve Yakın Çevre-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

İnsan ve yakın çevresi konu başlığında ilk olarak aile kurumuna odaklanılacaktır. İncelenen belgelerde ailenin sadece aynı çatı altında yaşamak olmadığı; duygu, ideal, fikir ve umut birlikteliği olduğu vurgulanır. Buradan hareketle aile olmak kadar aile kalmak da önemlidir.¹⁶³ Bir aile için en büyük emanet evlatlardır ve anne-baba ile evlatlar arasında hassas bir hak ve sorumluluk dengesi olduğu ifade edilir.¹⁶⁴ İnsanlara evlenerek bir yuva kurup, imanlı ve sağlıklı nesiller kurmaları tavsiye edilir.¹⁶⁵ O nesillere, sahih dini bilginin, doğru yöntem ve metotlarla ehil kişiler tarafından verilmesi gerekliliği üzerinde durulur.¹⁶⁶

¹⁶³ H15: **Aile Olmak Aile Kalmak**, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019.

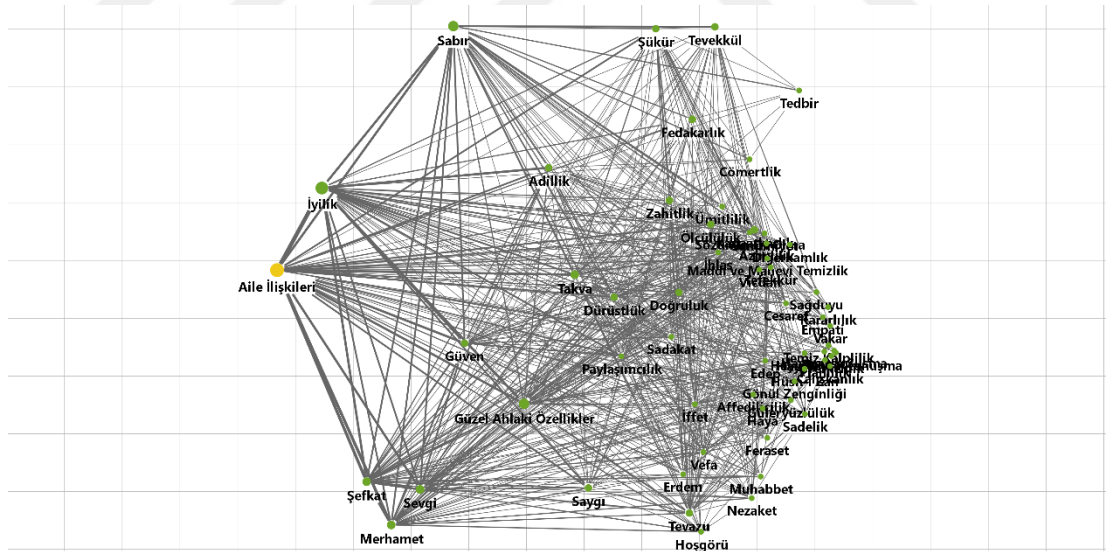
¹⁶⁴ H16: **Camiler Çocuk Dolsun, Ahlakı Kuran Olsun**, 11 Şevval 1440/14 Haziran 2019.

¹⁶⁵ H19: **Neslin Korunması: Erdemli Bir Nesil, Huzurlu Bir Gelecek**, 2 Zilkade 1440/5 Tem. 2019.

¹⁶⁶ H20: **15 Temmuz'u Anmak, İhaneti Anlamak**, 9 Zilkade 1440/12 Temmuz 2019.

Aile kurumundan devam edildiğinde, aile içinde yaşanan problemlerde sorunların sabır ve ferasetle çözümlenmesi istenir, taraflara istişare tavsiye edilir.¹⁶⁷ Bir babanın görevinin, evin maddi ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret olmaması gerektiği üzerinde durulur.¹⁶⁸ Kutsal zamanın dini anlamında, güzel ahlaki özelliklerde yer alan tüm kodların, aile kurumuyla ilişkisine biraz daha yakından bakıldığında, toplamda 54 ahlaki özellikten 10 kadarının ön plana çıktığı görülür. Bunlar arasından iyilik, sabır, adillik, şefkat, merhamet, sevgi ve güven sıyrılarak tavsiye edilen kümenin içerisinde yer alır. (Bkz.: Şekil 19) Belgelerde, Peygamberin cennetin annelerin ayakları altında olduğu hadisi¹⁶⁹ ile hiçbir babanın evlatlarına güzel ahlaktan daha büyük bir miras bırakamayacağı hadisi aktarılır.¹⁷⁰ Ayrıca belgelerde evlatlara da seslenilerek ebeveynlere iyilik yapmaları konusunda yönlendirmelerde bulunulur.¹⁷¹ İnsanların ebeveynleri kadar eşlerine ve evlatlarına karşı da şefkatle yaklaşmaları öğütlenir.¹⁷²

Şekil 19: Aile Kurumu-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁶⁷ H39: **Peygamberimiz ve Aile**, 18 Rebiyülevvel 1441/15 Kasım 2019.

¹⁶⁸ H49: **Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilme**, 29 Cemaziyelevvel 1441/24 Ocak 2020.

¹⁶⁹ T3: **İslam'a Göre Kadın**, 2 Recep 1440/9 Mart 2019.

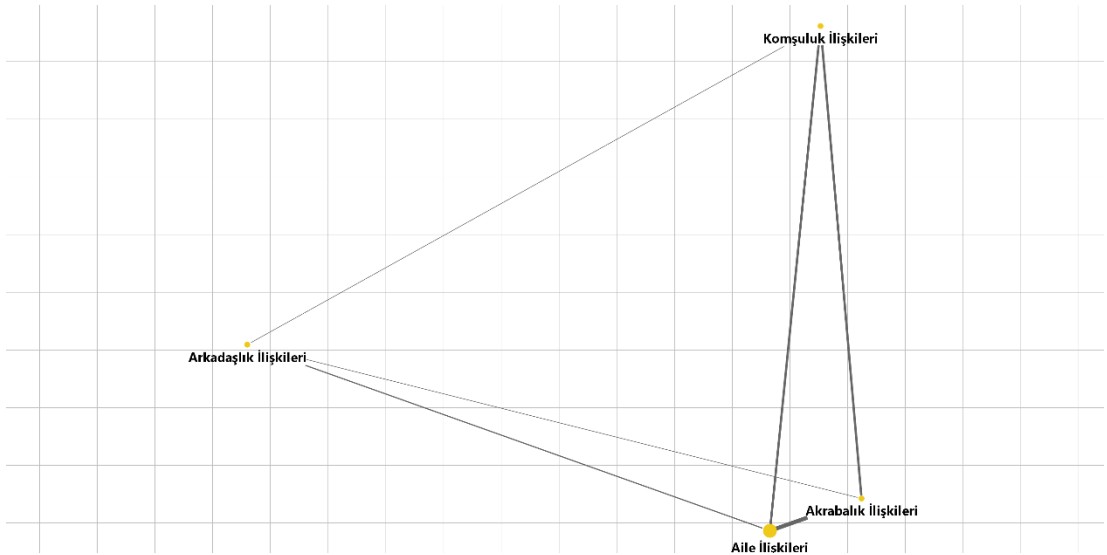
¹⁷⁰ H16: **Camiler Çocuk Dolsun, Ahlakı Kuran Olsun**, 11 Şevval 1440/14 Haziran 2019.

¹⁷¹ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

¹⁷² H11: **Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman**, 12 Ramazan 1440/17 Mayıs 2019.

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında, insan ve yakın çevresine ilişkin başlıkta, analiz edilen belgelerde aile ilişkilerine özel önem verildiği için, aileye geniş yer ayrılmıştır. Aile ilişkilerinden sonra gelen akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerine ise ikincil planda yer verildiği için bu kısım birlikte ele alınmaya çalışılacaktır. İlk olarak insan ve yakın çevre başlığında yer alan dört kurum arasındaki ilişkiye bakılacaktır. (Bkz.: Şekil 20) Bu bağlamda hiç şaşırtıcı gelmeyecek şekilde aile kurumu ile akrabalık kurumu arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır ve yine bir o kadar şaşırtıcı olmayan diğer konu ise, komşuluk kurumunun aile ve akrabalık kurumlarıyla olan sıkı bağlantısıdır. Analiz edilen belgeler arkadaşlık ilişkilerini neredeyse üçüncü plana atar. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı için yakın çevre hiyerarşik bir sıralamaya sahiptir. Buna göre; önem sırlaması aile, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık şeklinde özetlenebilir. Bu hiyerarşik sıralamanın en somut kanıtı, iyilik yapılacaklar listesinde akrabaların aileden hemen sonra gelmesinde ortaya çıkar.¹⁷³ Komşularla ilişki kurmanın tıpkı ibadet gibi imanın bir gereği olduğu belirtilir.¹⁷⁴ Arkadaşlık kurumunun, Ramazan bayramında, ziyaret listesinin sonunda yer alması bile hiyerarşinin neden sonunda olduğunun açık bir göstergesidir.¹⁷⁵

Şekil 20: İnsan ve Yakın Çevresi-İç İlişkiler

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁷³ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440, 10 Mayıs 2019.

¹⁷⁴ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

¹⁷⁵ H14: **Ramazan Bayramı**, 1 Şevval 1440, 4 Haziran 2019.

2.4.2. Kutsal Zamanda İnsan ve Toplumsal Çevresi

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında, ikinci önemli başlık, insan ve toplumsal çevresidir. Belgelerin analiz edilmesi aşamasında, toplumsal ilişkilerle dayanışma, huzur ve güven arasında nasıl bir bağ olduğu da incelenmiştir. Buna göre, toplumsal ilişkilerde, toplumsal dayanışma ön plandadır. Hemen akabinde, toplumsal huzur yerini alırken, toplumsal güven son sırada bulunur. (Bkz.: Tablo 29) Belgelere toplumsal ilişkilerde yardımlaşma ve dayanışmanın esas olduğu ifade edilir.¹⁷⁶ Toplumsal huzurun yolunun da toplumsal güvenden geçtiği belirtilir.¹⁷⁷ Dolayısıyla kavramlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 29: İnsan ve Toplumsal Çevresi

Kod Sistemi	Toplumsal İlişkiler	Toplumsal Dayanışma	Toplumsal Huzur	Toplumsal Güven
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				
✓ İnsan ve Toplumsal Çevresi				
○ Toplumsal İlişkiler				
○ Toplumsal Dayanışma				
○ Toplumsal Huzur				
○ Toplumsal Güven				
Σ TOPLAM	77	52	61	36

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Toplumsal ilişkilerle kutsal zaman arasındaki ilişki ise daha net olarak görülmektedir. (Bkz.: Şekil 21) Buna göre toplumsal dayanışmanın öneminden en fazla üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında bahsedilir. Bu aylardaki artışın nedeni, zekât, sadaka, fitır sadakası ve infak gibi toplumsal dayanışmanın iktisadi yanıyla bağlantılı olan ibadetlerin bu dönemde yer almasıdır. Bu dönemlerde yoksullar, düşkünler, muhtaçlar ve kimsesizler hatırlanmalı ve korunmalıdır.¹⁷⁸ Hatta o kadar ki Müslümanların yardımlaşmayı, dayanışmayı ve infakı hayatın merkezine almaları gerektiği belirtilir.¹⁷⁹ Sadece Recep-Şaban-Ramazan'da değil, Cuma günleri özelinde de benzer bir tanışma, kaynaşma ve kardeşlik bağlarını güçlendirme amacı güdülmelidir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ H8: **Ticaret Hayatının Bereketi: İş Ahlakı**, 21 Şaban 1440/26 Nisan 2019.

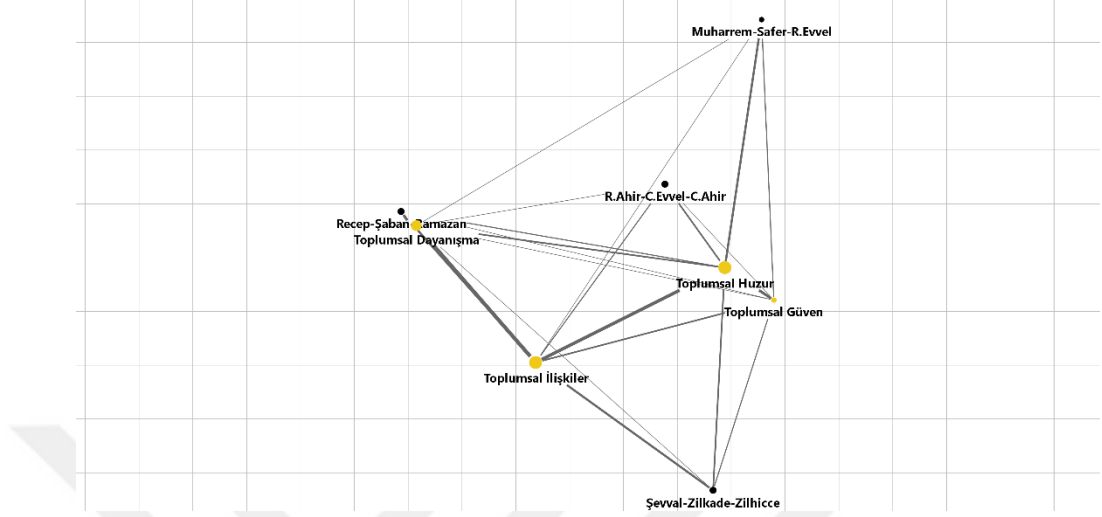
¹⁷⁷ H24: **Mümin: Huzurlu Toplumun Teminatı**, 8 Zilhicce 1440/9 Ağustos 2019.

¹⁷⁸ H9: **Hoş Geldin Ya Şehr-i Ramazan**, 28 Şaban 1440/3 Mayıs 2019.

¹⁷⁹ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

¹⁸⁰ H21: **Cuma Namazı ve Adabı**, 16 Zilkade 1440/19 Temmuz 2019.

Şekil 21: Toplumsal İlişkiler-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Toplumsal ilişkilerin kutsal zaman dışında kutsal mekânlarda da kendine yer bulduğu belgelerden hareketle görülebilmektedir. Bu anlamda camilerin yeme-içme, alışveriş gibi hayatın merkezine alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Hatta günlük hayatın telaşesinden kurtulup, insanların kendilerini dinleyebileceği mekânlar olarak kurgulanması üzerinde durulur.¹⁸¹

Şekil 22: Camilerin Fonksiyonu-Kutsal Zaman İlişkisi

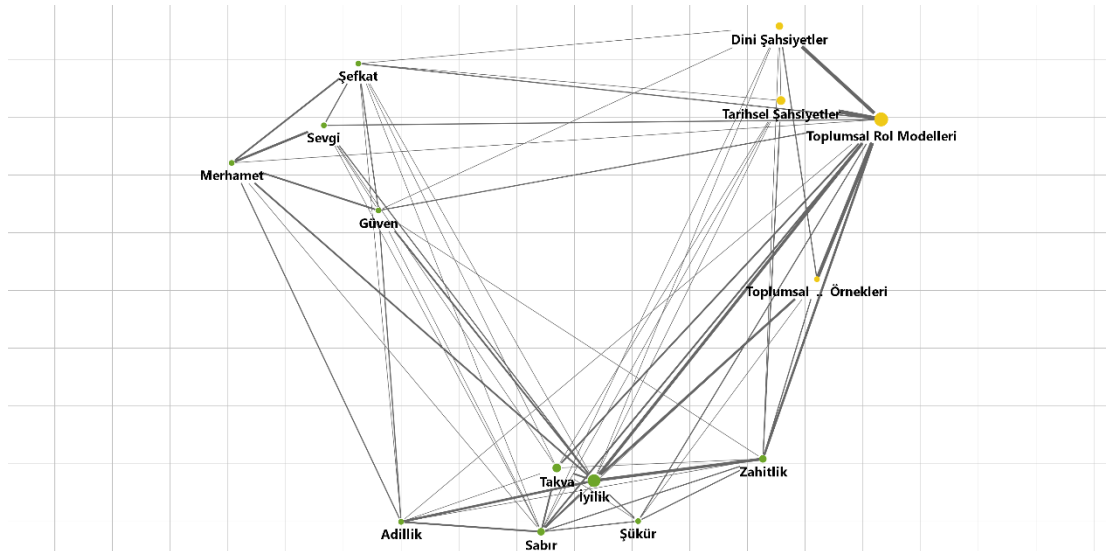
Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁸¹ H32: Cami ve Hayat, 28 Muharrem 1441/27 Eylül 2019.

Camiler sadece ibadet mekânları olarak değil, aynı zamanda her yaz tatilinde olduğu gibi, çocuklara yönelik dini eğitim kurslarının düzenlendiği yerler olarak da kullanılmaya çalışılır.¹⁸² Camilerin çeşitli fonksiyonlarının anlatıldığı belgelerde, en fazla bilgi anlatım ve aktarım süreci Recep-Şaban-Ramazan ayları ile Şevval-Zilkade-Zilhicce ayları içerisinde olmaktadır. (Bkz.: Şekil 22) Kutsal zamanın toplumsal ilişkisi bağlamında bir diğer husus toplumsal rol modelleri konusudur. Özellikle Diyanet takviminde yer alan bu anlatım şekli, toplumsal rol modelleri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Tarihsel şahsiyetler, dini şahsiyetler ve toplumsal fayda örnekleriyle metinler zenginleştirilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ürettiği belgelerde, toplumsal rol modelleriyle güzel ahlaki özellikler arasında bağ kurmak istemiştir. Bu anlamda yapılan analizlerde toplumsal rol modelleri ile zahitlik, iyilik, şükür, takva, sabır ve adillik kodlarının ilişkili olduğu görülmüştür. (Bkz.: Şekil 23) Örnek gösterilen kişiler arasında sufilerin yer alması zahitlik; devlet adamların yer alması adillik; toplumsal fayda örneği sergileyen kişilerin yer alması da iyilik gibi kodların ön plana çıkmasını sağlamıştır.

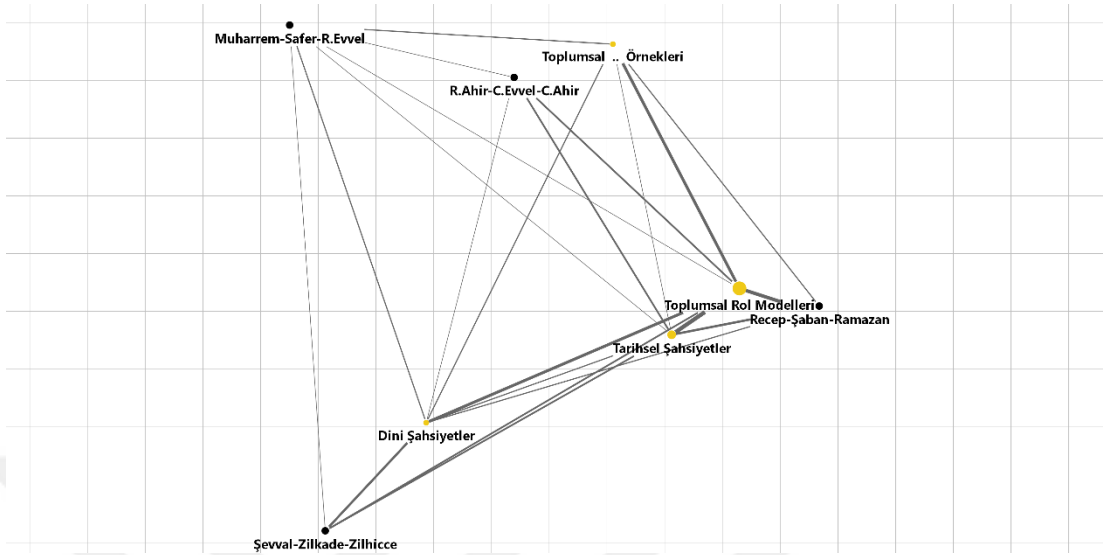
Şekil 23: Toplumsal Rol Modelleri-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁸² H48: Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı, 22 Cemaziyelevvel 1441/17 Ocak 2020.

Şekil 24: Toplumsal Rol Modelleri-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Diyanet takviminde yer alan toplumsal rol modellerinin, kutsal zamanla yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Recep, Şaban ve Ramazan aylarında toplumsal rol modelleri ve tarihsel şahsiyetlerin; Şevval-Zilkade ve Zilhicce aylarında ise dini şahsiyetlerin metinlerde sıkça yer bulduğu görülür. (Bkz.: Şekil 24) Ayrıca söz konusu metinlerde toplumsal rol modelleri farklı tarihsel ve mekânsal tercihlerle şekillenmiştir. Peygamberin Hudeybiye antlaşmasında eşi Ümmü Seleme'nin görüşüne göre hareket etmesi örneği, kadının İslamiyet'teki rolüne örnek olarak verilmiştir.¹⁸³ İslamiyet'in ilk yıllarına referansla verilen bu örneğin dışında, modern dönemde İslam toplumlarında Çöl Aslanı olarak da bilinen Ömer El-Muhtar da rol modeli olarak anlatılmıştır.¹⁸⁴ Ortaçağ Osmanlısı'ndan Mimar Sinan'ın hayatına da kısaca değinilmekte, eserlerinden övgüyle bahsedilmektedir.¹⁸⁵ Tarihsel şahsiyetler arasında, içinde bulunulan coğrafyadan çok uzakta yetişmiş ve etkili olmuş Muhammed İkbal, siyasi hayatı ve Türkiye'yle ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.¹⁸⁶ Bu örneklerden hareketle, bir kere daha görülmüştür ki Diyanet İşleri Başkanlığı kutsal zamanın sosyokültürel anlamında bilinçli bir anlatım ve aktarım süreci yürütmektedir.

¹⁸³ T3: **İslam'a Göre Kadın**, 2 Recep 1440/9 Mart 2019.

¹⁸⁴ T4: **Çöl Aslanı: Ömer El-Muhtar**, 3 Recep 1440/10 Mart 2019.

¹⁸⁵ T34: **Mimar Sinan**, 4 Şaban 1440/9 Nisan 2019.

¹⁸⁶ T46: **Pakistanlı Şair ve Fikir Adamı: Muhammed İkbal**, 16 Şaban 1440/21 Nisan 2019.

2.4.3. Kutsal Zamanda İnsan ve İslam Ümmeti

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamını, son olarak insan ve İslam ümmeti yaklaşımı şekillendirir. Analiz edilen belgeler arasında, bu yaklaşıma en fazla hutbelerde yer verilir. (Bkz.: Tablo 30) Hutbeler esnasında, Cami cemaatine Aziz Müminler, Muhterem Müslümanlar gibi hitaplarla seslenilmesi de bu yaklaşıma verilebilecek örnekler arasındadır. Öte yandan, İslam ümmeti başlığında İslam kardeşliği, ümmet bilinci ve İslam medeniyeti şeklinde alt başlıklar kodlanmıştır. Bunlar arasında öne çıkan kavramın açık ara İslam kardeşliği olduğu görülür. Bu kardeşliğin sınırları, yurt sathından başlamakla birlikte yurt dışında Müslümanların yaşadığı tüm coğrafyaları da kapsamaktadır. Çünkü belgelere göre tüm müminler kardeşlerdir. Bu manada kardeşliği zedeleyebilecek davranışlardan da uzak durulmalıdır.¹⁸⁷

Tablo 30: İnsan ve İslam Ümmeti¹⁸⁸

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				0
▼ İnsan ve İslam Ümmeti				0
İslam Kardeşliği	■	■		50
Ümmet Bilinci	■	■		19
İslam Medeniyeti	■	■		11
Σ TOPLAM	59	21	0	80

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Belgelerde geçen geniş kapsamlı kardeşlik vurgusu, kurban bağıışı özelinde de tezahür eder ve renk, dil ve coğrafya ayrımı gözetmeksizin dünyanın neresinde ihtiyaç sahibi varsa oraya ulaşılması gerektiği belirtilir.¹⁸⁹ Türkiye Diyanet Vakfı'nın başlattığı “Yolun İyilik Olsun” isimli bağıış kampanyasının, en yakından başlamak kaydıyla dünyanın bütün bölgelerindeki yetim ve mazlumlara ulaşma kaygısı güttüğü ifade edilir. Cami cemaatine 10 TL karşılığında SMS göndererek bağıış yapabilecekleri hatırlatmasında bulunulur.¹⁹⁰

¹⁸⁷ H20: **15 Temmuz’u Anmak, İhaneti Anlamak**, 9 Zilkade 1440/12 Temmuz 2019.

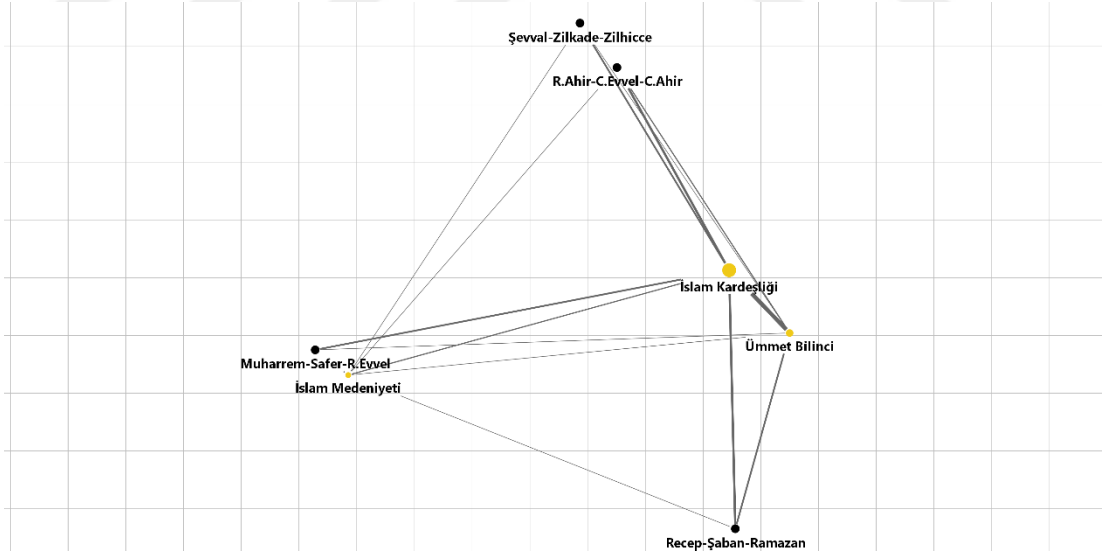
¹⁸⁸ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

¹⁸⁹ H23: **Rabbin İçin Kurban Kes**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

¹⁹⁰ H46: **İnsan, İman ve Hayat**, 8 Cemaziyelevvel 1441/3 Ocak 2020.

İnsan ve İslam ümmeti içerisinde yer alan kodların kutsal zamanla da derin bir ilişkisi olduğu görülür. (Bkz.: Şekil 25) Buna göre, İslam kardeşliği ve ümmet bilinci Recep, Şaban ve Ramazan aylarında daha fazla aşılınmaya çalışılır. Bu anlamda, bayramların özel bir yeri olduğu belirtilerek; ümmet coğrafyası adı verilen ve dünyanın dört bir yanında yaşayan ihtiyaç sahibi Müslümanlar için yardımlaşma ve dayanışmanın ne kadar önem arz ettiği vurgulanır.¹⁹¹ Ayrıca, bayram hutbelerinde, acı çeken İslam beldeleri için cami cemaatinden dua talebinde bulunulur.¹⁹² İslam ümmetini kutsal zaman kadar kutsal mekânların da bir araya getirdiği Mekke ve Kâbe üzerinden ifade edilir ve haccın bu sembolik yanıyla diğer ibadetlerden de ayrıştığı ortaya konur ki dünyanın dört bir yanından Müslümanlar buraya akın etmektedir.¹⁹³ Arafat'ın da bütün dünya Müslümanlarını temsilen gelen heyetlerin oluşturduğu eşsiz bir zirve olduğu vurgusu paylaşılır.¹⁹⁴ Son olarak konuyla ilgili, Aliye İzzetbegoviç'ten yapılan alıntıyla, kabile ve ulusun dar sınırlarından kurtulmak için herkesin kendisini Müslüman olarak düşünmeye başlaması gerektiği tavsiye edilir.¹⁹⁵

Şekil 25: İnsan ve İslam Ümmeti-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁹¹ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

¹⁹² H14: **Ramazan Bayramı**, 1 Şevval 1440/1 Haziran 2019.

¹⁹³ H18: **Bir Mukaddes Yolculuk: Hac**, 25 Şevval 1440/28 Haziran 2019.

¹⁹⁴ T157: **Arafat Vakfesi: Rabbin Huzurundaki Ümitli Bekleyiş**, 9 Zilhicce 1440/10 Ağustos 2019.

¹⁹⁵ T32: **Cahiliye Döneminin Cömert Şairi: Hatim Et-Tai**, 2 Şaban 1440/7 Nisan 2019.

2.4.4. Kutsal Zamanda Kültürel Değerler ve Toplumsal Adetler

Kutsal zamanda insanlar gerek yakın çevreleri gerekse toplumsal çevreleriyle bazı kültürel değerler ve toplumsal adetler üzerinden ilişki kurar. Bu bölümde özetle bu değerler ve adetler üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır. Kutsal zamanın kültürel değerlerle iç içe geçmesinin en iyi örneklerinden birinin, her yıl on bir ayın sultanı olarak karşılanan Ramazan ayı olduğu ifade edilir.¹⁹⁶ Kültürel değeri de olan ikinci bir kutsal zaman dilimi Muharrem ayıdır. Hatta bu ayda pişirilen aşure yemeğinin farklı nimetlerin bir karışımı olduğu gibi; milletin de asırlardır birlikte yaşama ahlakı gereği, sevinç ve kederi, nimet ve külfeti, muhabbet ve meşakkati paylaştığı savunulur.¹⁹⁷ Sadece kutsal zamanın değil kutsal mekânların da kültürel bir değere sahip olduğu ifade edilir. O kadar ki camilerin tarihle, edebiyatla, örf ve adetlerle, kısacası kültürle iç içe geçmiş merkezler olduğu vurgulanır.¹⁹⁸

Toplumsal adetler noktasında Ramazanın özel bir yeri olduğu, belgelerde sıkça karşılaşılan bir örüntüdür. İftar sofralarının Halil İbrahim bereketinin arandığı salih amellere dönüştürülmesi gerektiği üzerinde durulur.¹⁹⁹ Yeme-içme adetlerine örnek olarak, akşamdan hazırlanan pilavın sahurda yenmesi anlamında temcit pilavının kültürel bir değer taşıdığı ifade edilir.²⁰⁰ Bunun dışında, Anadolu’da kök saldığı iddia edilen mukabele geleneğinin de Ramazan’ın ayrılmaz bir parçası olduğu, Anadolu halkının Peygamberden miras bu geleneğe sahip çıktığı belirtilir.²⁰¹ Ramazan’ın dışında, ikram ve yardımlaşma günleri olarak sunulan Kurban bayramlarında, komşuların, akrabaların, yetim ve muhtaçların gözetilmesi gerektiği vurgulanır.²⁰² Çorbaya biraz daha su konarak komşulara ikram edilmesinin Peygamber âdeti olduğu belirtilir.²⁰³

¹⁹⁶ T70: **Rahmet Yağmuru: Ramazan**, 10 Ramazan 1440/15 Mayıs 2019.

¹⁹⁷ H29: **Muharrem Ayı ve Aşura Günü**, 7 Muharrem 1441/6 Eylül 2019.

¹⁹⁸ H32: **Cami ve Hayat**, 28 Muharrem 1441/27 Eylül 2019.

¹⁹⁹ T81: **İkram Edene Meleklerin Rahmet Dilediği Sofralar: İftar Sof.**, 21 Ram. 1440/26 May. 2019.

²⁰⁰ T67: **Bereket Vakti Sahur**, 7 Ramazan 1440/12 Mayıs 2019.

²⁰¹ T64: **En Güzel Gelenek: Mukabele**, 4 Ramazan 1440/9 Mayıs 2019.

²⁰² H25: **Kurban Bayramı**, 10 Zilhicce 1440/11 Ağustos 2019.

²⁰³ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

2.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen içeriklerin analiz edilmesi sonucunda, kutsal zamanın dini ve sosyokültürel anlamının dışında iktisadi anlamı da bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu anlamda can ve mal güvenliğinin önemine hutbeler ve diyanet takviminde yer verilirken; iktisadi istek ve korkularla ilgili yönlendirmelerin Diyanet takviminde belirginleştiği görülür. Son olarak iktisadi dayanışma örüntüsü hem hutbelerin hem de Diyanet takviminin ortak paydasında yer alır. (Bkz.: Tablo 31)

Tablo 31: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı				0
> Can ve Mal Güvenliği	■	■		32
▼ İktisadi Davranış				0
> İktisadi İstekler	■	■	■	52
> İktisadi Korkular	■	■	■	54
> Çalışma Hayatı	■	■		17
> Zenginlik ve Fakirlik	■	■		22
> İktisadi Dayanışma	■	■		66
Σ TOPLAM	137	103	3	243

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

2.5.1. Can ve Mal Güvenliği-Kutsal Zaman İlişkisi

Kutsal zamanın iktisadi anlamında, kişilerin can ve mal güvenliği başlangıç noktası olarak görülmektedir. Buna göre, belgelerde en fazla can güvenliği geçse de mal güvenliği de bir o kadar sıklık arz etmektedir. Analiz edilen belgelerde, söz konusu ikiliye, en fazla hutbelerde yer verilir. (Bkz.: Tablo 32) Can ve mal güvenliği emanet statüsüne alınır.²⁰⁴ Mümin olmanın vasıfları tanımlanırken, can ve mal emniyetine özel bir önem gösterilir.²⁰⁵ Mekke'nin fethinde, Peygamberin yerleşiklerin can ve mal güvenliğini garanti altına alması örnek olarak gösterilir.²⁰⁶

²⁰⁴ H13: **Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

²⁰⁵ H24: **Huzurlu Toplumun Teminatı**, 8 zilhicce 1440/9 Ağustos 2019.

²⁰⁶ H30: **Her Can Dokunulmazdır**, 14 Muharrem 1441/13 Eylül 2019.

Can ve mal güvenliği konusunda her insanın malını ve meşru kazancını koruma hakkı olduğu ifade edilir.²⁰⁷ Can, mal, akıl, ırz ve inancın İslam'ın beş dokunulmazı olduğu; gerçek hayatta olduğu gibi sanal âlemde de bu değerlere zarar verilemeyeceği vurgulanır.²⁰⁸

Tablo 32: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı-Can ve Mal Güvenliği²⁰⁹

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı				0
▼ Can ve Mal Güvenliği				0
Can Güvenliği	■	■		18
Mal Güvenliği	■	■		14
Σ TOPLAM	24	8	0	32

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

2.5.2. İktisadi İstekler-Kutsal Zaman İlişkisi

Kutsal zamanın dini anlamıyla iktisadi anlamı arasında derin bir ilişki bulunur. Söz konusu derinlik iktisadi isteklerin meşruiyetinde gözlemlenebilir. Bu başlık altında yapılan kodlamalarda helalinden istemek, işlerin hayırlı olması, bereket ve rızık isteği ve helal kazanç isteği bu ilişkinin göstergeleridir. İki kategori arasındaki benzerlik bir yana; iktisadi istekler özelinde iktisadi anlam ile kutsal zaman arasında da derin bir benzerlik bulunur. Üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında, helalinden isteme ve hatta zengin olma isteğinin duaya dönüştürülmesi tavsiyesi, analiz edilen belgelerde kendine yer bulmaktadır. Hac ayları olarak bilinen Şevval, Zilkade ve Zilhicce'de ise bereket ve rızık isteği ile işlerin hayırlı olması duasının telkin edilmesi, konunun bir başka veçhesini oluşturmuştur. Dolayısıyla iktisadi anlamla kutsal zaman arasında somut düzlemde ilişkiler tespit edilebilmektedir. Bu anlamda iman, insanın geçimine yansınca bereket getireceği öngörüsünde bulunulur.²¹⁰ (Bkz.: Şekil 26)

²⁰⁷ H35: **Kul ve Kamu Hakkı**, 19 Safer 1441/18 Ekim 2019.

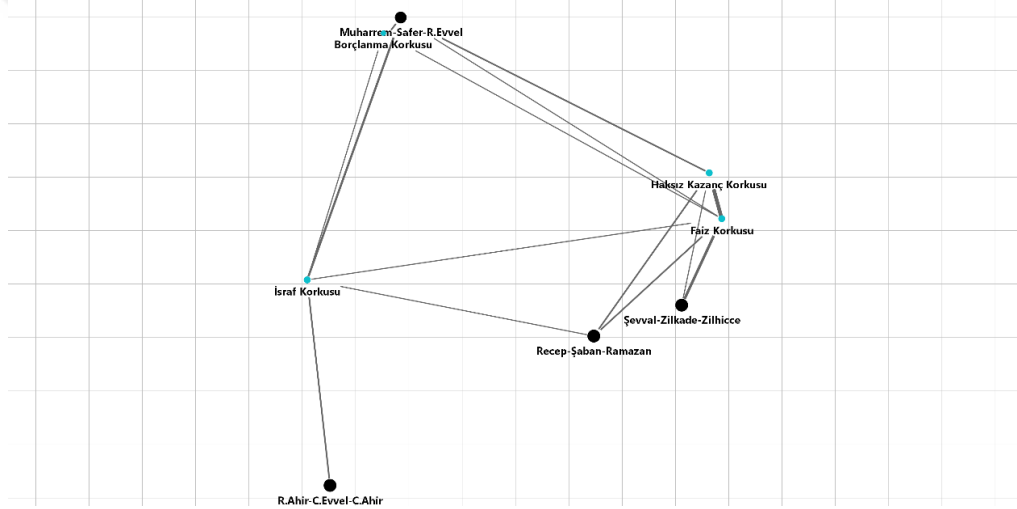
²⁰⁸ H48: **Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı**, 22 Cemaziyevvel 1441/17 Ocak 2020.

²⁰⁹ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; hutbeler sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

²¹⁰ H6: **İmanın Hayatımızdaki Yansımaları**, 7 Şaban 1440/12 Nisan 2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sadece isteklerin meşruiyetiyle değil korkuların meşruiyetiyle de ilgili içerikler ürettiği çıkarımı yapılabilir. Buna göre, haksız kazanç korkusu, faiz korkusu Recep, Şaban ve Ramazan ayları ile Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarında baskın bir şekilde söyleme yansır. Modern çağ eleştirilerek, bir yanda açlığın var olduğu diğer yanda da tonlarca ekmeğin israf edildiği belirtilir.²¹⁵ Aynı şekilde savurganlığın had safhada artış gösterdiği vurgulanır ve bilinçsiz tüketimin sonucunda birçok insanın borç ve faiz batağına saplandığı tespiti yapılır.²¹⁶ Buradan hareketle de faizin alın teri dökmeden, emek sarf etmeden, haksız yoldan kazanç sağlamak anlamına geldiği uyarısı yapılarak; faizi alan da veren de kınanır.²¹⁷ (Bkz.: Şekil 27)

Şekil 27: İktisadi Korkular-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

2.5.4. Çalışma Hayatı-Kutsal Zaman İlişkisi

Kutsal zamanın iktisadi anlamında çalışma hayatına özel önem verilir. İşçi-işveren, amir-memur arasındaki ilişkinin, kardeşlik statüsünde olduğu ifade edilir ve nasıl ki kardeşler arasında sevgi, saygı, şefkat, merhamet, dayanışma ve yardımlaşma oluyorsa; işçi-işveren, amir-memur arasında da benzer duygudaşlığın olması gerektiği üzerinde durulur.²¹⁸

²¹⁵ H33: Dünya Evimiz Bize Emanettir, 5 Safer 1441, 4 Ekim 2019.

²¹⁶ H37: Dünyevileşmek: Geçici Olana Gönül Vermek, 4 Rebiyülevvel 1440/4 Kasım 2019.

²¹⁷ H27: Faizin Toplumsal Zararları, 22 Zilhicce 1440/22 Ağustos 2019.

²¹⁸ H8: Ticari Hayatın Bereketi: İş Ahlakı, 21 Şaban 1440/26 Nisan 2019.

Analiz edilen belgelerde, işçilerin sorumlulukları olduğu gibi işverenlerin de sorumluluklarından özel olarak bahsedilir. Bu anlamda işveren işçinin haklarını korumak, sosyal güvencesini temin etmek, güvenli bir iş ortamında çalışmasını sağlamak ve hak ettiği ücreti ödemek gibi sorumluluklarını yerine getirmelidir. İşçi de işini sağlam yapmalı, çalıştığı yerdeki eşya ve malzemeyi korumalı, işyerinin imkânlarını şahsi ihtiyaçları için kullanmamalıdır.²¹⁹ Ayrıca hırsızlık, gasp, rüşvet, faizcilik, tefecilik, kumar, fahiş fiyat, aldatma gibi batıl olarak nitelendirilen yollara sapılmaması gerektiği hususunda uyarılar yapılır.²²⁰

2.5.5. İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi

Kutsal zamanın iktisadi anlamında en önem verilen husus iktisadi dayanışma konusudur. Bu başlık altında hutbeler ve Diyanet takviminde pek çok ayrıntı verilmiş; hutbeler özelinde yılın belli zamanlarında kurum tarafından yardım çağrısına çıkmıştır. Ayrıca mal ve mülk vakfetmek konusu da tarihten verilen örnekler eşliğinde anlatılmaya çalışılmıştır. (Bkz. Tablo 42) Öte yandan ahlaki özelliklerle iktisadi dayanışma arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu da analiz edilmiş ve çarpıcı birtakım sonuçlara varılmıştır. Bu yapılırken ahlaki özellikler içerisindeki iktisadi içeriğe sahip güzel ahlaki özellikler seçilmiştir: Cömertlik, ölçülülük, kanaatkârlık, sözünün eri olma, güven, paylaşımcılık ve hayır hasenatta bulunma. (Bkz.: Şekil 33)

Tablo 33: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı				0
▼ İktisadi Dayanışma				0
Yardımlaşma	■	■		40
Diyanetin Yardım Talebi	■			5
Mal ve Mülk Vakfetme	■	■		2
Σ TOPLAM	29	18	0	47

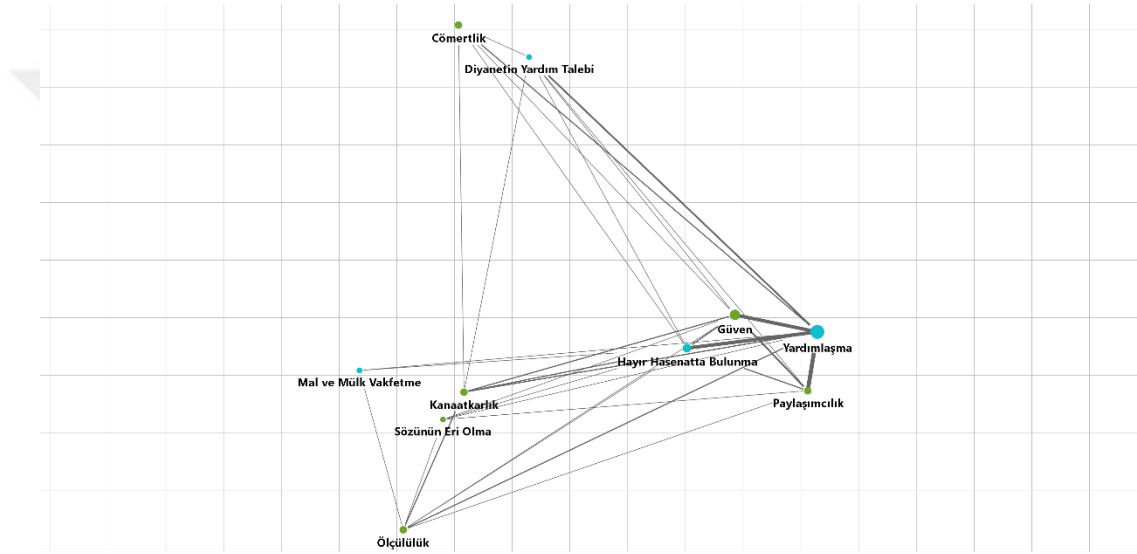
Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²¹⁹ H8: Ticari Hayatın Bereketi: İş Ahlakı, 21 Şaban 1440/26 Nisan 2019.

²²⁰ H13: Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenen Gece, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

İktisadi dayanışma ile güzel ahlaki özellikler arasındaki ilişkinin incelendiği analizlerde, yardımlaşma ve hayır hasenatta bulunma ile güven ve paylaşımcılık arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Zekâtın, zengin ve fakir arasında kardeşlik duygularını pekiştirerek, sevgi ve güveni tesis etmesi, bu duruma örnek olarak verilmektedir.²²¹ İmam-ı Gazali'den yapılan bir alıntıyla, Allah'ın verdiği nimetten, fakir ve muhtaçların hissedar yapılması istenmektedir.²²² (Bkz.: Şekil 28)

Şekil 28: İktisadi Dayanışma-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın iktisadi anlamıyla güzel ahlaki özellikler arasındaki bağlardan devam edildiğinde, mal ve mülk vakfetme ile kanaatkârlık, sözünün eri olma ve ölçülülük özellikleri ilişkili görünmektedir. Vakıf malı binlerce kul hakkı demektir ve bu konuda doğabilecek hata ve ihmal büyük sorumluluk getirecektir.²²³ Son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği yardım kampanyaları ile cömertlik arasında da bir bağ bulunur. Kurum, âlicenap olduğu ifade edilen milletin katkılarıyla, Türkiye Diyanet Vakfı öncülüğünde pek çok cami inşaatının tamamlandığını ve yeni cami inşaatlarına başlandığını belirtmiştir.²²⁴ (Bkz.: Şekil 28)

²²¹ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

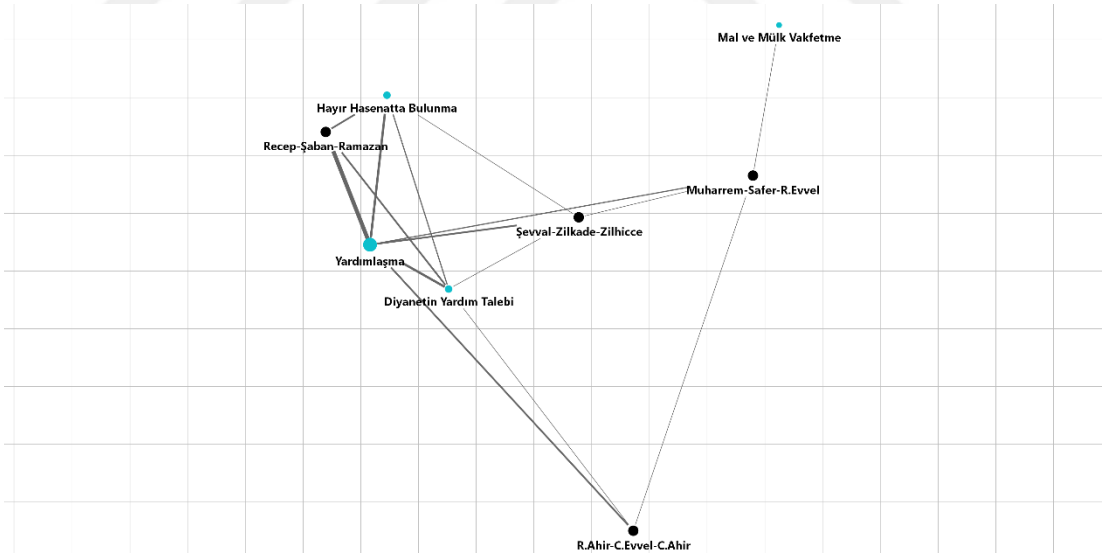
²²² T7: **Mümin Güvenen ve Güvenilen İnsandır**, 6 Recep 1440/13 Mart 2019.

²²³ H35: **Kul ve Kamu Hakkı**, 19 Safer 1441/18 Ekim 2019.

²²⁴ H3: **Kuran ve Sünnet Bir Bütündür**, 15 Recep 1440/22 Mart 2019.

İktisadi dayanışma ile kutsal zaman arasındaki ilişki hutbeler özelinde incelendiğinde diğer iktisadi başlıklarda görüldüğü şekilde güçlü bağlar görülmeye devam eder. (Bkz. Şekil 29) Bu anlamda hayır hasenatta bulunma, yardımlaşma ve hatta Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yardım talepleri Recep, Şaban ve Ramazan ayında yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda yeni camilerin inşaatı için yardım talebi 22 Mart 2019 (15 Recep 1440)'da ilan edilmiştir.²²⁵ Ayrıca zekât, fitır sadakası ve bağışlar için kuruma yardım edilebileceği bilgisi 17 Mayıs 2019 (12 Ramazan 1440)'da verilmiş²²⁶ ve kurban bağışı için kuruma başvurulabileceği duyurusu da 2 Ağustos 2019 (1 Zilhicce 1440)'da yapılmıştır.²²⁷ Ramazan ayında okunan hutbelerden iki tanesi, yani yarısı, iktisadi dayanışma başlığındadır.²²⁸ Üç aylardan sonra ise hac ayları olan Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin öne çıktığı görülür. Herhangi bir anlamlı ilişki kurulamayacak tek kod mal ve mülk vakfetmeyle ilgili olandır. Buna rağmen iktisadi anlamla kutsal zaman arasındaki ilişki çok kuvvetlidir.

Şekil 29: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²²⁵ H3: **Kuran ve Sünnet Bir Bütündür**, 15 Recep 1440/22 Mart 2019.

²²⁶ H11: **Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman**, 12 Ramazan 1440/17 Mayıs 2019.

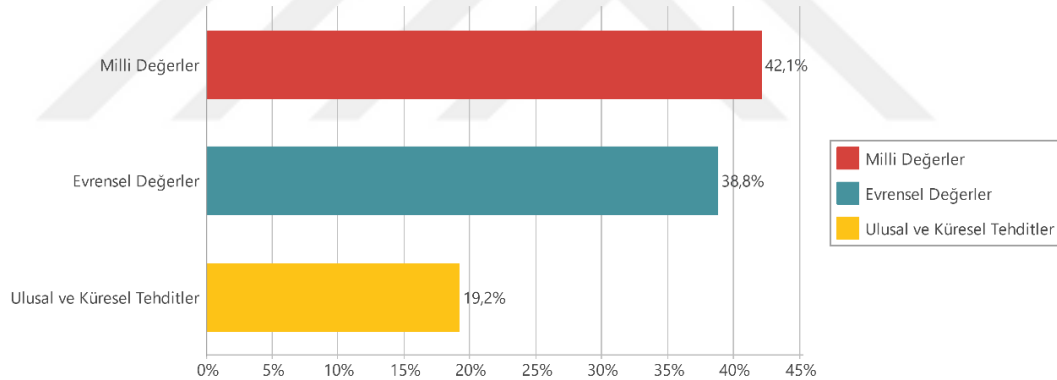
²²⁷ H23: **Rabbin İçin Kurban Kes**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

²²⁸ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.
H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

2.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı

Tez çalışmasına başlanıldığı dönemde kutsal zamanın siyasi bir anlamı olabileceğiyle ilgili herhangi bir öngöründe bulunulmamışken, içerik analizinde belgeler incelendikçe siyasi bir bağlamla da karşılaşmış, kodlama yapılırken bu unsur özellikle dikkate alınmıştır. Sonuç olarak teze kutsal zamanın siyasi anlamı şeklinde bir başlık eklenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen hutbe, Diyanet takvimi ve vaazlardan elde edilen bulgular; Milli değerler, evrensel değerler ve ulusal ve küresel tehditler alt başlıklarıyla tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre metinlerde en çok milli değerler vurgusu yer almaktadır. Onunla hemen hemen aynı oranlarda ise evrensel değerlere yer verilmiştir. Üçüncü ve son sırada ise ulusal ve küresel tehditler yer almaktadır. (Bkz.: Tablo 34)

Tablo 34: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı

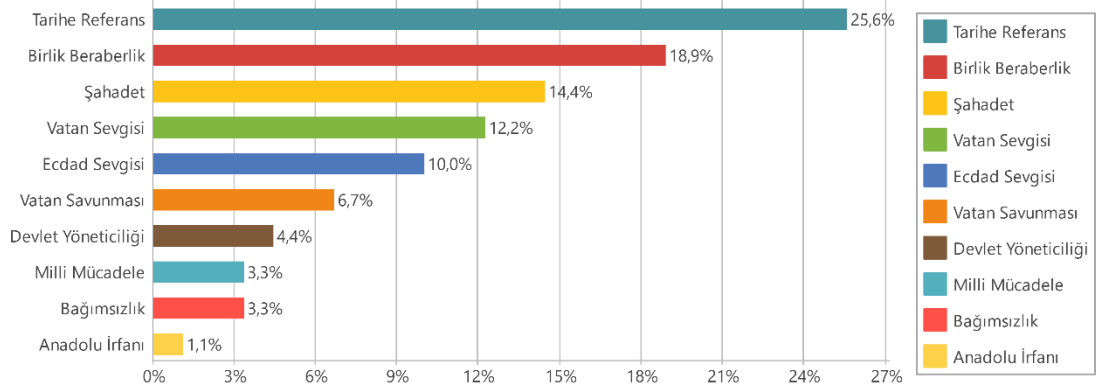

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

2.6.1. Kutsal Zamanda Milli Değerler

Tez çalışmasının bu bölümünde, kutsal zamanın milli değerler boyutuna odaklanılacaktır. Belgelerde tarihe referanslar verilerek milli değerler konusu işlenmekte ve birlik-beraberlik duygusu aşılarmaya çalışılmaktadır. Vatan sevgisi bağlamında vatan savunması, milli mücadele ve bağımsızlık vurgusu yapılmaktadır. Ecdad sevgisiyle geçmişle bağ kurulmaya çalışılmakta, şahadet kavramıyla zaman ve mekân ötesi anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Alt kodlar arasından tarihe referansın diğer tüm kodlardan sıyrılarak en üst sıraya yükseldiği görülür.: (Bkz. Tablo 35)

Tablo 35: Kutsal Zamanda Milli Değerler

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Belgelerde tarihe referans kısmında Malazgirt'ten Kosova'ya Mohaç'tan Büyük Taarruza kadar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin pek çok savaştan bahsedilmektedir.²²⁹ Bu savaşlar arasında özellikle Çanakkale Savaşı'na çok defa yer verildiği görülmekte; doğudan batıya, kuzeyden güneye nice vatan evladının kutsal değerler uğruna can verdiği vurgusu yapılmaktadır.²³⁰ Ayrıca milli mücadele döneminden de bahsedilmekte, Mehmet Akif Ersoy ve şiirleri anılmaktadır. Bu bağlamda, İstiklal Marşı'nı yazmasının ardından, Meclis tarafından kendisine verilen ödülü ihtiyacı olmasına rağmen almayıp, fakir ve muhtaçlara dağıtılması için bağışlamasından övgüyle söz edilmektedir.²³¹ Hakka tapan milletin, birlik ve beraberliğine göz dikenlerin, asla başarılı olamayacağının altı çizilmekte; milli birlik ve beraberliğe sahip çıkıldığı müddetçe hiçbir hain saldırının kazanamayacağı vurgulanmaktadır.²³² Bu anlamda vatanın, şahadet şerbeti içenlerin miras bıraktığı mukaddes bir emanet olduğu belirtilmektedir.²³³ Kerbela'da şahit düşen Hz. Hüseyin ve arkadaşları ile onlardan sonra hakikat, hürriyet, izzet ve mukaddesat uğruna şehit düşenler arasında köprü kurulmaktadır.²³⁴ Sonraki savaşlardan en çok adı geçenlerden bir tanesi de Kutü'l Amare zaferidir ve ecdad bu zaferde cesaretle ve kahramanlıkla anılır.²³⁵

²²⁹ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1441/30 Ağustos 2019.

²³⁰ H12: **Şahadetin Destanlaştığı Yer: Çanakkale**, 11 Recep 1440/18 Mart 2019.

²³¹ T6: **İstiklal Marşımızın Kabulü**, 5 Recep 1440/12 Mart 2019.

²³² H2: **Çanakkale Zaferi ve Birlik Ruhu**, 8 Recep 1440/15 Mart 2019.

²³³ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

²³⁴ H29: **Muharrem Ayı ve Aşura Günü**, 7 Muharrem 1440/6 Eylül 2019.

²³⁵ H54: **Unutulmayan Destan: Kutü'l-Amare Zaferi**, 24 Şaban 1440/29 Nisan 2019.

Tez çalışmasında, nitel veri toplama tekniklerinden olan gözlemler esnasında, iki defa Ataşehir Mimar Sinan Camisine gidilmiş; yapılan gözlemler esnasında iki adet vaaz kaydı alınarak, deşifresi yapılan metinler içerik analizi kısmına dâhil edilmiştir. Bu süreç içerisinde, caminin içinde ve dışında çekilen fotoğraflarla, kutsal zaman ve kutsal mekân bağlamında, milli değerlerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ne kadar çok önemsendiğine dair yeni bulgulara ulaşılmıştır. İsmi Mimar Sinan'dan alan cami, aynı mimarın Edirne Selimiye Camisi'nde uyguladığı altıgen şemalı, merkezi kubbe etrafında altı yarım kubbeli tasarımından esinlenilerek inşa edilmiştir.²³⁶ (Bkz.: Fotoğraf 1)

Fotoğraf 1: Ataşehir Mimar Sinan Camii Görselleri 1

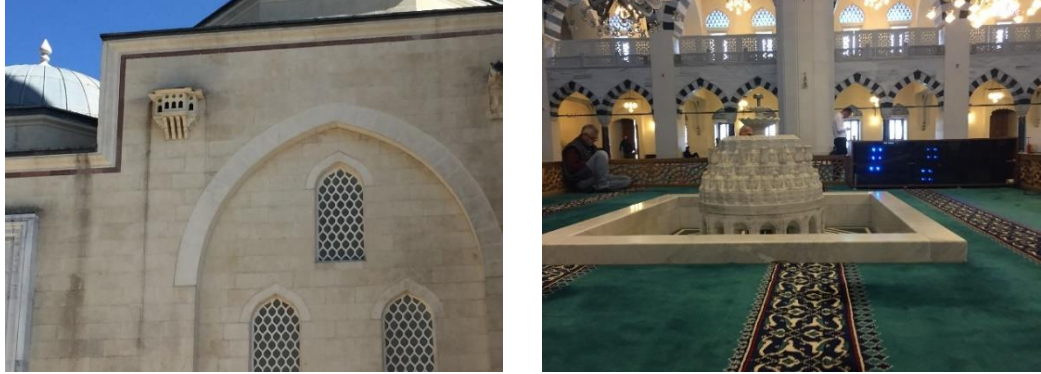
Kaynak: Restoratürk, “Ataşehir Mimar Sinan Camii”, (Çevrimiçi), <http://www.restoratürk.com/index.php/mimarlik/279-atasehir-mimar-sinan-camii>, 31.07.2020.

Osmanlı klasik dönem planıyla dikkat çeken Ataşehir Mimar Sinan Camii, dış duvarlarında yer alan kuşevleri ve iç mekânda yer alan süs havuzuyla diğer modern camilerden ayrışır. (Bkz.: Fotoğraf 2) Osmanlı mimarisinde XVI. yüzyıldan itibaren örnekleri görülmeye başlanan kuşevleri, yapıların kuzey rüzgârı almayan cephelerine inşa edilmekteydi.²³⁷ Bu anlamda söz konusu caminin Osmanlı klasik döneminin bu özelliklerini de kendine örnek aldığı görülür. Buradan hareketle, kutsal zamanın siyasi anlamında yer alan milli değerler bağlamı, yalnızca belgelerde değil aynı zamanda cami inşaatlarında da görselliğe kavuşmuş olur.

²³⁶ Restoratürk, “Ataşehir Mimar Sinan Camii”, (Çevrimiçi), <http://www.restoratürk.com/index.php/mimarlik/279-atasehir-mimar-sinan-camii>, 31.07.2020.

²³⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Kuşevi”, Şebnem Eryavuz, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/kusevi>, 25.07.2020.

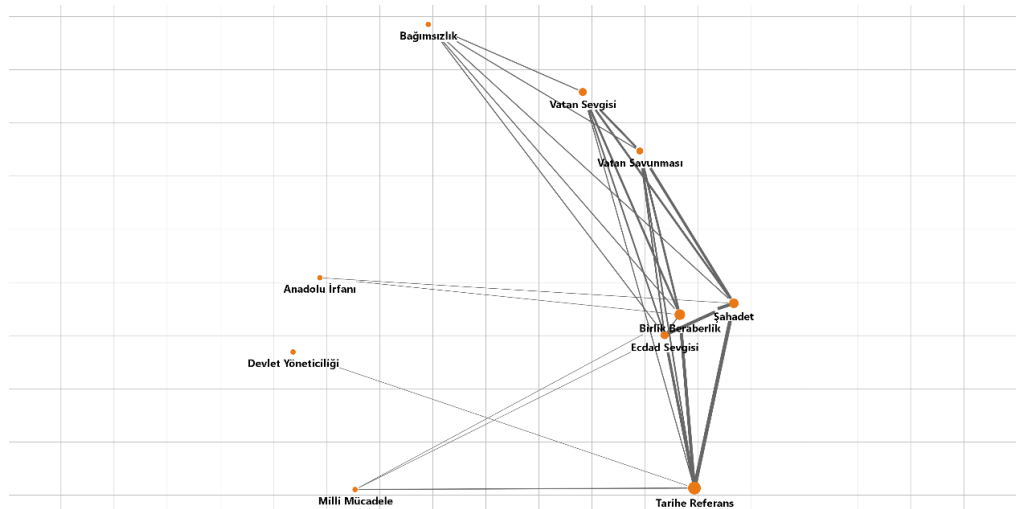
Fotoğraf 2: Ataşehir Mimar Sinan Camisi Görselleri 2

Kaynak: Fotoğraflar, tez çalışmasında saha gözlemleri esnasında çekilmiştir.

Tez çalışmasında yapılan analizler sonucunda kutsal zamanda milli değerlerin birlik ve beraberlik etrafında örüldüğü görülür. (Bkz.: Şekil 30) Şahadet ve ecdad sevgisinin birbirini tamamlayan iki unsur olduğu, bu yapılırken de tarihe referanslar verilerek vatan sevgisi ve vatan savunmasının gerekliliğine vurgu yapıldığı anlaşılr. Sınır boylarında terörle mücadele eden askerler için camilerde Fetih surelerinin okunduğu, aynı uygulamanın cemaat tarafından da yapılması gerektiği vaaz içeriklerinde yer almaktadır. Suriye’deki savaşın sadece Suriyeliler için olmadığı, vatanın savunmasının Suriye’den başladığı için asker gönderildiği açıklaması yapılmaktadır.²³⁸

Şekil 30: Kutsal Zamanda Milli Değerler

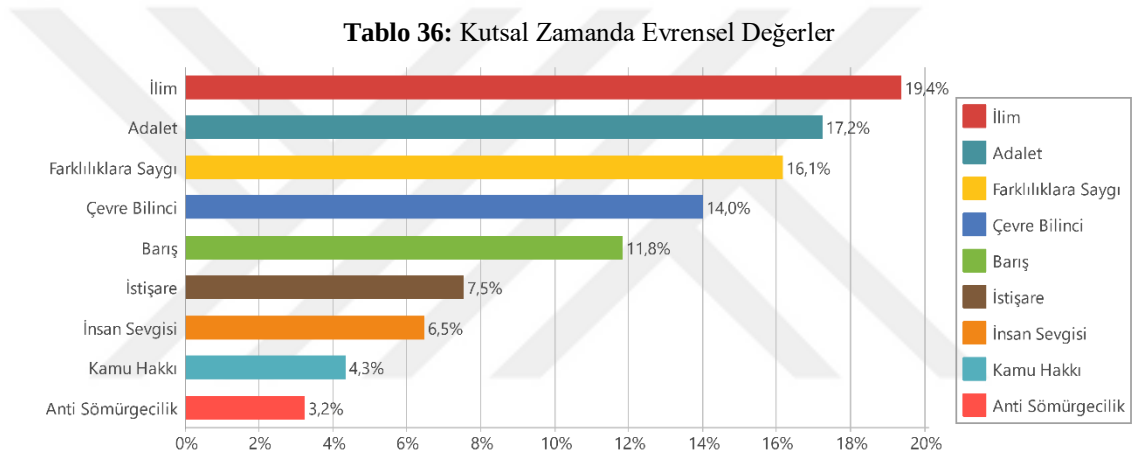

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²³⁸ V1: Yatsı Namazı Vaazı, 3 Recep 1441/27 Şubat 2020.

2.6.2. Kutsal Zamanda Evrensel Değerler

Analiz edilen belgelerde, kutsal zamanın siyasi anlamıyla ilgili olarak, milli değerler kadar önemli bir diğer başlık evrensel değerlerdir. Bu kapsamda ilim, adalet, farklılıklara saygı, çevre bilinci, barış, istişare, insan sevgisi, kamu hakkı ve anti sömürgecilik kodları oluşturulmuştur. Bunlar arasında en sık ilim kodlanmıştır. Hemen akabinde adalet ve farklılıklara saygı kodları gelmekte; bunları da çevre bilinci ve barış kodları takip etmektedir. (Bkz.: Tablo 36)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın evrensel değerler bölümünde ilk sırada ilim yer alır. Analiz edilen belgelerde ilim öğrenmenin farz olduğu, Peygamberin de bizzat bir muallim olarak sahada yer aldığı ifade edilir.²³⁹ Ancak ilim, faydalı ve faydasız olmak üzere ikiye ayrılır. Faydasız ilimden sakınılması gerektiği belirtilir ama daha fazla ayrıntıya girilmez.²⁴⁰ Ayrıca müminlerin, ilim sahibi olanlardan yardım alması gerektiğinin üzerinde durulur.²⁴¹ İkinci sırada yer alan adalet kavramı da evrensel bir içeriğe sahiptir. Yeryüzünün adaletle, barışla, iyilikle imar edilmesinin ve yönetilmesinin insanlara emanet edildiği vurgulanır.²⁴²

²³⁹ T331: **İlim Öğrenmek Farzdır**, 6 Cemaziyelahir 1441/31 Ocak 2020.

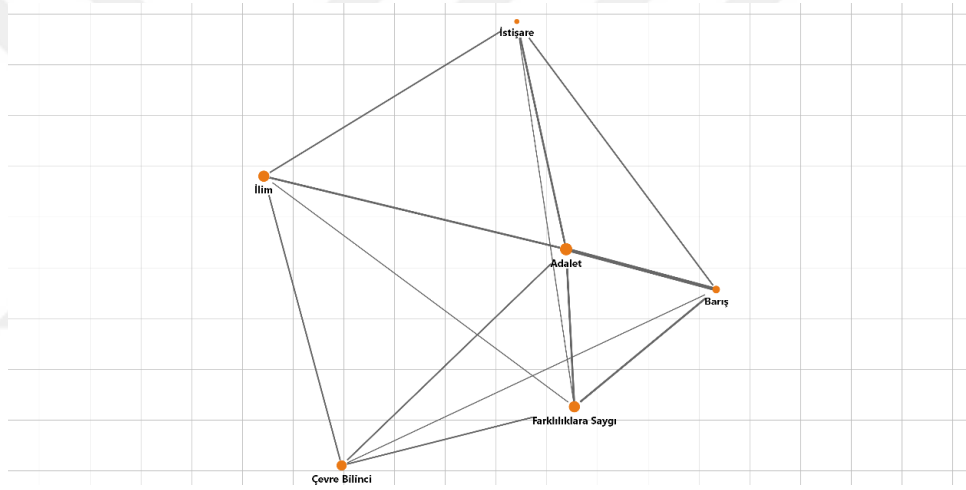
²⁴⁰ T153: **Bir Mukaddes Yolculuk: Hac**, 5 Zilhicce 1440/6 Ağustos 2020.

²⁴¹ H40: **Musibetler Karşısında Müminin Tavrı**, 25 Rebiyülevvel 1441/22 Kasım 2019.

²⁴² H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

Müminlerin özelliklerinde; din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin mazlumlara ve mağdurlara yanında yer alınması gerekliliğine işaret edilir.²⁴³ Can güvenliğinin de benzer şekilde korunduğu ifade edilmiştir.²⁴⁴ Ülkeye, gönül coğrafyasına ve insanlığa barış götürmenin yolunun, birlikte yaşama hukuku ve ahlakını yeniden getirmek olduğu iddiasında bulunulur.²⁴⁵ Suriye'ye asker gönderilmesini takip eden günlerde verilen bir hutbede, Türk askerinin sınır ötesi operasyonlara gönderilmesinin bölgesel barış için gerekli olduğu savunulur. Ülkenin güvenliği ve milletin huzurunun da buradan geçtiği ifade edilir.²⁴⁶

Şekil 31: Kutsal Zamanda Evrensel Değerler

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanda evrensel değerler konu başlığında yer alan kodların birbiriyle ilişkilerine bakıldığında adaletin; barış, istisare, farklılıklara saygı, çevre bilinci ve hatta ilim koduyla ilişkili olduğu; tüm bu kodların merkezinde yer aldığı görülür. (Bkz.: Şekil 31) Adalet kavramı olmadan ne barış ne istisare gelişebilir. Diyanet takviminde Maverdi'den iki farklı yerde alıntılandığı şekilde istisare, bir yandan pişmanlığa karşı kaledir²⁴⁷ diğer yandan da pahalıya mal olmuş görüşlerin bedavaya satın alınmasıdır.²⁴⁸

²⁴³ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

²⁴⁴ H30: **Her Can Dokunulmazdır**, 14 Muharrem 1441/13 Eylül 2019.

²⁴⁵ H114: **Birlikte Yaşama Hukuku ve Ahlakı**, 25 Şevval 1440/28 Haziran 2019.

²⁴⁶ H34: **Gün Birlik ve Dayanışma Günüdür**, 12 Safer 1441/11 Ekim 2019.

²⁴⁷ T114: **Birlikte Yaşama Hukuku ve Ahlakı**, 25 Şevval 1440/28 Haziran 2019.

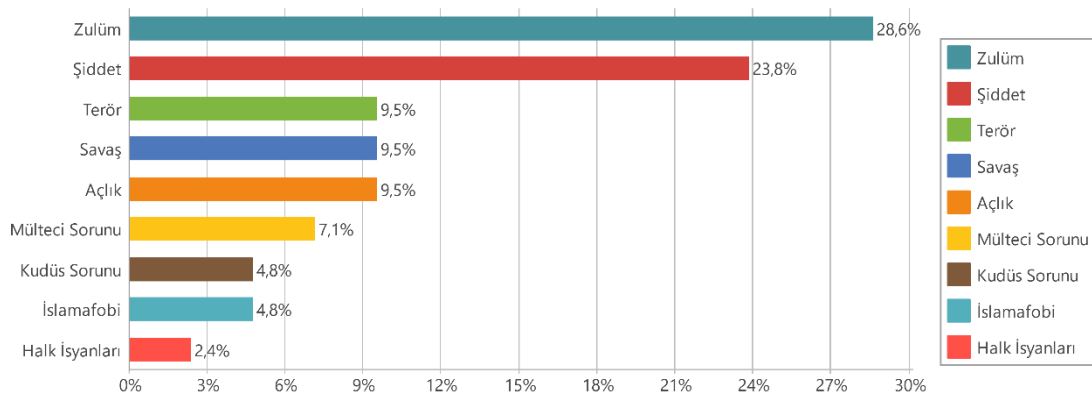
²⁴⁸ T191: **Takva Elbisesiyle Bütünleşmiş Tesettür**, 14 Muharrem 1441/13 Eylül 2019.

Metinlerde geçen çevre bilinci konu başlığında ise tabiatın bozularak çevresel felaketleri beraberinde getirmesinin, insan eliyle meydana geldiği eleştirisinde bulunulur ve sorumluluk alınması gerektiği üzerinde durulur.²⁴⁹ Sonuçta tabiatı korumak, bir karıncayı dahi incitmemekten geçer.²⁵⁰ Hac ibadeti özelinde hiçbir canlıya zarar verilmemesi gerektiğinin altı çizilir.²⁵¹ Unutulmamalıdır ki tabiat hayvanıyla, bitkisiyle, suyuyla, toprağıyla insanlara emanettir.²⁵²

2.6.3. Kutsal Zamanda Ulusal ve Küresel Tehditler

Kutsal zaman, milli değerler ve evrensel değerler kadar ulusal ve küresel tehditlerin de dile getirildiği bir dönemdir. Bu bağlamda; zulüm, şiddet, terör, savaş, açlık ve mülteci sorunu gibi evrensel ölçekli problemlere; analiz edilen belgelerde sıkça rastlanmıştır. İslam diniyle daha ilişkili olarak Kudüs sorunu ve islamafobi de belgelerde değinilen temel konu başlıkları arasında yer alır. Söz konusu kodlar arasında zulüm ve şiddetin, diğer kodlardan açık ara daha sık tekrarlandığı görülür. (Bkz.: Tablo 37) Her bir başlık ulusal bir tehdit içerdiği kadar küresel nitelikte bir tehlikeyi de bünyesinde barındırır.

Tablo 37: Kutsal Zamanda Ulusal ve Küresel Tehditler

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²⁴⁹ H26: **Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım**, 15 Zilhicce 1440/16 Ağustos 2019.

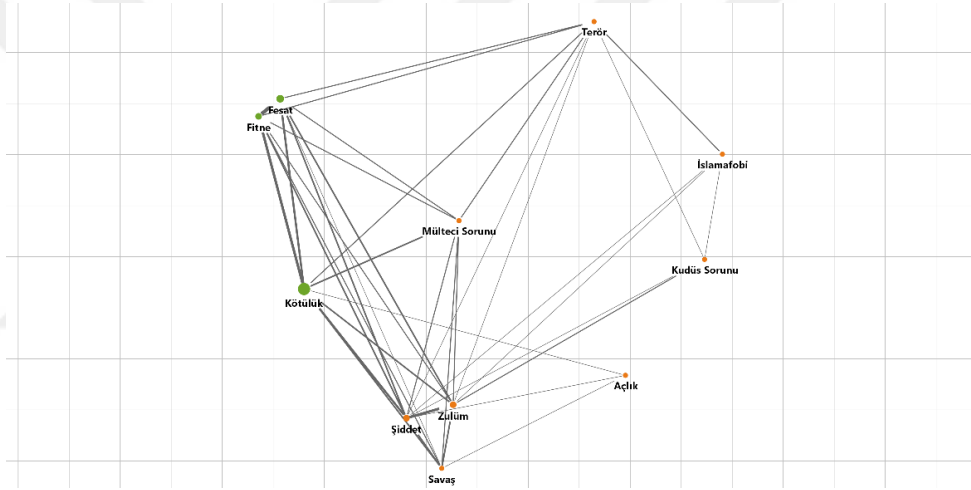
²⁵⁰ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

²⁵¹ H8: **Bir Mukaddes Yolculuk: Hac**, 25 Şevval 1440/28 Haziran 2019.

²⁵² H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenilen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

İslam coğrafyasında Müslümanların baskı, şiddet ve zulme maruz kaldığı, özellikle kadın ve çocukların zulümden en fazla zarar gören insanlar olduğu vurgulanır.²⁵³ İslamiyet'in sembolik yerlerinden Kudüs'ün de benzer bir şekilde işgal altında olduğu ve bu topraklarda zulüm, şiddet ve acının kol gezdiği ifade edilir.²⁵⁴ Bir yanda Müslümanların ibadet etmesinin engellendiği Mescid-i Aksa dururken; diğer yanda ibadet ederken terör saldırılarına hedef olan Müslümanların olduğu Yeni Zelanda'daki camiler örnek verilerek her ikisi için de serzenişte bulunulur.²⁵⁵ (Bkz.: Şekil 32)

Şekil 32: Ulusal ve Küresel Tehditler-Kötülük-Fitne ve Fesat İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Analiz edilen belgelerde, modern zamanlar iyilik idealinin zedelendiği dönemler olarak kötülenir; savaşlar, işgaller, soykırımlar, darbeler, sömürgecilik ve her türlü şiddetle özdeşleştirilir.²⁵⁶ Suriyelilerin kendi topraklarını bırakarak mülteci duruma düşmeleri de sık sık vurgulanarak; elden geldiğince kendilerine yardım edilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunulur.²⁵⁷ Dünyanın dört bir tarafında şiddet gören insanlar için, acıların isyana dönüşmemesi gerektiği öğütlenir. Metanetin sürdürülmesi gerektiği üzerinde durulur; hatta Peygamberin bizzat kendisi umudu telkin etmiştir.²⁵⁸

²⁵³ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

²⁵⁴ H51: **Kudüs İslam Yurdudur**, 13 Cemaziyelahir 1441/7 Şubat 2020.

²⁵⁵ H4: **Mirac Gecesi**, 22 Recep 1440/29 Mart 2019.

²⁵⁶ T233: **Asıl Olan Yapabilmektir İyiliği**, 26 Safer 1441/25 Ekim 2019.

²⁵⁷ V2: **Cuma Namazı Vaazı**, 11 Recep 1441/6 Mart 2020.

²⁵⁸ H40: **Musibetler Karşısında Müminin Tavrı**, 25 Rebiyülevvel 1441/22 Kasım 2019.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL ZAMANIN TOPLUMSAL ANLAMI: MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFLAR

3.1. Kutsal Zamanın Toplumsal Çerçevesi

Kutsal zaman toplumu çepeçevre saran bir özelliğe sahiptir. Bu anlamda Cuma günleri, Recep, Şaban ve Ramazan ayları, hepsi bir araya geldiğinde bir ay yılının neredeyse üçte birini oluşturur. Cuma günü, bütün yıl boyu ama haftada bir kere; Ramazan ayı, yılda bir kere ama otuz gün boyunca gündelik hayatı değiştirir ve dönüştürür. Tez çalışmasının bu bölümünde, toplumsal zamana odaklanılarak, kutsal zamanla gelen değişim ve dönüşümün, muhafazakâr orta sınıflar özelinde, ne anlam ifade ettiği sorusunun yanıtı aranacaktır. Bir yanda derinlemesine mülakatlar diğer yanda güncelerin rehberliğinde zaman, kutsal zaman ve koronalı zaman kavramları açıklanacak; tez çalışmasının bir önceki bölümünde yer alan kutsal zamanın kurumsal çerçevesine benzer bir şekilde, kutsal zamanın toplumsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Kutsal zamanın toplumsal anlamına odaklanmak için, 8'i kadın 8'i erkek toplam 16 katılımcıyla yapılan derinlemesine mülakatlarda, 15 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir form kullanılmıştır. (Bkz.: Ek 5A: Derinlemesine Mülakat Soru Formu) Mülakatlarda; kutsal zamanın, 3 soruyla sosyal anlamına, 5 soruyla kültürel anlamına ve 7 soruyla iktisadi anlamına yönelik çalışma yapılmıştır.¹ Muhafazakâr orta sınıflardan seçilen tüm katılımcılardan elde edilen veriler, nitel veri analiz programı kullanılarak kodlanmış ve analiz edilmiştir. (Bkz. Ek 5B: Derinlemesine Mülakat Kod Haritası) Gerek bir önceki bölümde gerekse derinlemesine mülakatlarda elde edilen bulgular ışığında; kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi olmak üzere dört temel anlam örüntüsüne sahip olduğu tespit edilmiştir.²

¹ Derinlemesine mülakatların ayrıntıları için Bkz. 1.3.5. Derinlemesine Mülakat.

² Mülakatlarda psikolojik bir anlam örüntüsüne rastlanmış olsa da tezde bu kısma yer verilmemiştir.

Tez çalışmasında, günce adıyla bir başka nitel veri toplama tekniği eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiş; bu anlamda her gün sekizer soru sorulmasıyla oluşturulan yarı yapılandırılmış bir günce 2020 yılı üç aylar döneminde doldurmaları için 14'ü kadın 1'i erkek olmak üzere toplam 15 katılımcıya dağıtılmıştır.³ (Bkz.: Ek 4A: Günce Çalışması) Ramazan bayramının ardından toplanan günceler dijital ortama aktarılarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Buradan hareketle, derinlemesine mülakatlardan elde edilen bulgular, güncelerden elde edilen bulgularla karşılaştırılmış ve her iki nitel veri toplama tekniğinden elde edilen veriler ışığında kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.⁴

Araştırma sürecinde ulusal ve küresel düzeyde meydana gelen koronavirüs salgını nedeniyle, kutsal zamanın bir de salgın boyutu olduğu görülmüş, bu bölümün ilgili yerlerinde konuya ilişkin veriler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bir önceki bölümde, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan elde edilen verilerle kutsal zamanın kurumsal anlamı; bu bölümde, sahadan elde edilen verilerle kutsal zamanın toplumsal anlamı kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Tezde kullanılan gömülü teori yapılandırması deseni sayesinde, kuramsal sonuçlara varılmıştır.⁵ Dördüncü bölümde bu kuramsal sonuçlara yer verilmiş, ayrıca literatüre olan katkıları tartışılmıştır.

Ne derinlemesine mülakat ne de günce katılımcılarına zaman, kutsal zaman ve koronalı zamanla ilgili doğrudan soru yöneltilmiştir. Dolayısıyla toplumsal zamanın çerçevesi çizilirken katılımcıların tüm sorulara verdikleri yanıtlardan hareketle bir anlam haritası oluşturulması hedeflenmiştir. O yüzden, tezin bu bölümünde, çeşitli tanımlar görmek yerine, daha çok anlayışın ne olduğu üzerinden değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu anlamda, kutsal zaman-normal zaman, kutsal zaman-kutsal mekân, kutsal zaman-kutsal eşya gibi karşılaştırmalardan yararlanılmış, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için katılımcıların bu benzerlik, zıtlık ve tamamlayıcılık örüntülerinden nasıl yararlandıkları incelenmeye çalışılmıştır.

³ Katılımcılardan biri, günceyi kaybettiğini ifade ettiği için 14 günce değerlendirmeye alınmıştır.

⁴ Günce çalışmasının ayrıntıları için Bkz. 1.3.4. Günce Araştırması.

⁵ Gömülü teori yapılandırması desenin ayrıntıları için Bkz. 1.2. Araştırmanın Deseni.

3.1.1. Zaman Anlayışı

Katılımcıların, “kutsal zaman”ı kast etmediklerinde “normal zaman” tabirini kullandıkları görülmüştür. Buna göre, zaman, normal zaman ile kutsal zamanın toplamı olarak düşünülmüş, katılımcıların her iki tabirle ilgili düşünceleri verilmeye çalışılmıştır. Katılımcılardan Hülya Şen (D28)⁶, normal zaman diliminde⁷ dört rekât namaz kılıyorsa; kutsal zaman diliminde çok daha fazla namaz kıldığını (ve ibadet ettiğini) vurgulamıştır. Bu ifadelerden normal ve kutsal zaman arasındaki çizginin ibadetler üzerinden çizildiği sonucuna varılabilir. Aynı katılımcı, kendisi için türbe ziyaretlerinin kutsal zamanla sınırlı olmadığını, normal zamanlarda da kendisini kötü hissetmesi halinde, Yahya Efendi’yi ziyaret ettiğini söylemiştir. Buradan hareketle normal ve kutsal zaman arasındaki çizginin, ibadetlerde olduğu gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığı, bilakis bulanıklaştığı görülür.⁸

Özlem Bozkurt (D56) da kutsal olmayan zaman dilimlerini tanımlarken normal tabirini kullanmıştır. Çocukluğuna ait bayram anılarını paylaşırken, normal zamanlarda alınmayan hediyelerin bayramlık şeklinde alındığını söylemiş, kutsal zamanların hediyeleşmek manasına da geldiğini vurgulamıştır. Normal zaman tabirini kullanan erkek katılımcılardan Ahmet Demir (D37), bu tabiri Cuma gününün dışındaki günleri ifade etmek için kullanmıştır. Burada zamanın, haftalık bir döngüsellığe sahip olduğu görülür. Aynı katılımcı, görüşmenin ilerleyen kısımlarında Cuma’nın tatil olmayışından yakınacak ve kutsal günlerin tatil olması gerektiğini ifade edecektir. Bu da kutsal zamanın siyasi bir boyut taşıdığını göstermesi açısından önemlidir.

⁶ Derinlemesine mülakat ve günce çalışmasında yer alan katılımcılar için müstear isimler belirlenmiştir. (Bkz. Ek 3A: Müstear İsim Kataloğu) Buna göre, kadın katılımcılar için kadın müstear isimler, erkek katılımcılar için erkek müstear isimler verilmiştir. Tezin bu bölümünde katılımcılar, bu belirlenen isim ve soy isimlerle adlandırılacaktır. Katılımcı isimlerinin yanında, parantez içinde verilen kısımda, derinlemesine mülakat katılımcıları için D, günce çalışması katılımcıları için G harfi kullanılmış; bu harflerin yanında verilen sayılarla da katılımcının yaşı belirtilmiştir. Böylece, veri sahibinin cinsiyeti, katılım düzeyi ve yaşı, aynı anda, aktarılmaya çalışılmıştır.

⁷ Hülya Şen’in, derinlemesine mülakat süresince, normal zaman kavramını, bir kereliğine değil defalarca kullanması, bu kavramı bilinçsizce kullanmadığının bir göstergesidir.

⁸ “Yani, bir özel nedeni var mı bilmiyorum ama İstanbul’a ilk geldiğimde, neredeyse bütün şeyleri dolaştım, Aziz Mahmut Hüdai’yi, Yuşa’yı, Yahya Efendi’yi... Yahya Efendi’ye karşı daha bir hissi olarak bir yakınlık, normal zamanlarda da kendimi kötü hissettiğim zamanlarda da Yahya Efendi’ye gidiyorum. Daha çok huzur bulduğuma inanıyorum.” Hülya Şen (D28)

3.1.2. Kutsal Zaman Anlayışı

Tez çalışması, kutsal zaman bağlamında tasarlandığından ve ilerleyen bölümlerde ayrıntılarına girileceğinden, bu bölümde örnekler sınırlandırılmıştır. İbrahim Yıldırım (D30), Ramazan ayında ailesiyle birlikte nefis muhasebesi içerisine girdiklerini söylemiş ve bir önceki yılın kayıpları, yeni doğanları, maddi ve manevi değişiklikleri birlikte istişare ettiklerini vurgulamıştır.⁹ Muharrem ayını benzer şekilde değerlendirdiğini ifade eden Melek Yalçın (D48), Hicri yılbaşı olması nedeniyle bir yıllık muhasebesini bu ayda yaptığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Sevim Can (D44), maneviyatın kutsal zamanlarda arttığını üç aylar örneğiyle vermiştir. Bu maneviyat artışı sosyal ilişkileri de etkilemektedir. Özlem Bozkurt (D56), ayaküstü görüştüğü apartman sakinleriyle, kutsal zamanlarda uzun sohbetler yaptıklarını ifade etmiştir.

Cuma gününün aslında Perşembe akşamı başladığıyla ilgili bilginin katılımcılar arasında Hasan Yıldız (D51)'da olduğu görülmüştür. Bu günlerin özel olduğunu, görüşmenin birden fazla yerinde belirtmiş; hatta “Allah’la randevuda olmak” örneğini kullanmıştır. Çalışma hayatının kutsal zamanlara ayrılması gereken süreyi kısalttığı üzerinden değerlendirmelerde bulunan Hasan Bey, gençliğin bu anlamda ömrün daha verimli bir dönemi olduğunu vurgulamıştır. Süleyman Efendi yurtlarında kalarak öğrenciliğini geçirdiğini ifade eden katılımcı, cemaat ruhu ve ekip ruhunu da bu yıllarda geride bıraktığını üzüntüyle dile getirmiştir.¹⁰ Bu anlamda, belli bir yaştan üstünde olup, benzer ruh durumları yaşadığı görülen diğer katılımcılar gibi, kutsal zamanların gençlik yıllarında daha değerli olduğu bilgisini paylaşmıştır.

⁹ “Onun dışında günlerimizde şuna dikkat ediyorum ben: Az yemek, çok paylaşmak, çok kendinle kalmak. Kendinle kalmaktan kastım şu: Hani öz değerlerini yaşayabilir halde, arkadaşlarıyla ve ailenle olabilir ama kendinle kalmak dediğim bu. İstanbul’u modern metropoliten kentlerin kurmuş olduğu o bağımlı ilişkilerden kurtulmak, iş de buna dâhil, eğlence tarzı da buna dâhil, hafta sonu anlayışı da buna dâhil. Bunlardan kurtulup daha bir yönetebildiğin mütevazı bir hayat yaşamak. Mütevazılığa biraz daha geçiş gibi bir hazırlık diyebiliriz buna.” İbrahim Yıldırım (D30)

¹⁰ “Ben şeyde kalıyordum, Süleyman Efendi’nin yurtlarında kaldım o dönemde. Bu İranlıların yemeği idi. Böyle ayrımlarımız vardı, İranlı olan arkadaşlarımızın iftarıydı... Şimdi hiç bir şekilde o lezzeti alamıyorum. Çünkü yediğimiz ile ilgili bir şey değil, duygumuz ile ilgili bir durumdu, bence fark o. Bana net sorduğunuzda cevap o. Eskiden bir duygudaşlık vardı. Ramazan’ın ruhuna o sınıyordu, şimdi küçüldük kabuğumuza çekildik, duygudaşlığı kaybettik. Bugünkü Ramazan’ın ruhu da bence o, bu kadar çok tartışmanın altında da bence bunlar yatıyor.” Hasan Yıldız (51)

Hacer Güneş (D56), kutsal zaman içinde bir hiyerarşi bulunduğunu, Ramazan cumalarına diğer cumalardan farklı yaklaştığını ve hatta bunun dua ve ibadetlerine de yansıdığını anlatmıştır. Ramazan'ın bu özel durumunu, küçükken yaşadığı bir olayla özdeşleştiren Hacer Hanım, bir cami hocasının kendisini *Ramazan Müslümanı* olarak eleştirdiğini ve kendisinin de o gün bugündür, bu eleştiride büyük bir haklılık payı olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, kutsal zamanın bir sınırı olduğunu, örneğin Cuma'dan kastının Perşembe gecesinden başlayan bir zaman dilimini kapsamadığını, kendi özelinde Cuma'nın sala vaktini içerdiğini söylemiştir. Bu bilginin ebeveynlerinden aktararak kendisine ulaştığını, dolayısıyla belli başlı kaynaklara dayanmadığını da ayrıca belirtmiştir.

Katılımcılar kutsal zaman-kutsal mekân ilişkisine de değinmişlerdir. Cemile Acar (D49), bir camiye gittiğinde ya da aynı şekilde Aziz Mahmut Hüdai veya Yuşa Hazretleri'nin türbesine gittiğinde, orada geçirilen zamanı huzur ve maneviyatla özdeşleştirerek, kutsal mekân ile kutsal zaman arasında yoğun bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Bu mekânlarda yapılan duaların, evde yapılan dualardan çok farklı olduğunu, türbe özelinde ise orada yatan kişinin maneviyatıyla belki de bir bağ kurulduğunu ve o anların bu yüzden çok özel olduğunu söylemiştir. Melek Yalçın (D48)'a göre, umre benzer bir kutsal zaman-kutsal mekân özdeşliğinin kurulabileceği ibadetlerin başında gelir. Yasemin Güler (D54) ise maneviyatı daha yoğun yaşadığını belirttiği Konya gibi yerleri sık sık ziyaret ettiğini vurgulamıştır.

Melek Yalçın (D48) çalışma hayatının getirdiği külfetten bahsettiği kısımlarda modern zaman eleştirisi yapmış, yalnız kalamaktan şikâyet ederek, kendisini dinleyemediğini ifade etmiştir. Ona göre modern hayat kaçılması gereken bir olgudur. Ramazan aylarının fazla sosyalleşilen zaman dilimleri olduğu eleştirisinden hareketle, kutsal zamanın aslen “içe doğru eğilme” adını verdiği yalnız kalmak ve kendini dinlemekle özdeşleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Korona nedeniyle işyerlerinin kapanmasını üzüntüyle karşılamaktan ziyade bunu bir fırsat kabul edip, “zamanının sahibi olmaya çalıştığını” da eklemiştir. Sevim Can (D44) da çalışma hayatının olumsuz yanlarından bahsederek, kutsal zamanları değerlendirmek noktasında olumsuz etkilendiklerinden şikâyet etmiştir.

Tablo 38: Günce Çalışması-Fadime Bulut (G-)-Ramazan’ın Son 10 Günü¹¹

FADİME BULUT (G14)	Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)	Kişisel dini aktiviteleriniz için ne kadar süre ayırdınız?	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?
14 Mayıs 2020 Perşembe	–	–	2-3 saat	Sohbet, tefsir
15 Mayıs 2020 Cuma	–	Mukabele	2-3 saat	Sohbet, ilmiyal, tefsir.
16 Mayıs 2020 Cumartesi	–	Mukabele	2-3 saat	Sohbet, tefsir.
17 Mayıs 2020 Pazar	–	Mukabele	2-3 saat	Sohbet, tefsir.
18 Mayıs 2020 Pazartesi	–	Mukabele	3-4 saat	Tefsir, sohbet, ilmiyal.
19 Mayıs 2020 Salı	Evet. Nihat Hatipoğlu ile. ATV. Kadir Gecesi Mevlidi TRT 1, TRT Haber.	–	5-6 saat	Tefsir, sohbet, ilmiyal.
20 Mayıs 2020 Çarşamba	Evet, TRT Haber, Ramazan Sevinci TRT1, Survivor TV 8	–	3-4 saat	Tefsir, sohbet.
21 Mayıs 2020 Perşembe	–	Mukabele	3-4 saat	Tefsir, sohbet, ilmiyal.
22 Mayıs 2020 Cuma	Hayır.	Hayır.	2-3 saat.	Sohbet, ilmiyal.
23 Mayıs 2020 Cumartesi	Survivor.	Hayır.	2-3 saat	İlmiyal, tefsir.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Günce çalışmasında yer alan katılımcılardan Fadime Bulut (G-)’un Ramazan ayının son 10 gününe ait verilerine bakıldığında, Kadir gecesine özel bir anlam atfettiği görülür. Bu günler içerisinde, en fazla dini aktivite, 5-6 saat sürdüğü ifade edilen Kadir gecesinde yapılmıştır. Aynı gün Nihat Hatipoğlu’nun Ramazan programı izlenmiş, TRT 1’de yayınlanan mevlit programı takip edilmiştir. Sonraki günlerde Survivor’ın izlendiği görülmüşken, Kadir gecesinde dini programların yeğlendiği anlaşılmıştır. Diğer günlerde mukabele takibi yapılmış olmasına rağmen, Kadir gecesinde tek başına ibadet edebilmek için katılım sağlanmamış; rutin ibadet dışı dini aktivite olarak tefsir, sohbet ve ilmiyal tercih edilmiştir. Fadime Hanım’ın günün anlam ve önemine ilişkin Kadir gecesindeki notunda da huzurlu bir gün olduğu vurgusu yer almaktadır.¹² Buradan hareketle, Fadime Hanım için kutsal zamanın gündelik hayatını şekillendirdiği rahatlıkla söylenebilir. (Bkz.: Tablo 38)

¹¹ Tabloda sarı ile işaretlenen gün Kadir Gecesi’ni ifade etmektedir. Günce katılımcılarından yapılacak doğrudan alıntılarda, alıntının tarihi; gün, ay ve yıl şeklinde belirtilecektir.

¹² “En güzel ve en beklenen gündü. Huzurla dolduğum, dualarla geçen, kelimelerin geçersiz kaldığı gün.” Fadime Bulut (G-)-19 Mayıs 2020

3.1.3. Koronalı Zaman Anlayışı

Tezin ilerleyen bölümlerinde koronalı zamanın farklı boyutlarına eğilinecekse de bu bölümde kısaca koronalı zaman anlayışının toplumsal zaman anlayışında nasıl tezahür ettiği üzerinde durulacaktır. İsmail Öztürk (D33), salgınla birlikte işe gidilmediği için içinde bulunulan üç ayların daha iyi değerlendirilebildiği yorumunu yapmıştır. Bu dönem kendi özelinde maneviyatta da bir artışın olduğunu ayrıca ifade etmiştir. Salgının iktisadi yanıyla ilgili olarak İbrahim Yıldırım (D30), paranın değerli olmadığı zamanlardan geçildiğini, bugünlerde asıl önemsenmesi gereken şeyin dayanışma olması gerektiği üzerinde durmuştur. Cemile Acar (D49), salgının kutsal zamanın sosyokültürel anlamının içini boşalttığını, Bayrampaşa’da oturan ailesinin yanına bile gidemediğini belirtmiş; korktuklarını, hem kendilerine hem de sevdiklerine zarar vermekten çekindiklerini belirtmiştir.

Tablo 39: Koronalı Zamanların Etkisi¹³

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
✓ Korona Salgını-Kutsal Zaman İlişkisi			1
> Koronalı Zamanların Dini Anlamı			20
> Koronalı Zamanların Sosyokültürel Anlamı			36
> Koronalı Zamanların İktisadi Anlamı			4
Σ TOPLAM	27	34	61

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Koronalı zamanların, kadınlarda ve erkeklerde, benzer bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. (Bkz.: Tablo 39) Kadınlar ve erkeklerde salgının en çok sosyokültürel izler bıraktığı, ikinci olarak dini etkilerinin bulunduğu ve son olarak iktisadi boyutunun önem arz ettiği tespit edilmiştir. Sosyokültürel boyutunun ilk sırada yer almasının nedeni, haftalarca süren sokağa çıkma yasaklarıdır. İktisadi etkilerin sonuncu sırada yer almasının nedeni, tez çalışmasındaki muhafazakâr orta sınıf katılımcıların, işlerini kaybetmek gibi sorunlarla karşılaşmamış olmalarıdır. Bunun genellenebilirliği ancak başka araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılması halinde doğrulanabilir.

¹³ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; kadınlar ya da erkekler sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o cinsiyet bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Tablo 40: Günce Çalışması-Hatice Köse (G47)- Koronali Zamanlar¹⁴

HATİCE KÖSE (G1)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
17 Mart 2020 Salı	Çocuklarla evde oturmak iyi geldi. Dinlendiler ama içimiz bir garip. İlk defa camilerde toplu namaz kılınmadı.
18 Mart 2020 Çarşamba	Bugün de sokağa çıkmadık. Recep ayında ama camilere ibadet yerlerine giremiyoruz.
19 Mart 2020 Perşembe	Çok üzgünüm. İbadet yerlerine gidemiyoruz. Kimseye gidip gelemiyoruz. Kız kardeşim geldi, sevindim.
20 Mart 2020 Cuma	Tarihte ilk defa Cuma namazları kılınmadı. Camiler kapalı. Cuma saati içime çok hüznü çöktü, ağladım. Unutmayacağım bir gün oldu.
21 Mart 2020 Cumartesi	Bugün kandil. Evden çıkılmasın dendiği için kandile gelemedi oğlum. Camiler boş, kapalı, namaz bize hediye gelmişken.
22 Mart 2020 Pazar	Bugün Pazar, bütün millet evde tıkanmış dışarı çıkamıyor. Rabbimden ağır bir imtihan Ümmet-i Muhammede.
23 Mart 2020 Pazartesi	Üç ayları unuttuk sanki. Her şey bu virüs peşinde, onla yatıp onla kalkıyoruz. İçim garip, dünya çalkalanıyor. Hasta sayısı artıyor. Biz dualara devam ediyoruz.
24 Mart 2020 Salı	Recep'i uğurluyoruz dualarla. Sanki corona günlüğü gibi oldu her şeyimiz Konuşmamız corona.
25 Mart 2020 Çarşamba	Corona virüsü 14. gün. Herkes şaşkın, evinde. Bizim torunu çok özledik. Telefonla görüşüyoruz. Hepimiz, bütün dünya imtihanında. Camiler kapalı. Ezanlarla beraber tekbirler, dualar yapıldı.
26 Mart 2020 Perşembe	Şaban ikinci günü ferahlık, selamete çıkalım diye dualar yapıyoruz. Coronadan insanlar ölüyor, yayılıyor. Üniversiteler kapandı. İnternet üzere ders yapılacak.
27 Mart 2020 Cuma	Mahsun, sessiz bir Şaban ayı geçiriyoruz. Kimseyle görüşme yok. Sevdiklerimize hasret çekiyoruz. 15 gün oldu görüşmeyeli.
28 Mart 2020 Cumartesi	Şaban dördüncü gün. Herkes evde sokağa çıkamıyoruz ama herkes bir dua zinciri evde herkes bir dua zinciri oluşturuyor.
29 Mart 2020 Pazar	Şaban beşinci günü hava kış gibi. Dünya da hastalıkla boğuşuyor. Ülkemizde hasta tedavi oluyor. Toparlanınız inşallah. Sanki üç aylarda değil gibiyiz.
30 Mart 2020 Pazartesi	Yorgun, bitkin. Bir boşluk içinde ne olduğunu, ne olacağını bilememek de insanı endişelendiriyor.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Koronali zamanların etkisini günce çalışması üzerinden bakmak noktasında Hatice Köse (G47)'ye kulak verildiğinde, 17 Mart-30 Mart 2020 tarihlerini kapsayan 14 günlük dönemde, katılımcının günün anlam ve önemine ilişkin sorulan soruya verdiği cevapların, son derece dramatik olduğu görülür. Salgının dini boyutuna yönelik olarak, İslam dinine göre namazın farz kılındığı gün olan Mirac Kandilinde, “camiler boş, kapalı, namaz bize hediye gelmişken” şeklindeki yorumu, Hatice Hanım'ın ruh halini yansıtmaları açısından çok önemlidir. Alıntılar takip edildiğinde üç ayların sosyokültürel anlamına yönelik aktivitelerin yapılamadığından yakınılmış, evlat ve torun hasreti sık sık dile getirilmiştir. Şaban ayını kişiselleştirerek, onun mahzun ve sessiz olduğunu söylemesi, katılımcının kendi ruh haliyle Şaban ayı arasında kurduğu benzerliğin bir ürünüdür. (Bkz.: Tablo 40)

¹⁴ Tabloda sarı ile işaretlenen gün Mirac Kandilini ifade etmektedir.

Tablo 41: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 1¹⁵

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
> Kutsal Zamanın Dini Anlamı			128
> Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı			314
> Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı			107
> Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı			9
 TOPLAM	271	287	558

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zaman ile toplumsal anlamı arasındaki ilişkiye, katılımcılar düzeyinde bakıldığında, iki katılımcı hariç diğer tümünün, kutsal zamanın sosyokültürel anlamına daha fazla önem verdiği görülür. Bu anlamda, iki istisnadan Melek Yalçın (D48) iktisadi anlama öncelik vermiş; Sevim Can (D44) da dini anlama odaklanmıştır. Kutsal zamanın sosyokültürel anlamına, en fazla önem veren kadın katılımcı olarak Hacer Güneş (D56), çocuklarının da yanlarından ayrılmasından sonra, eşiyle emeklilik hayatına başlamasıyla birlikte, kutsal zamanın sosyokültürel anlamında derin bir boşluk hissettiğini belirtmiştir. Öte yandan, Hüseyin Şahin (D38), salgın nedeniyle mülakatın yapıldığı yıl gelemeseler bile, önceki yıllarda kayınpederin ve kayınpederinin, Ramazan döneminin büyük bir kısmında yatılı olarak misafir geldiğini belirtmiştir. (Bkz.: Tablo 42)

Tablo 42: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2¹⁶

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
> Kutsal Zamanın Dini Anlamı																	128
> Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı																	314
> Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı																	107
> Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı																	9
 TOPLAM	43	42	35	45	29	21	30	26	46	36	39	37	36	43	29	21	558

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.¹⁷

¹⁵ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; kadınlar ya da erkekler sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o cinsiyet bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

¹⁶ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; kadınlar ya da erkekler sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o katılımcı bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

¹⁷ Tablonun en üst satırında yer alan harfler, derinlemesine mülakat katılımcıların müstear isim-soy isimlerinin baş harflerini ifade etmektedir. Buna göre; C.A.: Cemile Acar; H.G.: Hacer Güneş; H.Ş.: Hülya Şen; M.Y.: Melek Yalçın; Ö.B.: Özlem Bozkurt; R.A.: Rabia Aktaş; S.C.: Sevim Can; Y.G.: Yasemin Güler; A.D.: Ahmet Demir; A.Ç.: Ali Çelik; H.Y.: Hasan Yıldız; H.Ş.: Hüseyin Şahin; İ.Y.: İbrahim Yıldırım; İ.Ö.: İsmail Öztürk; O.Ö.: Osman Özdemir; Y.A. Yusuf Aydın. Söz konusu satırda ilk sekiz kısaltma kadın katılımcılara; ikinci sekiz kısaltma erkek katılımcılara aittir. Tezin bundan sonraki bölümlerinde yer alan tablo çıktılarında da aynı kısaltmalar kullanılacaktır.

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamına yönelik, derinlemesine mülakatların dışında, günce çalışması da önemli bulgular sağlamaktadır. Günce katılımcılarından Şerife Avcı (G27)'nin günlüğünden, 15 Nisan-19 Nisan 2020 tarihleri arasındaki sayfalarda, günün anlam ve önemine ilişkin yazılanlara bakıldığında, kutsal zamanın sosyokültürel anlamının, salgın nedeniyle ne kadar sekteye uğradığı ve bu duruma ne kadar içerlendiği hususu göze çarpar. Hafta sonu uygulanan sokağa çıkma yasağının, 19 Nisan Pazar gecesi bitmesiyle birlikte, kendi deyimiyle cinsiyetinden ötürü dışarı çıkamamış olmanın büyük hüznünü yaşar.¹⁸ Gelmekte olan Ramazan ayında, camilerde teravih namazı kılınamayacağı ve toplu iftarlar yapılamayacağı için duyulan yürek burukluğu ifade edilir. Hakeza Eyüp Sultan Camisi'nin bomboş oluşu bir başka üzüntü kaynağıdır. Günbegün takip edilen ölüm rakamlarına bir de salgın nedeniyle tanıdık vefatı eklenince, üzüntü yerini acıya bırakır. (Bkz.: Tablo 43)

Tablo 43: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Sosyokültürel Anlam

ŞERİFE AVCI (G5)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
15 Nisan 2020 Çarşamba	Bugün bir arkadaşımızın babası covid 19'dan vefat etti. Televizyon ekranında bugün yayınlanan tablo daha acı vericiydi.
16 Nisan 2020 Perşembe	Eyüp Sultan Camisi o kadar boştu ki üzülmek elde değil...
17 Nisan 2020 Cuma	İnternet bağlantımızda sıkıntı yaşadık ve günümün mahvolmasına sebep oldu...
18 Nisan 2020 Cumartesi	Ramazana sayılı günler kaldı. İzolasyon sebebiyle camilerde teravih namazı kılınmayacak, toplu iftarlar yapılamayacak ve bunun gibi bir sürü ibadetten mahrum kalacağız. Yüreğimiz buruk...
19 Nisan 2020 Pazar	Hafta sonu yasağının bitmesiyle saatler 00.01 olduğu anda keşke ben de cinsiyetim sorgulanmadan rahatça nefes alabilmek için dışarı çıkabilseydim...

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁸ Katılımcının cinsiyeti nedeniyle sokağa çıkamamasını esefle karşıladığını ayrıca belirtmekte yarar vardır: “Hafta sonu yasağının bitmesiyle saatler 00.01 olduğu anda keşke ben de cinsiyetim sorgulanmadan rahatça nefes alabilmek için dışarı çıkabilseydim...” Şerife Avcı (G27)-18 Nisan 2020

3.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı

Tez çalışmasında, derinlemesine mülakat katılımcılarına yöneltilen sorular sonucunda, kadınların Cuma günü ve üç aylardaki Recep ve Şaban aylarıyla kandillerin dini anlamına, erkeklerden daha çok önem verdikleri; erkeklerin de Ramazan ayına kadınlardan daha fazla dini anlam yükledikleri ortaya çıkmıştır. (Bkz.: Tablo 44) Cuma namazı erkekler için bir rutin haline gelmiştir. Buna rağmen, pek çok kadında ise Cuma namazına gitmek yerine; mukabeleye katılmak, Kuran okumak, cami ve türbe ziyaretinde bulunmak gibi farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden, Cuma örüntüsü kadınlarda erkeklerden daha karmaşık bir görünüm arz eder.

Tablo 44: Kutsal Zamanın Dini Anlamı ¹⁹

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı			0
> Cuma Günü'nün Dini Anlamı	■	■	38
> Üç Ayların Dini Anlamı	■	■	61
> Ramazan Ayının Dini Anlamı	■	■	29
Σ TOPLAM	72	56	128

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.3.1. Cuma Günü'nün Dini Anlamı

Kutsal zamanın dini anlamına daha yakından bakıldığında, derinlemesine mülakat katılımcılarından İsmail Öztürk (D33), nafile namaz kılmak, oruç tutmak ve Kuran okumak gibi ibadetleri, her üç kutsal zaman diliminde de yaptığını ifade etmiştir. Buna rağmen, Cuma günü de derinlemesine mülakat katılımcıları için son derece önemli bir gündür. Hüseyin Şahin (D38), haftalık iş planını Cuma gününe göre hazırladığını, o günü olabildiğince müsait hale getirmeye çalıştığını söylemiştir. Salgın yüzünden tartışmalara neden olan, camilerin kapatılmasından önceki son Cuma günü, camiye gittiğini belirten katılımcılardan Ali Çelik (D69), namaza gitmeden önce tüm hazırlıkları yaparak ve camide en uygun yeri bularak namaza katıldığını vurgulamıştır. (Bkz.: Tablo 45)

¹⁹ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; kadınlar ya da erkekler sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o katılımcı bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Tablo 45: Kutsal Zamanın Dini Anlamı ²⁰

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Dini Anlamı																	0
> Cuma Günü'nün Dini Anlamı																	38
> Uç Ayların Dini Anlamı																	61
> Ramazan Ayının Dini Anlamı																	29
Σ TOPLAM	12	8	12	8	8	4	12	8	4	4	8	5	11	16	4	4	128

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakatların kadın katılımcıları arasından Hülya Şen (D28), bazı haftalar Cuma namazı için İstanbul'daki büyük camilere gittiğini, bu anlamda Süleymaniye Külliyesi'nin farklı bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Tablo 54) Cuma gününün dini anlamına ilişkin, günce çalışmasında karşılaşılan önemli bir örüntü, Meryem Sarı (G61)'ya aittir. Günceyi tuttuğu 2 Mart-26 Mayıs 2020 tarihleri arasında, her hafta kabir ziyaretine gitmiştir. Bu da 12 hafta boyunca 12 ziyaret anlamına gelmektedir. Meryem Hanım, ziyaretlerini Cuma günleri gerçekleştirmektedir. Bu dönemde, korona virüs salgını nedeniyle, 24 Nisan ve 1 Mayıs 2020 tarihlerinde sokağa çıkma yasağı ilan edildiği için, o haftalardaki kabir ziyaretlerini öne çekmiş ya da ötelemiş olmasına rağmen terk etmemiştir. (24 Nisan Cuma günü yerine 22 Nisan Çarşamba günü ve 1 Mayıs Cuma günü yerine 20 Nisan Perşembe günü ziyaretini yapmıştır.) Güncenin ilgili yerlerinde, Cuma günü gerçekleştirilemeyen ziyaretler için salgın notu ayrıca düşülmüştür. Kabir ziyaretinin gerekçesiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiş olmasına rağmen, söz konusu bulgu "Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)" şeklindeki sorunun altına kaydedildiği için, kutsal zamanın dini anlamı başlığı altında değerlendirilmiştir. Meryem Hanım'ın korona virüs salgını nedeniyle misafirlğe gitmediği ve misafir ağırlamadığı günlerde, kabir ziyaretini aksatmaması, konuya verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Gene de birkaç defa vuku bulan misafir ağırlama aktivitesinin kaçamak olarak adlandırıldığı gözden kaçmaz. Bununla birlikte, Meryem Hanım, günceyi tuttuğu dönemde, Ramazan ayında, her Cuma günü sabah ve öğlen olmak üzere günde iki defa, evden mukabele takibi de yapmıştır. (Bkz.: Tablo 46)

²⁰ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o katılımcı bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Tablo 46: Günce Çalışması-Meryem Sarı (G61)-Kutsal Zamanın Dini Anlamı

MERYEM SARI (G4)	Misafir ağırladınız mı ya da misafirlğe gittiniz mi?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)
6 Mart 2020 Cuma	Hayır. Kına gecesine gittik.	Kabir ziyareti.
13 Mart 2020 Cuma	Bir bayan misafir.	Kabir ziyareti.
20 Mart 2020 Cuma	Bir saat arkadaş ziyaretine gidildi.	Kabir ziyareti.
27 Mart 2020 Cuma	Hayır. Korona nedeniyle.	Kabir ziyareti.
3 Nisan 2020 Cuma	Hayır. Korona nedeniyle.	Kabir ziyareti.
10 Nisan 2020 Cuma	Hayır. Korona nedeniyle.	Kabir ziyareti.
17 Nisan 2020 Cuma	Hayır. Korona nedeniyle.	Kabir ziyareti.
22 Nisan 2020 Çarşamba	Hayır. Korona nedeniyle.	Kabir ziyareti. (Sokağa çıkma yasağı olacağı için.)
30 Nisan 2020 Perşembe	Bir bayan bir bay (küçük bir kaçamak)	Evde televizyondan mukabele (sabah ve öğlen) Kabir ziyareti.
8 Mayıs 2020 Cuma	Hayır.	Evde televizyondan mukabele (sabah ve öğlen) Kabir ziyareti.
15 Mayıs 2020 Cuma	Hayır.	Evde televizyondan mukabele (sabah ve öğlen) Kabir ziyareti.
22 Mayıs 2020 Cuma	(Bir kaçamak daha) İki bayan, iki bay, bir çocuk misafir ağırlandı.	Evde televizyondan mukabele (sabah ve öğlen) Kabir ziyareti.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.3.2. Üç Ayların Dini Anlamı

Kutsal zamanın dini anlamında Cuma'dan sonra üç ayların dini anlamına odaklanılacaktır. Üç aylardan kasıt Recep ve Şaban aylarıyla, bu aylarda yer alan Regaib, Mirac ve Berat kandilleridir. Bu anlamda derinlemesine mülakatların kadın katılımcıları, üç ayların dini anlamına, erkek katılımcılardan daha fazla önem vermiştir. Söz konusu kadın katılımcılar arasından Cemile Acar (D49), üç nesil olarak birlikte yaşadıkları geniş ailede; kendisi, eşi ve kayınvalidesinin üç aylara daha fazla önem verdiğini, 15 ve 19 yaşlarındaki iki çocuklarının ise geleneksel değerlere kendileri kadar önem vermediklerini ifade etmiştir. Benzer bir durumdan şikâyetçi olan Sevim Can (D44), kandil gecelerinde çocuklarının kulaklarına aşına olması için televizyondan Kuran ve mevlit açtığını, kendisinin de benzer şekilde yetiştirildiğini ve ilerde çocukların bunları hatırlayarak özlerinden ayrılmayacaklarını söylemiştir. İbrahim Yıldırım (D30) da ailecek kandilleri, Cuma gününün artırılmış bir boyutu olarak düşündüklerini ifade etmiştir. (Bkz.: Tablo 45)

Derinlemesine mülakat katılımcılarından bazıları, kutsal zamanın bir hiyerarşisinin bulunduğunu özellikle vurgulama ihtiyacı duymuştur. Bu anlamda Sevim Can (D44), Kadir gecesini en önemli kandil olarak gördüğünü, arkasından gelen sıralamanın Berat, Mirac ve Regaib şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Yasemin Güler (D54) için de Mirac kandili çok önemli bir yere sahiptir. İbrahim Yıldırım (D30), kandilleri artırılmış Cuma olarak tanımlarken; her Cumanın bir bayram olarak bilinmesi ve yaşanması gerektiğinin üzerinde durur. Tüm bunlara rağmen Rabia Aktaş (D48), Kuran’da yer aldığı için Kadir gecesini hariç tuttuğunu ama diğer hiç bir kandili kutsal olarak görmediğini belirtmiştir.

Günce katılımcıları arasında devamlılığı en yüksek olan Hatice Köse (G47)’nin üç aylar döneminde Regaib kandili (27 Şubat 2020), Mirac kandili (21 Mart 2020) ve Berat kandili (7 Nisan 2020) tarihlerindeki verilerine bakıldığında, derinlemesine mülakatlarda görüldüğü gibi, kadınların üç aylar nezdinde kandillere özel bir önem atfettiği doğrulanmış olur. Bu bağlamda, Hatice Hanım’da, Regaib kandilinde arkadaşlarına yemek yapan, akşamında mevlit programı izleyen, kandil namazları kılarak Kuran okuyan ve manevi olarak Ramazan atmosferi yaşayan bir katılımcı profili görülür. Bunun da nedeni, Regaib kandilinde oruçlu olması ve akşamında da akrabalarının ziyarete gelmesidir ki bu da akşam yemeğini bir iftar sofrası gibi düşünmesini sağlamıştır. İkinci olarak Mirac kandilinde ise sokağa çıkma yasağının etkisiyle, herkesin evinde oluşu ve camilerin boş kalışının yarattığı hüznün dışında; mevlit programının izlendiği, zikir ve duaların yapıldığı bir gün ile daha karşılaşılır. Üçüncü olarak, Berat kandilinde, komşunun getirdiği hediye ekmekle konunun sosyokültürel bir yönü de olduğu görülür. Bu akşamda da Hatice Hanım’ın sokağa çıkma yasağından çok etkilendiği, buna rağmen kandil gecesinde mevlit dinlediği ve zikirle tesbihata devam ettiği, yazdıklarından çıkarılan önemli notlar arasındadır. Regaib kandilinde Fatih türbesini ziyaret etmiş olup, diğer kandillerde ise benzer ziyaretler yapamamış olmanın üzüntüsünü yaşadığı görülür. Son olarak, hem dünyanın hem de ülkesinin bir an önce korona virüs salgınından kurtulması için dua etmektedir. (Bkz.: Tablo 47)

Tablo 47: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Üç Ayların Dini Anlamı

HATİCE KÖSE (G1)	Misafir ağırladınız mı ya da misafirlğe gittiniz mi?	Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
27 Şubat 2020 Perşembe (Regaib Kandili)	Hat kursuna gittim. Erkek kardeşim misafirimdi. Kurstaki arkadaşlarıma yemek yaptım kandil için.	Mevlit programı seyrettik. İdlib'de 34 askerimiz şehit olduğu için haberleri de çok seyrettik.	Oruçlu olduğum için Fatih türbesine gittim. İftarı kursta açtım.	Evet, kandil dolayısıyla kandil namazları. Bol bol Kuran okudum. Cüzlerimden de ayrı Kuran okudum.	Sanki Ramazan havası vardı. İftarda arkadaşlarla beraber iftar bize o havayı hatırlattı. Geceye doğru şehit haberleri bir burukluk yaşattı bize.
21 Mart 2020 Cumartesi (Mirac Kandili)	Hayır.	Kandil programı TRT 1'de. Kanal D seyrettik.	Hayır, içim garip kaldı. Türkiye evinde oturuyor herkes. Virtüsten çıkamadık.	Mirac namazı 12 rekât. Zikirler, dualar okudum. Kuran-ı Kerim okudum.	Bugün kandil. Evden çıkılmasın dendiği için kandile gelememi oğlum. Camiler boş, kapalı, namaz bize hediye gelmişken.
7 Nisan 2020 Salı (Berat Kandili)	Hayır. Komşu çocuğu bize ekmek hediye getirdi. Kandil olduğu için dedi.	Kandil programı, mevlit, Ankara camisinden ortak yayın yapıldı...	Hayır.	Kandil tesbihatlarını çektim. Hiç kimse dini aktivitelere katılmıyor. Yasak. Türbeler kapalı.	Bol bol istigfarlar. Bu gece günahlarımdan arınmayı, zikir, tesbihatla atlatmayı, yeni sayfamızın güzelliklerle dolu olması için. Hayırlı rızıklar. Af afiyet diledik. Camiler boş, mescitler boş.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.3.3. Ramazan Ayının Dini Anlamı

Cuma günü ve üç ayların dini öneminin dışında Ramazan ayı da katılımcılar için önemli bir yere sahiptir. Derinlemesine mülakatlarda Ramazan ayına değer veren katılımcılardan Ahmet Demir (D37), üç çocuklu bir çekirdek ailenin genç ebeveynleri olarak, eşiyle birlikte çocuk odaklı bir Ramazan geçirmeye çalıştıklarını ifade etmiş, buradan hareketle kutsal zamanın sosyokültürel yanına daha fazla önem verdiklerini söylemiştir. Bununla birlikte, çocuklarından Kuran okumasını bilen ikisiyle, Ramazan ayı boyunca günlük birer sayfa Kuran okuduklarının da altını çizmeyi ihmal etmemiştir. Melek Yalçın (D48), kutsal zamanın iktisadi anlamına yönelik, muhafazakâr orta sınıfların, kendilerine bir moda oluşturduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Ramazan ayı da bu modanın en önemli parçasıdır. Bu anlamda, iftar için dışarıda zaman geçirdikleri kadar sahurda da zaman geçirmeye başladıklarını, bunun da israf ve gösteriş gibi sorunlara yol açtığını üzülenek izlediğini belirtmiştir. (Bkz.: Tablo 45)

Hacer Güneş (D56), tıpkı Melek Yalçın (D48) gibi dışarıda iftar açma modasından bahsetmiş; ilk zamanlar katıldıklarını ama kısa bir müddet sonra hemen vazgeçtiklerini ifade etmiştir.²¹ (Bkz. Tablo 54) Ramazan aylarında dini anlamın kadınlar arasında arttığının bir diğer örneği, günce katılımcılarından Merve Gül (G65)'dür. Günce çalışmasında sorulan üç sorunun cevabı 8 gün boyunca incelendiğinde bu olgu rahatlıkla görülebilir. 24 Nisan 2020 günü başlayan Ramazan ayından önceki 4 gün boyunca kişisel dini aktiviteler için ayrılan süre 1-2 saat kadar iken; Ramazan ayının ilk 4 günü boyunca ayrılan süre 2-3,5 saat şeklindedir. Ramazanla birlikte televizyon izleme alışkanlıkları da değişmiş ve Ramazan'la birlikte televizyon ekranından mukabele takibi yapılmaya başlanmıştır. Hatta Merve Hanım tarafından mukabele kelimesinin altı çizilerek olası bir veri kaybının önüne geçilmek istenmiştir. (Bkz.: Tablo 48)

Tablo 48: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Ramazan Öncesi ve Sonrası²²

MERVE GÜL (G10)	Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)	Kişisel dini aktiviteleriniz için ne kadar süre ayırdınız?
20 Nisan 2020 Pazartesi	Evet, haber, dizi, Survivor	–	2 saat
21 Nisan 2020 Salı	Dizi, haber, Survivor	–	2 saat
22 Nisan 2020 Çarşamba	Evet, dizi, haber, Survivor	–	2 saat
23 Nisan 2020 Perşembe	Evet, dizi, İsmail Küçükkaya Haber, Survivor	–	1 saat kadar
24 Nisan 2020 Cuma	Evet, haber, dizi, mukabele, iftar programı	Evet ama evde okudum. (Mukabelemin altı çizili.)	2-3 saat gibi
25 Nisan 2020 Cumartesi	Haber, mukabele, Survivor	Evet. (Mukabelemin altı çizili.)	3 saat
26 Nisan 2020 Pazar	Evet, Survivor, mukabele, dizi, haber.	–	3 saat
27 Nisan 2020 Pazartesi	Haber, dizi, mukabele, Survivor	–	3,5 saat kadar

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

²¹ “Bir de son moda dışarda iftarlar oldu. Bunu şöyle parantez içinde söylüyorum, ilk zamanlar “aaa ne hoşmuş” filan, sonra oradaki israf ve hakikaten o acayip durumları görünce yok ya dedim ben yani bu oruç tutmanın bir manası yok o zaman buna eğer onay veriyorsa çok, benim için yanlış bir şey olduğuna karar verdim. Çok dışarıda iftarı da tercih etmiyorum.” Hacer Güneş (56)

²² Tabloda sarıyla boyalı alanlar 24 Nisan 2020’de başlayan Ramazan ayının ilk dört gününü ifade eder.

Günce katılımcılarından Zeynep Taş (G25), Ramazan'ın çok enteresan geçtiğini ifade etmiş ve ailesiyle bolca vakit harcadığı için mutlu olduğunu belirtmiştir. Havva Turan (G57) ise günce tutma deneyiminin mutfak merkezli olduğu korkusuna kapılarak, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için ayrıca not düşme gereği duymuştur.²³ Sultan Işık (G55) ise romatoid artrit atakları geçirmesinden dolayı günceyi dolduramaması karşısında büyük üzüntü yaşadığını aktarmıştır.²⁴ Meryem Sarı (G61) da buruk bir (Ramazan) bayram(ı) yaşamakta olduğundan bahsetmiş, vatandaşların mesafe kuralına tam uymaları halinde dostlarla görüşme ve ziyaretleri yapma imkânından herkesin faydalanabileceğini vurgulamıştır. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye ve dünyayı etkileyen korona virüs salgını nedeniyle katılımcının büyük bir hayal kırıklığı içerisinde olduğu görülür. Salgının hemen hemen tüm günce çalışması katılımcılarını olumsuz etkilediği aşîkârdır. O kadar ki Zehra Kaplan (G31), çok daha üzücü bir paylaşımda bulunarak, salgının ruh halinde yarattığı tahribatı ortaya koymuştur.²⁵

3.3.4. Kutsal Zamanın İbadet Boyutu

Derinlemesine mülakatlarda katılımcılara bir yandan zekât ve sadaka gibi sadece malla yapılan ibadetler, diğer yandan da hac ve umre gibi bedenle ve malla yapılan ibadetler sorulmuştur. Bu bağlamda zekâta, erkek katılımcıların daha fazla yer verdiği; sadakaya ise kadın katılımcıların rağbet ettiği görülmüştür. (Bkz.: Tablo 49) Buradan hareketle, zekât gibi sadakadan daha büyük gider kalemlerinin idaresinin erkeklerin kontrolünde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, kurban pazarları ile kurban kesiminin erkeklerle daha yakından ilişkili olduğu da düşünülmektedir.

²³ “Güncenin son günü. İnşallah faydalı olmuşumdur. Hayatım tamamen yemek üstüne gibi düşünmenizi istemem. Evet, yemeği seviyoruz ama gezdiğimiz ve gittiğimiz yerlerde. Evde kalınca biraz fazla yemişiz, maalesef.” Havva Turan (G57)-26 Mayıs 2020

²⁴ “...telefonda da size bahsetmiş olduğum üzere Romatoid Artrit ve bağışıklığının düşüklüğü sebebiyle tedavi sürecindeyim. Ellerim, bileklerimden yoğun ağrılarım nedeniyle ilk 1 aydan sonra tamamlayamadığım için özür diliyorum. Pandemi sebebiyle zaten ev işinde, ev içinde son derece rutin bir yaşantıda iş güç, okuma, ibadet, dua alışkanlıklarım ile doldurduğum aydaki gibi aynen sürmüştür. Esenlikler.” Sultan Işık (55)-Defter Sonu

²⁵ “Yarın bayram ama ailemizin yanında olamayacağız. Sanki kalbim kırık. Bu duygunun yerine hiçbir şey koyamıyorum. İçim bomboş sanki.” Zehra Kaplan (G31)-23 Mayıs 2020

Tablo 49:Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 1²⁶

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu			0
> Zekat			217
> Sadaka			80
> Hac			18
> Umre			69
> Kurban			107
Σ TOPLAM	240	251	491

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Mülakatlarda, erkek katılımcıların daha fazla yer verdiği zekât konusunda Ahmet Demir (D37), zekâtını sadece Ramazan ayında verdiğini ifade etmiş, böylece kutsal zamanın iktisadi bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Bu örüntüden farklı olarak, Osman Özdemir (D38) ise bu ibadeti bir yıla yaymayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu örneklerin dışında, zekât konusunda çok titiz davrandığına işaret eden Yasemin Güler (D54), engelli bir anne kıza ait olan bir çöp evi temizlettiğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak noktasında ailenin komşusuna, onlarla ilgilenmesi için aylık belli bir miktar para göndermekte olduğunu sözlerine eklemiştir.²⁷ Kadın katılımcıların ilgisini daha çok çeken sadaka konusunda ise Cemile Acar (D49), kutsal zaman tercihinin ağır bastığını söylemiştir. Rabia Aktaş (D48) ise sadakanın kötülükleri savdığına dikkat çekmiştir. (Bkz.: Tablo 49)

Tablo 50: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 2²⁸

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
> Zekat																	217
> Sadaka																	80
> Hac																	18
> Umre																	69
> Kurban																	107
Σ TOPLAM	31	38	21	34	26	27	29	34	51	19	30	19	28	30	47	27	491

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

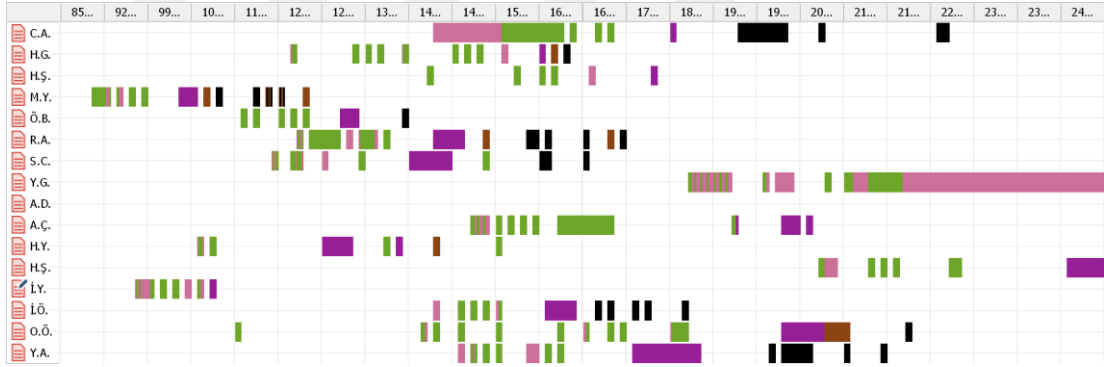
²⁶ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sadaka satırında, sadakadan daha fazla söz eden kadınlar ön plana çıkmıştır.

²⁷ “Ben sana bir örnek vereyim mesela. Şey için demiyorum, bir çöp ev geldi bana. Bir anne kız, biraz da zihinsel engelliler. Bunu yapıyorum diye demiyorum... Mesela ben mesela o çöp evi yaptım. Normal bir daire şekline getirdim. Anne kızı tekrar içine koydum ve düzenli olarak onları takip ediyorum... Şimdi o anne kızın bir komşusu var mesela. Kadına düzenli olarak her ay belli bir para yatırıyorum, onları kontrol ediyor, temizliğine bakıyor, şey yapıyor, zekât olarak görüyorsan bunları da ben zekâtım olarak görüyorum.” Yasemin Güler (54)

²⁸ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sadaka satırında, sadakadan daha fazla söz eden katılımcının ismi ön plana çıkmıştır.

Katılımcılar arasında hacca giden kişilerden Melek Yalçın (D48), umre şeklinde birçok defa yaptığı kutsal topraklar ziyaretini Recep, Şaban ve Ramazan aylarına denk getirmeye çalıştığını söylemiştir. Mülakat esnasında, umre ibadetine önemli ölçüde yer ayıran Ahmet Demir (D37), umre döneminde çirkin sıfatını yakıştırdığı Zemzem Tower'daki bir devremülkte kaldığını belirtmiş, Mescid-i Haram'dan kutsal mekân olarak çok etkilendiğinin de altını çizmiştir. Son olarak, kurban ibadetinin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyen Osman Özdemir (D38), ise kurumlara bağış yapmaktan bizzat kurban kesmeye kadar, bu ibadeti pek çok farklı şekilde eda etmeye çalıştığını ifade etmiştir. (Bkz.: Tablo 50)

Şekil 34: Belge Karşılaştırma Tablosu-İbadetler²⁹

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarına ait deşifre metinlerde, soruların tasarlanış şeklinin de etkisiyle zekât ve sadaka kodları arka arkaya yer almıştır. Bu duruma en iyi örnek zekât ve sadakadan eşit uzunlukta bahsetmiş olan Cemile Acar (D49)'da görülür. Yasemin Güler (D54)'in zekât ve sadakaya ne kadar önem verdiği de aynı şekilde izlenebilmektedir. Yasemin Hanım'da sadakanın zekâtın önüne geçtiği görülür. Bu anlamda, sadaka ile kadınların daha çok ilgilendiğinin canlı bir kanıtı olarak Yasemin Hanım gösterilebilir. (Bkz.: Şekil 34)

²⁹ Derinlemesine Mülakatlarda Zekât (Yeşil), Sadaka (Pembe), Hac (Kahverengi), Umre (Siyah) ve Kurban (Mor) ibadetlerin deşifre metinlerde hangi yerlerde kodlandıklarını gösterir. Sütunda yer alan ilk 8 katılımcının kadın, diğer 8 katılımcının da erkek olduğu unutulmamalıdır.

3.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamı, tez çalışmasının toplumsal zaman bölümüne damgasını vurmuştur. Bu anlamda, Cuma günü ve Ramazan ayının sosyokültürel anlamı, erkekler arasında daha belirgindir. Kadınlar, üç ayların Recep ve Şaban aylarıyla kandillere öncelik vermektedirler. (Bkz.: Tablo 51)

Tablo 51: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 1³⁰

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı			0
> Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı			26
> Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı			62
> Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı			226
Σ TOPLAM	139	175	314

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın mekânsal boyutuyla ilgili olarak Hüseyin Şahin (D38), mekânın kutsallığından ziyade estetik değerini ön plana çıkarmıştır. Cuma namazları özelinde, ibadetin ruhsal beslenmeye katkısı olabilmesi için, mekânın haz alınabilecek kadar güzel olması gerektiğini vurgulamıştır. Hülya Şen (D28)'de de kandillerde İstanbul'daki büyük camileri ziyaret etmek gibi bir alışkanlığın olduğu görülmüştür. Ahmet Demir (D37) ise Ramazan iftarları için selatin camilerinin bahçelerini tercih ettiklerini ve orada piknik dahi yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Ramazan'a hazırlık babında, yine ailecek, Eminönü'ndeki Mısır Çarşısı'nı ziyaret edip, ihtiyaçlarını temin ettiklerini de eklemiştir. Bu da göstermiştir ki, daha genç yaştaki mülakat katılımcıları, kutsal zamanın sosyokültürel anlamına daha fazla özen göstermektedir. (Bkz.: Tablo 52)

Tablo 52: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 2³¹

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı																	0
> Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı																	26
> Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı																	62
> Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı																	226
Σ TOPLAM	25	27	19	18	16	11	11	12	32	20	26	22	22	23	15	15	314

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³⁰ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sosyokültürel anlam satırı, hangi cinsiyette daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

³¹ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sosyokültürel anlam satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

3.4.1. Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı

Kutsal zaman bağlamında, derinlemesine mülakatların erkek katılımcıları, Cuma gününün sosyokültürel anlamına daha fazla değinmiştir. Buradan hareketle, İbrahim Yıldırım (D30) aile ziyaretlerine ve Hüseyin Şahin (D38) aile içi muhabbetlere önem vermektedir. Cuma gününü arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirme fırsatı olarak gören Yusuf Aydın (D36), işyerindeki arkadaşlarıyla birlikte Cuma namazına gittiklerini söylemiştir. Hatta aynı yerde çalışmıyor olmalarına rağmen, buluşmayı adet edindikleri üniversiteden bir arkadaşıyla birlikte, Cuma sonrası öğle yemeği yediklerinden söz etmiştir. Cuma gününü, ailesiyle birlikte evde zaman geçirmek şeklinde değerlendiren İbrahim Yıldırım (D30) ise, iş hayatını bilinçli olarak minimuma indirmek için çaba harcadığını ifade etmiştir. (Bkz.: Tablo 53)

Tablo 53: Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı ³²

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı																	0
▼ Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı																	0
▼ Cuma Gününün Sosyal Anlamı																	0
▼ Aile Ziyareti																	1
▼ Aile İçi Muhabbet																	1
▼ Arkadaşlarla Birlikte Fırsat																	2
▼ Cuma Öncesi Sohbet Alışkanlığı																	2
▼ Arkadaşlarla Birlikte Cumaya Gitme																	1
▼ Cuma Sohbetleri																	1
▼ Evde Zaman Geçirme																	2
▼ Cuma Gününün Kültürel Anlamı																	0
▼ Cuma Namazı Cami Tercihleri																	0
▼ Caminin Atmosferi																	1
▼ Mekanların Manevîyatı																	1
▼ Rekreasyon Alanlarının Oluşu																	1
▼ Caminin Tarihi Kimliği																	4
▼ Camiye Yakın Tıdık Oluşu																	1
▼ Cami İmanın Kiraatı																	1
▼ Caminin Büyüklüğü																	3
▼ Caminin Mimarisi																	1
▼ Caminin Estetiği																	1
▼ Türbe Ziyaretleri																	2
Σ TOPLAM	3	0	2	2	0	0	0	1	0	0	1	6	5	3	0	3	26

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Cuma gününün kültürel boyutunda, Cuma namazının nerede kılındığının son derece önemli olduğu, katılımcılar tarafından özellikle vurgulanmıştır. Bu anlamda, İsmail Öztürk (D33), Cuma namazı için olabildiğince büyük camilere gitmeyi tercih ettiğini belirtmiş; İbrahim Yıldırım (D30) da çocuk parkı gibi rekreasyon alanlarının olup olmamasına dikkat ettiğini ifade etmiştir.

³² Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sosyokültürel anlam satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

Hüseyin Şahin (D38), birkaç arkadaşıyla birlikte sosyal medya üzerinden bir cami envanteri çıkardıklarından söz etmiştir. Buna göre, her Cuma günü, arkadaşlarıyla birlikte, birbirlerinden farklı yerlerde kıldıkları Cuma namazları üzerinden bir paylaşıma girmektedirler. Hüseyin Bey, gittikleri camilerin konumlarını birbirleriyle paylaştıklarını; (1) imam ve müezzinlerin kıraatleri, (2) cami cemaatinin özellikleri, (3) arabalar için park yeri durumu, (4) cami, şadırvan ve tuvaletlerin temizliği ve (4) vaaz ve hutbelerin özellikleri gibi kriterlerle Cuma namazı süreçlerini değerlendirdiklerini belirtmiştir. Mesajlaşmaların, namazdan önce caminin bahçesinde başladığını ve namazın sonuna kadar da devam ettiğini vurgulamıştır. Sonuç olarak bu cami envanterinden amaçlarının, Cuma namazları için ideal bir cami havuzu oluşturmak olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca, bu esnada, imamların cemaate telefonla oynadıkları için sık sık kızdığını, buna rağmen dört-beş yıldır bu envanteri oluşturmaya riayet ettiklerini eklemiştir.

Hüseyin Şahin (D38) ile mülakat gerçekleştirilmeden önce, Ataşehir Mimar Sinan Camisinde yapılan Cuma namazı gözlemlerinde, cami cemaatinin çok fazla telefonla meşgul olduğu görülmüş ve kılınan Cuma namazı esnasında verilen hutbede, cemaatin konuyla ilgili uyarıldığına şahit olunmuş ve ilgili gözlem raporuna konuyla ilgili not düşülmüştü. Dolayısıyla derinlemesine mülakattaki veriyle gözlem bulgusunun bir noktada kesiştiği ve Cuma namazları esnasında cami cemaatinde telefonla meşgul olmak gibi bir örüntünün bulunduğu bilgisi örtüşmüştür. Hem Hüseyin Şahin (D38)'in sözlü beyanını hem de gözlem raporlarını doğrulamak noktasında, bir önceki bölümde içerik analizine tabii tutulan Cuma hutbeleri arasında, konuyla ilgili bir alıntının bulunması da dikkat çekicidir.³³ Buradan hareketle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cami cemaatinin hutbeyi dinlemeyip telefonla meşgul olduğu konusunda ön bilgisinin bulunduğu ve konuyla ilgili cemaatin uyarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bir önceki sene yapılan bu uyarının sahada pek de başarılı olmadığı, derinlemesine mülakat ve gözlem raporlarından elde edilen verilerle doğrulanmıştır.

³³ “Hutbe esnasında yanındakiyle konuşmak ya da cep telefonuyla uğraşmak, hutbenin özünden uzaklaşmaya, sevabından mahrum kalmaya sebep olur. Üzülererek ifade etmek gerekir ki ibadetin ruhuna aykırı söz konusu davranışlar cemaatimiz arasında gittikçe yaygınlaşmaktadır.” H21: **Cuma Namazı ve Adabı**, 16 Zilkade 1440/19 Temmuz 2019.

Günce çalışmasında tek erkek katılımcı olarak yer alan Mehmet Yılmaz (G40)'a ilişkin verilere bakıldığında, salgın nedeniyle gidilemeyen Cuma namazlarının, söz konusu katılımcı için büyük bir düş kırıklığı meydana getirdiği görülür. Bu düş kırıklığından iki ay sonra, camilerin yeniden açılmasıyla birlikte oluşan coşku da bir o kadar kayda değerdir. Camilerin tekrar cemaatle bulunduğu belirtilmiş ve Allah'a edilen şükürün altı çizilmiştir. (Bkz.: Tablo 54)

Tablo 54: Günce Çalışması-Mehmet Yılmaz (40)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı

MEHMET YILMAZ (G9)	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
3 Nisan 2020 Cuma	Hayır	Cuma ve cumaya gidememek çok zormuş.
29 Mayıs 2020 Cuma	Cumaya gittim.	Camiler tekrar cemaatle buluştu. Rabbime şükürler olsun.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Cuma gününün sosyokültürel anlamına erkekler daha yoğun ilgi gösterebilirler de, derinlemesine mülakatın bazı kadın katılımcıları arasında da benzeri bir sosyokültürel eğilim görülür. Bu anlamda, Melek Yalçın (D48) Cuma namazları için denk geldikçe selatin camilere gitmeye çalıştığını; Hülya Şen (D28) de aynı şekilde nadir de olsa Cuma namazları için büyük camileri ziyaret ettiğini belirtmiştir. Cemile Acar (D49) ise Üsküdar'da oturmanın verdiği avantajla, haftada birkaç defa türbe ziyaretinde bulunsa da bu ziyaretleri çoğu zaman Cuma günü yapmaya özen gösterdiğini vurgulamıştır. Cemile Hanım, çalışmaya başlamadan önce Cuma oturmalarına gittiğini de sözlerine eklemiştir.

Derinlemesine mülakatlarda olduğu gibi günce çalışmasında da Cuma gününün sosyokültürel anlamına yönelik bulgulara rastlanır. Buna göre, Hatice Köse (G47) günce tuttuğu süre içerisinde, bir kere Florya'da Cuma sohbetine katılmıştır. İkinci katılım, sohbeti yapan hocanın hastalığı nedeniyle ertelenmiş ve üçüncü katılım da sokağa çıkma yasakları ve salgın nedeniyle ötelenmiştir. Söz konusu bulgu her ne kadar dini faaliyet kapsamında bulunuyor olsa da mekân değişikliği gerçekleştirildiği ve sonucunda sosyalleşildiği için sosyokültürel anlam içerisine dâhil edilmiştir. (Bkz.: Tablo 55)

Tablo 55: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı

HATİCE KÖSE (G1)	Misafir ağırladınız mı ya da misafirlğe gittiniz mi?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
6 Mart 2020 Cuma	Erkek kardeşim geldi. Oğlum Ankara'dan geldi. Florya'ya Cuma sohbetine gittim.	Cuma sohbetine katıldım Florya'daydım.	Cuma sohbeti oldu.	Manevi bir gün oldu. Hatim duası, özel bir sohbet oldu.
13 Mart 2020 Cuma	Hatmemiz vardı Cuma sohbetine gidemedik hocam hasta olduğu için.	Duaya katıldım Mecidiyeköy'de arkadaşın evinde.	Hayır.	Herkes selamlaşmaktan korktu. Bir garipleştik. Metrolarda maskeli gezmeye başladılar.
20 Mart 2020 Cuma	Hayır, hastaneye gittim geldim hemen.	Hayır, coronavirüsü yüzünden evden çıkılmasın, bütün camiler kapatıldı.	Salgın hastalık yüzünden cüz ve zikirler dağıtıldı. Onları okudum.	Tarihte ilk defa Cuma namazları kılınmadı. Camiler kapalı. Cuma saati içime çok hüznü çöktü, ağladım. Unutmayacağım bir gün oldu.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.4.2. Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında ikinci başlık üç aylara ayrılmıştır ama bu ifadeden kasıt üç ayların ilk iki ayı olan Recep ve Şaban ayları ile bu aylarda yer alan Regaib, Mirac ve Berat kandilleridir. Kandiller özelinde Hasan Yıldız (D51) ve İbrahim Yıldırım (D30)'ın aile ilişkilerine önem verdiği; İbrahim Yıldırım (D30) ve Osman Özdemir (D38)'in akrabalık ilişkilerine atıfta bulunduğu ve Hülya Şen (D28) ve Yasemin Güler (D54)'in de arkadaşlık ilişkilerini ön plana çıkardığı görülür. Katılımcılar arasında komşuluk ilişkilerine yer veren bulunmamaktadır. (Bkz. Tablo 65) Osman Özdemir (D38) kandillerde aile ziyaretlerine önem verdiklerini vurgulamış; Hasan Yıldız (D51) ise kandillerin, çocuklarıyla sohbet etmek için bir fırsat yarattığını söylemiştir. İbrahim Yıldırım (D30) bunu bir adım daha ileri götürerek, çocuklara hediye almak şekline dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Ona göre, nasıl farklı din ve kültürlerin kendilerine ait özel günleri varsa, Türk toplumunun da olmalıdır. Kendisi de buradan hareketle üç ayları fırsat bilerek manevi havayı çocuklara aktarabilmek adına, hediyeler alıp onlara armağan ettiğini ifade etmiştir. İçerisinde dini bilgilendirme notlarının da olduğu bu hediyeler, özellikle kandillerde akraba ziyaretleri esnasında çocuklara verilmektedir. (Bkz.: Tablo 56)

Tablo 56: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Üç Aylar)³⁴

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı																	0
✓ Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı																	0
✓ Kandillerin Sosyal Anlamı																	0
✓ Kandillerde Sosyal İlişkiler																	0
✓ Kandillerde Aile İlişkileri																	2
✓ Kandillerde Akrabalık İlişkileri																	2
✓ Kandillerde Arkadaşlık İlişkileri																	2
✓ Kandil Tebriği																	7
✓ Kandil Mesajlaşmaları																	4
✓ Telefon Mesajı Beklenliği																	4
✓ Büyüklerin Aranması																	9
✓ Arkadaşların Aranması																	1
✓ Küçüklerce Aranmama																	1
✓ Görev Bilincine Dönüşmesi																	1
✓ Kandillerin Kültürel Anlamı																	0
✓ Kandillerde Türbe Ziyareti																	2
✓ Kandillerde Mevlit Dinleme																	4
✓ Nesil Farkının Etkisi																	1
✓ Kandillerde Cami Ziyaretleri																	9
✓ Tarihî Cami Ziyaretleri																	5
✓ Hediyeleşme																	1
✓ Aileye Yönelik Hediye Alma																	1
✓ Arkadaşlara Yönelik Hediye Alma																	1
✓ Çocuklara Yönelik Hediye Alma																	1
✓ Kandillerde Hayır Hasenat																	0
✓ Kandil Simidi Dağıtımı																	2
✓ Kandillerde Hamur Yapma																	1
✓ Kandillerde Helva Yapma																	1
Σ TOPLAM	8	6	10	3	5	0	5	1	4	2	6	1	4	3	3	1	62

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Hülya Şen (D28) kandillerde, evde özel olarak hazırladığı yiyecekleri arkadaşlarına götürdüğünden söz etmiş, Yasemin Güler (D54) de buna benzer özel gün ve gecelerde “ahretliğim” dediği arkadaşıyla birlikte vakit geçirdiğini belirtmiştir. Kandil tebriği neredeyse bütün katılımcılar tarafından bahsedilen bir başlık olmuştur. Kadın katılımcıların daha çok üzerinde durduğu kandil tebrikleri; telefonla arayarak, mesajlaşarak ya da ziyaret ederek gerçekleşmektedir. Melek Yalçın (D48) diğer pek çok katılımcıdan ayrılarak buna benzer mesajlaşmalardan hoşlanmadığını belirtmiş³⁵, mecbur kalmadıkça mesaj atmadığının altını çizmiştir. Tebrikleşmenin Hacer Güneş (D56) için de benzeri bir etki yaptığı, hatta bir nevi görev haline geldiğini ifade etmiştir. Kendisi halen büyüklerini arasa da kendi çocukları tarafından aranmamanın üzüntüsünü yaşadıklarını ama son yıllarda buna da alıştıklarını vurgulamıştır. (Bkz.: Tablo 56)

³⁴ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sosyokültürel anlam satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

³⁵ “Benim açımdan işte, lale gönderirim, gül gönderirim, bunların zaten bana gelmesine gerek yok, arıyorum yani konuşuyorum, mümkünse gidiyorum yanlarına. Hazır gelen şeylerde de kırmama adına, hani bir şekilde cevapsız bırakmama adına ama kendim yazarak gönderiyorum yani. Hiçbir şey yapamıyorsa, hiç vaktim yoksa dediğim gibi gül emoji, lale emoji filan gibi bir şey gönderiyorum.” Melek Yalçın (48)

Üç aylar özelinde kültürel anlama odaklanıldığında, Cemile Acar (D49) ve Hülya Şen (D28)'de türbe ziyareti örüntüsünün bulunduğu görülür. Cemile Hanım dua için kandillerde Aziz Mahmud Hüdaî türbesine gittiğini; Hülya Hanım ise Yahya Efendi türbesini tercih ettiğini söylemiştir. Özlem Bozkurt (D56) mülakat katılımcısı olan üç kadın katılımcı gibi kandillerde mevlit dinlediğinden bahsetmiştir. Cemile Hanım ise nesil farkından kaynaklı olarak çocuklarının mevlit dinlemeyi sevmediğinden şikâyet etmiştir. Çocuğu özel bir eğitim kurumunda öğrenim gören Yusuf Aydın (36) ise kandil geceleri okulda düzenlenen etkinliklerden bahsetmiştir. Ebeveynlerin de çağrıldığı bu etkinliklerde, çocukların bizzat rol aldığı küçük tiyatro oyunlarının dışında, Karagöz-Hacivat gibi geleneksel gösteriler de düzenlenmektedir. Bunun dışında, bazı mülakat katılımcıları, kandil gecelerinde yatsı namazları için tarihi camileri ziyaret etmek gibi bir alışkanlık edinmişlerdir. Hasan Yıldız (D51) bu gecelerde çocuklarıyla birlikte cami ziyaretlerinde bulunduğunu belirtmiş; Cemile Hanım evlerine yakın olduğu için Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'ni tercih ettiğini; Hülya Hanım da Şehzade Camisi, Valide-i Atik Camisi ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nin isimlerini zikretmiştir. (Bkz.: Tablo 56)

3.4.3. Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı

Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında son olarak Ramazan ayına odaklanılacaktır. Bu minvalde, derinlemesine mülakat katılımcıları ilk olarak Ramazan ayındaki (ağırlıklı olarak) iftar ve sahur davetlerine yoğunlaşmışlardır. Buna göre, katılımcılar iftar davetlerine önem verdiklerini; aile ve akraba davetleriyle arkadaş davetlerine neredeyse aynı oranda katıldıklarını belirtmiştir. Komşu iftarlarından, 20 yıldır Üsküdar'da aynı apartmanda oturduğunu söyleyen Cemile Acar (D49) bahsetmiş; onun dışında Ahmet Demir (D37) Başakşehir'deki yeni evlerine taşınmadan önce eski komşularıyla birlikte bir sokak iftarı yaptıklarından söz etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde çalışan Rabia Aktaş (D48), Ramazan'da bir kere müdürlüğü tarafından düzenlenen işyeri iftarına katıldığını belirtmiş; ayrıca uluslararası özel bir firmada çalışan Hasan Yıldız (D51) da departman olarak kendilerinin organize ettiği iftarlardan bahsetmiştir. (Bkz.: Tablo 57)

Tablo 57: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Ramazan Davetleri)³⁶

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı																	0
✓ Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı																	1
✓ Ramazan Davetleri																	0
✓ Yatılı Aile Ziyaretleri																	2
✓ İftar Davetleri																	0
✓ Davet Türleri																	0
✓ Aile/Akraba İftarları																	18
✓ Arkadaş İftarları																	20
✓ Komşu İftarları																	4
✓ İşyeri İftarları																	4
✓ Dernek/Vakıf İftarları																	4
✓ Sokak İftarları																	2
✓ Öğrenci İftarları																	1
✓ Davet Zamanları																	0
✓ Hafta içi																	2
✓ Hafta Sonu																	2
✓ Davet Yoğunluğu																	0
✓ Dörtte Bir																	2
✓ Üçte Bir																	5
✓ Yarı Yarıya																	5
✓ Neredeyse Tümü																	3
✓ İftar Sonrası Aktiviteler																	0
✓ Camide Teravih Namazı																	7
✓ Cemaatle Teravih Namazı																	1
✓ Cemaatle Akşam Namazı																	3
✓ Sohbet																	7
✓ Sahur Davetleri																	4
Σ TOPLAM	5	7	3	5	3	6	4	3	12	10	6	9	8	10	2	4	97

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcıları arasında dernek/vakıf iftarlarına, Ahmet Demir (D37)'in erkek okul arkadaşlarıyla birlikte kurdukları dernek özelinde örnek gösterilebilir. Ahmet Bey, derneği aslen akademik çalışmalar yapmak üzere kurduklarını, hatta üyelerin yıl boyu her hafta toplanmaları için kiralık bir ofise de sahip olduklarını ifade etmiştir. Sözlerinin devamında, Ramazan döneminde imece usulüyle üyelere yönelik iftarlar verdiklerini, çoğu zaman evden getirirler de ofiste mutfak olmasından dolayı, bazı üyelerin yemekleri kendilerinin de pişirdiğini vurgulamıştır. İftar saatinde toplanan üyelerin yemekten sonra hep birlikte akşam namazlarını kıldıklarını, çay eşliğinde sohbet ettikten sonra da çok geç olmadan evlerine dağıldıklarını söylemiştir. Ayrıca çok nadir de olsa teravih namazı kıldıklarını eklemiştir. Hülya Şen (D28), arkadaşlarıyla birlikte önceki senelerde pek çok sokak iftarına gittiklerini; Rabia Aktaş (D48) da oğlunun öğrenci arkadaşlarına her yıl düzenli olarak iftar davetleri düzenlediklerini aktarmıştır. Davetlerin hafta içi ya da hafta sonu oluşuyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; sosyokültürel anlam satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

Ramazan ayının sosyokültürel anlamından devam edilmek suretiyle, 29/30 günlük Ramazan ayının davet yoğunluklarına bakıldığında; 2 katılımcıda dörtte bir; 5 katılımcıda üçte bir, 5 katılımcıda yarı yarıya ve son olarak 3 katılımcıda neredeyse tamamı şeklinde bir örüntünün olduğu görülür. (Bkz. Tablo 66) İftar sonrası aktivitelerde, camilerde teravih namazı, özellikle erkek katılımcılar arasında revaçtadır. İbrahim Yıldırım (D30), teravih namazını evde ailesiyle birlikte cemaat yaparak da kıldığını vurgulamış, akşam namazlarında da benzer bir alışkanlıklarının olduğunu belirtmiştir. Sohbetin de iftarların ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizen İbrahim Yıldırım (D30), İsmail Öztürk (D33), Hüseyin Şahin (D38) ve Ahmet Demir (D37), Ramazan ayının sosyokültürel anlamına özen gösterdiklerini eklemişlerdir. Katılımcılar için, iftarlar kadar yoğun olmasa da sahur lar da yaza denk gelen Ramazan ayları için önem arz etmektedir. İsmail Öztürk (D33), arkadaşlarıyla birlikte gece 01.00 gibi Göztepe’de, tanıdıklarının sahibi olduğu bir mekânda buluştuklarını, sahura kadar oturup sohbet ettikten sonra da sahur yapıp evlerine dağıldıklarını belirtmiştir.

Tez çalışmasında, derinlemesine mülakat katılımcıları arasında evli ve küçük çocuk sahibi genç ebeveynler olduğu için, Ramazan ayının çocuklarla ilgili de bir yönü bulunmaktadır. Özellikle derinlemesine mülakatın yapıldığı dönemde, sokağa çıkma yasaklarının da bir sonucu olarak ebeveynler, Ramazan ayında çocuklarıyla evde çokça vakit geçirme fırsatı bulabilmişlerdir. Buradan hareketle çocuklarına yönelik yeni aktiviteler geliştirmişlerdir. Bu durumun en somut örneklerinden biri Ahmet Demir (D37)’den gelmiştir. Ahmet Bey, ailecek evde bir Ramazan köşesi hazırladıklarını ifade etmiş ve köşenin fotoğraflarını tezde kullanılmak üzere araştırmacıya iletmiştir. (Bkz. Fotoğraf 3) Fotoğrafta da görüldüğü üzere duvara asılan büyük puntolu yazılarda “Hoş Geldin Ramazan” ifadesi yer almaktadır. Yazının her iki tarafında bulunan fener resimleri de yazıya otantik bir hava katmıştır. Ahmet Beyin gönderdiği ilk fotoğrafta köşenin altına bir koltuk yerleştirildiği ve en küçük çocuklarının da oturur vaziyette resminin çekildiği görülmüştür. Kişisel verilerin korunması kapsamında bu fotoğrafın tez çalışmasında kullanılamayacağının belirtilmesi üzerine, mevcut fotoğraf araştırmacıya tekrar gönderilmiştir.

Fotoğraf 3: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 1 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)³⁷

Kaynak: Derinlemesine mülakat katılımcılarından tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Ramazan ayının çocuklara yönelik bir diğer etkinliği de İbrahim Yıldırım (D30)'dan gelmiştir. Kendisi kızının dini eğitimi için bir kitap rafı hazırladığını (Bkz. Fotoğraf 3), bir mektup panosu oluşturduğunu ve hatta evin en işlek yerine küçük bir Ramazan çadırı yaptığını ifade etmiştir. (Bkz.: Fotoğraf 4) İbrahim Bey, Ramazan boyunca her gece iftardan sonra, raftan aldığı kitaptan bir bölümü kızına okuduğunu vurgulamıştır. Ayrıca kurgusal anlamda, önceden hazırladığı mektupları, her Ramazan akşamında kızına pano aracılığıyla teslim ettiğini aktarmıştır. Kızının panoda yeni bir mektup gördüğünde koşarak yanına geldiğini ve mektuptan çıkan metni ona okuduğunu eklemiştir. Ayrıca kızının çok seveceği bir yiyeceği önceden evin bir yerine sakladığını ve mektupla birlikte çıkan haritayla, kızının o yiyeceği bulmasını izlediğini de belirtmiştir. Son olarak evin en işlek yerine kurdukları Ramazan çadırının da otuz gün boyunca kızlarının oyun alanı haline geldiğini ve hatta aldıkları projeksiyon aletiyle ışıkları kapatarak yaptıkları gösterinin, kendilerini bile çok etkilediğini ifade etmiştir. Kendisi de üç çocuğa sahip Osman Özdemir (D38)'e, Ahmet ve İbrahim Beylerin yaptıkları sorulduğunda, Almanya'da yüksek lisans eğitimi için kaldığı dönemde Hristiyanların da Noel'de benzer etkinlikler yaptığını şahit olduğunu, bu benzerlikten ötürü kendisinin bu tarz aktiviteleri çok da olumlu karşılamadığını ama yapanlara da saygı duyduğunu vurgulamıştır.

³⁷ Soldaki fotoğraf Ahmet Demir (37)'den; sağdaki fotoğraf da İbrahim Yıldırım (30)'dan tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Fotoğraf 4: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 2 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)³⁸

Kaynak: Derinlemesine mülakat katılımcılarından tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarının, eski ve yeni Ramazanlar arasında nasıl bir bağ kurdukları sorusunun yanıtları, yaşlarına göre tasnif edilmiş ve mülakat katılımcısı yaş ortalamasının (44) üstünde olanlardan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Eski ve yeni Ramazanlar arasında karşılaştırma yapıldığında eski Ramazanların çocukluk anılarının etkisiyle anlamlı hale geldiği görülür. Eski günlere duyulan özlem asıl belirleyici olarak yer alır. Bu anlamda Hacer Güneş (D56), eskiye o kadar özlem duyar ki mülakatın Ramazan bölümünde ağırlık geçmişe aittir. Katılımcılar, eski Ramazanlarla özdeşleşen ve günümüzde artık zayıflamış olan komşuluk kurumuna da değinir. Artık eskisi gibi kültürel ziyaretler yapamadıklarından da şikâyetçidirler. Bununla birlikte, Melek Yalçın (D48), eskiden Ramazanlarda oruç tutmayanların bu durumlarını gizlediklerini ama artık günümüzde oruç tutacağı beklentisi olan insanların dahi Ramazan’da özen göstermediklerini üzüntüyle izlediğini belirtmiştir. Hasan Yıldız (D51), öğrencilik yıllarında kurulan mütevazı sofraları aradığını ve şu anki gösterişten ve israftan rahatsız olduğunu ifade etmiştir. O kadar ki bunu da toplumda cemaat ruhunun kaybolmasına ve eski duygudaşlığın yok olmasına bağlamaktadır. Rabia Aktaş (D48) eski samimiyetin azaldığını belirterek bir nevi Hasan Bey gibi düşünmektedir. (Bkz.: Tablo 58)

³⁸ Her iki fotoğraf da İbrahim Yıldırım (30)’dan tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Yasemin Güler (D54), yeni Ramazanlarda eskiye oranla sosyalleşmenin azaldığını ve sonuç olarak paylaşımın da kaybolduğunu anlatır. Bunlara rağmen, Özlem Bozkurt (D56) en farklı tespitlerden birini yaparak, eskiden politik nedenlerle dindar olmanın dile getirilmesinin neredeyse imkânsız olduğunu ama günümüzde artık bu sorunun tamamen ortadan kalktığını savunmuş ve bunun da kendisine özgüven kattığının altını çizmiştir. (Bkz.: Tablo 58)

Tablo 58: Eski-Yeni Ramazanlar Karşılaştırması

Kod Sistemi	44	48	49	51	54	55	56	59	TOPLAM
> Demografik Bilgiler									0
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı									0
✓ Ramadan Ayının Sosyokültürel Anlamı									0
✓ Eski-Yeni Ramazanlar Karşılaştırması									2
Çocukluk Anıları Vurgusu	■				■	■		■	8
Eski Günlere Özlem Duyulması				■			■		5
Komşuluk Kurumunun Zayıflaması		■			■	■			6
Eski Kültürel Ziyaretler							■		2
Yaşam Tarzının Değişmesi									0
Oruç Tutmanın Göstere Göstereliği		■							2
Kalabalık İftar Sofraları									0
Öğrencilik Yıllarında Müttevazı İftarlar				■					2
Eskiden Geleneksel Yemek Yapımı				■		■			4
Cemaat Ruhunun Kaybolması				■					2
Eski Samimiyetin Azalması		■							2
Televizyonun Olumsuz Etkisi									0
Dünya Meşgalesinin Fazlalığı									0
Arkadaşlık Kurumunun Güçlenmesi									0
Sosyal Medyanın Olumsuz Etkisi							■		2
Oruç Tutanlara Karşı Özensizlik									0
Komşuluk Kurumundaki Değişim							■		2
Maneviyatın Azalması	■								2
Eski Duygudaşlığın Kaybolması				■					2
İşin Özünün Kaybedilmesi									0
Sosyalleşmenin Azalması		■			■				4
Paylaşımın Azalması					■				2
Dini Yaşamın Artık Dile Getiriliyor Oluşu						■			2
Eskiden Mahalle Ortamının Oluşu						■			2
Yöresel Marketlerin Açılması									0
İftar/Sahur Organizasyonlarında Gösteriş		■							2
Sofra Kültürünün Değişmesi									0
Yeni Nesil İçin Farkın Olmayışı									0
İftar Davetlerinde Azalma							■		2
Nesil Farkının Etkisi			■						2
Sohbet Farkı									0
Aile İlişkilerindeki Yakınlık Farkı									0
Σ TOPLAM	4	10	2	10	10	10	11	2	59

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı

Kutsal zamanın iktisadi anlamında Cuma günü ile özellikle Ramazan ayı ön plana çıkmaktadır. Üç ayların Recep ve Şaban aylarıyla, bu aylar içinde yer alan kandiller özelinde muhafazakâr orta sınıflar bağlamında herhangi bir anlamlı kod tespit edilememiştir. Buna göre, Cuma gününün iktisadi anlamının erkeklerde daha çok belirginleştiği; Ramazan ayının iktisadi boyutunun ise kadınlarda daha çok yer ettiği sonucuna varılmıştır. (Bkz.: Tablo 59)

Tablo 59: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı ¹³⁹

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı			0
> Cuma Gününün İktisadi Anlamı			29
> Ramazan Ayının İktisadi Anlamı			78
Σ TOPLAM	57	50	107

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kutsal zamanın iktisadi boyutunda, erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha baskın olmasının temelinde çalışma hayatıyla ilgili ayrıntılar yatmaktadır. Bu duruma örnek olarak, Ali Çelik (D69) haftanın en yoğun gününün Cuma olmasından dolayı duyduğu kişisel rahatsızlıktan bahsetmiştir. Ayrıca kendisine ait bir firmaya sahip olan Hüseyin Şahin (D38) de Cuma saati haricinde günün başka bir zamanını ne kendisi ne de çalışanları için boş bırakabildiğini belirtmiştir. Melek Yalçın (D48) ise Ramazan'ın iktisadi anlamına en fazla önem veren katılımcı olarak, konunun pek çok yönüne ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. (Bkz.: Tablo 60)

Tablo 60: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı ²⁴⁰

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı																	0
> Cuma Gününün İktisadi Anlamı																	29
> Ramazan Ayının İktisadi Anlamı																	78
Σ TOPLAM	6	7	4	19	4	5	7	5	7	12	5	9	3	4	8	2	107

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³⁹ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; iktisadi anlam satırı, hangi cinsiyette daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

⁴⁰ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; iktisadi anlam satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

3.5.1. Cuma Gününün İktisadi Anlamı

Cuma gününün iktisadi anlamına yoğunlaşıldığında, odaklanılan temel konunun çalışma hayatıyla ilgili hususlar olduğu göze çarpmaktadır. Cuma namazına giden katılımcıların, işe çabuk geri dönebilmeleri için yakın mesafeli camileri tercih ettikleri görülür. Bu anlamda çalışıyor olmanın olumsuz yanlarından bahseden Osman Özdemir (D38), uluslararası bir şirkette çalışıyor olduğu için, maaşından feragat ederek Cuma namazlarına katılım göstermeye çalıştığını ifade etmiştir. Kendisi gibi çalışan muhafazakâr orta sınıf arkadaşlarının kimliklerini gizli tutmak adına, Cuma namazına gitmediklerini vurgulayan Osman Bey, kendisinin başından beri rahat hareket ettiğini; çalışma masasına Cuma namazına gittiği notunu bıraktığını ve böylece arkadaşlarını cesaretlendirebileceğini düşündüğünü söylemiştir. (Bkz.: Tablo 61)

Tablo 61: Cuma Gününün İktisadi Anlamı

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı																	0
✓ Cuma Gününün İktisadi Anlamı																	0
✓ İş ve İbadet Dengesi																	3
✓ Yakın Mesafeli Cami Tercihi																	7
✓ Çalışma Hayatıyla İlgili Unsurlar																	0
✓ Haftanın Yoğun Günü Olması																	2
✓ Çalışıyor Olmanın Olumsuz Etkisi																	5
✓ İşyerinden Cuma Namazı İzni																	2
✓ İşyerinde Abdest Alınması																	2
✓ İşyerine Kısıtlı Gidiş																	1
✓ Cuma Günleri İşleri Hafifletme																	3
✓ Çalışanlarla Birlikte Cumaya Gitme																	3
✓ Çalışanlara Cuma Namazı İzni																	1
Σ TOPLAM	1	0	0	2	0	0	1	0	3	7	1	5	2	3	4	0	29

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Ali Çelik (D69), işyerinin yerli bir firma olmasından ve Cuma namazına müsamaha gösterilmesinden dolayı, işyerinde bile abdest alabildiğini, yanında çalışan arkadaşlarıyla birlikte namaza gittiğini, buna rağmen namazdan sonra hemen işbaşı yaptıklarını belirtmiştir. İbrahim Yıldırım (D30) ise akademisyen olmanın getirdiği görece rahat çalışma ortamından hareketle, Cuma gününü olabildiğince boşaltmaya çalıştığını, böylece ailesine bolca vakit ayırabildiğini ve Cuma namazına gitmek noktasında herhangi bir zorluk yaşamadığını eklemiştir. Melek Yalçın (D48), çalışıyor olmasının dezavantajları olduğunu söylese de, tarihi yarımada çalışıyor olmasının bir artısı olarak, selatin camilerine namaza gidebiliyor olmanın mutluluğunu yaşadığını vurgulamıştır. (Bkz.: Tablo 61)

3.5.2. Ramazan Ayının İktisadi Anlamı

Ramazan ayının iktisadi anlamıyla ilgili olarak öncelikle, yapılan hazırlıklara odaklanılacaktır. Hacer Güneş (D56), eşinin rahatsızlığından dolayı Ramazan orucu tutan evdeki tek kişi kendisi olduğu için alışveriş ve hazırlık noktasında eskisi kadar uğraşmadığından söz etmiştir. Buna rağmen pastırma, hurma, güllaç gibi Ramazan ayıyla özdeşleştirdiği lezzetleri evde bulundurmaya gayret ettiğini, böylece çat kapı gelecek misafirler için hazırlıklı olmaya çalıştığını belirtmiştir. Melek Yalçın (D48) da oruçlu olarak alışveriş yapmanın zorluğundan hareketle, yükte ağır pahada hafif alışverişini Ramazan ayı gelmeden önce yapmaya gayret gösterdiğini aktarmıştır. Ahmet Demir (D37) de mülakat yapılan seneye has bir zorluğu dile getirmiş; koronali Ramazan ayının getirdiği stokçuluğun etkisiyle, önceki senelerde alınmadığı kadar un ve şekerin depolandığından bahsetmiştir. Ayrıca uzun bir ailevi geleneğin sonucu olarak, her Ramazan ayı öncesinde Mısır Çarşısı'na giderek çeşitli baharatlar satın aldıklarını da sözlerine eklemiştir.

Ramazan ayının önemli iktisadi örüntülerinden biri dışarıda iftar ve sahur alışkanlıklarıdır. Konuya, derinlemesine mülakatların kadın katılımcıları arasında daha fazla değinildiği görülmüştür. (Bkz.: Tablo 62) Gidilecek mekanlarda aranan özelliklerin neler olduğu, semt tercihlerinin yapılıp yapılmadığı, aynı şekilde belli mekanların ünlü olup olmadığıyla dışarıda yapılan iftar ve sahur alışkanlıklarına yönelik eleştiriler, tez çalışmasının bu bölümünde ele alınacak konular arasındadır.

Tablo 62: Dışarıda İftar-Sahur Alışkanlıkları⁴¹

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı																	0
✓ Ramazan Ayının İktisadi Anlamı																	0
✓ Dışarıda İftar-Sahur Alışkanlığı																	6
> Aranan Mekanın Özellikleri																	13
> Semt Tercihleri																	21
> Mekan Tercihleri																	10
> Dışarı Sahur-İftar Alışkanlığına Yönelik Eleştiriler																	14
Σ TOPLAM	5	5	4	16	4	5	6	3	2	3	1	2	1	1	4	2	64

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁴¹ Tablo, sütuna işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri tüm derinlemesine mülakatlarda geçme sıklığına göre değil, o katılımcı bazlı mülakat verilerinde geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Derinlemesine mülakat katılımcıları, dışarıda iftar ve sahur yapılacak mekânlarda birtakım özellikler aramaktadır. Bu anlamda menü büyük önem taşımaktadır. Bu başlıkta değerlendirilmesi gereken yemeklerin güzel olması gerektiği de katılımcıların sıklıkla ifade ettiği bir konudur. Mekânın alkolsüz olması koşulu muhafazakâr katılımcılar düşünüldüğünde kulağa şaşırtıcı gelmemektedir. Özellikle salgının beraberinde getirdiği hijyenik koşullar ön şartı, olmazsa olmazlar arasına girmiştir. Öte yandan, fiyat-kalite uyumuna da özen gösteren katılımcılar, mekânın manzaralı olması ya da bahçeli ve açık olması gerektiği konusunda da itinalı davranmaktadır. Hatta kendileri için geçerli olmasa bile, takip ettikleri kişilerden şahit oldukları kadarıyla, gidilen mekânların sosyal medyada paylaşılabılır nitelikte olmasının da önem arz ettiğini gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda, Sultanahmet, Fatih, Eyüp, Üsküdar, Çengelköy, Emirgan ve Florya'nın adı ön plana çıkarken; mekânlar olarak sosyal tesislerle restoranlar ilk sırada yer almaktadır.

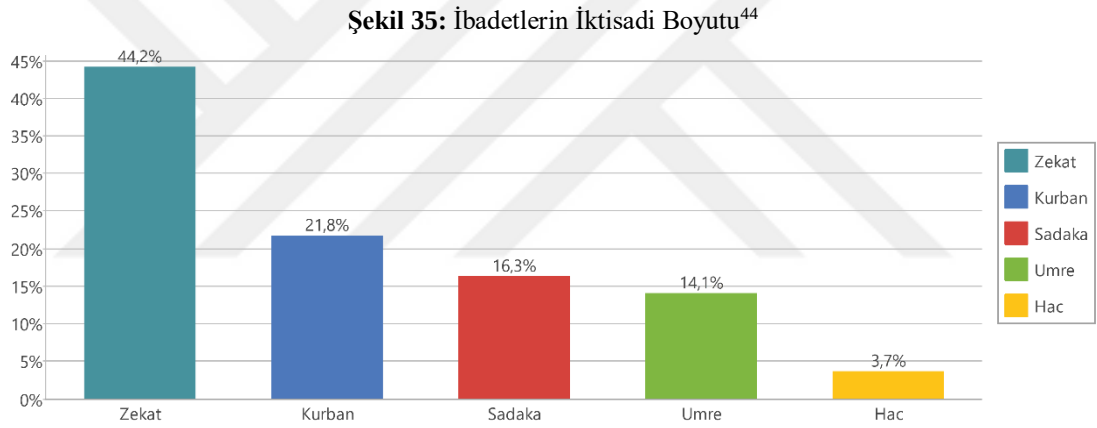
Katılımcılar arasında dışarıda iftar ve sahur alışkanlıklarına karşı eleştiriler de mevcuttur. Bu anlamda abartılı fiyatlarla yemeklerin israf ediliyor oluşu çok sık rastlanan şikâyetler olarak başı çekmektedir.⁴² Yasemin Güler (D54) de gösterişçiliğin alıp başını gittiğini ifade ederek, çevresindeki insanları eleştirmiştir.⁴³ Son olarak Melek Yalçın (D48), iftar esnasında çalışanların müşterilere hizmet ederken aç kaldıklarını vurgulayarak, bu duruma çok içerlediğini, aralarında oruç tutanlar için bu durumun bir işkenceye dönüştüğünü ve o yüzden de artık dışarıda iftar etmemeye özen gösterdiğini dile getirmiştir.

⁴² “Bir de çok büyük rakamlar, yani bu nedir arkadaş, ben bir oturda deve mi yiyorum yani bu rakam nedir? Atıyorum 180 lira iftar menüsü, Allah Allah ne vereceksin ki bana tek taş mı takacaksın anlamadım. Yani bu bir de burada bir parantez içinde söyleyeyim, bu şey iftarları o eski apartmanındaki şaşaalı iftarlar sonlara doğru biraz böyle bir, tam olarak cılkı çıktı. Salamın dört çeşidi mesela hani vardır ya hani görürsünüz şarküteri camekânında. Gerek yok 4 çeşit salam almaya. Salama hiç gerek yok zaten de. O zamanlar yiyorduk işte filan. Daha böyle ne bileyim Ramazanın ruhuna uygun, israftan uzak nasıl söylesem, böyle gerektiği kadar, yani böyle Pekin ördeği olmamalı iftar menüsünde yani. Bu böyle bir saçmalıklara doğru gidince iş, ay ben dedim ki bu iş beni çok yoruyor, üzüyor, israf fazlasıyla, fazlasıyla israf yani. Kalanını da artık değerlendiremiyorum çünkü öyle bir duruma geliyor. Masadan dönmüş şeyleri filan zararlık, ziyanlık. Dakika 8 gün 9 kavurma pilav yemeye ihtiyacı yok çevremdeki insanların.” Hacer Güneş (56)

⁴³ “Hani eğer sosyal medyayı takip ediyorsan, bu orta, üst, artık gösteriş için sofra paylaşılanlar, gösteriş için, bu biraz da bak ben nerdeyim, bak ben ne yiyorum, bak ben ne yedime döndü artık.” Yasemin Güler (54)

3.5.3. İbadetlerin İktisadi Anlamı

Cuma günü ve Ramazan ayının iktisadi anlamının dışında, derinlemesine mülakatlarda; (1) malla ve (2) bedenle ve malla yapılan ibadetlere ilişkin bulgular da tez çalışmasının bu bölümünde paylaşılacaktır. Bu anlamda ele alınacak ibadetler; zekât, sadaka, hac, umre ve kurban ibadetleridir. Bu beş ibadetten iktisadi yoğunluğun en fazla görüldüğü ibadet, zekâttır. Hemen akabinde kurban ibadeti gelmektedir. Üçüncü sırada sadaka yer almaktayken, son iki sırada umre ve hac yer almaktadır. (Bkz.: Şekil 35) Tez çalışmasının bu bölümünde, söz konusu ibadetlerin, iktisadi yönünü açıklayabilecek bulgular verilmeye çalışılacaktır.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

3.5.3.1. Zekât

Kutsal zamanın ibadet boyutunda iktisadi anlamda ilk ele alınacak ibadet, zekâttır. Kutsal zamanın dini anlamının açıklandığı bölümde de dile getirildiği gibi, zekât ibadetiyle erkeklerin daha fazla ilgili olduğu görülür. (Bkz.: Tablo 63) Aile içerisinde zekâtı organize edenin kim olduğu, bazı katılımcılar tarafından özellikle belirtilmese de, konuya hâkimiyet ve satır aralarındaki ifadelerden, zekâtın sorumluluğunun erkeklerde olduğu görülür. Burada erkeklerin, yeri geldiğinde eş yeri geldiğinde de baba figürü olarak devreye girdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Tablo kodlu bölümlerin frekans analizi yapılarak elde edilmiştir.

Tablo 63: Zekât⁴⁵

Kod Sistemi	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu			0
✓ Zekat	1	8	9
> Organizasyon Sahibi	1	2	3
> Zekatta Aracılar	1	19	20
> Zekatta Pozitif Ayrımcılık	1	22	23
> Zekat Verilen Yer Tercihleri	1	89	90
> Zekatın Niteliği	1	45	46
> Yıl İçi Verilme Zamanı	1	19	20
> Zekat Yan Kodlar	1	5	6
Σ TOPLAM	103	114	217

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcıları arasında zekât verirken aracı kullandığını ifade eden 11 kişi bulunmaktadır. Hacer Güneş (D56), memleketleri olan Erzurum’da, güvenilir tanıdıkları olarak emekli bir ilköğretim öğretmeni işaret etmiş, zekâtla ilgili sorumluluklarını onun aracılığıyla yaptıklarını ifade etmiştir. Bu anlamda bir fakara vakfının başında bulunan aracının, gerçekten kimlerin ihtiyacı olduğu noktasında gerçek bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Ali Çelik (D69) ise yaşadığı mahallede hemşehrileriyle iç içe olduğunu söylemiş, zekâtlarını da komşulardan aldıkları bilgiler doğrultusunda vermeye çalıştıklarını vurgulamıştır. Özlem Bozkurt (D56) ihtiyaç sahiplerini ararken aile ve akrabalarından başladıklarını, dolayısıyla önceliği onlara verdiklerini aktarmıştır. Ahmet Demir (D37) zor günler yaşayan bir arkadaşını için, diğer arkadaşlarıyla birlikte el ele vererek, büyük miktarda maddi yardımda bulunduklarını, bunu da zekât olarak gördüklerini ve organizasyonun mimarlarından birinin de bizzat kendisi olduğunu paylaşmıştır. (Bkz.: Tablo 64)

Tablo 64: Zekâtta Aracılar⁴⁶

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat					1	1			1	1			1		1	1	9
> Zekatta Aracılar					1	1			1	1			1		1	1	9
> Güvenilir Tanıdıklar		1			1	1								1	1	1	8
> Aile/Akraba		1			1	1					1			1	1	1	7
> Komşular					1	1				1	1					1	3
> Arkadaşlar					1											1	2
Σ TOPLAM	0	4	0	0	5	3	0	0	1	2	4	1	1	2	2	4	29

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁴⁵ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; zekât satırı, hangi cinsiyette daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

⁴⁶ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; zekâtta aracılar satırı, hangi katılımcıda daha fazla belirginleştiğinin göstergesidir.

Zekât verilen yer tercihlerinin katılımcıdan katılımcıya değiştiği görülür. Katılımcılar *kişisel tercihler*, *kurumsal tercihler* ve *her ikisi birden* şeklinde, üç farklı örüntüyle ayrılmışlardır. Konuya yaklaşırken katılımcıların, farklı yıllarda, farklı tercihlerde bulunmuş olduğu da göz ardı edilmemelidir. O yüzden de verilerde aynı kişide birbirinden farklı örüntüler çıkabilmektedir. (Bkz.: Tablo 65)

Tablo 65: Zekât Verilen Yer Tercihleri⁴⁷

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat																	9
✓ Zekat Verilen Yer Tercihleri																	2
> Kişisel Tercihler																	31
> Kurumsal Tercihler																	56
> Karışık																	1
TOPLAM	6	5	11	4	7	3	7	1	12	4	7	2	9	4	11	6	99

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Zekât verilen yer tercihlerinde ilk olarak kişisel tercihler ele alınmıştır. Melek Yalçın (D48), zekâtı bizzat kendisinin vermek istediğini belirtmiştir. Ona göre, bu ibadetin tüm sorumluluğu, Allah tarafından bizzat kişinin kendisine verilmiştir. İsmail Öztürk (D33) de ihtiyaç sahiplerine hızlı ulaşımaya önem verdiği için kişisel olarak hareket ettiğini ifade etmiştir. Hacer Güneş (D56) de memleketteki ihtiyaç sahiplerine pozitif ayrımcılık yapmak noktasında, eşiyile hemfikir olduğunun altını çizmiştir. Zekâtlar kişisel olarak veriliyorsa, ilk olarak aile ve akrabaların tercih edildiği, hemen akabinde de arkadaşlar ve komşuların sırada yer aldığı görülmüştür. Onun dışında yabancı ihtiyaç sahipleri tercih noktasında yer alıyorsa, burada da ailevi bağlantılarla iş çevresi bağlantıları devreye girmektedir. İbrahim Yıldırım (D30) ailesinin geçmişinde de iflas yaşandığı için bu konuya ayrıca duyarlı olduğunu ve benzer durumda olup da zorluk çeken birini gördüğünde yardımcı olmak istediğini söylemiştir. ⁴⁸ (Bkz.: Tablo 66)

⁴⁷ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

⁴⁸ “Babama sorarım, birlikte bir araya geliriz, birisi var mı, mahallede birisi var mı, okulda birisi çevrede birisi çünkü iflas etmiş olabilir, borcu olabilir, hastalığı olabilir, bir engel durumu çıkmış olabilir, çalışmıyor olabilir. Hani bakarız çevremizde böyle birileri var mı? Varsa da oraya kanallıze ederiz, son birkaç yıldır mesela bir aileye destek olmuştuk, uzaktan bir akrabamız Ankara’da, böyle bir süreç yaşamışlardı iflas süreci. Çocukları da vardı, o çocuklara destek olma, eğitimlerine destek olma anlamında öyle bir fon oluşturmıştık. Yani zekât daha çok bu anlamda kurumlara değil de şahıslara olur.” İbrahim Yıldırım (30)

Tablo 66: Zekâtta Kişisel Tercihler⁴⁹

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
▼ Zekat																	9
▼ Zekat Verilen Yer Tercihleri																	2
▼ Kişisel Tercihler																	8
Kişisel Sorumluluk																	1
İhtiyaç Sahibine Hızlı Ulaşım																	1
Memleketteki İhtiyaç Sahipleri																	2
Komşular																	2
Aile/Akraba Çevresi																	9
Arkadaş Çevresi																	1
▼ Yabancı İhtiyaç Sahipleri																	3
Ailevi Bağlantılar																	2
İş Çevresi Bağlantıları																	2
Σ TOPLAM	0	3	3	4	5	1	2	0	8	2	1	0	4	2	3	4	42

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakattaki bazı katılımcılar, ülkedeki yardım kuruluşlarına güven sorunu yaşadıkları için zekâtlarını bizzat kendileri teslim etmeyi seçtiklerini ifade etmiştir. Bu anlamda Rabia Aktaş (D48), medyaya da mâl olmuş bazı olumsuz sivil toplum kuruluşu deneyimlerini örnek göstererek görüşünü savunmuştur. Hülya Şen (D28), ister devlet kurumları isterse sivil toplum kuruluşları olsun, tüm kurumlara takıntılılık derecesinde güvenmediğine dikkat çekmiştir. İbrahim Yıldırım (D30) ise sivil toplum kuruluşlarının, içinden geçilmekte olan salgın döneminde, hiç de iyi sınav veremediklerini söyleyerek, kurumlara olan inancını tamamen yitirdiğinin altını çizmiştir. Hasan Yıldız (D51) ise diğer katılımcılardan farklı düşünmekte, bazı kurumlardaki sorunların tüm kurumları etkilememesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre bu gibi sorunlar büyütüldükçe, insanların içindeki iyilik yapma isteği körelmekte, bundan da en nihayetinde topyekûn toplum zarar görmektedir.⁵⁰

⁴⁹ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

⁵⁰ “Bu kurumların bence, şeyim öyle, her ne kadar bir sürü şey dolanıyor işte, o öyle yapıyor, bu böyle yapıyor, hani zimmetlerine geçiriyorlar, üçkâğıtçılık yapıyorlar, bir sürü şey var, ola da bilir, fakat ben bunların çok büyütülmemesi gerektiğini çünkü bunun iyiliğe engel olduğunu düşünüyorum. Yani evet bulundu kursların içerisinde, cemaatlerin içerisinde, belki kendimiz de yaptık şeyde, bulunduğu durumu suüstimal eden, bal tutan parmağını yalar diye ufak yerden başlayan ya da büyük, ne diyeyim, şeyde günaha giren diyeyim insanlar tabii ki olabilir. Her yerde ve her kurumda olur bunlar ama bunları büyütüp de iyiliği küçültmenin, yani bunları büyüttüğümüz zaman iyiliği küçültüyoruz. Benim bakış açım öyle. Bir insan kendisine güvenilecek bir yol bulmalı çünkü her yere elin yetişmiyor, tamam yani yanındaki komşunun belki yönlendiren birsininkine yetişebiliyorsun ama bu işte kurumlara bize şeyi sağlıyor, yani gidip ne bileyim işte, Uganda’ından Kenya’ından Vietnam’ından hepsine kadar diğer yerlere dokunabilme duygusu da veriyor aynı zamanda. Ben çok büyük oranda yaptıklarını da söylenen şeylerin yapıldığına da itimat edenlerdenim. Suüstimal edenler her zaman olur. Orada yapacak bir şey yok ama bu iyiliğin önünü kesmemeli.” Hasan Yıldız (51)

Zekât ibadetiyle ilgili olarak derinlemesine mülakat katılımcılarının kurumsal tercihlerde de bulunduğu görülmüştür. Bu anlamda tercihler ağırlıklı olarak yurt içindeki kurumlara yönelik olsa da yurt dışındaki kurumlara da ilgi gösterildiği anlaşılmıştır. Yurtiçindeki kurumlardan en popüler olanı İnsani Yardım Vakfı (İHH)'dır. Katılımcılardan Hülya Şen (D28) ile Hasan Yıldız (D51)'in özellikle ismini zikrettiği bu vakıf, katılımcılara göre yetimler için yardımlardan göçmenlere ilişkin yardımlara kadar geniş bir yelpazede hizmet vermektedir. Kadın katılımcılar arasında ismi çok seslendirilen kurum Kızılay'dır ve hatta katılımcılardan bir kişi kurumda gönüllü olarak çalışmakta olduğunu da ifade etmiştir. Öte yandan, Osman Özdemir (D38) de Türk Hava Yolları (THY)'nın Widen Your Heart isimli projesini dillendirmiş, eşi dolayısıyla ayrıntılarına sahip olduğu yapının yurtiçi ve yurtdışındaki pek çok projesinden bahsetmiştir. Diyanet Vakfı, AFAD, Yeryüzü Doktorları, Beşir Derneği ve LÖSEV katılımcılar tarafından yardım yaptıklarına dair örnekler verilen diğer kurumları oluşturur. Ahmet Demir (D37) önceki yıllarda zekât niyetiyle yurtdışına yardım yapsalar da, korona salgını dolayısıyla ülkedeki ihtiyaç sahiplerinin daha zor durumda olduğunu düşünerek, bu seneki zekâtlarını yurtiçinde vermek istediklerini belirtmiştir. Son olarak düzenli olarak kişisel ve kurumsal tercihlerde bulunduğunu belirten tek katılımcı Cemile Acar (D49)'dur. (Bkz.: Tablo 67)

Tablo 67: Zekâta Kurumsal Tercihler⁵¹

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat																	9
✓ Zekat Verilen Yer Tercihleri																	2
✓ Kurumsal Tercihler																	6
✓ Yurtiçi																	0
✓ İHH																	16
✓ Kızılay																	7
✓ Widenyourheart																	4
✓ Diyanet Vakfı																	3
✓ AFAD																	2
✓ Yeryüzü Doktorları																	2
✓ Beşir Derneği																	1
✓ Hemşeri Derneği																	1
✓ LÖSEV																	1
✓ bizbizyeteriztürkiyem																	1
✓ Vakıflar/Derneğler																	1
✓ Yurt Dışı																	3
✓ Kurumlara Güven Sorunu																	8
TOPLAM	5	3	8	0	4	3	5	1	6	3	6	2	6	2	9	4	67

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁵¹ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

Derinlemesine mülakat katılımcıları için zekât verirken pozitif ayrımcılık yapılan toplumsal kesimler olduğu görülmüştür. Bu anlamda erkek katılımcılar yetimler konusuna özel ilgi göstermektedir. İbrahim Yıldırım (D30), dünyaya gelen her bir çocuğunun ardından, bir yetim çocuğun sorumluluğunu üzerine aldığını belirterek, yakın zamanda doğan ikinci çocuğuyla birlikte şu an üzerinde iki yetim çocuğun sorumluluğunun bulunduğunu ifade etmiştir. Bu konuda çevresindeki herkesi teşvik ettiğini, kendi yaptığına benzer bir toplumsal projenin hayata geçirilebileceğini savunmuştur. Hüseyin Şahin (D38) ile Yusuf Aydın (D36), yetimlerle ilgili yardım faaliyeti gösteren kurumlara bu anlamda destek olmaya çalıştıklarını aktarmışlardır.

Kendileri de bir zamanlar öğrenci oldukları için, öğrencilerin de desteklemeleri gerektiği üzerinde duran mülakat katılımcıları bulunmaktadır. Öte yandan Hüseyin Şahin (D38) ihtiyaç sahibi aileler kapsamında, Suriyeli göçmen aileler şeklinde ayrı bir parantez açarak zekâtını onlara verdiğini söylemiştir. Sevim Can (D44) hasta, engelli ve kadınlara yönelik bir pozitif ayrımcılık içerisinde olduğunu ve hatta zekât niyetiyle engelli bir ailenin çöp evini temizlettiğini de belirtmiştir. Buna benzer farklı bir örüntü de Rabia Aktaş (D48)'tan gelmiştir. Başakşehir'e taşınmadan önceki mahallelerinde, evlenmek isteyen fakir kızlar için çeyiz hazırladıklarını ifade eden Rabia Hanım, bu faaliyete halen devam etmekte olduklarını, bu anlamda evlenecek çiftlere toplumun da destek olması gerektiğini vurgulamıştır. (Bkz.: Tablo 68)

Tablo 68: Zekâta Pozitif Ayrımcılık⁵²

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat																	9
✓ Zekatta Pozitif Ayrımcılık																	0
> Yetimler																	5
Memleket Ayrımı																	4
İhtiyaç Sahibi Öğrenciler																	4
İhtiyaç Sahibi Aileler																	3
Suriyeli Göçmenler																	2
Evlenecek Çiftler																	1
Hastalar																	1
Engelliler																	1
Kadınlar																	1
Tanıdıklar																	1
TOPLAM	0	1	1	0	3	2	3	0	2	2	3	4	4	0	4	3	32

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁵² Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığının oranlanmasına göre hesaplanmıştır.

Derinlemesine mülakat katılımcılarının zekâtın niteliğiyle ilgili olarak üç farklı örüntü içerisinde hareket ettiği görülür: (1) nakdî olarak, (2) ayni olarak ve (3) hem nakdî hem ayni olarak. Mülakat katılımcılarından yarısı zekâtını ayni olarak verdiğini ifade etmiştir. Ayni olarak verdiğini belirten katılımcılardan Rabia Aktaş (D48), bir önceki bölümde ayrıntılarına yer verildiği gibi çeyiz yardımı yaptıklarından da bahsetmiştir. Katılımcılardan 7 kişinin erzak yardımına önem verdiği görülür. Yardım çeklerinin de buraya katılması halinde bu yola başvuran kişi sayısı 12’ye çıkmış olur. Bu da zekâtın ciddi boyutta ayni bir yanının olduğunu gösterir. Özlem Bozkurt (D56), zekât konusunun her sene değişiklik arz ettiğini belirtmiş; bu anlamda kıyafet yardımı, kömür yardımı, kira yardımı, eşya yardımı, fiziki yardım ve hatta öğrencilerin okul masraflarının karşılanması gibi kalemlerden söz etmiştir. (Bkz.: Tablo 69)

Tablo 69: Zekâtın Niteliği⁵³

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat																	9
✓ Zekatın Niteliği																	1
✓ Nakdi Olarak																	12
✓ Ayni Olarak																	2
✓ Çeyiz Yardımı																	1
✓ Erzak Yardımı																	9
✓ Yardım Çeki																	6
✓ Kıyafet Yardımı																	3
✓ Kömür Yardımı																	2
✓ Kira Yardımı																	2
✓ Eşya Yardımı																	1
✓ Okul Masrafları Karşılama																	1
✓ Fatura Yardımı																	1
✓ Hem Nakdi Hem Ayni																	3
✓ Fiziki Yardım																	2
TOPLAM	2	5	2	1	12	3	4	2	6	3	1	1	1	1	8	3	55

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcıları zekâtın verilme zamanıyla ilgili olarak ikiye bölünmüştür. Bir yarısı zekâtını Ramazan ayında verdiğini söylemesine rağmen diğer bir yarısı da yıl içerisinde dağıtım yaptıklarını ifade etmiştir. Buna rağmen yıl içerisinde dağıtım yapanlarda dahi yoğunluk Ramazan ayındadır. Karışık dağıtım yaptığını söyleyen katılımcılar da benzer şekilde hareket ettiklerini söylemiştir. Son olarak Melek Yalçın (D48) ise “doğru zaman ihtiyaç olduğu zamandır” şiarını benimsediğini aktarmıştır. (Bkz.: Tablo 70)

⁵³ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Tablo 70: Zekâtın Verilme Zamanı⁵⁴

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Zekat																	9
✓ Yıl İçi Verilme Zamanı																	0
Yıl İçerisinde Dağıtım																	8
Ramazan'da Dağıtım																	8
Karışık Dağıtım																	3
Doğru Zaman İhtiyaç Zamanıdır																	1
Σ TOPLAM	1	3	1	2	3	2	1	1	3	2	2	1	2	0	2	3	29

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakatlarda, zekâtla ilgili olarak farklı düşünen katılımcılar da yer almaktadır. Bu anlamda Yasemin Güler (D54) devletin vatandaşlarından aldığı verginin zekât olduğunu belirtmiş ama bu verginin harcandığı yerleri gözleriyle görmeyip elleriyle de tutamadıkları için yine de zekât vermeye devam ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca zekât verirken ince hesaplar yapan bir aile olmadıklarını, ellerinden geldiğince insanlara yardım etmeye çalıştıklarını altını çizmiştir. Bununla birlikte, Yasemin Hanım için zekât ve sadaka arasında da kesin bir ayrım bulunmamaktadır. Ona göre, zekâtın nerede başlayıp nerede bittiği ile sadakanın nerede başlayıp nerede bittiği kesin çizgilerle ayrılmış değildir. İbrahim Yıldırım (D30) zekâtı verirken, “az miktarda çok insana” değil de “çok miktarda az insana” yardım eli uzatmaya çalıştıklarını söylemiştir. Osman Özdemir (D38), yıl içerisinde zekât niyetiyle yaptıkları harcamaları eşinin bir defterde kayıt altına aldığını, Ramazan’da yıllık muhasebe yaparak eksikleri gidermeye çalıştıklarını vurgulamıştır.

3.5.3.2. Sadaka

Derinlemesine mülakatlarda zekâtтан sonraki sadaka başlığında, ilk olarak katılımcılar için sadakanın ne anlam ifade ettiğine odaklanılacaktır. Melek Yalçın (D48) kutsal zaman dilimlerinde yanında bir miktar para bulundurduğunu ve yolda gördüğü ihtiyaç sahiplerine bu parayı dağıttığını ifade etmiştir. Ayrıca eve yeni bir eşya almaları halinde eşya sadakası verdiklerini ve seyahate çıkacakları zaman da yol sadakası adıyla ihtiyaç sahiplerine bir miktar yardımda bulunduklarını söylemiştir. Katılımcıların pek çoğunun Ramazan’da verilen fitır sadakasına, zekâtta olduğu gibi büyük önem gösterdiği de yapılan mülakatlardan çıkarılan sonuçlar arasındadır.

⁵⁴ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

Sadakanın zamanlaması açısından katılımcılar arasında kutsal zamanın önemli olduğu görülmektedir. Hacer Güneş (D56) eşinin cami çıkışında yardım taleplerine olumlu karşılık verdiğini; kendisinin de annesi aracılığıyla küçük meblağlarla da olsa ihtiyaç sahiplerine ulaşmaya çalıştığını aktarmıştır. Ayrıca Hacer Hanım, bayramlarda çocuklara verilen bayram harçlıklarının dahi, bir yerde sadaka olduğuna inandığını eklemiştir. Sevim Can (D44) da yıl içerisinde yardım yapmak istemesi halinde özellikle Cuma gününü tercih ettiğini belirtmiştir. İsmail Öztürk (D33) kandillerde evlerine erzak götürebilmeleri için, etrafında çalışan daha düşük ücretli çalışanlara, bir miktar yardımda bulunduğunu anlatmıştır. Cemile Acar (D49) ise sadakaları Ramazan ayında verdiklerini ifade etmiştir.

Mülakat katılımcılarından Rabia Aktaş (D48) sadaka verirken, tanıdıkların ihtiyaçlarını gidermeye özen gösterdiğine dikkat çekmiştir. Cemile Acar (D49) da sadakaları ihtiyacı olduğunu bildiği komşu ya da tanıdıklarla Kuran kursu gibi yerlere vermeye çalıştığını, bazen de Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı'na bağışta bulunduğunu belirtmiştir. Bu iki örüntü elden teslim örnek olarak verilmiştir. Ayrıca Yusuf Aydın (D36), aksi halde takibi zor olduğu ve tembellik yapma ihtimalini ortadan kaldırdığı için kurumlara yapacağı bağışı aylık otomatik hesaba bağladığına değinmiştir. Osman Özdemir (D38) de doğru şekilde değerlendirileceğine inanması halinde, kurumlara bağış yaparak çok sevdiği sadaka ibadetini de gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşadığını sözlerine eklemiştir.

Yardımlaşmaların nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak görüş ve önerilerde bulunan İbrahim Yıldırım (D30); düşünen, öngören ve planlayan bir varlık olarak insanın, vazife bilinciyle paylaşmayı birinci önceliği haline getirerek bu konuda planlama yapması gerektiğini ifade etmiştir. İbrahim Bey, yardım eli uzatılanın rencide edilmemesi gerektiği üzerinde de durmuştur. Bu anlamda, yardım çeklerini eleştirmiş, yardım çeki kullanan kişinin mahallesinde yerel bir markete gittiğinde komşuları, tanıdıkları önünde rencide olabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, elden kumanya tesliminin de bir o kadar sakıncalı olabileceğini aktarmıştır. Bu gibi davranışların, ebeveynleri, çocukları karşısında küçük duruma düşürdüğünü ve bunlar yerine yardım edilecek kişinin kişisel banka hesabına, doğrudan para yatırılabilirliğini önermiştir.

Günce katılımcılarından Şerife Avcı (G27), üç aylar döneminde ve Ramazan ayında pek çok kere sadaka verdiğini belirtmiştir. Bağışlanan sadakaların ufak olarak nitelendirildiği görülür. Şerife Hanım, günceyi tuttuğu dönemde, bu şekilde 17 defa sadaka vermiştir. Sadakalar, 7 kere Recep ve Şaban ayında, 10 kere de Ramazan ayında gerçekleşmiştir. Sadece 4 tanesinin Cuma günü verildiği görülmüştür. Bu sadakalardan 8 tanesi online şekilde yapılmıştır. 2 sadakanın SMS yoluyla verildiği; 1 bağışından da internet üzerinden yapıldığı özellikle belirtilmiştir. 3 Nisan Cuma günü komşuya alınan hediyenin hayır maksadıyla olduğu vurgulanmıştır. Sadakaların içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ayrıca bağış yapıldığı günlerin bazılarında; Eyüp Sultan, Ebu Derda ile Hz. Edhem'in mezarlarının ziyaret edildiği de görülür. (Bkz.: Tablo 71)

Tablo 71: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)- Sadaka⁵⁵

ŞERİFE AVCI (G5)	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)
7 Mart 2020 Cumartesi	Ufak bir sadaka verdim.
8 Mart 2020 Pazar	Ufak bir sadaka verdim.
26 Mart 2020 Perşembe	Online hayır faaliyetinde bulundum.
31 Mart 2020 Salı	Online bağış yaptım.
3 Nisan 2020 Cuma	Komşumuza hayır maksadıyla ufak bir hediye aldım.
14 Nisan 2020 Salı	Ufak bir sadaka verdim.
16 Nisan 2020 Perşembe	Bir miktar sadaka verdim. Eyüp Sultan'ı ziyaret ettim.
24 Nisan 2020 Cuma	İnternet üzerinden bağış yaptım.
30 Nisan 2020 Perşembe	Ufak bir sadaka verdim. Eyüp Sultan'ı, Ebu Derda Hz. (RA), Hz. Edhem (RA) ziyaret ettim.
4 Mayıs 2020 Pazartesi	Ufak bir sadaka verdim.
9 Mayıs 2020 Cumartesi	Online bağış yaptım.
12 Mayıs 2020 Salı	Eyüp Sultan HZ. (RA), Ebu Derda (RA) ziyaret ettim. Ufak sadaka verdim.
15 Mayıs 2020 Cuma	Eyüp Sultan Hz. Ziyaret ettim. Online ufak bir bağış yaptım.
16 Mayıs 2020 Cumartesi	SMS yoluyla ufak bir bağış yaptım.
18 Mayıs 2020 Pazartesi	Ufak bir sadaka verdim.
21 Mayıs 2020 Perşembe	SMS ile ufak bir destek yaptım.
22 Mayıs 2020 Cuma	Eyüp Sultan Camisine gidip dua ettim. Online sadaka bağışı yaptım.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁵⁵ Sarı renkli 24 Nisan 2020 günü Ramazan ayının ilk gününe işaret eder. Bu tarihten önceki 7 bağış üç ayların Recep ve Şaban ayında; bu tarihten sonraki 10 bağışın da Ramazan ayında yapıldığı görülmüştür.

3.5.3.3. Hac

Tez çalışmasında ibadetlerin iktisadi boyutu kısmında, üçüncü sırada hac ibadeti gelmesine rağmen, mülakat katılımcıları arasında yakın dönemde hac yapan kişi bulunmamaktadır. Mülakat döneminden sekiz yıl önce, ailesiyle birlikte hac yapan Melek Yalçın (D48), TÜRSAB'da çalışan babası sayesinde birçok kere kutsal toprakları ziyaret etme imkânı bulduğundan bahsetmiştir. Bir kadın için hac ya da umre yapmanın son derece zor olduğunun altını çizen Melek Hanım, özellikle Mescid-i Haram'da Suudi görevliler karşısında sarf edilen eforun çok yorucu ve şevk kırıcı olduğunu ifade etmiştir. Eskiden Türkiye'de çok çeşitleri bulunmadığından, Mekke ve Medine'den baharat getirdiğini, her seferinde aile bireylerine ve yakın arkadaşlarına seccade, hurma ve zezem suyu gibi hediyeler aldığını, gerek gitmeden önce helalleşme ziyaretleriyle gerekse döndükten sonra hoş geldin ziyaretleriyle hacın iktisadi olduğu kadar sosyokültürel yanına dair de birçok ritüeli gerçekleştirdiğini söylemiştir.

Önceki senelerde umre ziyaretinde bulunmuş olan Rabi Aktaş (D48), hac için sıra beklemekte olduğunu, umrede olduğu gibi hac için de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonunu değil özel bir tur şirketini düşündüğünü belirtmiştir. Bu anlamda bir önceki bölümde ayrıntıları aktarılan Melek Yalçın (D48) da özel tur şirketleriyle umre ve hac ibadetlerini gerçekleştirmiştir. Hacer Güneş (D56) ise babasının vefatından sonra eşi ve kendi annesiyle birlikte hacca gitmeyi çok arzu ettiğini, o dönem önceliklerini ABD'de okumakta olan erkek çocuklarına verdikleri için ötelediklerini ve üzerinden geçen zaman zarfında annesinin 80'lerine ulaştığı için hac yapabilecek takatinin kalmadığını söylemiştir. Öte yandan mülakatın yapıldığı dönemde hacdan ziyade umreye yoğunlaştığını da sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir. Öte yandan mülakat katılımcıları arasında birçok kez umre ziyaretinde bulunmuş olan Yasemin Güler (D54), haccı eskiden çok istediğini ama artık politik nedenlerle bundan vazgeçtiğini belirtmiş; Kâbe'nin esaret altında olduğunu, dolayısıyla Arabistan hükümetine para kazandırmak yerine (dört yıldır) Afrika'da kuyu açtırmayı yeğlediğini vurgulamıştır.

3.5.3.4. Umre

Tez çalışmasında derinlemesine mülakat katılımcıları arasında, hacdan ziyade umre ibadetine yönelik daha büyük bir ilginin olduğu görülmüştür. Bu duruma gözlemlerinden hareketle vakıf olan Melek Yalçın (D48), Türkiye’de hac için belli bir yaşın beklendiğini, umre için ise daha genç yaşların tercih edildiğini belirtmiş; halbuki bunun tersinin olması gerektiğini, haccın daha fazla efor gerektirdiği için erken yaşlarda yapılması gereken bir ibadet olduğunu sözlerine eklemiştir. Melek Hanım, kutsal zamanın dini anlamına yönelik olarak umre ziyaretini üç aylar ve Ramazan umresi olacak şekilde üç kere yaptığını, haccın daha sonra kendisine nasip olduğunu belirtmiştir. Cemile Acar (D49) babasının neredeyse her yıl umreye gittiğini, önce çocuklarını ve sonra da torunlarını yanında götürmeye başladığını, kendisinin de evlenmeden önce bu vesileyle umreye gittiğini ifade etmiştir. Ahmet Demir (D37) ailesiyle birlikte kayınpederinin Mekke’de olan devremülkünde kalarak umre ibadetini yerine getirdiğini anlatmıştır.⁵⁶

Katılımcılar arasında birçok defa umreye gitmiş Yasemin Güler (D54) şirketlerindeki çalışanlarla birlikte gittikleri umre ziyaretlerinin yanı sıra yakın arkadaşlarıyla birlikte de benzer ziyaretler yaptıklarını anlatmış, diğer tüm katılımcılarda olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın organizasyonunu değil özel tur şirketlerini tercih ettiklerinin altını çizmiştir. Rabia Aktaş (D48) da benzer şekilde gerçekleştirdiği umre ziyaretinde, zaten çok efor gerektiren bir ibadeti, zor barınma şartlarında yerine getirmenin oldukça kötü olacağını düşündüğü ve hijyen konusunda da oldukça titiz davrandığı için özel tur şirketi seçeneğini değerlendirdiğini ifade etmiştir. Mülakat katılımcılarından hareketle, muhafazakâr orta sınıfların umre ziyaretlerini özel tur şirketleriyle gerçekleştirme eğiliminde olduğu söylenebilir.

⁵⁶ “Benim kayınpederimin. Onlar her sene gidiyorlar. Kalmada da bir şeyi yok yani, kalabiliyorsunuz. Sadece Medine ayağı yoktu. Medine ayağını da biz organize ettik. O şekliyle gittik yani fiziksel olarak kalmaya müsait büyük bir daire. İki odası var işte orada kalmıştık. Kızlar da o zaman kaç yaşındalardı? Dört sene önce birisi altı yaşındaydı birisi yedi yaşındaydı, birisi dokuz yaşındaydı. Güzel oldu, hatta çocuklara böyle giderken çocuk tasma diyorlar kaybolmasın diye. (Güler) Çocuk tasma almıştık tavafta mavafta vesaire. Allah’a çok şükür öyle kötü bir şeyle karşılaşmadık. Sonra alıştık bu duruma. Onları da söktük sonra ellerinden tutarak götürdük.” Ahmet Demir (37)

Umreye giden katılımcılar için döndükten sonra hediyeleşmek önemli bir sosyokültürel ve iktisadi faaliyet olarak göze çarpar. Bu anlamda katılımcıların hurma, zemzem suyu, tespih, baharat, seccade ve namaz feracesi gibi hediyeler aldıkları görülmüştür. Zemzem suyu hariç diğerleri iktisadi yönü olan hediyelerdir. Bu anlamda Rabia Aktaş (D48) başka hiçbir hediye almamış olmasına rağmen, o kadar çok hurma almıştır ki Mekke ve Medine'deki en büyük harcama kalemi bu hurmalar olmuştur. Ahmet Demir (D37) Arabistan'dan getirilen hediyelerin aslen Çin'de üretildiğini, Çin mallarını bir de Türkiye'ye getirmenin ise çok mantıksız olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Bu anlamda sadece kızları için Medine'de güzel namaz feraceleri bulunduğunu, alırken de pazarlık yapmaya çalıştığını sözlerine eklemiştir.

Ahmet Demir (D37) umre ziyaretinin Medine ayağında, dönüş yolunda ziyaret etmek istediği ama son anda yetişemediği için gidemediği Hicaz Demiryollarının Medine İstasyonundan bahsetmiş, bu mimari yapıyı Türklerin kutsal topraklardaki imzası olarak nitelendirmiştir. Orayı ziyaret etmek istemesinin nedenini de tıpkı dedesinden kalma bir mülkü ziyaret etmek istemesiyle özdeşleştirmiştir. Rabia Aktaş (D48)'ın Mescid-i Haram'da gözlemlediği fakirlik; hiçbir yerde görmediği ve çok şaşırarak ve üzülererek izlediği bir manzara olarak aklında yer etmiştir. Özellikle Pakistanlı ve Endonezyalıların oluşturduğu bu fakirlik tablosu, Rabia Hanım'ı çok da rahatsız etmiştir. O yüzden hac ve umre ziyareti yapan Müslümanların, fakir insanlara sadaka vermek üzere yanlarında para götürmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

3.5.3.5. Kurban

İbadetlerin iktisadi boyutunda son olarak kurban ibadetine yer verilecektir. Katılımcıların pek çoğu farklı yıllardan örnekler verdiği için pek çoğunda birden farklı örüntü görmek mümkün olmaktadır. Katılımcılar arasında ailesi kasap olan Hacer Güneş (D56), kurban ibadetinin kendi hayatında çok önemli bir yeri olduğunu, gençliğinden bu yana şahsi kesim ve kurban bağışını ayrı ayrı ya da ikisi bir arada olmak üzere denediklerini ifade etmiştir. Özellikle çocuklarının evlenip ayrı yuva kurmalarından sonra ise kurban bağışına yöneldiklerini belirtmiştir. (Bkz. Tablo 81)

Cemile Acar (D49) kendi anne ve babasıyla birlikte kurban kestğini ifade etmiştir. Geniş ailede yaşadıkları için, yanlarında yaşayan kayınvalidesinin, diğer çocukları et yemediği için kurban kesmediğini ve bağış yapmayı tercih ettiğini ayrıca belirtmiştir. Bağış için de çoğunlukla Aziz Mahmud Hüdayi'yi tercih ettiklerini de sözlerine eklemiştir. Hülya Şen (D28) kurbanı hiçbir zaman bağış yapmadıklarını, kendileri kesmeyi tercih ettiklerini söylemiştir. Melek Yalçın (D48) ise annesi, babası ve kendisi için üç kurban kesildiğini aktarmıştır. Buna göre kendisi uzun zamandır Siirt Tillo'da seyyit çocuklarının yetiştirildiği bir Kuran kursuna; ailesi ve babasının da farklı kurumlara bağışta bulunduğunu vurgulamıştır. Benzer bir şekilde İsmail Öztürk (D33) de kurbanlarını, ailesiyle birlikte, bazı yıllar Menzil cemaatine bazı yıllar da Erenköy cemaatine bağışladıklarına değinmiştir. (Bkz.: Tablo 72)

Tablo 72: Kurban İbadetinin Şekli⁵⁷

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
✓ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
✓ Kurban																	0
✓ Kurban İbadetinin Şekli																	0
✓ Şahsi Kesim																	7
✓ Kurban Bağış																	9
✓ Hem Şahsi Kesim Hem Bağış																	7
✓ Kasaptan Et Alımı																	1
Σ TOPLAM	4	1	1	1	1	1	1	1	2	3	2	1	1	1	2	1	24

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kurban kesen derinlemesine mülakat katılımcıları, kurban etlerinin bir kısmını akrabalar ve komşular gibi tanıklara dağıttığını söylemişlerdir. Bununla birlikte erkek katılımcıların tamamı ihtiyaç sahiplerine öncelik verdiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların yarısının ise eve et ayırdıkları görülmüştür. Son olarak sadece bir katılımcı arkadaşlarına dağıtım yaptığını belirtmiştir. Kurbanın kendi ailesinin yanında mı yoksa eşinin ailesinin yanında mı kesileceğiyle ilgili yıllardır süren tartışmalara değinen Hasan Yıldız (D51), her yıl farklı bir karar aldıklarını ve sıklıkla eşinin memleketinde kesmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir. Özlem Bozkurt (D56), eşiyile her sene uzun uzadıya süren tartışmaların sonucunda eşine rıza göstermek zorunda kaldığını, kendisinin kurban kesmeyi çok istemesine rağmen, ibadeti eşinin usulünce (kasaptan et alıp dağıtmak) gerçekleştirmeye çalıştıklarını ama bu durumun içine hiç sinmediğini belirtmiştir. (Bkz.: Tablo 73)

⁵⁷ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

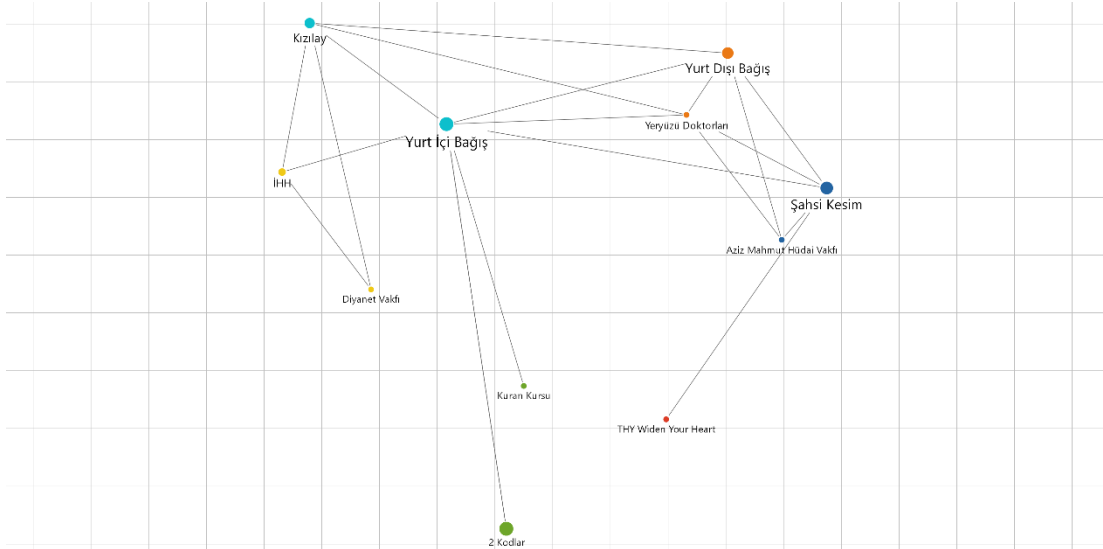
Tablo 73: Kurban Etinin Dağıtımı⁵⁸

Kod Sistemi	C.A.	H.G.	H.Ş.	M.Y.	Ö.B.	R.A.	S.C.	Y.G.	A.D.	A.Ç.	H.Y.	H.Ş.	İ.Y.	İ.Ö.	O.Ö.	Y.A.	TOPLAM
▼ Kutsal Zamanın İbadet Boyutu																	0
▼ Kurban																	0
▼ Kurban Etinin Dağıtımı																	0
Akrabalara Dağıtım																	6
Komşulara Dağıtım																	5
İhtiyaç Sahiplerine Dağıtım																	9
Eve Kurban Eti Ayrılması																	7
Arkadaşlara Dağıtım																	1
Σ TOPLAM	2	0	3	0	2	2	0	0	4	3	3	2	1	2	4	0	28

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından beşi, kurban ibadetinde kişilere bağış yaptığını ifade etmiştir. Bu anlamda Hacer Güneş (D56), zekât için nasıl memleketi olan Erzurum’u tercih ediyorsa, kurbanda da aynı şekilde hareket ettiğini söylemiştir. Kurumlara bağış yaptığını belirten katılımcıların bağışta bulundukları kurumlar geniş bir yelpazeye dağılır. Kızılay, İnsani Yardım Vakfı (İHH), Yeryüzü Doktorları, Widen Your Heart (THY), Kuran kursları, Menzil ve Erenköy cemaatleri, Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı ile Diyanet Vakfı katılımcıların bağışta bulundukları kurumlardır. Bağışların yurtdışına odaklandığı, burada da Afrika ülkelerinin başı çektiği görülür. (Bkz.: Şekil 36)

Şekil 36: Yurtiçi-Yurtdışı Kurban Bağışı Örüntüsü

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁵⁸ Tabloda sembol büyüklüğü hesaplaması tüm kodlu bölümlere işaret eder. Örneğin; katılımcılar sütununda yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre hesaplanmıştır.

3.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı

Tez çalışmasının gözlem ayağında kutsal zamanın siyasi anlamına ilişkin pek çok bulguyla karşılaşmış, tezin bu bölümünde de aktarılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın siyasi gündemi takip ettiği, tavır aldığı ve hutbeler yoluyla bunu cami cemaatine de bildirdiği görülür. 28 Şubat 2020 (4 Recep 1441) tarihinde Fatih Camisinde Cuma namazında benzer bir durum gözlemlenmiştir. Namazdan önce yapılan hatime ara verilerek, "Fetih Suresi okunacaktır" şeklinde bir duyurunun ardından, Fetih suresi okunmuş, hemen akabinde de hatime kaldığı yerden devam edilmiştir. Hatim düzenindeki bu değişiklik, bir önceki gün, İdlib'de hayatını kaybeden 33 asker için yapılmıştır.⁵⁹ Kuran tilavetinin ardından da bir önceki haftadan daha uzun süren duada, İdlib vurgusunun yapıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Cuma hutbesi de son anda değiştirilmiş, kurumun resmi sitesinde ilan edilen eskisinin yerine, "Hak Uğruna Mücadelemiz Birlik Beraberlik Vurgumuz" isimli yeni bir hutbe okunmuştur. Bir sonraki hafta, 6 Mart 2020 Cuma günü Ataşehir Mimar Sinan Camisi'ndeki gözlemde, Cuma namazından önce verilen vaazın dua kısmında, görevlinin İdlib olayına atıfta bulunduğu ve yapılan duaya cemaatin icabet etmesini sağladığı görülmüştür.⁶⁰ Ayrıca saldırıdan iki hafta sonra, 13 Mart 2020 (18 Recep 1441) tarihinde, Ataşehir Mimar Sinan Camisinde gerçekleştirilen gözlem esnasında, cami bahçesinde lokma dağıtıldığı görülmüştür. Bunun üzerine, lokma dağıtımını yapan ilgililere, hayırı yapanın kim olduğu ve hayırın nedeni sorulduğunda; ilgililer, Tokat'ın köylerinden birine ait bir hemşehri derneği olduklarını ve şehitlere yönelik bir hayır faaliyetinde bulunduklarını ifade etmişlerdir. (Bkz.: Fotoğraf 5)

⁵⁹ İdlib saldırısından bir hafta sonra, 6 Mart 2020'de Ataşehir Mimar Sinan Camisinde yapılan gözlemde, Cuma namazından önceki vaazın sonunda, vaizin konuyla ilgili şu ifadeleri yer alır: "Tabii sınır boylarında mücadele veren askerlerimiz var. Cenab-ı Hak onlara da güç kuvvet nasip eylesin. Din mensupları olarak, diyanet mensupları olarak ve cemaatimize de tavsiye edelim, Kuran kursunda okuyanlar da okusun, Kuran'ı bilenlere de tavsiye edelim, biliyorsunuz Fetih sureleri okunmaya devam ediyor." Bkz. V2: **Cuma Namazı Vaazı**, 11 Recep 1441/6 Mart 2020.

⁶⁰ "Biz de bu aylarda güvenlik güçlerimizin ayaklarına taş, toprak değmemesi için, kurşundan, bombadan her şeyden muhafaza olması için bolca dua edelim. Bu arada kanlarıyla canlarıyla şehit olan, kanlarını canlarını feda eden şehitlerimiz var, şehitlerimize de dua edelim. Cenab-ı Hak onlar sayesinde biz burada rahat yaşıyoruz. Bunun da bilincinde olalım çünkü orada sadece Suriyelilerin canını muhafaza etmek için değil de bizim ülkemizin savunması oradan başlıyor, savunmamız oradan başlıyor." Bkz. V2: **Cuma Namazı Vaazı**, 11 Recep 1441/6 Mart 2020.

Fotoğraf 5: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı

Kaynak: Tez çalışmasında gözlemler esnasında elde edilmiştir.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği dokümanlar üzerinden gerçekleştirilen içerik analizinden elde edilen bulgularla, Fatih Camii ve Ataşehir Mimar Sinan Camisinde yapılan gözlemler esnasında elde edilen bulgular; milli değerlerin, kurumsal zamanın siyasi anlamı kadar toplumsal zamanın siyasi anlamında da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.⁶¹ Bununla birlikte, günce çalışmasında yer alıp günlük tutan katılımcılardan Hatice Köse (G47), 27 Şubat 2020 gününe düştüğü notta, İdlib saldırısına ne kadar üzüldüğünü yazmıştır.⁶² Aynı şekilde bir başka günce katılımcısı Zeynep Taş (G25) da, olayla ilgili yorumlarını eklemeyi ihmal etmemiştir. Zeynep Hanım, 33 şehidin olduğu bilgisini paylaştığı yazısında günün zor geçtiğini ifade etmiş; bir sonraki gün ise ülkenin zor zamanlar yaşadığını söyleyerek, mübarek aylar hürmetine ülkeye huzur gelmesi için dilekte bulunmuştur. (Bkz.: Tablo 74)

Tablo 74: Günce Çalışması-Zeynep Taş (25)-Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı

ZEYNEP TAŞ (G2)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
28 Şubat 2020 Cuma	Recep'in ilk Cuması. İbadet için daha fazla vakit ayırabilmeyi dilerdim. 33 şehidimiz var. Zor bir gündü.
29 Şubat 2020 Cumartesi	Ülkede zor zamanlar yaşanıyor. Bu mübarek aylar hürmetine ülkemize huzur gelmesini diliyorum.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁶¹ Bkz. 2.7.1. Kutsal Zamanda Milli Değerler

⁶² “Mevlit programı seyrettik. İdlib'de 34 askerimiz şehit olduğu için haberleri de çok seyrettik.” Günce Çalışması, Hatice Köse (47), 27 Şubat 2020/3 Recep 1441.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Ahmet Demir (D37) kutsal zamanın siyasi anlamında ülkenin Osmanlı köklerine atıfta bulunmuştur. Bu anlamda Ahmet Bey, umre ziyareti esnasında Medine’de Osmanlı döneminden kalma Hicaz Demiryolları Medine İstasyonu’nu, ecdadın kutsal topraklara bıraktığı imza olarak nitelendirmiştir. Yasemin Güler (D54) ise Kâbe’nin esaret altında olduğunu vurgulamış, hac ya da umre için Arabistan’a para kazandırmak istemediğinin altını çizmiştir. Hacer Güneş (D56) de benzer bir serzenişin din âlimi olarak gördükleri kayınpederinde olduğunu, hayatta olduğu müddetçe hacca gitmediğini ve hatta eşinin de gitmesine izin vermediğini anlatmıştır.⁶³

3.7. Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı

Derinlemesine mülakat katılımcılarında, kutsal zamanın psikolojik bir anlam örüntüsü oluşturduğu görülmüş; alanla ilgili formasyon yetersizliğinden dolayı sadece ham bilgiler verilmiştir. Bu anlamda Hülya Şen (D28), Ramazan ayında oruçluyken, uzun süre aç kalmanın yarattığı psikolojik etkinin sonunda kolay sinirlendiğinden şikâyet etmiş; bu yüzden de kendisini telkin etmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁶⁴ Pek çok katılımcı Ramazan ayını nefis muhasebesi için özel bir zaman dilimi olarak görmektedir. İbrahim Yıldırım (D30), bir yılın muhasebesini yaparak, geçmişten ders çıkarmaya çalıştığını belirtmiştir. Bunu yapabilmenin ön şartını da inzivaya çekilmek olarak nitelendirmiştir.⁶⁵ Hacer Güneş (56) ise benzer bir ruh halini kast ederek inziva yerine tecrit kelimesini kullanmıştır.

⁶³ “Gitmek istiyorum dinimin gereği olduğu için gitmek istiyorum. Hele o kayınpederimin lafi, kayınpederim gitmedi ve kayıinvalideme son ana kadar engel oldu. Biliyorsunuz eşin izni meselesi var ya dini ritüelde. Araplara para mı kazandıracağım kafasındaydı o. Hiç bir zaman onaylamadı. Sonra kayıinvalidemin babasının mirasından kalan bir yer satıldı, kısmet oldu, o sene gitti babasının parasıyla.” Hacer Güneş (56)

⁶⁴ “İşte bu Ramazan’da tuttuğum oruçlar kabul olsun diye daha çok dua edeceğim ya da ne bileyim kendimi daha kontrol altında tutmaya çalışacağım. Öfkelenmeyeceğim, sinirlenmeyeceğim gibi telkinler oluyor, hakikaten de süreç içerisinde karşılaştığım sıkıntılara böyle normal zamanda patlayacaksam patlamamaya gayret ediyorum. Diyorum ki Ramazan Hülya Şen, kendine gel, sakın ol sinirlenme falan diye telkinlerle gibi bir süreç oluyor.” Hülya Şen (28)

⁶⁵ “Onun dışında günlerimizde şuna dikkat ediyorum ben: Az yemek, çok paylaşmak, çok kendinle kalmak, kendinle kalmaktan kastım şu hani öz değerlerini yaşanabilir halde arkadaşlarıyla ve ailenle olabilir. Kendinle kalmak dediğim bu İstanbul’u modern metropoliten kentlerin kurmuş olduğu o bağımlı ilişkilerden kurtulmak, iş de buna dâhil, eğlence tarzı da buna dâhil, hafta sonu anlayışı da buna dâhil. Bunlardan kurtulup daha bir yönetebildiğin mütevazı bir hayat yaşamak. Mütevazılığa biraz daha geçiş gibi bir hazırlık diyebiliriz buna.” İbrahim Yıldırım (30)

Günce çalışmasında yer alan katılımcılar, kutsal zamanın psikolojik anlamına ilişkin önemli bilgiler paylaşmışlardır. Bu anlamda, Hatice Köse (G47), Zeynep Taş (G25) ve Elif Tekin (G55); 25 Şubat Salı (üç ayların girişi), 26 Şubat Çarşamba ve 27 Şubat Perşembe (Regaib kandili) günleri, güncelerde duygu durumlarını yazmışlardır. Buna göre, üç ayların girişiyle ilgili Hatice Hanım, Recep ayına girmiş olmanın huzurunu yaşadığını ve ilk günden maneviyatın hafifliğini hissetmeye başladığını belirtmiştir. Zeynep Hanım ise üç ayları hayırlara vesile olması temennisiyle karşılamıştır. Öte yandan, her üç katılımcı da, sonraki iki günde, Regaib kandilinin oluşturduğu manevi atmosferin etkisine girdiklerini vurgulamışlardır. Hatice Hanım kandilin yaklaştığını bilmenin çok güzel hissettirdiği şeklindeki sözlerinin devamında, Regaib gecesinin Ramazan ayının havasını yaşattığını vurgulamıştır. Zeynep Hanım kandilden bir önceki gün, günceye mutlu olduğu notunu düşmüşken; Elif Hanım da heyecanlı olduğunu belirtmiştir. (Bkz.: Tablo 75) Hatice Hanım diğer pek çok katılımcının da tekrar ettiği üzere, üç aylarda ve kandil günlerinde tutulan oruçları, Ramazan'a bir ön hazırlık olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu bulgulardan hareketle, gerek derinlemesine mülakat katılımcıları gerekse günce katılımcıları, kutsal zamanın psikolojik anlamı olduğu konusunda hemfikirdir. Konu tez çalışmasının sınırlarını aştığı için ham verilerin aktarılmasıyla yetinilmiştir.

Tablo 75: Günce Çalışması-Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı

Tarih/Katılımcı	HATİCE KÖSE (G1)	ZEYNEP TAŞ (G2)	ELİF TEKİN (G3)
25 Şubat 2020 Salı Üç Ayların Girişi	Recep ayına girmenin verdiği bir huzur. Manevi bir atmosfer. Oruçlara ön hazırlık. İlk günden maneviyatın bir hafifliğini hissettim.	Recep ayının ilk günü. Mübarek üç ayların başlangıcı. Hayırlara vesile olmasını diliyorum.	
26 Şubat 2020 Çarşamba	Kandilin yaklaştığını hissetmek çok güzeldi. Oruç tutmadım ama yine o atmosfer içindeydin.	Yarının Regaip Kandili olması nedeniyle mutluyum.	Üç aylar başladığı için heyecanlıyım.
27 Şubat 2020 Perşembe Regaib Kandili	Sanki Ramazan havası vardı. İftarda arkadaşlarla beraberdik. İftar bize o havayı hatırlattı. Geceye doğru şehit haberleri bir burukluk yaşattı bize.	Regaip Kandili. Bu gece biraz daha ibadet edip, dua edebilmeyi umuyorum.	Kandil olduğundan dolayı oruç tuttum ancak rahatsızlandığımdan dolayı tüm gün yattım.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEZ ÇALIŞMASININ KURAMSAL KATKILARI

4.1. Gömülü Teori Yapılandırması Deseninde Kuram Oluşturma

Tez çalışması gömülü teori yapılandırması desenine göre hazırlanmıştır. Grounded teori de denilen bu desen, bir teori geliştirme metodu olarak kullanılmaktadır.¹ (Charmaz, 2015: 44) Ayrıca tez çalışması nesnel ve yapılandırmacı gömülü teorilerinden, yapılandırmacı gömülü teoriye göre tasarlanmıştır. (Bkz.: Tablo 76) Buna göre tez araştırmacısı güvenilirliği, orijinallliği, esnekliği ve kullanışlılığı olan teoriler oluşturmayı hedeflemiştir. (Charmaz, 2015: 331) Sahada yapılan çalışmalara bakıldığında, gömülü teori yapılandırması deseninde nicel ya da nitel tekniklerden biri ön plana çıkmaktadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 356) Bu tez çalışmasında ise nitel teknikler önceliklidir. Gömülü teorinin sonunda ortaya çıkan kuramın iyi bir şekilde raporlanması gerekmektedir. (Baş ve Akturan, 2013: 82) Bu tez çalışmasında ortaya atılan kuramın raporlandığı ve yazıldığı bölüm, tez çalışmasının şu an okunmakta olan dördüncü bölümüdür.

Bir kuramın oluşturulabilmesi için sırasıyla veriler sistematik olarak toplanmalı ve analiz edilmeli, kuram keşfedilmeli ve geliştirilmeli ve en nihayetinde başka verilerle de doğrulanmalıdır. (Birgili, 2015: 108) Dolayısıyla bir gömülü teori araştırmacısı saha çalışmalarını bitirmesi ve tüm analizleri yapmasının ardından, bu verilerden belli bir öyküyü seçip en uygun yazınsal dille aktarmalıdır. Araştırmacının planını bir mimar gibi mi tasarladığı yoksa hayal gücünden esinlenerek sezgi, his ve duygulardan hareketle ressamlık mı yaptığı sorusu, pek çok kişi için önemli olsa da; asıl önemli olan oluşturulacak metnin hem plan hem de sezginin bir karışımı olduğu gerçeğidir. (Corrine, 2013: 301)

¹ Detaylı bilgi için Bkz.: 1.3. Araştırmanın Deseni.

Tablo 76: Yapılandırmacı Grounded Teori

Temel Varsayımlar
Çoklu gerçeklikleri varsayar.
Verinin etkileşim yoluyla karşılıklı yapılandırılmasını varsayar.
Araştırmacının kategoriler oluşturduğunu varsayar.
Verinin temsilini problematik, göreceli, durumsal ve kısmi olarak dikkate alır.
Gözlemcinin değerlerinin, önceliklerinin, duruşlarının ve eylemlerinin görüşleri etkileyeceğini varsayar.
Hedefler
Genellendirmeleri kısmi, koşullu ve zamanda, mekânda, eylem ve etkileşimde konumlandırılmış olarak inceler.
Tarihi olarak konumlandırılmış verinin yorumsal anlayışını hedefler.
Değişiklik ranjını belirtir.
Güvenirliliği, orijinalliliği, esnekliği ve kullanışlılığı olan teoriler oluşturmayı hedefler.
Veri Analizi İçin Sonuçlar
Veri analizi boyunca öznellikleri kabul eder.
Birlikte yapılandırılmış veriyi analitik yönelimin başlangıcı olarak görür.
Analizle bütün olarak katılımcıların görüş ve seslerini araştırır ve temsil eder.

Kaynak: Charmaz, Kathy, **Gömülü (Grounded) Teori Yapılandırması**, Çev. Rabia Hoş, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015, s. 331.

Pozitivist ve yorumlayıcı yönelim gömülü teori üzerinde en fazla etkiye sahip iki yaklaşımdır. (Charmaz, 2015: 320) Bu tez çalışması da yorumlayıcı yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu bağlamda insanların anlamı ve eylemleri nasıl yorumladığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. (Charmaz, 2015: 324) Araştırmacının da özneliliğiyle yer aldığı tez araştırması sürecinde, sembolik etkileşimciliğin kuramsal çerçevesinden yararlanılmıştır. Burada hayati öneme sahip olan unsur etkileşimin kendisidir. Dolayısıyla yorumlama ve eylem etkileşiminden doğar. (Charmaz, 2015: 368) Sembolik etkileşimcilik ve gömülü teori yöntemi birbirine uyar, birbirini tamamlar ve birbirini geliştirir. (Charmaz, 2015: 368) Hatta sembolik etkileşimcilik, gömülü teori araştırmalarında bir dünya görüşü ve dil sağlar. Bununla birlikte gömülü teoride sembolik etkileşimciliğin saha ve repertuarını genişletir ve mükemmel yapılar inşa edilmesine olanak sağlar. (Charmaz, 2015: 393) Buradan hareketle gömülü teori deseninin yapılandırmacı kısmında tasarlanan bu tez çalışması, katılımcıların nasıl ve bazen de neden belli durumlarda anlam ve eylemleri yapılandığı üzerinde durmuştur. (Charmaz, 2015: 334) En nihayetinde tez çalışmasının sonunda ortaya çıkan kuram da bir yorumlama olarak belirir.

Tez çalışmasının bu bölümünde, saha sürecinde toplanan verilerin ikinci ve üçüncü bölümlerde analiz edilmesinden sonra, analiz edilen veriler üzerinden oluşturulan kuramsal çerçeve sunulacaktır. Özellikle ikinci bölümde kutsal zamanın kurumsal anlamı ile üçüncü bölümde kutsal zamanın toplumsal anlamı analiz edilmiş olup, kutsal zamanın her iki yönünü de kapsayacak tek bir kuram üzerinde yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak bir sonraki bölümde ayrıntıları verilecek olan *Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı* ortaya atılmıştır. Kavramlar kuramları oluşturan bileşenlerdir. (Yener, 2018: 107) Ayrıca yapılandırmacı gömülü teorisyenler için kavramlar araştırılan olayın soyut düzlemde anlaşılmasını sağlar. (Charmaz, 2015: 474) Buradan hareketle Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı altında kutsal zaman, kurumsal zaman ve toplumsal zaman gibi çeşitli kavramlara yer verilmiş ve tez sürecinde elde edilen verilerin analizlerinden çıkan sonuçlarla bu kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kuramsal çerçeve tez araştırmasının ana gövdesini oluşturmakla birlikte, verilerin analizi sürecinde farklı konularda yeni kavramsal ipuçları da elde edilmiştir.

Gömülü teori yapılandırması deseninin sağladığı esneklik sayesinde, tez araştırma sürecinde, başlangıçta öngörülmeleyen bulgularla karşılaşmış, analizler sonucunda yeni kavramsal çerçeveler üretilmiştir. Bu anlamda kutsal zamanın kurumsal boyutu kısmında, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen belgelerin analizi esnasında, kutsal zamanın içerisine gömülü başka bir bağlamın bulunduğu görülmüş, konuya yoğunlaşılmasından sonra kurumun *Emanet Toplum Tasavvuru* adı verilen bir kavramsal çerçevede hareket ettiği anlaşılmıştır. Gündelik hayatta ayakları yere basan bu kavramın dışında, aynı kurumun özellikle ahlaki konularla ilgili ürettiği veriler ışığında, gerçeklikten ziyade düşsel bir toplum modelinin kurgulandığı da görülmüş, buna da *Medinetü'l Emame* adı verilerek kavramsallaştırılmıştır. Son olarak saha araştırmasının yapıldığı dönemde, koronavirüs salgını baş gösterdiğinden, tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntıları yer alan saha çalışmalarında, toplumun bir kesiminin *Koronatopya* adı verilen distopik bir evrenin içerisinde kalmış olduğu üzerinden yeni bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

4.2. Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı

Tez çalışmasında içerik analizine dâhil edilen dokümanlar; ülkemizde din sosyolojisi alanında faaliyet gösteren akademisyenler tarafından yer yer çalışılmıştır. Özellikle hutbeler üzerinde yapılan çalışmalarda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe geleneği, önemi, hutbe tarihçesi ve günümüzde hazırlanma aşamaları aktarılmıştır. (Yaşaroğlu, 2016: 94) Okumakta olduğunuz tez çalışmasında ise içerik analizi hutbelerin dışında Diyanet takvimi ve vaazları da kapsar. Bunun dışında çalışmanın konusu kutsal zaman kavramı etrafında şekillenmiştir. Söz konusu kavram bu tez çalışmasından önce hem yurt içinde² hem de yurt dışında kullanılmış³ ve çeşitli araştırmalara konu olmuş olsa da, Türkiye'de tüm yönleriyle incelenmemiştir. Buradan hareketle araştırma süresince kutsal zaman kavramının bazı önemli özellikleri tespit edilmiş ve bu özellikler doğrultusunda kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır.

Kutsal zamanın ayırt edici özelliklerinden ilki *iki boyutluluğudur*. İlk boyut kurumsal zamandır -ki ikinci bölümün konusudur-; ikinci boyut ise toplumsal zamandır -ki bu da üçüncü bölümün konusudur-. Kurumsal zamandan kasıt Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tanzim etmeye çalıştığı boyut; toplumsal zamandan kasıt ise muhafazakâr orta sınıflar özelinde söz konusu kuruma verilen toplumsal karşılıktır. Kutsal zamanın ikinci özelliği *çeşitliliğidir*. Bu anlamda içerisinde Cuma günleri, kandiller, Ramazan ayı ve üç aylar gibi pek çok farklı zaman dilimi yer alır. Kutsal zamanın üçüncü özelliği *süre farklılığıdır*. Bu anlamda kutsal zaman; Cuma şeklinde bir gün uzunluğunda olabildiği gibi, Ramazan şeklinde bir ayı da bulabilir. Hatta bir yandan üç aylar gibi çok daha uzun bir zamana yayılabilir diğer yandan Mirac Kandili gibi bir geceden ibaret olabilir. Kutsal zamanın dördüncü özelliği *mevsimsellikten uzaklığıdır*. Hicri takvim Ay'ın hareketlerine göre belirlendiği için kutsal zaman dilimleri her yıl farklı mevsimlere karşılık gelir. Böylece mevsimsel etkiden uzak bir kutsal zaman kavramı oluşmuş olur.

² Bkz. İbrahim Hakkı Kaynak'ın "Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı" isimli makalesi.

³ Mircea Eliade din ve zaman sosyolojisi alanlarındaki uzmanlığından ve üretkenliğinden dolayı, Türk akademisinin de ilgisi çekmiştir. (Yıldırım, 2007: 60)

Kutsal zamanın beşinci özelliği *çok anlamlılığ*ıdır.⁴ Buna göre kutsal zamanın kurumsal boyutunda dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamlar bulunurken; toplumsal boyutunda ise dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik anlamlar yer alır. İlk ve en bilinen anlamı dini olanıdır. Ramazan ayı özelinde oruç tutulması verilebilecek en güzel örneklerden biridir.⁵ Derinlemesine mülakat ve günce katılımcıları açısından da bu anlam ön planda tutulmaktadır. Kutsal zamanın sosyokültürel anlamına Ramazan ayının halk arasında on bir ayın sultanı olarak adlandırılması örnek gösterilebilir.⁶ Kutsal zamanın kurumsal boyutuyla bağlantılı olarak toplumsal boyutunda da sosyokültürel anlamın başat rol oynadığı görülür. Ramazan ayı içerisinde verilen fitır sadakası kutsal zamanın iktisadi boyutuna açıklık getirir.⁷ Bu durum hem Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından öğütlenmekte hem de derinlemesine mülakat ve günce katılımcıları tarafından da karşılık görmektedir.

Araştırmaya başlamadan önce siyasi bir boyut olabileceği öngörülmemişken; çalışma gömülü teori yapılandırması deseni çerçevesinde tasarlandığı için, içerik analizi sonunda böyle bir boyutla karşılaşmıştır. Bu anlamda Mirac gecesinde, İslam âleminin birlik ve beraberliği için yapılan dualar kutsal zamana siyasi bir boyut kazandırır.⁸ O kadar ki benzer bir siyasi anlam toplumsal boyutta da görülmüş, günce katılımcılarının siyasi gündemle eşanlı olarak tepkiler verdiği saptanmıştır. Şu ana kadar verilen örneklerin dışında kutsal zamanın toplumsal boyutunda ayrıca psikolojik bir anlam da yer almaktadır. Derinlemesine mülakat katılımcıları açısından Ramazan ayı nefis muhasebesi fırsatı olarak değerlendirilmekte ve maddi manevi bir yıllık muhasebenin yapıldığı zaman dilimi olarak öne çıkarılmaktadır. Günce katılımcılarının da günlük ruh hali değişiklikleri izlenerek kutsal zaman dilimlerinin psikolojik etkide bulunduğu tespit edilmiştir.

⁴ Tez çalışmasının konu başlığında kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamı çalışılmıştır. Boyut sözcüğünden daha derin ve daha komplike olduğu düşünüldüğü için ilgili bölümler anlam sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu kısımda ise daha dar bir kapsam kast edildiği için boyut sözcüğüne yer verilmiştir.

⁵ T69: **Oruçla Takvaya Erişmek**, 9 Ramazan 1440/14 Mayıs 2019.

⁶ T70: **Rahmet Yağmuru Ramazan**, 10 Ramazan 1440/15 Mayıs 2019.

⁷ T75: **Filtre (Fitır Sadakası) Kimlere Vaciptir?**, 15 Ramazan 1440/20 Mayıs 2019.

⁸ H4: **Mirac Gecesi**, 22 Recep 1440/29 Mart 2019.

Kutsal zamanın altıncı özelliği, içerisinde yer alan kutsal zaman dilimleri arasında *hiyerarşik ilişki bulunmasıdır*. Bunun en bilinen örneği bin aydan hayırlı olduğu nakledilen Kadir Gecesidir.⁹ Bu da Kadir Gecesinin diğer tüm kutsal olan ya da olmayan gecelerden üstün konuma ulaşmasını sağlar. Kandil olarak bilinen diğer kutsal gecelerden de kendisini ayırıştırır. Kutsal zaman hiyerarşisinde üç aylar olarak bilinen dönemde Ramazan ayının; Recep ve Şaban ayından daha üstün olduğu görülür.¹⁰ Son olarak, anonim içerikte, Cuma günü gibi bayram günlerinin de diğer günlerden daha kutsal olduğu vurgusuyla karşılaşılmıştır.¹¹ Kutsal zamanın kurumsal boyutunda görülen hiyerarşinin bir benzeri kutsal zamanın toplumsal boyutunda da aynı gerekçelerle yer almaktadır. Hatta Melek Yalçın (D48) kutsal zamanın hiyerarşik yapısını kendisine göre bir sıralama yaparak ifade etmektedir. Hülya Şen (D28) de Mirac kandiline özel bir önem atfettiğini belirtmiştir

Kutsal zamanın yedinci özelliği *sınırlılığ*ıdır. Cuma gününün Perşembe akşamından başlayarak Cuma namazının kılındığı zamana kadarki bölümü, günün geri kalanından ayrılmıştır.¹² Konunun toplumsal anlamında Sevim Can (44), Cuma günü sâlâ vakti Kuran okumaya özen gösterdiğini ifade etmiştir. Kutsal zamanın sekizinci özelliği de *mekânsal izdüşüme sahip oluşudur*. Kutsal olanda zamansallık mekânsallığı da beraberinde getirir. Cuma namazının cemaatle camilerde kılınıyor oluşu¹³ ile hac ve umre ibadetinin Mekke’de gerçekleştirilebiliyor oluşu¹⁴ bu bağlamda verilebilecek örnekler arasındadır. Kutsal zamanın toplumsal boyutunda derinlemesine mülakat katılımcısı erkekler Cuma günleri namaza gittiklerini belirtmişlerdir. Kutsal zamanın dokuzuncu ve son özelliği ise *toplumsal cinsiyet boyutudur*; bu bağlamda üretilen ve sunulan içerik eril bir dile sahiptir. Özellikle Cuma günleri erkek yoğun katılımı gerçekleşen Cuma namazlarında, hutbelerde kullanılan ikinci çoğul şahıs aslen cem-i müzekker salim özelliğe sahiptir.¹⁵ Her ne kadar Türkçe’nin dilbilgisi yapısı buna imkân vermese de gizli özne hüviyetinde böyle bir dil gelişmiştir.

⁹ H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

¹⁰ T2: **Bereketli Zaman Dilimleri: Üç Aylar**, 1 Recep 1440/8 Mart 2019.

¹¹ V3: **Koronavirüs Mücadelesi**, 18 Recep 1441/13 Mart 2020.

¹² H21: **Cuma Namazı ve Adabı**, 16 Zilkade 1440/19 Temmuz 2019.

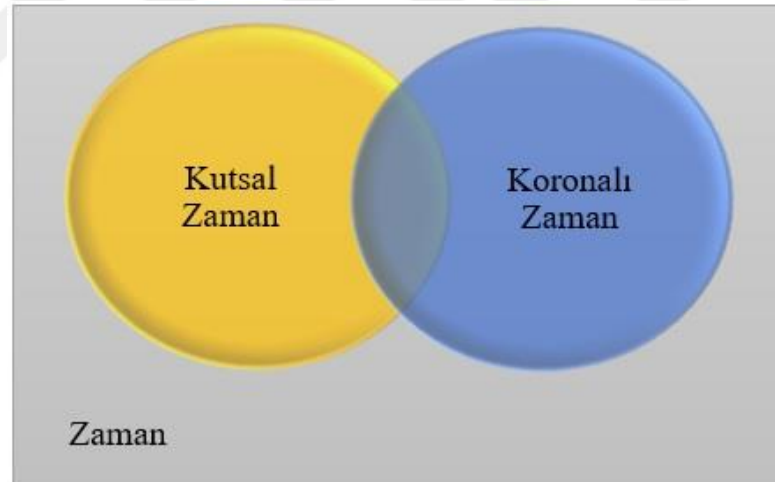
¹³ H21: **Cuma Namazı ve Adabı**, 16 Zilkade 1440/19 Temmuz 2019.

¹⁴ T149: **Zilhicce’nin İlk On Günü**, 1 Zilhicce 1440/2 Ağustos 2019.

¹⁵ Arapça’da çokluk iki gruptur: Eklemeli ve bükümlü. Salim çokluğu teşkil eden eklerden +in ve +ün ekleri eril (müzekker) çokluk yapar. (Develi, 2010: 15)

Tez çalışmasının ikinci ve üçüncü bölümlerinde incelenen kutsal zaman kavramının kapsamını daha iyi anlatmak için, bir venn şeması kullanılmak istendiğinde, evrenin zaman olduğu görülür. Zamanın içerisinde de kutsal zaman yer alır. Özellikle ikinci bölümde, kurumsal zaman kapsamında yapılan içerik analizinde kullanılan hutbeler ve Diyanet takvimi, kutsal zamanın sınırları içerisinde kalır.¹⁶ Üçüncü bölümde, derinlemesine mülakatlarda, katılımcılara geçmiş yıllardaki deneyimleri üzerinden yöneltilen sorular ve katılımcıların bu sorulara verdiği yanıtlar da aslen aynı kutsal zamanın kapsamındadır.¹⁷ (Kutsal Zaman–Koronali Zaman) Öte yandan toplumsal zaman kapsamında, üçüncü bölümde güncenin yer aldığı saha araştırmasının ilgili bölümleri, kutsal zaman ve koronali zamanın kesişim kümesinde gerçekleşmiştir.¹⁸ (Kutsal Zaman $\cap$ Koronali Zaman) O yüzden tez çalışmasının kutsal zaman kadar koronali zaman boyutu da bulunmaktadır. (Bkz. Şekil 37)

Şekil 37: Tez Çalışmasının Kapsamı

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

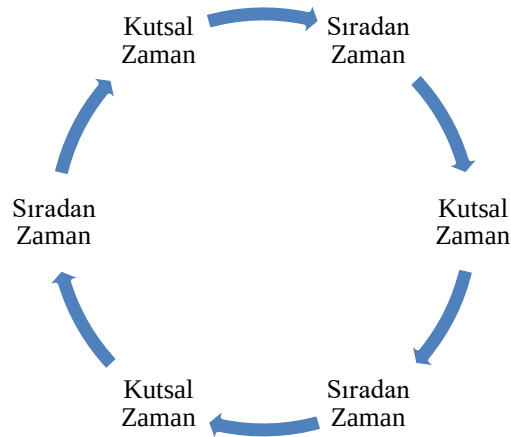
¹⁶ Tezin nitel tekniklerinden olan gözlemler, koronavirüs salgını sürecine denk gelmiş; bu esnasında alınan vaaz kayıtları da kutsal zaman kısmına eklenerek kodlanmıştır. (Söz konusu vaazlarda bulunan koronavirüs salgını içeriği ise araştırmanın salgın boyutuna eklenmiştir.)

¹⁷ Güncenin içerisinde yer alan sorular ve yanıtları da koronavirüs salgını etkisi göz önünde bulundurularak, daha dikkatli bir okumayla, tez çalışmasının hem kutsal zaman boyutunda hem de koronavirüs salgını boyutunda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

¹⁸ Derinlemesine mülakatlarda katılımcılara, korona virüs salgını sürecinde kutsal zamanın anlamında nasıl değişiklikler olduğu sorusu ayrıca sorulmuştur. Bu sorunun yanıtları da kutsal zaman ve koronali zamanın kesişim kümesinde yer alır.

Tez çalışmasında yapılan analizler sonucunda kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutları olduğu görülmüştür. Bu anlamda ikinci bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen belgeler ışığında zaman, kutsal zaman ve hatta koronali zaman tanımlarının, kurumsal zaman bağlamında nasıl yapıldığı tespit edilmiştir.¹⁹ Benzer şekilde üçüncü bölümde de muhafazakâr orta sınıflar özelinde, toplumsal zamana odaklanılmış, derinlemesine mülakat ve günce katılımcıları üzerinden zaman, kutsal zaman ve koronali zaman tanımlarının ne yönde oluştuğu keşfedilmeye çalışılmıştır.²⁰ Tüm bu veriler, zamanın dairesel bir döngüde hareket ettiği ilkesiyle (Yıldırım, 82: 2007) birleştğinde, ortaya kuram için meşru bir zemin ortaya çıkmış olur. Kutsal zamandaki bu dairesellik sıradan zamanda da benzer bir döngüsellığı beraberinde getirir. (Bkz.: Şekil 38) İslam dininde kutsal zamanın döngüsellığı haftalık ve yıllık şekilde gerçekleşmektedir. Cuma günü her hafta bir kere ve Ramazan ayı ise her yıl bir kere gelmektedir. Bu dairesellik, aslen, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünün bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve hicri takvim buna göre şekillenmektedir. Kurumsal ve toplumsal zamana şekil veren bu etki, Ay'ın neden olduğu başka bir doğa olayı olarak medcezure²¹ benzetilmiş, kuram bu doğa olayıyla özdeşleştirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 38: Kutsal Zamanın Döngüsellığı (Daireselliği)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için, Bkz. 2.1. Kutsal Zamanın Kurumsal Çerçevesi.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için, Bkz. 2.1. Kutsal Zamanın Kurumsal Çerçevesi.

²¹ Kurama isim verilirken gelgit yerine medcezir kelimesi tercih edilmiştir.

İslam dininde Ay'ın hareketleri, bir yandan doğadaki medcezire neden olurken diğer yandan kutsal zamanın belirlendiği takvimi şekillendirmektedir. Nasıl ki medcezir dairesel bir akış içerisinde, kutsal zaman da benzer bir akış içerisinde. Nasıl ki medcezir doğada değişim ve dönüşüme neden olmaktadır, kutsal zaman da kurumsal ve toplumsal zaman algısında değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Nasıl ki medcezir doğaya canlılık ve dinamizm getirmekte ve bunun sonucunda değişim ve dönüşüm gerçekleşmektedir; kutsal zaman da her geldiğinde topluma benzer bir şekilde canlılık ve dinamizm getirmekte ve bunun sonucunda dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik anlamlar oluşmaktadır. Sonuç olarak suların “med” ve “cezir”i; zamanın “kutsal” ve “sıradan”ıyla özdeşleştirilmektedir. “Sular yükseldiğinde” yani “kutsal zaman geldiğinde”; “doğadaki canlılık ve dinamizmin” bir benzeri “toplumsal hareketlilik ve dinamizm” şeklinde kendini göstermektedir. “Sular çekildiğinde” yani “sıradan zaman geldiğinde”; “doğadaki canlılık ve dinamizmin farklı bir yöne eğilmesi” gibi “toplumsal hareketlilik ve dinamizm” de farklı bir yöne evrilir. Medcezir kuramı kutsal zamanın toplumsal boyutunda meydana gelen canlılık kadar kurumsal boyutunda gerçekleşen hareketliliği de kapsamaktadır.

Tez çalışmasında içerik analizi ve gözlemlerden elde edilen bulgular ışığında, kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutları bulunduğu anlaşılmıştır. Kurumsal boyut, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüzel kişiliğinde temsil edilmektedir. Buradan hareketle de *kutsal zamanın kurumsal anlamı* olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu kurum hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar aracılığıyla kutsal zamanın kurumsal anlamını bir yandan inşa etmekte diğer yandan da inşa edilen bu anlamı toplumla paylaşmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda, kutsal zamanın kurumsal anlamının dört ayak üzerine oturduğu anlaşılmıştır: Kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamı. Öte yandan tez çalışmasının saha kısmında gerek derinlemesine mülakat gerekse günce verilerinden hareketle, kutsal zamanın toplumsal bir boyutu olduğu da görülmüş; bunun da beş ayak üzerinde yükseldiği anlaşılmıştır: Kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik anlamı. Dolayısıyla kutsal zamanda medcezir kuramı hem kurumsal anlam hem de toplumsal anlamla ilişki halindedir.

Kutsal zamanda medcezir kuramı oluşturulurken gömülü teori yapılandırması desenine yeni bir kuram oluşturma yöntemi kazandırılmıştır. Özellikle kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutunda olduğu gibi karşılaştırmalı analizlerde kullanılmak üzere geliştirilen bu yöntemsel çerçeve araştırmacı tarafından *Aynalı Kuram Oluşturma Yöntemi* olarak isimlendirilmiştir. Burada geçen aynalı sözcüğü “düz istifli veya girift, çift veya karşılıklı şekilde yazılmış yazı” anlamında hat sanatında kullanılan aynalı yazı kavramından ödünç alınmıştır.²² Kutsal zamanda medcezir kuramının, *kuram ağacına* bakıldığında merkezde kutsal zamanın yer aldığı görülür. (Bkz.: Şekil 39) Buraya *kök kavram (eksen/ufuk çizgisi)* adı verilmiştir. Kutsal zaman kurumsal anlam ve toplumsal anlam şeklinde iki farklı yönde iki gövdeye ayrılır. Her biri *üst gövde* ve *alt gövde* adını almıştır.²³ Böylece kutsal zamanın kurumsal anlamı ile kutsal zamanın toplumsal anlamı arasında karşılaştırma yapabilmek için, benzer ya da farklı nitel veri toplama teknikleriyle elde edilen verilerin analiz sonuçlarının karşılaştırılmasında ilk basamak oluşturulmuş olur.

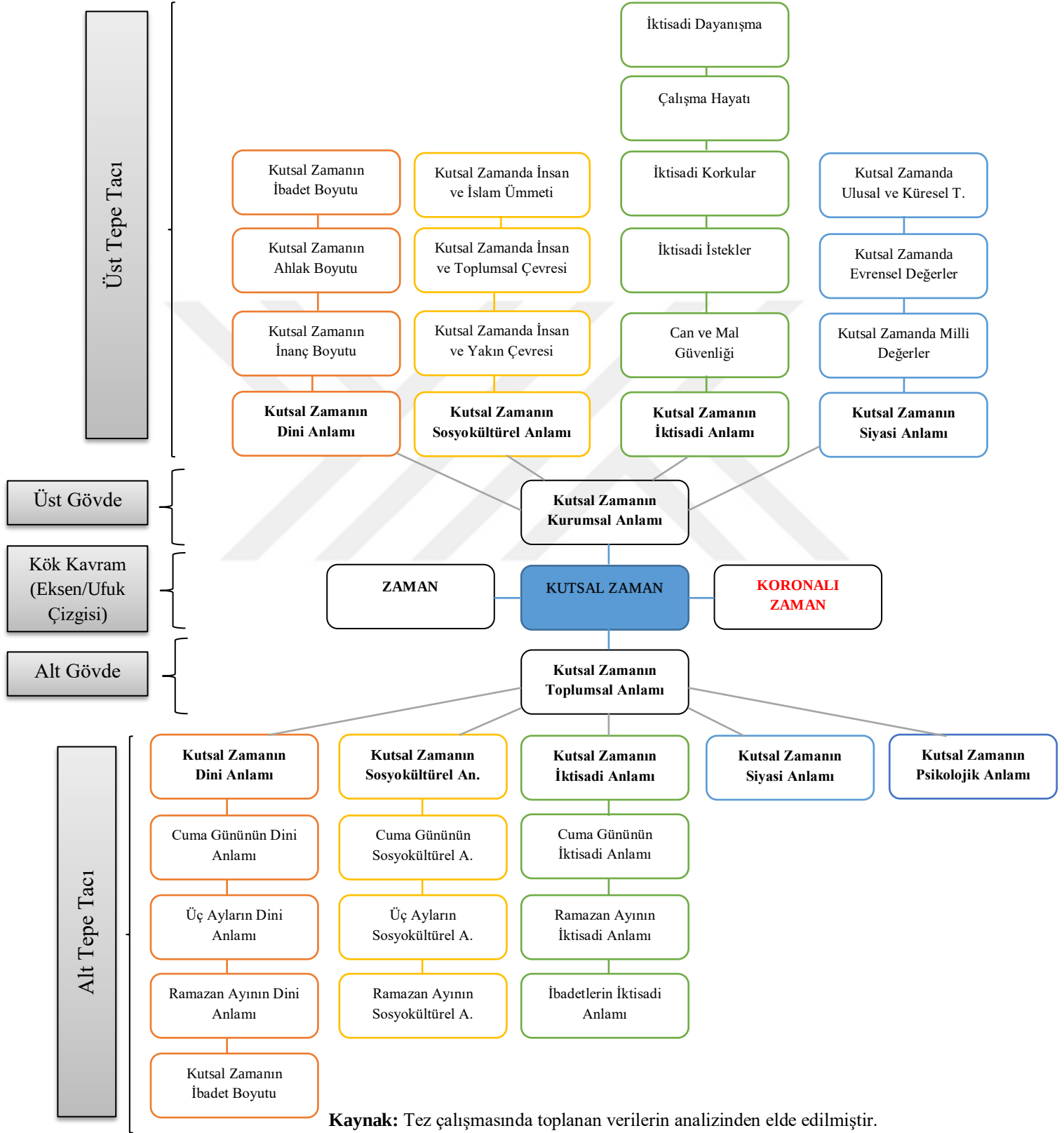
Kutsal zamanda medcezir kuramı oluşturulurken karşılaştırmalı analizin bir diğer önemli kısmı kuram ağacının *alt* ve *üst tepe taçlarında* görülür. Özellikle kutsal zamanın kurumsal boyutunda yer alan dini anlam, sosyokültürel anlam, iktisadi anlam ve siyasi anlama karşılık; kutsal zamanın toplumsal boyutunda da benzer bir şekilde dini anlam, sosyokültürel anlam, iktisadi anlam ve siyasi anlam yer almaktadır. Bu da karşılaştırmanın derinlemesine yapılabilmesinin önünü açmaktadır.²⁴ Aynalı kuram oluşturma yönteminin en önemli çıktılarından biri görselliğinin de etkisiyle kolay anlaşılabilir bir kuramsal çerçeve oluşturulabilmesinde yatar. Her iki tepe tacında yer alan unsurlar kök kavrama (eksen/ufuk çizgisine) göre simetriğinde bulunan yansımasıyla karşılaştırılır. Kutsal zamanda medcezir kuramı özelinde kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutlarında hangi noktalarda benzerlik ve farklılıkların yer aldığı bu yöntem sayesinde kolaylıkla ortaya konabilmektedir.

²² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Müsenna”, Ali Alparslan, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/musenna>, 25.07.2020.

²³ Üst gövdede kutsal zamanın kurumsal anlamı ve alt gövdede kutsal zamanın toplumsal anlamı olmasında herhangi bir beis yoktur.

²⁴ Kutsal zamanın toplumsal boyutunda yer alan psikolojik anlamın karşılığı, kutsal zamanın kurumsal anlamında yer almaz. Bu da kurumsal anlamı şekillendiren içerik analizi sürecinde bu konuyla ilgili bir arayışın o dönem olmamasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 39: Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı (Aynalı Kuram Oluşturma Yöntemi-Kuram Ağacı)

Kutsal zamanın kurumsal boyutunda, ilk olarak dini anlamın inanç, ahlak ve ibadet üzerinden şekillendiği görülür.²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen tüm içeriklerin dini bilgi üretimi ve aktarımı için tasarlandığı düşünüldüğünde, kutsal zamanın güçlü bir dini anlama sahip olması şaşırtıcı değildir. (Dini anlamı oluşturan ikinci bileşen olarak ahlaki kısımda, kurumun çok baskın bir anlatım içerisine girdiği ve tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere ütöpik bir evren anlayış ve arayışı içerisinde olduğu görülür.²⁶) Öte yandan kutsal zamanın toplumsal boyutunda da dini anlamın içkin olduğu keşfedilmiş; bu durumun ayrıntıları Cuma günleri, üç ayların Recep ve Şaban aylarıyla Ramazan ayı bağlamında yapılan tasnifin sonucunda ortaya çıkarılmıştır.²⁷ Ayrıca bu üç zaman dilimine ibadet boyutu da eklenerek, saha çalışmasının kapsamında olan kutsal zaman dilimleri dışında kalan hac, kurban ibadeti gibi ibadetler de sürece dâhil edilmiştir.

Kutsal zamanın kurumsal boyutunda, ikinci olarak, sosyokültürel anlam yer alır.²⁸ Burada merkezi rolü insan oynar. Çevresi ise tıpkı suya düşen bir yağmur damlası gibi iç içe geçmiş toplumsal halelerden oluşur. Bu anlamda ilk haleyi yakın çevre oluşturur. Bu çevrede insana en yakın olması gerekenden başlayacak şekilde; aile, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık kurumları sıralanır. Aile ve akrabalık kurumunun, komşuluk ve arkadaşlık kurumundan çok daha yakın olması gerektiği öğütlenir. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre komşuluk kurumu arkadaşlık kurumundan çok daha büyük önem arz eder. Ancak tez çalışmasının üçüncü bölümünde yer alan kutsal zamanın toplumsal boyutu bağlamında, saha çalışmalarının sonuçlarından anlaşılabileceği üzere, arkadaşlık kurumu, komşuluk kurumunun önüne geçmiştir.²⁹ Bu anlamda derinlemesine mülakat katılımcıları açısından, Cuma günleri camiye birlikte gidilmesinden Ramazan ayında yapılan iftar davetlerine kadar, arkadaşlık kurumunun komşuluk kurumunu geride bıraktığı şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde görülmüştür.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 2.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 4.4. Medinetü'l Emane.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 3.3. Kutsal Zamanın Dini Anlamı.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 2.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 3.4. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı.

Kutsal zamanın kurumsal boyutunda, sosyokültürel anlamdan devam edildiğinde, ikinci haleden toplumsal çevre yer alır. Buradaki toplum anlayışı barışın, huzurun ve güvenin hüküm sürdüğü bir çerçeveye oturur. Son haleden de insan ve İslam ümmeti yer alır. Bu bağlamda insan katmanlı bir aidiyet zincirinin parçasıdır. Bir yandan yakın çevresinin asli unsuru, diğer yandan ülkesinde yaşayan Müslüman toplumun bir üyesi ve son kerte İslam ümmeti üzerinden evrensel bir bütünün parçasıdır. Her ne kadar küresel iklim değişikliği ve beraberinde gelen çevre felaketleriyle savaş, açlık gibi evrensel temaların da olduğu bir dış evren bulursa da asıl katmanlar bu üç haleden meydana gelir. Ayrıca bu haleleri bir arada tutan harç, tez çalışmasında emanet toplum tasavvuru adı verilerek kuramsallaştırılmıştır.³⁰ Toplumsal ilişkilerde emanet eden-emanet edilen-emanet olunan şeklinde bir denge üzerinde barışın, huzurun ve güvenin tesis edilmeye çalışıldığı; topluma bu mesajın da güçlü bir şekilde verildiği keşfedilmiştir. Emanet toplum tasavvurunun, bir önceki bölümde değinilen medinetü'l emane kavramından farklı olarak, günümüze ilişkin daha somut önerilerde bulunan bir bakış açısına sahip olduğu görülmüştür.

Kutsal zamanın toplumsal boyutunda, derinlemesine mülakat ve günce katılımcılarına bireylerin toplumla kurduğu ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili herhangi bir soru yöneltilmemiştir. Buna rağmen bazı katılımcıların eski ve yeni Ramazanlar üzerinden modern toplum eleştirisinde bulunduğu görülmüştür. Özellikle Ramazan ayında, inanan ama oruç tut(a)mayan kesimlerin dahi, oruç tutanlara karşı saygı göstermediği serzenişinde bulunulur. Bunun dışında katılımcılar kutsal zamanın sosyokültürel anlamında aile, akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk kurumlarını ön plana aldıklarını belirtmiş; toplumu oluşturan kesimlerle çok da fazla ilgilenmedikleri izlenimini bırakmışlardır. Özellikle muhafazakâr orta sınıf katılımcıların, eski mahallelerinden yeni mahallelerine taşınmalarından sonra eski mahalleleriyle olan bağlarının zayıfladığı tespiti yapılmıştır. Son olarak gerek derinlemesine mülakat gerekse güncelerde, koronavirüs salgını dolayısıyla, toplumun sosyal mesafe, maske kullanımı gibi alınması gereken tedbirlerle ilgili katılımcılar tarafından eleştirildiği görülmüştür.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 4.3. Emanet Toplum Tasavvuru.

Kutsal zamanın kurumsal boyutunda, iktisadi anlamın zekât etrafında örüldüğü görülür.³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Recep, Şaban ve Ramazan aylarında zekâtın önemine ilişkin verdiği tavsiyeler kutsal zamanın iktisadi boyutuna ilişkin önemli bir göstergedir. Benzer şekilde kutsal zamanın toplumsal boyutunda da zekât ve sadakanın önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiş; ağırlıklı olarak Ramazan ayı ve Cuma günleri gibi kutsal zamanların tercih edildiği görülmüştür.³² Bununla birlikte iktisadi anlamın toplumsal karşılığının kurumsal karşılığından çok daha karmaşık, çok daha canlı ve çok daha derin olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar arasında zekâtın bir örneği olarak çöp ev temizletilmesi ve temizliğinin sürekliliğini sağlamak noktasında çöp evin sahiplerinin komşularına maddi destek olunması bu karmaşıklık, canlılık ve derinliğin göstergelerindendir. Ayrıca koronavirüs salgını nedeniyle derinlemesine mülakatlardaki bir katılımcının ev sahibinin kirasını almamış olması ve bunun üzerine aynı katılımcının kiranın bedelini sadaka niyetiyle bağışlaması, benzer derinliğe verilebilecek bir başka örnektir.

Kutsal zamanın kurumsal boyutunda, siyasi bir anlamın da bulunduğu başlangıçta öngörülmemiş, veri analizlerinin ilerleyen aşamalarında fark edilmiş bir olgudur.³³ Söz konusu siyasi anlamı oluşturan katmanlar, milli değerlerden başlayarak küresel değerlere erişen ama bu anlamda küresel tehditlere de değinmeyi ihmal etmeyen bir örüntü oluşturur. Ülkedeki siyasi gündemi de eşzamanlı takip ettiği görülen belge içerikleri, siyasi iradeyle benzer bir söylemsel dil oluşturmuş, bu olgu sahadaki gözlem bulgularıyla da desteklenmiştir. Kutsal zamanın toplumsal karşılığına ilişkin yeni araştırmalar gerekiyorsa da ilk elden bulgular, kurumsal ve toplumsal anlamın örtüşen yanlarının bulunduğunu göstermektedir. Günce katılımcıları arasında da siyasi gündemin takip edilerek, yeri geldiğinde siyasi reflekslerin verildiği görülmüş, konuyla ilgili soru yöneltilmediği için derinlemesine mülakat katılımcılarından herhangi bir veri alınamamıştır.³⁴

³¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 2.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı.

³² Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 3.5. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı.

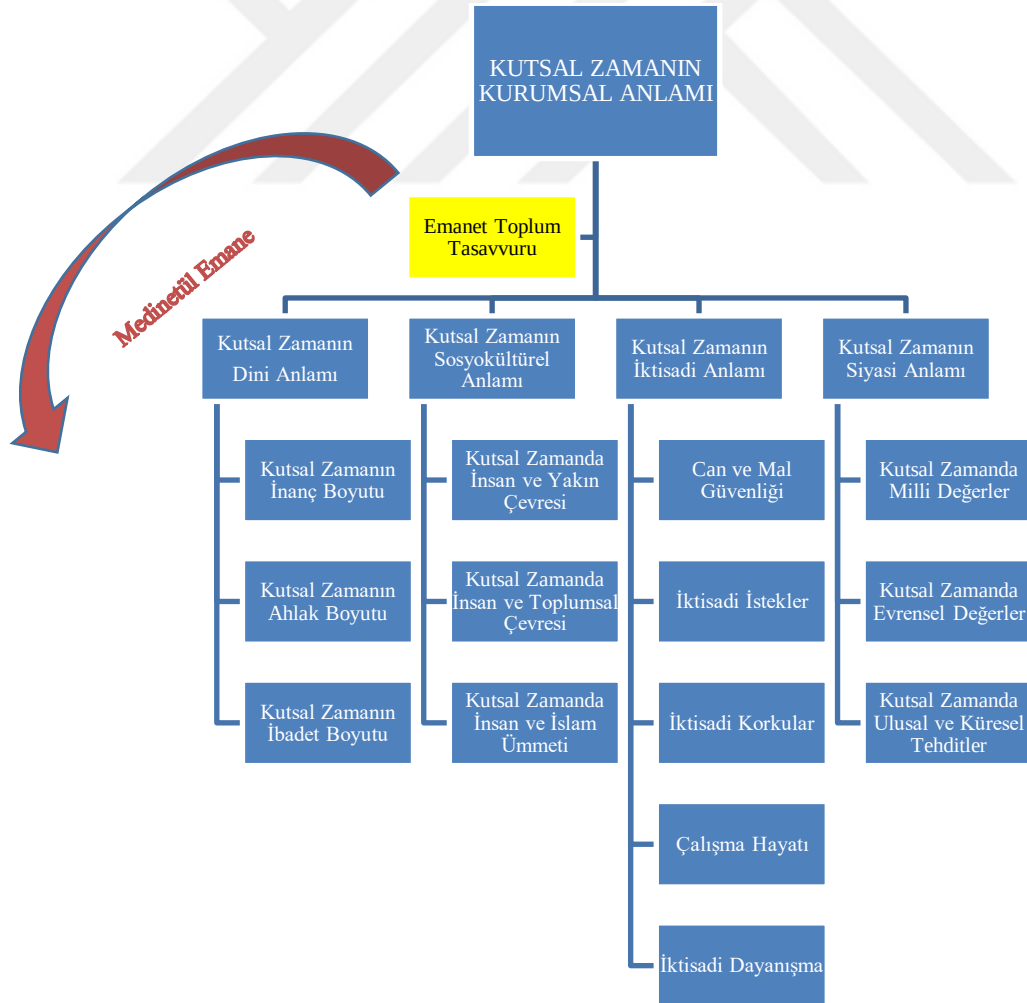
³³ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 2.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 3.6. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı.

4.3. Emanet Toplumu Tasavvuru

Araştırmanın gömülü teori yapılandırması desenine göre tasarlanmasının çalışmaya yön verdiği en önemli noktalardan ikincisi emanet toplum tasavvuru kavramının geliştirilmesi olmuştur. (Bkz.: Şekil 44) Tez çalışmasının ikinci bölümünde kutsal zamanın kurumsal anlamı üzerine yapılan analiz çalışmaları esnasında keşfedilen bu kuram, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği belgelerden (özellikle) hutbeler ve Diyanet takviminin incelenmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Konu bir yandan kutsal zamanın dini anlamıyla diğer yandan da sosyokültürel anlamıyla ilişkilidir. Hatta iktisadi ve siyasi anlamla bile ilişkili olduğu noktalar bulunmaktadır. Tezin bu bölümünde emanet toplum tasavvuruna ilişkin ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Şekil 40: Kurumsal Zamanın Kurumsal Katkısı: Emanet Toplum Tasavvuru

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Araştırma esnasında yapılan içerik analizinde emanet toplumu tasavvuru kavramına ilişkin bulgular en fazla hutbelerde görülmüştür. (Bkz.: Tablo 77) Ondan daha az bir şekilde Diyanet takviminde ve en nihayetinde çok az da vaazlarda rastlanmıştır. Her hafta insanlara Cuma hutbeleriyle seslenen Diyanet İşleri Başkanlığı, merkezi olarak hazırlanan dokümanların cami cemaatlerine ulaşmasına imkân sağlamaktadır. Bu anlamda emanet toplum tasavvurunun topluma en hızlı ulaşım şekli hutbeler aracılığıyla yapılabilecektir.

Tablo 77: Emanet Toplumu-Belgeler İlişkisi

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
Toplum Tasavvuru				0
Emanet Toplumu				43
Σ TOPLAM	32	10	1	43

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Tez çalışmasının saha bölümünü oluşturan nitel veri tekniklerinden gözlem verileriyle de sabit olduğu üzere, Cuma namazına katılan cemaatin çok büyük bir çoğunluğu erkektir. Hutbelerde sık sık eşlerin Allah tarafından emanet olarak verildiği vurgulanmıştır.³⁵ Böylece aile kurumunu oluşturan bireyler arasında bir emanet ilişkisi olması gerektiği belirtilmiş olur. Seslenilen kitlenin büyük çoğunluğunun erkek oluşu da emanet edilenin aslen kadın olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Buradan hareketle emanet eden Allah, emanet edilen erkek, emanet olunan ise kadındır. Tezin ilerleyen tüm bölümlerinde benzer bir emanet hukuku oluşturulmuştur. Öte yandan bir kişi aynı anda hem emanet edilen hem emanet olunan statüsünde olmaktadır emanet eden hiçbir zaman değişmez.

Tablo 78: Emanet Toplumu-Kutsal Zaman İlişkisi

Kod Sistemi	Recep-Şaban-Ramazan	Şevval-Zilkade-Zilhicce	Muharrem-Safer-R.Evvel	R.Ahır-C.Evvel-C.Ahır	Emanet Toplumu
Kutsal Zaman Dilimleri					
Cuma Günleri (Üçer Aylık Veri)					
Hutbe					
Recep-Şaban-Ramazan					
Şevval-Zilkade-Zilhicce					
Muharrem-Safer-R.Evvel					
R.Ahır-C.Evvel-C.Ahır					
Toplum Tasavvuru					
Emanet Toplumu					
Σ TOPLAM	11	11	7	3	32

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³⁵ H15: Aile Olmak, Aile Kalmak, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019.

Emanet toplumu ile kutsal zaman arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bulguların en fazla görüldüğü yer olan hutbeler, üçer aylık zaman dilimleri halinde incelendiğinde, emanet vurgusunun kutsal zamanlarda daha fazla yapıldığı görülmüştür.³⁶ (Bkz.: Tablo 78) Bu anlamda Recep-Şaban-Ramazan dönemi ile Şevval-Zilkade-Zilhicce dönemi, söz konusu vurgunun en fazla yapıldığı zaman dilimleridir.

4.3.1. Emanet Toplumu Tasavvurunun Dini Bağlamı

Emanet toplum tasavvurunun, en fazla, kutsal zamanın dini ve sosyokültürel anlamında ortaya çıktığı görülür. Dini anlamı oluşturan inanç, ahlak ve ibadet alt başlıklarından, ahlak kısmıyla daha derin ilişkileri bulunmaktadır ve özellikle güzel ahlaki özellikler başlığında ön plana çıktığı görülür. (Bkz.: Tablo 79) Emanet toplum tasavvuru, toplumu oluşturan bireyler özelinde bir harç işlevi görür. Bu harç, dini anlamı oluşturan bilgi kaynaklarından hadis ile meşru bir zemine oturtulmuştur. Buna göre ümmet bir binanın tuğlaları gibi, bir beden azaları gibi, hatta bir tarağın dişleri gibi birbirine kenetlenmeli ve destek olmalıdır.³⁷

Tablo 79: Emanet Toplumu-Kutsal Zamanın Dini Anlamı İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu
▼ Toplum Tasavvuru	
Emanet Toplumu	
▼ Kutsal Zamanın Dini Anlamı	
> İnanç	
▼ Ahlak	
> Güzel Ahlaki Özellikler	
> Kötü Ahlaki Özellikler	
> İbadet	
Σ TOPLAM	892

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

³⁶ Hutbelerin üçer aylık incelenmesinin nedeni Recep-Şaban-Ramazan aylarının halk arasında üç aylar olarak bilinen ve Diyanet tarafından da kutsal kabul edilen zaman dilimi olmasından dolayıdır. Yıl içerisinde diğer aylarla daha iyi karşılaştırma yapabilmek için kalan 9 aylık dönemde takvim sıralamasına göre şu şekilde gruplandırılmıştır: Recep-Şaban-Ramazan (1. Grup); Şevval-Zilkade-Zilhicce (2. Grup); Muharrem-Safer-R.Evvel (3. Grup) ve R.Ahir-C.Evvel-C.Ahir (4. Grup).

³⁷ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019. Benzer örnekler farklı yerlerde de tekrarlanmıştır. H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019 ve T21: **İmanla Bağdaşmayan Bir Huy: Bencillik**, 20 Recep 1440/27 Mayıs 2019.

Tablo 80: Emanet Toplumu-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi³⁸

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	İyilik	Sabır	Takva	Şefkat	Merhamet	Sevgi	Güven	Şükür	Zahittik	Adillik
Toplum Tasavvuru											
Emanet Toplumu											
Kutsal Zamanın Dini Anlamı											
Ahlak											
Güzel Ahlaki Özellikler											
İyilik											
Sabır											
Takva											
Şefkat											
Merhamet											
Sevgi											
Güven											
Şükür											
Zahittik											
Adillik											
TOPLAM	222	310	221	140	254	228	197	186	99	96	155

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Emanet toplum tasavvurunun güzel ahlaki özelliklerle olan bağlantısı, olumlu özelliklerle örülü bir toplum modelini çağırıştırır. (Bkz.: Tablo 80) Bu da araştırmacıda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ütöpik bir toplum düzeni arayışında hatta anlayışında olduğu izlenimini bırakmıştır.³⁹ Emanet toplum tasavvurunun güzel ahlaki özelliklerle olan ilişkisine biraz daha yakından bakıldığında birinci basamakta iyilik, şefkat ve adillik özelliklerinin; ikinci basamakta da sabır, merhamet, sevgi ve güven özelliklerinin ön planda olduğu görülür. Söz konusu bulgular, emanet eden ve edilen arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair ipuçları da taşımaktadır.

4.3.2. Emanet Toplumu Tasavvurunun Sosyokültürel Bağlamı

Emanet toplumu tasavvuru sosyokültürel bağlam ile yakın ilişki halindedir. Dolayısıyla tez çalışmasının bu bölümünde sosyokültürel bağlam incelenecektir ve bu yapılırken de sosyokültürel bağlamın üç boyutu üzerinde durulacaktır: İnsan ve yakın çevresi, insan ve toplumsal çevresi ve insan ve İslam ümmeti. İnsan ve yakın çevre başlığında; aile, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık kurumlarına odaklanılacaktır. İnsan ve toplumsal çevre başlığında; toplumsal ilişkiler, toplumsal dayanışma, toplumsal huzur ve toplumsal güven konuları tartışılacaktır. Son olarak, insan ve İslam ümmeti başlığında da İslam kardeşliği, ümmet bilinci ve İslam medeniyeti kavramlarına vurgu yapılacaktır.

³⁸ Araştırmada Güzel Ahlaki Özellikler başlığında 58 kod tespit edilmiş olmasına rağmen, genel resimde en fazla atıf alan ilk 10 kodun emanet toplum tasavvuruyla olan ilişkisine bakılmıştır

³⁹ Bkz.: 4.4. Medinetü'l Emâne.

4.3.3. Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevre İlişkisi

Emanet toplumu tasavvuru, kutsal zamanın sosyokültürel anlamında, insan ve yakın çevresi başlıklı bölümde yer alan aile, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık kurumlarından aileyi merkezine alır. (Bkz.: Tablo 81) Ancak bundan önce asıl muhatabı olan insana seslenir ve ilk emaneti ilan eder: İnsanın öncelikle kendi canı bizzat Allah'ın emanetidir.⁴⁰ Kişinin canına kıyması yasaktır.⁴¹ Cana kıymakla bir nevi emanete hıyanet edilmiş olunur. İlginçtir, can emniyetiyle mal emniyeti çoğunlukla birlikte zikredilir.⁴² Sonuç olarak insan, canı ve malıyla emniyet altındadır. Bundan sonra sosyokültürel anlamın kapsamı, matruşka bebeği gibi insanın etrafında halkalar çizilerek genişletilir.

Tablo 81: Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	Aile İlişkileri	Akrabalık İlişkileri	Komşuluk İlişkileri	Arkadaşlık İlişkileri
Toplum Tasavvuru					
Emanet Toplumu					
Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı					
İnsan ve Yakın Çevresi					
Aile İlişkileri					
Akrabalık İlişkileri					
Komşuluk İlişkileri					
Arkadaşlık İlişkileri					
TOPLAM	87	117	86	73	53

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kişinin kendi canı emanete alındıktan sonraki ilk halkada aile kurumu bulunur. Allah'ın emaneti olarak ön plana çıkan aileye karşı sorumluluklar öbür dünyaya taşar. İnsanların ilk önce anne ve babasına, sonra eşine ve çocuklarına karşı hesaba çekileceği belirtilir.⁴³ Bu yüzden, emanet kapsamına giren aile kurumu, çekirdek aile olarak değil, geniş aile olarak anlaşılmalıdır. Çocukların ebeveynler için nimet oldukları kadar emanet özelliği taşıdığı da ifade edilir.⁴⁴ Devletin, milletin ve ümmetin bekası için, çocukların kimlere emanet edildiğinin çok önemli olduğu vurgusunun altı çizilir.⁴⁵ (Bkz.: Şekil 40)

⁴⁰ H45: **Tefekkür İle Bir Ömür Geçirmek**, 1 Cemaziyelevvel 1441/27 Aralık 2019.

⁴¹ H40: **Musibetler Karşısında Müminin Tavrı**, 25 Rebiyülevvel 1441/22 Kasım 2019.

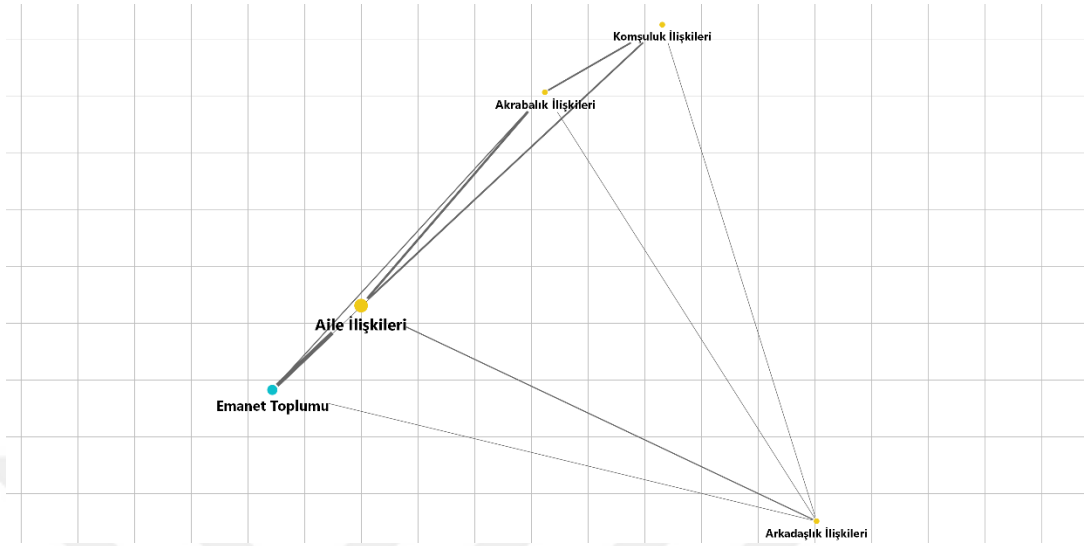
⁴² H13: **Kadir Gecesi: Kuran İle Şereflenen Gece**, 26 Ramazan 1440/31 Mayıs 2019.

⁴³ H15: **Aile Olmak, Aile Kalmak**, 4 Şevval 1440/7 Haziran 2019.

⁴⁴ H16: **Camiler Çocuk Dolsun, Ahlakı Kuran Olsun**, 11 Şevval 1440/14 Haziran 2019.

⁴⁵ H20: **15 Temmuz'u Anmak, İhaneti Anlamak**, 9 Zilkade 1440/12 Temmuz 2019.

Şekil 41: Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Aileden sonra yakın çevrede emanet ilişkisinin en yoğun akrabalarla yaşanması gerektiği vurgusu yapılır. Akrabaların hakları korunmalıdır.⁴⁶ Akrabalık bağları gözetilmelidir.⁴⁷ Aile ve akrabalıktan sonra üçüncü sırada komşuluk kurumu yer alır. Komşu insan için bir nimettir⁴⁸; her nimet de bir emanet olduğu için komşuluk da emanet kapsamındadır.⁴⁹ Son olarak yakın çevrede emanet kapsamına en son girebilen kurum arkadaşlık kurumudur. İhtiyaç sahipleri Allah'ın emanetidir⁵⁰ ve insan için aile, akraba ve komşuların dışında yakın-uzak din kardeşlerine yardımcı olmak esastır.⁵¹

4.3.3.1.Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevre İlişkisi

İnsanın toplumsal çevresiyle ilişkisi emanet toplum tasavvurunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu tasavvurun temelinde organizmacı anlayış yatar. Bundan önce de belirtildiği gibi, ümmet bir binanın tuğlaları, bir beden azaları, bir tarağın dişleri gibi hareket etmeli ve birbirine destek olmalıdır.⁵² Böylece dışarıdan gelebilecek darbelere karşı hem kişi hem toplum korunabilecektir. (Bkz.: Tablo 82)

⁴⁶ H17: **Allah'a İman**, 18 Şevval 1440/21 Haziran 2019.

⁴⁷ H14: **Ramazan Bayramı**, 1 Şevval 1440, 4 Haziran 2019.

⁴⁸ H5: **Müslüman Hayırlı Bir Komşudur**, 29 Recep 1440/5 Nisan 2019.

⁴⁹ T82: **Zekât Kazancı Artırır: Faizi Yok Eder**, 22 Ramazan 1440/27 Mayıs 2019.

⁵⁰ H12: **Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin**, 19 Ramazan 1440/24 Mayıs 2019.

⁵¹ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

⁵² H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

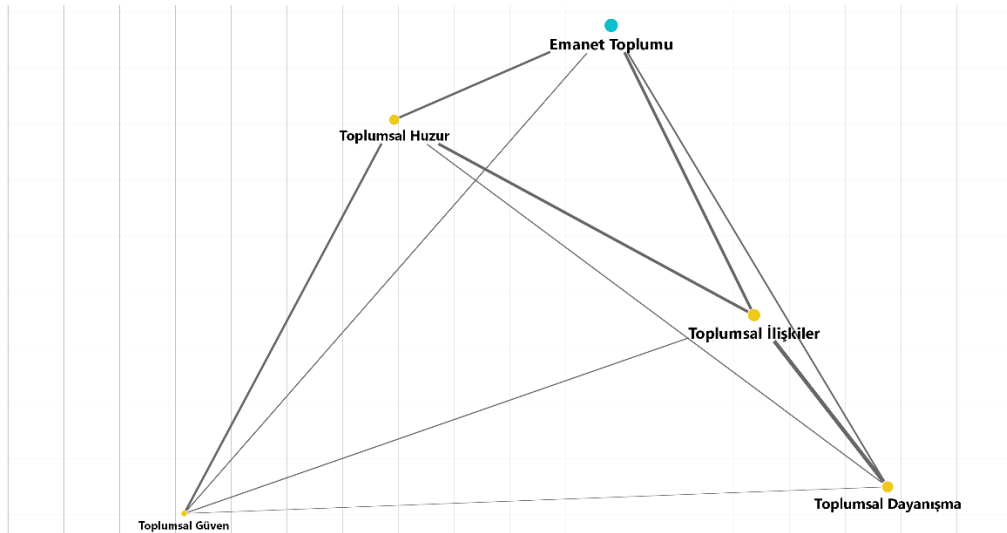
Tablo 82: Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	Toplumsal İlişkiler	Toplumsal Dayanışma	Toplumsal Huzur	Toplumsal Güven
✓ Toplum Tasavvuru					
✓ Emanet Toplumu					
✓ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı					
✓ İnsan ve Toplumsal Çevresi					
✓ Toplumsal İlişkiler					
✓ Toplumsal Dayanışma					
✓ Toplumsal Huzur					
✓ Toplumsal Güven					
Σ TOPLAM	88	107	72	87	48

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Emanet toplum tasavvurunda her insan, sorumluluğunu üstlendiği her işi emanet bilinciyle gerçekleştirmelidir.⁵³ Allah'ın insanlara emanet olarak verdiği nimetler, yine onun rızasını kazanmak için harcanmalıdır.⁵⁴ Ayrıca bir kişi kamu görevi yürütüyorsa, bu görevin milletin bir emaneti olarak görülmesi gerektiği vurgulanır. Kavram kamunun dışında özel sektör için de geçerlidir. İşveren işçisini emanet olarak görmeli, onun hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olduğunu unutmamalıdır.⁵⁵

Şekil 42: Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁵³ H17: Allah'a İman, 18 Şevval 1440/21 Haziran 2019.

⁵⁴ H1: İyilik Paylaştıkça Çoğalır, 1 Recep 1440, 8 Mart 2019.

⁵⁵ H8: Ticaret Hayatının Bereketi: İş Ahlakı, 21 Şaban 1440/26 Nisan 2019.

Emanet toplumu toplumsal huzur, toplumsal güven ve toplumsal dayanışma ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Toplumsal ilişkilerde anahtar rol oynar. (Bkz.: Şekil 41) İnsanların canları ve malları birbirine emanet olduğu gibi onur ve haysiyetleri de emanettir.⁵⁶ Toplumsal huzur ve güvenin inşasında emanete riayet etmek ve hıyanet etmekten kaçınmak elzemdir.⁵⁷ Çevresine güven vermek ise bir müminin en önemli vasıfları arasında sayılır.⁵⁸ İnfak adı verilen toplumsal dayanışma ve yardımlaşma, toplumsal ilişkilerin belirleyici ögesi olmalıdır.⁵⁹ Bayramların toplumsal barış, huzur ve güvenin tesisi için önemli zaman dilimleri olduğu vurgusu sıkça tekrarlanır.⁶⁰ Ben duygusundan sıyrılıp biz duygusuna geçilmesi gerektiği öğütlenir.⁶¹ Ayrıca toplumsal cinsiyet açısından da kadınların benzer bir şekilde Allah'ın emaneti olduğu ifade edilir.⁶² Tüm bunların ötesinde, konunun dramatikliği doğum ve ölümden gizlidir: Doğduğunda örtüye sarılıp anneye emanet edilen beden, öldükten sonra benzer bir örtüyle toprağa verilir.⁶³

4.3.3.2.Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi

Emanet toplumunda son halka insan ve İslam ümmetidir. Böylece kavramın ülke sınırlarını aşan bir kapsayıcılığı olduğu da görülür. Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın Mirac'ın emaneti olduğu üzerinden değerlendirmelerde bulunulur. Bu emanetin yüreklerde kanayan bir yara olduğu vurgusu yapılarak; Kudüs'ün bugün işgal, zulüm, şiddet ve acının toprağı haline geldiği ifade edilir.⁶⁴ İslam kardeşliğine verilen önem özellikle belirtilir. (Bkz.: Tablo 83) İslam dünyasında Müslümanların büyük baskı ve zulüm altında oldukları bilgisi sık sık paylaşılır; göçe zorlanan kadın ve çocuklarla empati kurma çağrısı yapılır.⁶⁵

⁵⁶ H24: **Mümin: Huzurlu Toplumun Teminatı**, 8 Zilhicce 1440/9 Ağustos 2019.

⁵⁷ T7: **Mümin Güvenen ve Güvenilen İnsandır**, 6 Recep 1440/13 Mart 2019.

⁵⁸ H11: **Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman**, 12 Ramazan 1440/17 Mayıs 2019.

⁵⁹ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

⁶⁰ H14: **Ramazan Bayramı**, 1 Şevval 1440, 4 Haziran 2019.

⁶¹ H53: **Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken**, 27 Cemaziyelahir 1441/21 Şubat 2020.

⁶² T157: **Arafat Vakfesi: Rabbin Huzurunda Ümitli Bekleyiş**, 9 Zilhicce 1440/10 Ağustos 2019.

⁶³ H22: **Beden Mahremiyeti ve Tesettür**, 23 Zilkade 1440/26 Temmuz 2019.

⁶⁴ H4: **Mirac Gecesi**, 22 Recep 1440, 29 Mart 2019.

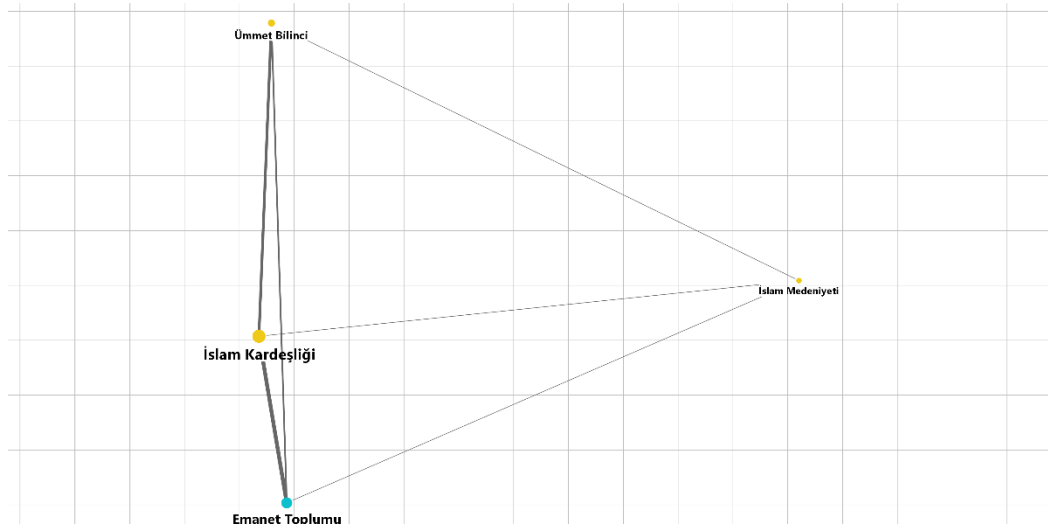
⁶⁵ H1: **İyilik Paylaştıkça Çoğalır**, 1 Recep 1440, 8 Mart 2019.

Tablo 83: Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	İslam Kardeşliği	Ümmet Bilinci	İslam Medeniyeti
▼ Toplum Tasavvuru				
Emanet Toplumu				
▼ Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı				
▼ İnsan ve İslam Ümmeti				
İslam Kardeşliği				
Ümmet Bilinci				
İslam Medeniyeti				
Σ TOPLAM	70	86	57	19

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın incelenen içeriklerinde İslam kardeşliği üzerinden İslam ümmeti ve İslam medeniyeti ile de ilişki kurulur. (Bkz.: Şekil 42) İslam ümmetini ilgilendiren küresel sorunlarla ilgili paylaşımlar yapılır. 18 Mart 2020 tarihinde Yeni Zelanda'da 51 Müslümanın ölümüyle sonuçlanan cami saldırısına, o haftaki hutbe üzerinden tepki gösterilmiş; birlik, beraberlik ve kardeşlik mesajları verilmiştir.⁶⁶ Bu kardeşliğin iktisadi bir yanı da bulunmaktadır. Diyanet'e bir yıl önce yapılan kurban bağışlarının emanet statüsünde olduğu ve aralarında mazlum, mağdur ve mültecilerin de olduğu on yedi milyon altı yüz elli bin ihtiyaç sahibine dağıtıldığı bilgisi verilir.⁶⁷

Şekil 43: Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁶⁶ H2: Çanakkale Zaferi ve Birlik Ruhu, 8 Recep 1440/15 Mart 2019.

⁶⁷ H23: Rabbin İçin Kurban Kes, 1 Zilhicce 1440, 2 Ağustos 2019.

Öte yandan emanet kavramının İslam ümmetini aşan bir boyutuna da işaret edilir. Dünyanın da Allah'ın bir emaneti olduğu, bu konuda insanların hesaba çekileceği ve dolayısıyla çevreye karşı duyarlı olunması gerektiği ifade edilir.⁶⁸ Bu uyarı sadece Müslümanlara değil tüm dünyaya yapılmaktadır. Dolayısıyla dünyayı insanlık için huzurlu, adil ve yaşanabilir bir yuva haline getirmek, aynı emanet bilincinin sonucu olmalıdır.⁶⁹

4.3.4. Emanet Toplumu Tasavvurunun İktisadi Bağlamı

Emanet toplum tasavvurunda iktisadi boyut, can ve mal güvenliği ile emanet arasında doğrudan bir ilişkinin keşfedilmesiyle görünür hale gelir. (Bkz.: Tablo 84) Hutbelerde can ve mal güvenliğine birlikte vurgu yapılır ve müminlerin onur ve haysiyetleri de koruma altına alınır.⁷⁰ Vatan içerisindeki tüm yaşayanlar bu korunmadan yararlanmaktadır.⁷¹

Tablo 84: Emanet Toplumu-Can ve Mal Güvenliği İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	Can Güvenliği	Mal Güvenliği
Toplum Tasavvuru			
Emanet Toplumu			
Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı			
Can ve Mal Güvenliği			
Can Güvenliği			
Mal Güvenliği			
Σ TOPLAM	40	47	37

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Emanet toplumu tasavvurunun iktisadi boyutunda can güvenliği; din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin koruma altındadır.⁷² Ayrıca her insanın malını ve meşru kazancını koruma hakkı bulunmaktadır. Haksız yollarla mal edinmek, ticarete hile karıştırmak, müşteriyi aldatmak ve işçinin hakkını tam ödemeyip o hakkı gasp etmek iktisadi olarak kınanan ve emanete hıyanet anlamına gelen davranışlardır.⁷³

⁶⁸ H33: **Dünya Evimiz Bize Emanettir**, 5 Safer 1441, 4 Ekim 2019.

⁶⁹ H46: **İnsan, İman ve Hayat**, 8 Cemaziyelevvel 1441/3 Ocak 2020.

⁷⁰ H24: **Mümin: Huzurlu Toplumun Teminatı**, 8 Zilhicce 1440/9 Ağustos 2019.

⁷¹ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

⁷² H30: **Her Can Dokunulmazdır**, 14 Muharrem 1441/13 Eylül 2019.

⁷³ H35: **Kul ve Kamu Hakkı**, 19 Safer 1441, 18 Ekim 2019.

4.3.5. Emanet Toplum Tasavvurunun Siyasi Bağlamı

Emanet toplumu tasavvurunun siyasi anlamına ilişkin en önemli çıkarsamalar milli değerler bağlamında yapılmıştır. Bu değerler vatan sevgisi, birlik ve beraberlik, vatan savunması, şehitlik ve ecdad sevgisi gibi unsurlarla ayrıntılandırılmıştır. (Bkz.: Tablo 85) Vatanın şehit ve gazilerin bir emaneti olduğu vurgusuyla nesiller arasında bir emanet ilişkisi kurulmuştur. Dolayısıyla bu ilişkinin bir dışavurumu olarak şu anki nesiller, minnet ve şükran duygularını her an ifade etmelidir.⁷⁴ Bu emanet aynı bilinç ve idealle yarınki nesillere bırakılmalıdır. Emanete sahip çıkılıp onu korumanın karşılığı ise özgürlüktür.⁷⁵ Burada milli birlik ve beraberlik, milli değerlerin korunmasında anahtar rol oynar; camiler de mekânsallıklarıyla ön plana çıkarlar.⁷⁶ Kutsal zamanın siyasi anlamında zaman ve mekân bağlamı bu şekilde sağlanmıştır.

Tablo 85: Emanet Toplumu-Milli Değerler İlişkisi

Kod Sistemi	Emanet Toplumu	Birlik Beraberlik	Şahadet	Vatan Sevgisi	Ecdad Sevgisi	Vatan Savunması
▼ Toplum Tasavvuru						
Emanet Toplumu						
▼ Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı						
▼ Milli Değerler						
Birlik Beraberlik						
Şahadet						
Vatan Sevgisi						
Ecdad Sevgisi						
Vatan Savunması						
Σ TOPLAM	47	61	71	56	40	59

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ürettiği içeriklerde birlik ve beraberlik kapsamında tarihten pek çok örnek verilmiştir. Genel hatlarıyla Malazgirt'ten Kosova'ya, Mohaç'tan Büyük Taarruz'a kadar geniş bir tarihsel bağlam, birlik beraberlik anlatısının kilometre taşlarını oluşturmaktadır.⁷⁷ Sadece Türk tarihinden değil İslam tarihinden de örnekler verilmektedir. Bu anlamda Muharrem ayı ve Aşure günü için de benzeri ifadeler yer verilerek; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övülmüş; Ehl-i Beyt'e yapılan haksızlıklar dile getirilmeye çalışılmıştır.⁷⁸

⁷⁴ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

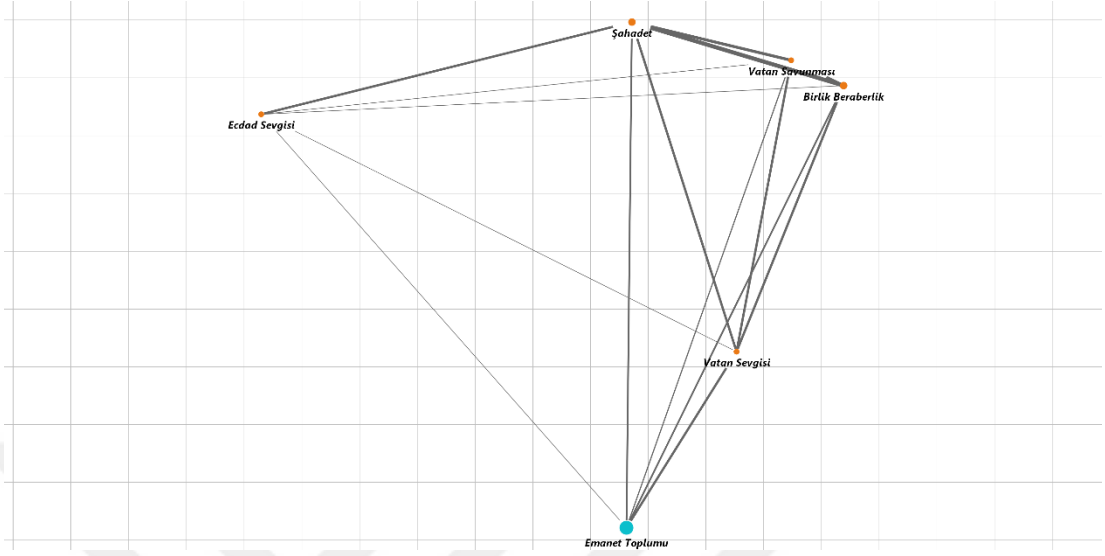
⁷⁵ H2: **Çanakkale Zaferi ve Birlik Ruhu**, 8 Recep 1440/15 Mart 2019.

⁷⁶ H3: **Kuran ve Sünnet Bir Bütündür**, 15 Recep 1440/22 Mart 2019.

⁷⁷ H28: **Vatan Bize Emanettir**, 29 Zilhicce 1440/30 Ağustos 2019.

⁷⁸ H29: **Muharrem Ayı ve Aşura Günü**, 7 Muharrem 1441/6 Eylül 2019.

Şekil 44: Emanet Toplumu-Milli Değerler İlişkisi

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Tarihi olaylara atıf noktasında aslan payı Türk tarihine aittir. Cennet ile özdeşleştirilen vatana karşı her türlü fedakârlığın gösterileceği ifade edilmektedir.⁷⁹ Böylece bugünkü nesillerin de fedakârlık göstermeleri gerektiğinde bu sorumluluktan kaçmamaları öğütlenmektedir. Çanakkale Savaşı, şahadetin destanlaştığı yer olarak anılmakta, tarihte eşsiz bir yeri olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁰ Son olarak birlik ve beraberliğin önemine günümüzden de örnekler verilmektedir. 15 Temmuz darbe girişiminin yıl dönümünde konuya ilişkin verilen hutbede, darbe ihanetle özdeşleştirilmekte; şehit ve gaziler anılmaktadır.⁸¹ (Bkz.: Şekil 43)

Emanet toplum tasavvurunun kutsal zamanda dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamına ilişkin yapılan analizler ışığında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ideal bir toplum düzeni arayışı ya da anlayışında olduğu saptanmıştır. Araştırmacının önsezilerinden hareketle konunun ütöpik bir bağlamı da olduğu tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılarıyla verilmeye çalışılacaktır.⁸² Bu anlamda emanet toplum tasavvuru ayakları yere basan bir tasarım olarak sunulmaktadır.

⁷⁹ H34: **Gün Birlik ve Dayanışma Günüdür**, 12 Safer 1441/11 Ekim 2019.

⁸⁰ T12: **Şahadetin Destanlaştığı Yer: Çanakkale**, 11 Recep 1440/18 Mart 2019.

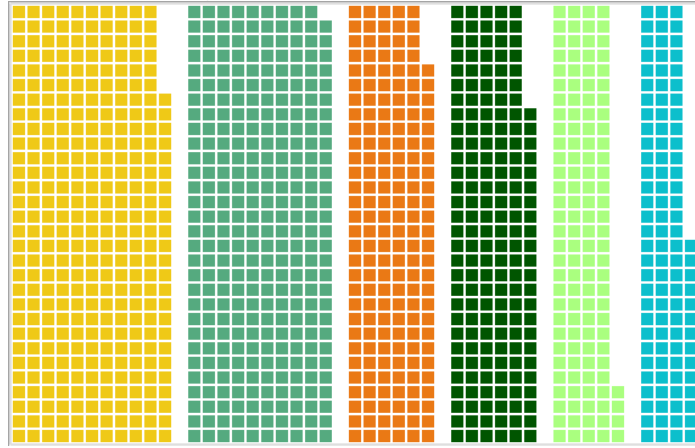
⁸¹ H20: **15 Temmuz'u Anmak, İhaneti Anlamak**, 9 Zilkade 1440/12 Temmuz 2019.

⁸² Bkz. 2.4.2.3. Medinetü'l Emâne ya da Sacretopya

4.4. Medinetü'l Emane

Tez çalışmasının gömülü teori yapılandırması desenine göre kurgulanmasının bir sonucu olarak, üçüncü kuramsal çerçevede Medinetü'l Emane kavramı yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen içeriklerde, bir önceki bölümde de ayrıntıları verildiği şekilde, kutsal zamanın ahlaki boyutu bağlamında, bir dizi güzel ve kötü ahlaki özelliğin sıralandığı görülür. Gerek kutsal zamanın dini anlamında gerekse diğer tüm anlam ilişkilerinde; ahlaki özellikler, o kadar ön plana çıkartılmıştır ki kurumun ideal bir toplum düzeni arayışında/anlayışında olduğu keşfedilmiştir. Emanet toplum tasavvurunun da bir yansıması olarak görülen bu arayışa/anlayışa Medinetü'l Emane adı verilmiştir.⁸³ (Bkz.: Şekil 40) Medinetü'l Emane kavramı, Farabi'nin Medinetü'l Fazıla'sından esinlenilerek ve emanet toplum tasavvuruyla ilişki kurularak kavramsallaştırılmış; “emanet edilen şehir” anlamında kullanılmıştır.⁸⁴ Bu bölümde, söz konusu arayış/anlayış, içerik analizi üzerinden değerlendirilecektir. Buradan hareketle, kodlanan tüm içerikte, ahlak kategorisinin, neredeyse tek başına diğer tüm kategorilere baskın geldiği görülür. (Bkz.: Şekil 45)

Şekil 45: Medinetü'l Emane

Sarı: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı, Turuncu: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı, Turkuaz: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı (Yeşilin üç tonundan soldan sağa doğru ikinci sıradaki ton ahlak, dördüncü sıradaki ton ibadet ve beşinci sıradaki ton ise inanç kısmını gösterir.)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁸³ Bkz. 4.3. Emanet Toplumu Tasavvuru

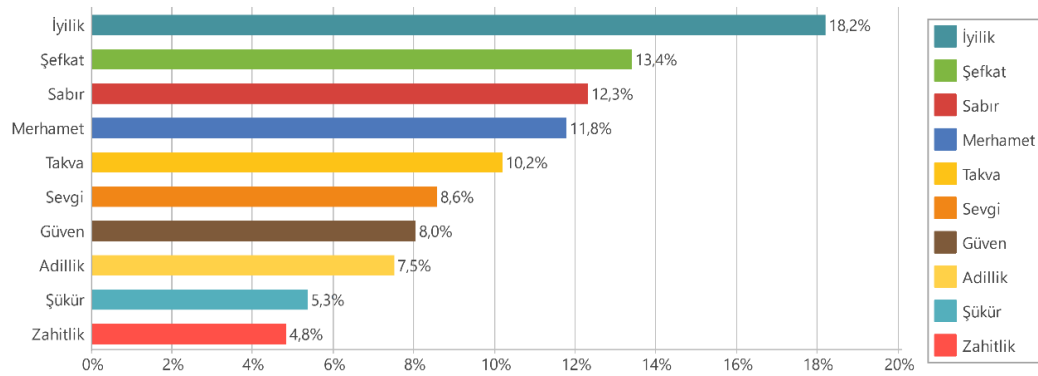
⁸⁴ Farabi (ö. 339/950)'nin 941-942 yılında Bağdat'ta tamamladığı Medinetü'l Fazıla isimli eseri, özellikle ikinci bölümünde yer alan siyaset felsefesi kısmıyla bilinir. Bu eser gibi diğer beş eserinde daha filozofun amacı, ahlaki ve fikri erdemlere dayalı ideal bir devlet düzenini projelendirmektir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “El-Medinetü'l-Fazıla”, Mahmut Kaya, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-medinetul-fazila>, 25.07.2020.

Tablo 86: Medinetü'l Emâne Aktarımı⁸⁵

Kod Sistemi	HUTBELER	DIYANET TAKVİMİ	VAAZLAR	TOPLAM
▼ ☑ Toplum Tasavvuru				0
☑ Emanet Toplumu	■	■	■	43
▼ ☑ Kutsal Zamanın Dini Anlamı		■		1
> ☑ Ahlak	■	■	■	900
Σ TOPLAM	568	351	25	944

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

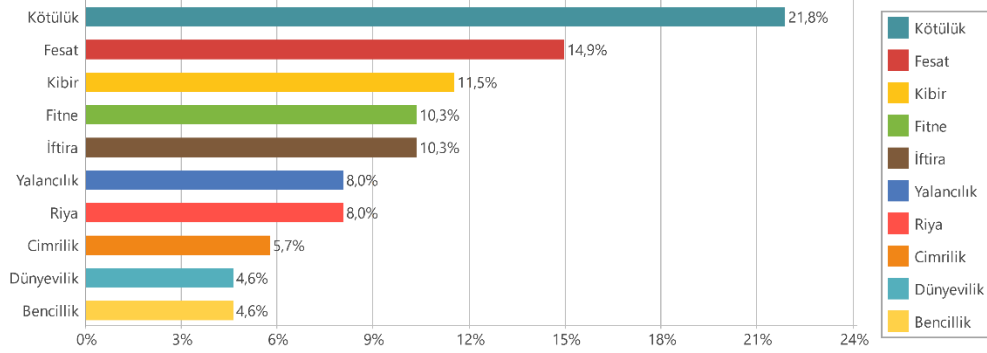
Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Medinetü'l Emâne ile ilgili aktarımının çok büyük oranda hutbeler üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. (Bkz.: Tablo 86) Bunun altında, topluma (özellikle erkeklere) en hızlı, en sık ve en verimli şekilde hutbelerle ulaşılabileceği inancının yatmakta olduğu düşünülebilir. Hutbelerde güzel ahlaki özellikler başlığında iyilik, şefkat, sabır, merhamet, takva, sevgi, güven, adillik, şükür ve zahitlik kodlarının ilk 10 kodu oluşturduğu tespit edilmiştir. (Bkz.: Tablo 87) Benzer şekilde hutbelerde kötü ahlaki özellikler başlığında ise kötülük, fesat, kibir, fitne, iftira, yalancılık, riya, cimrilik, dünyevilik ve bencillik kodlarının ilk 10'da olduğu görülmüştür. (Bkz. Tablo 88)

Tablo 87: Medinetü'l Emâne 1 (Hutbeler)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁸⁵ Tablo, satıra işaret eden sembol büyüklüğünün hesaplanması kapsamında oluşturulmuştur. Örneğin; emanet toplumu satırında yer alan sembol büyüklükleri genel belgede geçme sıklığına göre değil, sırasıyla hutbelerde, Diyanet takviminde ve vaazlarda hangi sıklıkla geçtiğine göre hesaplanmıştır.

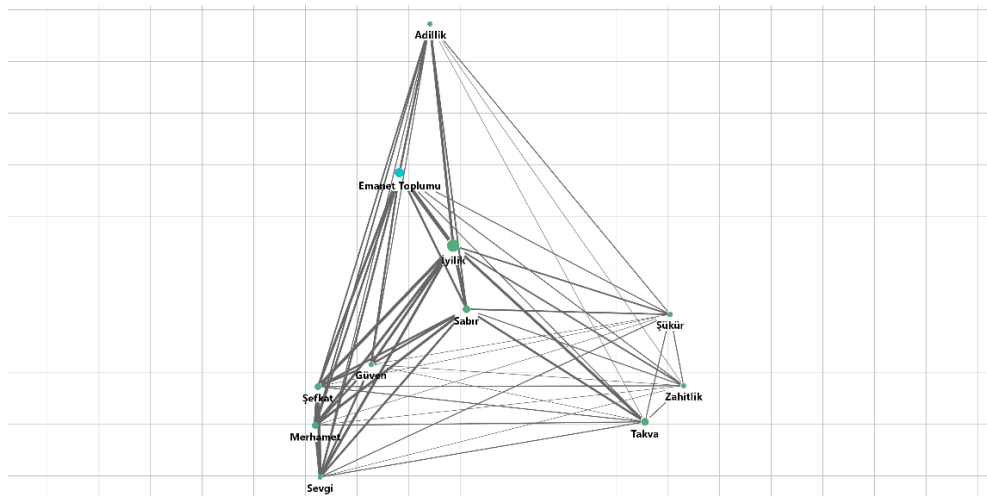
Tablo 88: Medinetü'l Emame 2 (Hutbeler)

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Kurumun analiz edilen tüm içeriklerinde, ahlaki kodlara çok önem vermesinin altında, ideal toplum düzenini ahlaki değerler üzerine inşa etmek istemesi yatmaktadır. Bu yapılırken de ahlaki kodların, güzel ve kötü şeklinde ayrıştığı fark edilmiş; güzel ve kötü kodlar arasına kesin çizgiler çekilerek gri alanların varlığı göz ardı edilmiştir. Güzel ahlaki özellikler başlığında 58, kötü ahlaki özellikler başlığında da 41 kodun yer alması Medinetü'l Emame'nin güzel ahlaki değerler üzerine inşa edilmek istendiğinin en önemli kanıtıdır. Bu anlamda topluma güzel ahlaki özellikler üzerinden bir aktarımın yapıldığı görülmüştür. Bu anlamda adillik, iyilik, sabır ve güven kodlarının, Medinetü'l Emame içerisinde önemli rol oynadığı belirlenmiştir. (Bkz.: Şekil 46)

Şekil 46: Medinetü'l Emame-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi⁸⁶

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁸⁶ Emanet toplumu tasavvuru ile güzel ahlaki özellikler arasında kod ilişkileri analizi yapılmış; bu yapılırken de güzel ahlaki özellikler içerisindeki en yoğun ilk 10 kod kullanılmıştır.

[illegible]

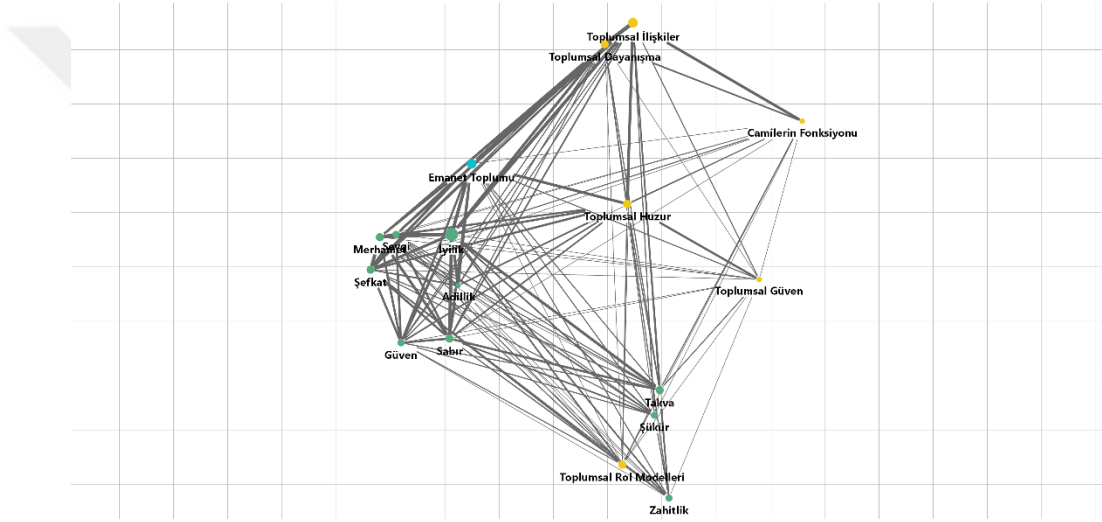
Medinetül Emâne'nin iki farklı kavramsal haritası bulunmaktadır. Bunlardan ilki güzel ahlaki özellikleri (Bkz.: Şekil 47); ikincisi de kötü ahlaki özellikleri ifade eder. (Bkz.: Şekil 48) İlkinde iyilik, merhamet, adillik, şefkat, takva, kanaatkârlık gibi onlarca güzel ahlaki özellik bulunmayken; ikincisinde kötülük, kibir, fesat, korkaklık, iftira gibi onlarca kötü ahlaki özellik yer alır. Hatta bu iki kod haritası birbirinin aksülameli gibidir. Birinin olduğu bir toplumda diğeri var olamaz. Dolayısıyla anahtar kavram emanettir. Emanet edilenler ve emanet olunanlar karşılıklı yükümlülüklerinin ve emanet hukukunun oluşturduğu sınırları dâhilinde hareket ettiği müddetçe Medinetü'l Emâne bir ütopyadan fazlası olabilecektir.

[illegible]

201

Medinetü'l Emâne'de insanlar önceki iki bölümde de değinildiği gibi organizmacı bir anlayışla birbirine bağlanır.⁸⁷ Buradan hareketle toplumu oluşturan bireyler bir duvarın tuğlaları, bir tarağın dişleri ve bir vücudun azaları gibidir. Her tuğlanın, dişin ve azanın toplum içerisinde yükümlülükleri bulunur. Bir kişinin birden fazla ve farklı yükümlülükleri bulunabilir. Örneğin; bir kişi aile içerisinde ebeveyn olmasından hareketle emanet edilen pozisyonundayken; iş hayatında bir anda emanet olunan pozisyonuna dönüşebilmektedir.

Şekil 49: Medinetü'l Emâne-Emanet Toplumu ve Toplumsal İlişkiler

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

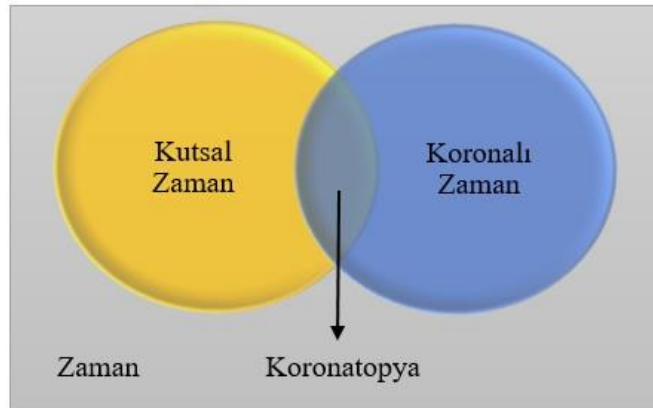
Medinetü'l Emâne'de emanet toplum tasavvuru; toplumsal ilişkilerle güzel ahlaki özellikler arasında köprü işlevi görür. (Bkz.: Şekil 49) Toplumsal ilişkiler bağlamında, toplumsal huzur ve dayanışmanın; emanet edilenle emanet olunan arasındaki güzel ahlaki özelliklerin devamıyla mümkün olabileceği belirtilir. Bu anlamda toplumun güzel ahlaki özellikleri sahiplenmesi, bu özelliklerin düzenli aralıklarla topluma hatırlatılmasından geçer. Emanet toplum tasavvuru ile Medinetü'l Emâne kavramlarını birbirinden ayıran en önemli husus; sosyolojik, siyasi ve iktisadi açıdan gündelik hayatı kuşatma kapasiteleri arasındaki farktır. Emanet toplum tasavvuru, bugünün toplumsal ilişkilerine ilişkin bir kavramsal çerçeve sunarken; Medinetü'l Emâne ise bugünün değil yarın(lar)ın ideal şehir/medeniyet anlayışıdır.

⁸⁷ H10: **Ramazan ve İnfak**, 5 Ramazan 1440/10 Mayıs 2019.

4.5. Küresel Salgından Distopyaya: Koronatopya

Tezin saha çalışmasının başladığı dönemde, tüm dünyaya yayılan koronavirüs salgını ülkemizi de etkilediği için nitel veri toplama tekniği olarak kullanılan gözlem, derinlemesine mülakat ve günce çalışması, söz konusu süreçten olumlu ya da olumsuz pek çok anlamda etkilenmiştir. Araştırmanın gömülü teori yapılandırması deseni tasarlama ve tasarlanmasından dolayı söz konusu desenin esneklik özelliğinden yararlanılarak tez çalışmasına yeni bir boyut eklenmiştir. Buna göre, kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal anlamının dışında, koronavirüs salgınıyla bağlantılı yeni ve farklı bir anlamının oluştuğu görülmüştür. Camilerin saha çalışmasının erken döneminde kapatılması nedeniyle gözlem yapma şansı kalmadığından, tez çalışmasının bu bölümü aslen derinlemesine mülakatlardan ve güncelerden elde edilen bulgulardan hareketle kavramsallaştırılmıştır. Dolayısıyla ortaya konan yeni kuramsal çerçevenin ismi *koronatopya*dır. Kavram; tez çalışmasının hem kurumsal hem de toplumsal zaman başlığı altında tanımlanan zaman, kutsal zaman ve koronalı zaman kavramlarıyla ilişkilidir. Bu anlamda tez çalışmasında toplumsal zaman bağlamında derinlemesine mülakat ve günce verileri analiz edildiğinde; kutsal zaman ile koronalı zamanın kesişim kümesinde, gönüllü katılımcıların, kendilerini distopik bir evrenin içine konumlandıklarını görürler. Bu evrene de koronatopya adı verilmiştir. Bu bağlamda koronatopyanın zamansal bağlamı kadar mekânsal bir uzantısı da bulunur. (Bkz.: Şekil 50) Tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde, koronatopyanın nasıl anlam örüntüleri oluşturduğu üzerinde durulacaktır.

Şekil 50: Koronatopya

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

4.5.1. Koronatopya’da Kutsal Zaman

Tezin saha çalışması 2020 yılının Recep, Şaban ve Ramazan ayını kapsayacak şekilde tasarlandığı için ve koronavirüs salgınının da Recep ayının daha ilk haftalarından itibaren tüm dünyaya yayılmasından dolayı, salgın ile kutsal zaman arasında güçlü bir etkileşim söz konusu olmuştur. Derinlemesine mülakatlarda kutsal zaman; Cuma günleri, üç ayların Recep ve Şaban aylarıyla Ramazan ayı bağlamında tasarlandığı için, koronavirüs salgınıyla birlikte bu tasarıma salgın boyutu da eklenmiştir. Günce çalışmasında katılımcılara gönderilen günceler salgın başlamadan önce gönderildiği ve katılımcılar da salgından önce günceleri doldurmaya başladığı için, sahaya herhangi bir müdahalede bulunulmamış, katılımcılardan mevcut koşullarda günceleri doldurmaya devam etmeleri istenmiştir. Dolayısıyla derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler, koşullara uyumlu hale getirilmeye çalışılmışken; güncelerden elde edilen veriler, tamamen sahaya emanet edilmiştir. Buna rağmen saha sürecinin sonunda günceler, zengin bir veri havuzu oluşturabilmiştir.

4.5.1.1. Koronatopya’da Cuma Günleri

Koronatopya’da Cuma günleriyle ilgili olarak, derinlemesine mülakat ve günce çalışmasında yer alan katılımcıların pek çoğu, Cuma namazlarının kılınamamış olması nedeniyle üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Bunun sonucunda, sadece erkek katılımcılar için değil, kadın katılımcılar için de büyük bir duygusal kırılma yaşanmıştır. Sevim Can (D44), salgın sürecinde Cuma gününün normal bir gün haline geldiğini belirtmiştir. Ahmet Demir (D37), Ramazan ayının gelmesiyle birlikte, Cuma namazına gidememenin daha bir hissedilir olduğunu vurgulamıştır. İsmail Öztürk (D33)’e göre, koronavirüs salgını her ne kadar Cuma namazlarının kılınmamasına yol açsa da, evde cemaat halinde ibadetlere devam etmeye çalıştıklarını eklemiştir; buna rağmen insanoğlunun rahata olan meylinin bir sonucu olarak, buna alışmak noktasında tedirgin olduğunu itiraf etmiştir.⁸⁸

⁸⁸ “Şöyle bir şey oluyor maalesef, tabii insan fitratı rahata çabuk alışan bir fitrat. Yaklaşık biz de dört haftadır, beş haftadır evdeyiz. Bundan ötürü tabii, biz elhamdülillah sürekli namaz kılabilirdiğimiz,

Koronavirüs salgınının Cuma gününün dini ve sosyokültürel anlamına darbe vurduğu görülmüştür. Ali Çelik (D69), 13 Mart 2020 tarihindeki salgın yasaklarından önceki son Cuma namazına büyük bir tedirginlik içerisinde gittiğini ve özel bir yer seçebilmek için namazdan 15 dakika önce camiye ulaştığını ifade etmiştir. Hasan Yıldız (D51) de benzer bir şekilde son cumaya katılım gösterdiğini, endişelenmiş olmasına rağmen geç gidip erken dönerek kendince önlem almaya çalıştığını söylemiştir. Mülakatın ilerleyen aşamalarında Hasan Bey’in gittiği caminin, tez çalışmasının yazarının da gözlem yapmak için gittiği Ataşehir Mimar Sinan Camisi olması dolayısıyla, karşılıklı bir durum değerlendirmesi yapılabilmektedir. Bu anlamda ilgili gözlemin raporuyla Hasan Bey’in paylaşımlarının örtüştüğü görülmüştür.⁸⁹

Tablo 89: Koronatopya’da Cuma Günleri 1

MEHMET YILMAZ (G9)	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
3 Nisan 2020 Cuma	Hayır	Cuma ve cumaya gidememek çok zormuş.
29 Mayıs 2020 Cuma	Cumaya gittim.	Camiler tekrar cemaatle buluştu. Rabbime şükürler olsun.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Tek erkek günce katılımcısı olan Mehmet Yılmaz (G40), 3 Nisan Cuma günü yaptığı yorumda, günceye, salgın döneminde Cumaya gidememenin çok zor olduğu notunu düşmüş; bu tarihten bir buçuk ay sonra camilerin tekrar açılmasıyla, 29 Mayıs Cuma günü yaptığı yorumda, camilerin tekrar cemaatle buluşmasından dolayı Allah’a şükrettiğini ifade etmiştir. (Bkz. Tablo 89) Buradan hareketle koronatopyanın bu üç aylık dönemde çok zor geçirildiği anlaşılmıştır.

Kuran-ı Kerim’le haşır neşir olabildiğimiz, Ramazan ayının vermiş olduğu ayrı bir mutluluktan ötürü Cuma günü kavramını yitirmiş durumda değiliz aslında. Biz hala evde namazlarımızı cemaatle kılmaya çalışıyoruz ama yitirilebilecek pozisyonda gibi hissediyorum.” İsmail Öztürk (33)

⁸⁹ “Cami bir önceki hafta olduğu gibi doluydu. Koronavirüsün ülkemizde de görünmeye başlanmasıyla yaşanan toplumsal kaygı nedeniyle; farz namazlarının kılınmasının ardından cemaatin çok büyük bir çoğunluğunun, namazın geri kalanını kılmadan camiye terk ettiği görüldü. Bir önceki hafta olduğu gibi bu haftaki hutbenin de konusu koronavirüs ve virüsten etkilenmemek için alınacak tedbirlerle ilgiliydi. Hutbede tesbih kullanılmaması, musafaha yapılmaması, tokalaşılması ve sarılmaması konusunda yapılan uyarılara, cemaatin uyduğu görüldü. Dolayısıyla sosyalleşmenin minimumda yaşandığı bir Cuma namazı eda edilmiş oldu.” (Kaynak: 13 Mart 2020’de Ataşehir Mimar Sinan Camisinde yapılan gözlem sonucunda hazırlanan G7 kodlu gözlem raporundan alınmıştır.)

Güncenin kadın katılımcılarından Şerife Avcı (G27), da her biri Cuma günü olan, 20 Mart, 27 Mart ve 3 Nisan tarihlerinde, üç hafta arka arkaya camilerin kapalılığı konusuna güncede yer vermiş ve koronatopyanın yarattığı ümitsizlikten bahsetmiştir. Buna göre, ilk hafta, Cuma gününün ruhundan kopuk bir gün olduğu vurgusu yapmış; ikinci hafta, Cuma saatinde çalışmakta olduğu firmanın kapanmamasından dolayı Cuma saatinde yapılan alışverişin haram olup olmadığını merak ettiğini belirtmiş ve üçüncü hafta da buruk ve cemaatsiz bir gün olduğu hususunu not düşmüştür. (Bkz.: Tablo 90) İlerleyen haftalarda kadın katılımcılardan Hülya Şen (D28) ise konunun farklı bir yönüne değinerek; Cuma namazlarının kılınmayışının bir sonucu olarak, haftalardır Cuma mesajı almadığını fark ettiğini; bunun da kendisine çok ilginç geldiğini belirtmiştir.

Tablo 90: Koronatopya’da Cuma Günleri 2

ŞERİFE AVCI (G5)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
20 Mart 2020 Cuma	İlk defa virüs dolayısıyla Cuma namazının cemaatle kılınması yasaklandı. Buruk ve Cuma gününün ruhundan kopuk bir gün yaşadık.
27 Mart 2020 Cuma	Koronavirüsünden dolayı Cuma namazları toplu halde kılınmıyor. Bu sebeple firmayı o saatte kapatmamız, alışverişin o saate yapılmasının haram olma hükmünü kaldırır mı? Bunu bir araştıracağım...
3 Nisan 2020 Cuma	Koronavirüsü sebebiyle yine buruk cemaatsiz bir Cuma geçirdik.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

4.5.1.2. Koronatopya’da Üç Aylar

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Cemile Acar (D49), üç aylar döneminde koronavirüs salgını nedeniyle görüşemedikleri için, Bayrampaşa’da oturan ailesine belli aralıklarla ziyaret ettiğini, çok uzak bir mesafede oturdukları için eve girmek zorunda kaldığını ve aynı odada olsalar da yakın mesafeden görüşmeyip birbirlerine mesafeli oturduklarını anlatmıştır. Hülya Şen (D28), kandillerde ailesiyle görüntülü konuşmayı tercih ettiğini; Melek Yalçın (D48) da özellikle kardeşiyle görüntülü konuştuklarını belirtmiştir. Hasan Yıldız (D51), bu dönemde görüntülü konuşabilmek için farklı bir şehirde oturan annesine telefon aldıklarını söylemiştir. Buradan hareketle, katılımcıların, salgının kutsal zamanın sosyokültürel anlamında daha büyük bir değişiklik yaptığını ifade ettikleri görülür.

Tablo 91: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Koronatopya'nın Üç Ayları

MERVE GÜL (G10)	Saat	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
14 Mart 2020 Cumartesi	00:30	Korona salgını hayatı çok etkiliyor.
19 Mart 2020 Perşembe	22:00	Koronadan dolayı çok sıkıcı
31 Mart 2020 Salı	23:00	Bugün pazılarımı yapmaya başladım.
6 Nisan 2020 Pazartesi	03:00	Uykum yok, halen pazıl yapıyorum.
12 Nisan 2020 Pazar	22:00	Bugün korona için kumaş maske dikmeye başladım kızlara sokağa çıkma yasağı 12'de bitecek.
13 Nisan 2020 Pazartesi		Maske yapmaya devam. Kızım geldiği için mutluyum.
27 Nisan 2020 Pazartesi	02:00	Sokağa çıkma yasağının kalkmayacağını öğrenmek çok sıkılmama sebep oldu. Yaptığım pazılım bitti.
3 Mayıs 2020 Pazar	01:00	Bugün başladığım son pazılım da bitti. Şimdi ne yapacağım bilmiyorum.
7 Mayıs 2020 Perşembe	00:00	Sıkıldım, canımın boğazına geldiği bir gün.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Günce katılımcılarından Merve Gül (G65), koronalı zamanların üç aylarında çok mutsuz günler geçirdiğinden bahsetmiştir. Günce tuttuğu günlerden bir derleme yapıldığında mutsuzluk ifadelerinin günceye yansıdığı rahatlıkla görülür. (Bkz.: Tablo 91) Güncedeki veriler takip edildiğinde, günlerin sıkıcılığından bir nebze olsun kurtulmak için, Merve Hanım'ın 31 Mart-3 Mayıs 2020 tarihleri arasında 7 adet yapboz tamamladığı görülür. (Bkz.: Fotoğraf 6) 6 Nisan 2020 tarihinde gece saat 3'te dahi yapboz yaptığını; hatta 12 ve 13 Nisan 2020 tarihlerinde de maske yapmaya başladığını yazmıştır. (Bkz.: Fotoğraf 7)

Fotoğraf 6: Koronatopya'da Yapboz Görselleri

Kaynak: Günce katılımcısı Merve Gül (65)'den tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Fotoğraf 7: Koronatopya’da Elişi Maske Görselleri

Kaynak: Günce katılımcısı Merve Gül (65)’den tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

Günce çalışmasının bir diğer katılımcısı Havva Turan (G57), koronalı zamanların üç aylarında son derece bunalımlı günler yaşadığını ifade etmiştir. Özellikle, kızının düğününün koronavirüs salgınından dolayı ertelenmesinin yarattığı düş kırıklığı ve stresle başa çıkmakta zorlandığını belirtmiştir. Günce tuttuğu dönemde, sağlıklı kalabilmek için kendisi ve ailesinin geliştirdiği uğraşlara güncede yer veren Havva Hanım, bu anlamda yapboz ve sudoku gibi hobilere yöneldiklerinden bahsetmiştir. (Bkz. Tablo 92) Bu hobiler arasında en yaratıcı olanlarından biri de kırk yama stilinde yaptığı ürünlerdir. (Bkz. Fotoğraf 8)

Tablo 92: Günce Çalışması-Havva Turan (57)-Koronatopya’nın Üç Ayları

HAVVA TURAN (G11)	Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?	Gün içinde herhangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, kutsal mekan ziyaretleri, mukabele gibi)
24 Mart 2020 Salı	Ağır Yaşamlar, Sıdika.	Yapboz, Menzil (Saygı Öztürk) okuyorum.
28 Mart 2020 Cumartesi	Karışık, sabit bir şeye bakmadık gündüz. Akşam youtube daire diye ev dekorasyon.	Sudokuya fena sardım. El işi yaptım 40 yama.
3 Nisan 2020 Cuma	Gündüz TV izlemiyor gibiyiz. Müzik dinliyoruz. Çoğul konuşuyorum çünkü ortak.	100 sayfa 366'lık sudoku. Bizimkiler evdeyken gündüz fazla vakit ayırmadığımı fark ettim.
4 Nisan 2020 Cumartesi	Netflix'te You dizisi. Bir sezonu bitirdik.	Bu ara ne kitap ne yapboz ne sudoku. Sadece günceyi yazıyorum.
13 Nisan 2020 Pazartesi	Netflix film, akşam youtube.	Evet, 1000 yapboz bitirdim. Gelsin 2000'lik.
15 Nisan 2020 Çarşamba	Yapboz yaptım, arka fonda açtı. Aklımda bile kalmadı. Akşam karavanlara baktık.	Ekmek yapmaya taktım. Yeni aktivitem.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Fotoğraf 8: Koronatopya’da Elişi Kırk Yama Görselleri

Kaynak: Günce katılımcısı Havva Turan (57)’den tezde yayınlanmak üzere temin edilmiştir.

4.5.1.3. Koronatopya’da Ramazan Ayı

Korona virüs salgınıyla birlikte Ramazan ayının da çehresinin değişmiş olduğu gerek derinlemesine mülakat gerekse günce çalışması katılımcıların deneyimlerinden hareketle keşfedilmiş ve koronatopyanın ağırlığının Ramazan ayında da hissedildiği görülmüştür. Bu anlamda Hülya Şen (D28) hayatında hiçbir zaman mukabeleye katılmamış olmasına rağmen, korona salgını sonucunda eve kapanıldığı dönemde online mukabele takibine başladığını ifade etmiştir. Ramazan döneminde, sosyal medya hesabı üzerinden, günlük 45 dakikalık bir süreyi ayırarak katıldığı canlı yayın mukabelede, Valide Camisindeki kıraatından tanıdığı bir ilahiyatçıyı takip etmekte olduğunu belirtmiştir. Ali Çelik (D69), eşinin hatim gruplarından cüz alarak Kuran okumaya çalıştığını, Kadir gecesine kadar vakti olduğunu ve yetiştirmenin stresini yaşadığını aktarmıştır. Özlem Bozkurt (D56) da salgın döneminde iftar davetleri düzenleyemeyecek olmanın hüznünü yaşadığını söylemiştir. Sevim Can (D44) da görüşmemenin acısını görüntülü görüşmeler yoluyla hafifletmeye çalıştıklarının bilgisini vermiştir. Ahmet Demir (D37) ise kamuya açık alanlarda iftar yapamamanın, teravih namazına katılamamanın derin üzüntüsünü yaşadıklarını vurgulamıştır. Hüseyin Şahin (D38), kayınvalidesi ve kayınpederinin her sene Ramazan’ı yanlarında geçirme âdetinin de salgın nedeniyle gerçekleşemediğini sözlerine eklemiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından İbrahim Yıldırım (D30), diğer katılımcıların aksine Ramazan ayında kaçamak iftar davetlerine katıldıklarını ya da bizzat kendilerinin düzenlediğini itiraf etmiştir. Anne babasının dışında kız kardeşinin ailesinin de dâhil olduğu üç aileli iftarlar düzenlediklerini; eşinin ailesinin kaldığı apartmanda koronavirüs vakası tespit edilip binanın karantinaya alınmasından dolayı, benzer bir iftar organizasyonunu onlarla gerçekleştiremediklerini ifade etmiştir. Öte yandan 20 yaş altı çocukların sokağa çıkma yasağını delebilmek için de çocuklarını arabaya güç bela atarak, gideceklere yerlere تنها yollardan ulaşmaya çalıştıklarını da belirtmiştir. Ailenin dışında arkadaşlarıyla da benzer şekilde görüştüğünü eklemiştir. Osman Özdemir (D38) ise ailesiyle birlikte aynı apartmanda kalmalarından ötürü, terası kullanarak açık hava iftarları yoluyla bir araya gelebildiklerine dikkat çekmiştir.

Günce çalışmasında yer alan Fadime Bulut (G-), Ramazan ayının ilk gününe huzurla başladığını ve almakta olduğu tefsir dersleri sayesinde yeni bilgiler öğrendiğini, fakat Ramazan ayının son gününü ise yorgunlukla tamamladığını ifade etmiştir. Güncenin son günü, bir yandan Ramazan ayının nihayete ermesinden kaynaklı bir burukluk yaşadığını diğer yandan bir sonraki gün bayram olduğu için de heyecan duyduğunu belirtmiştir. Hayatında ilk defa, arife günü sokağa çıkamadığını vurgulayan Fadime Hanım, salgının neden olduğu ruh halini kafeste kalmakla eşdeğer tutmuştur. Bu anlamda kendisini kafeste duran bir kuşa benzetmiştir. Kendi doğasından ayrı düştüğü hissiyatını da balığın ve kuşun doğasından ayrı kalmasıyla özdeş tutmuştur. (Bkz. Tablo 93)

Tablo 93: Günce Çalışması-Fadime Bulut (G-)-Koronatopya'da Ramazan Ayı⁹⁰

FADİME BULUT (G14)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
24 Nisan 2020 Cuma	Ramazan'ın ilk günü. Ramazan'ın vermiş olduğu huzurdan kaynaklı sanırım huzurlu idi. Tefsirle beraber birçok yeni bilgi öğrendiğim gündü.
23 Mayıs 2020 Cumartesi	Yorucuydu. Biraz buruk biraz da heyecanla doluydu. Buruktan Ramazan gidiyordu bizi bir arada tutan, heyecanlı idi. Bayram vardı. Hayatımda ilk defa arife günü sokağa çıkamıyorum. Çok değişik kafes gibi. Şu süreçte ne balığı ne de kuşu doğasından ayırmayı düşünmüyorum. Çok zor kafeste duran kuş gibiyim.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁹⁰ 24 Nisan 2020 Ramazan ayının ilk günü; 23 Mayıs 2020 ise son gündür. Bu tabloyla, Fadime Bulut'un ilk ve son günlük ruh hali verilmiştir.

4.5.2. Koronatopya'nın Dini Anlamı

Koronavirüs salgını kutsal zaman bağlamında Cuma günleri, üç ayların Recep ve Şaban aylarıyla kandilleri ve Ramazan ayını etkilediği kadar; dini, sosyokültürel ve iktisadi anlamda da insanların hayatlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Derinlemesine mülakat katılımcılarından Hülya Şen (D28), Melek Yalçın (D48), Özlem Bozkurt (D56), Rabia Aktaş (D48) ve İbrahim Yıldırım (D30) umre ziyaretlerini iptal etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu değişiklik bütün katılımcılarda büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. O kadar ki umreye giderken kızlarını yanında götürmek isteyen Rabia Hanım için ayrıca zor geçmiştir. İbrahim Bey de kamu görevi şeklinde yapacağı umre ziyaretinin iptalini büyük bir üzüntüyle karşıladığını ifade etmiştir.

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Melek Hanım (D48) sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte nafie ibadetlere daha ağırlık verdiğini ve bu süreci dini anlamda daha verimli atlatmaya çalıştığını söylemiştir. Yasemin Güler (D54), Allah'ın, tüm Müslümanları, cemaatle namaz nimetinden neden yoksun bıraktığı hususunu düşünmesini istemiştir. Bunun bir mesaj olduğunu iddia etmiş ve mesajın anlaşılması halinde önemli bir merhalenin atlanabileceğini ifade etmiştir.⁹¹ Yasemin Hanım ile benzer şekilde düşünen İsmail Öztürk (D33), manevi hissiyatı gelişmiş insanların bir uyanışa ihtiyaç duyduğu tespitini yaparak, koronavirüsün buna zemin hazırlayabileceği öngörüsünde bulunmuştur.⁹²

⁹¹ “İnsanın insan yaptığını, insanın doğaya yaptığını, hiç kimse yapmıyor, İşte Hak ne oldu, kutsal olan her yerler, kilitli şu an, kim gidebiliyor, ya birbirimize dokunamıyoruz ev halkıyla, sarılamıyoruz çocuklarımızla, paketlere dokunamıyoruz. Yine neye dokunuyoruz? Yine nerede yok korona? Bir çiçekte yok, bir hayvanda yok, ağaçta yok, yine onlara sarılmaya izin veriyor Hak. Diyor ki aslına dön, umarım geçecek, biz de dersimizi alıp geçeriz inşallah bunun için. Allah görünen bir şey değil, bütün bu yarattığı mevcudatta görünüyor, bana da ona hürmet et diyor, sana verdiğim parçamla bu kadar yani. Ne kadar sana yardımcı oldum bilemiyorum.” Yasemin Güler (54)

⁹² “Zaten manevi hissiyatı gelişmiş ve bu şekilde yaşayan insanlar belki bir uyanışa ihtiyaç duyuyorlardı. Hani her şeyi mesaj olarak algılama gereği hissiyatı var ya bu da onun gibi bir şey diye tahmin ediyorum. Hani gene biz Müslüman bir toplumda yaşıyoruz, Mümin olmaya çalışıyoruz, işte sosyal çevremizin getirmiş olduğu bazı artılar eksiler var, bizi bu yönde bir yere taşıyor ama bu süreç insanın kendisiyle daha fazla baş başa vakit geçirmesini sağladı. Kendini hesaba çekmesini sağladı. Bütün dünyanın böyle bir şeyin içerisinde olmasının muhakkak ki Allah'tan geldiğine inanmaya ve inandığı şeyi mantıklı hale getirmeye başladı. Bununla beraber de daha çok Allah'a yönelmeye ve daha çok ibadet etme kısmına ortaya çıktığını düşünüyorum ben.” İsmail Öztürk (33)

Derinlemesine mülakat katılımcılarından Ali Çelik (D69), salgınla birlikte maneviyata daha fazla sarıldıklarını söylemiş; camide cemaatle teravih namazı kılmasalar bile, eşi ve çocuklarının teşvikiyle imamlığı kendisinin yaparak, evde cemaatle yatsı namazı ve teravih namazı kılmaya başladıklarını vurgulamıştır. İbrahim Yıldırım (D30), Ramazan'dan önce evde cemaatle namaz kılmaya özen gösterdiklerini ama salgın döneminde bu sayının oldukça arttığının altını çizmiştir. Günce çalışması katılımcılarından Şerife Avcı (G27)'nin, Ramazan ayının ilk beş günü ile son beş gününde, dini yönden bir devamlılık içerisinde olduğu; Kadir gecesinde de diğer günlere nazaran daha fazla ibadetle meşgul olduğu görülmüştür. Bu anlamda Şerife Hanım Kadir gecesinde tesbih namazı kılmış; aynı gün ibadete ayırdığı zaman da diğer günlere nazaran çok artmıştır. (Bkz. Tablo 94) Şerife Hanım, Ramazan'ın ilk günü için günceye yazdığı notta, cemaatle namaz kılamama noktasında bir hayli üzgün olduğunu belirtmiş; buna rağmen israfa neden olduğunu düşündüğü iftar davetlerinin düzenlenmeyecek olmasından da son derece mutlu olduğunu sözlerine eklemiştir.

Tablo 94: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Koronatopya'nın Dini Anlamı⁹³

ŞERİFE AVCI (G5)	Kişisel dini aktiviteleriniz için ne kadar süre ayırdınız?	Rutin ibadet düzeniniz dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?
24 Nisan 2020 Cuma	Yaklaşık olarak 2,5 saat kadar vakit ayırdım.	Kaza namazı ve teravih namazı kıldım.
25 Nisan 2020 Cumartesi	Yaklaşık 2 saat kadar süre ayırdım.	Kuran okudum, ilmiyal okudum.
26 Nisan 2020 Pazar	En fazla 30 dakika kadar süre ayırdım.	Hayır.
27 Nisan 2020 Pazartesi	Yaklaşık 45 dakika kadar süre ayırdım.	Evet. Bu Ramazan ayına özel ilk 10 günde çekilmesi gereken zikri tesbih ile çektim. İlmiyal okudum.
28 Nisan 2020 Salı	Yarım saate yakın bir süre ayırdım.	Hayır.
19 Mayıs 2020 Salı	Yaklaşık 2,5 saat kadar zaman ayırdım.	Evet. Teravih, teheccüd ve tesbih namazı kıldım.
20 Mayıs 2020 Çarşamba	Yaklaşık 1,5 saat kadar vakit ayırdım.	Teravih ve teheccüd namazı kıldım.
21 Mayıs 2020 Perşembe	Yaklaşık 1,5 saat kadar vakit ayırdım.	Teravih namazı ve teheccüd namazı kıldım.
22 Mayıs 2020 Cuma	Yaklaşık 1,5 saat kadar vakit ayırdım.	Evet, teheccüd ve teravih namazı kıldım.
23 Mayıs 2020 Cumartesi	Yarım saat kadar vakit ayırdım.	Hayır.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

⁹³ Tabloda yer alan 24-28 Nisan 2020 tarihleri Ramazan ayının ilk beş gününü; 19-23 Mayıs tarihleri de son beş gününü ihtiva eder. Sarıyla boyalı olan 19 Mayıs 2020 tarihi Kadir gecesidir.

4.5.3. Koronatopya'nın Sosyokültürel Anlamı

Derinlemesine mülakat katılımcıları koronalı zamanların sosyokültürel anlamında en büyük eksikliğin aileleriyle bir araya gelememek olduğu konusunda hemfikirdir. Bu anlamda Cemile Acar (D49), sadece kendisi için değil aile büyükleri için de kaygılandıklarını; risk grubunda yer alan ebeveynlerine hastalık bulaştırmaktan çok korktuklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde Osman Özdemir (D38) de, aynı apartmanda oturduğu ebeveynlerini uzun zaman kapıdan maskeli bir şekilde gördüğünü, sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte kendisini tecrit altına aldıktan bir müddet sonra yüzyüze görüşmeye başladığını aktarmıştır. Özlem Bozkurt (D56), İstanbul merkezde kalmak yerine, Çatalca'daki yazlıklarına taşındıklarını, böylece insanlardan kendilerini izole edebilmeyi başardıklarını ifade etmiştir. Osman Özdemir (D38) de yazın izin alarak ebeveynleriyle birlikte Yalova'daki yazlıklarına çekilmeyi planladıklarını, böylece hastalıktan kendisi ve ailesini koruyabileceğini düşündüğünü vurgulamıştır.

Ahmet Demir (D37), koronavirüs salgınının sosyokültürel anlamına yönelik, arkadaşlarıyla görüntülü toplantılar yapma yoluna gittiklerini aktarmış; bu anlamda her hafta yüz yüze yaptıkları görüşmelerini online bir şekilde devam ettirebildiklerini ifade etmiştir. Birçok katılımcıda kandiller ve Ramazan tebrikleşmelerinin yakın aile bireyleriyle görüntülü görüşme yoluyla yapıldığı anlaşılmıştır. Öte yandan Melek Yalçın (D48), salgın sürecinde, uzun zamandır görüşmediği arkadaşlarıyla telefonda görüştüğünü, bunun da kendisini tazelediğini belirtmiştir. Buna rağmen, koronavirüs salgınının beraberinde getirdiği yeni çalışma düzeninden hoşnut olmayan derinlemesine mülakat katılımcılarından Hasan Yıldız (D51), işe gitmediği günlerde dahi sabah erkenden akşam geç saatlere kadar online toplantılar düzenlemek zorunda kaldıklarının altını çizmiştir. Hatta Osman Özdemir (D38)'e göre, bu toplantıların en olumsuz yanı, yüzyüze olması halinde çabucak halledilebilecek sorunların, dijital toplantılar nedeniyle çok uzamasıdır.

Tablo 95: Günce Çalışması-Meryem Sarı (61)-Koronatopya'nın Sosyokültürel Anlamı

MERYEM SARI (G4)	Misafir ağırladınız mı ya da misafirlğe gittiniz mi?
18 Mart 2020 Çarşamba	Dört bayan misafir.
19 Mart 2020 Perşembe	İki bayan misafir ağırlandı.
20 Mart 2020 Cuma	Bir saat arkadaş ziyaretine gidildi.
21 Mart 2020 Cumartesi	Dört bayan misafir ağırlandı.
22 Mart 2020 Pazar	Hayır.
23 Mart 2020 Pazartesi	Bir saatlik arkadaş ziyareti.
24 Mart 2020 Salı	Üç bayan bir bay misafir ağırlandı.
30 Nisan 2020 Perşembe	Bir bayan bir bay (küçük bir kaçamak)
22 Mayıs 2020 Cuma	(Bir kaçamak daha) İki bayan, iki bay, bir çocuk misafir ağırlandı.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

Koronavirüs salgınının tüm ülkede sosyokültürel hayatı sekteye uğrattığı, günce çalışması katılımcılarından Meryem Sarı (G61) özelinde görülebilir. Buna göre 18-24 Mart 2020 tarihleri arasında son derece faal bir sosyal yaşantıya sahip olan Meryem Hanım'ın 25 Mart-23 Mayıs 2020 tarihleri arasında iki gün hariç hiçbir sosyal temasta bulunmadığı günce verilerinden anlaşılmaktadır. Bu da iki ay boyunca hayatının bundan önceki evresinden büyük bir kopuş içerisinde olduğunun göstergesidir. (Bkz.: Tablo 95) Hatice Köse (47) ise koronavirüs salgınının yarattığı psikolojik etkilere en çok maruz kalan katılımcılar arasındadır. (Bkz.: Tablo 96)

Tablo 96: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Koronatopya'nın Psikolojik Anlamı

HATİCE KÖSE (G1)	Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
24 Mart 2020 Salı	Recep'i uğurluyoruz dualarla. Sanki corona günlüğü gibi oldu her şeyimiz Konuşmamız corona.
25 Mart 2020 Çarşamba	Corona virüsü 14. gün. Herkes şaşkın, evinde. Bizim torunu çok özledik. Telefonla görüşüyoruz. Hepimiz, bütün dünya imtihanında. Camiler kapalı. Ezanlarla beraber tekbirler, dualar yapıldı.
26 Mart 2020 Perşembe	Şaban ikinci günü ferahlık, selametele cıkalım diye dualar yapıyoruz. Coronadan insanlar ölüyor, yayılıyor. Üniversiteler kapandı. İnternet üzere ders yapılacak.
27 Mart 2020 Cuma	Mahsun, sessiz bir Şaban ayı geçiriyoruz. Kimseyle görüşme yok. Sevdiklerimize hasret çekiyoruz. 15 gün oldu görüşmeyeli.
28 Mart 2020 Cumartesi	Şaban dördüncü gün. Herkes evde sokağa çıkamıyoruz ama herkes bir dua zinciri evde herkes bir dua zinciri oluşturuyor.
29 Mart 2020 Pazar	Şaban beşinci günü hava kış gibi. Dünya da hastalıkla boğuşuyor. Ülkemizde hasta tedavi oluyor. Toparlanınız inşallah. Sanki üç aylarda değil gibiyiz.
30 Mart 2020 Pazartesi	Yorgun, bitkin. Bir boşluk içinde ne olduğunu, ne olacağını bilememek de insanı endişelendiriyor.

Kaynak: Tez çalışmasında toplanan verilerin analizinden elde edilmiştir.

4.5.4. Koronatopya'nın İktisadi Anlamı

Koronalı zamanların iktisadi anlamına ilişkin olarak derinlemesine mülakat katılımcılarından İbrahim yıldırım (D30) farklı bir örneği dile getirmiştir. Salgının patlak verdiği ve sokağa çıkma yasaklarının başladığı ilk ay, ev sahibi tarafından aranan İbrahim Bey; ev sahibinin diğer kiracılarından ücret almadığı için ondan da kira almayacağını söylediğini aktarmıştır. Bunun üzerine, İbrahim Bey kendisinin kamu personeli olduğunu ve bu dönemde maaşında herhangi bir azalma olmadığını ifade etmiş olmasına rağmen, ev sahibinin ısrarına dayanamayarak kabul ettiğinin altını çizmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey de kira ücretini bağışlayarak, bir hayır zinciri yapmaya çalıştığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, derinlemesine mülakat katılımcılarına, Ramazan ayına dair maddi hazırlıkları sorulduğunda; kendilerinden, bu seneki hazırlıkların ne kadarının Ramazan özelinde ne kadarının koronavirüs salgını nedeniyle olduğunu tam olarak kestiremedikleri karşılığı alınmıştır.

Koronatopyanın dini, sosyokültürel ve iktisadi anlamına bakıldığında, derinlemesine mülakat ve günce katılımcılarının en çok sosyokültürel anlam özelinde üzüntü duydukları görülmüştür. Dini anlamda bazı katılımcıların yerine getiremedikleri ibadetler için fırsat yakaladıkları üzerinden değerlendirmelerde bulunsalar da salgının sosyokültürel boyutunun dini kazanımların önüne geçtiği ve hatta salgında zaman ilerledikçe dini anlamda da bazı sorunlar görülmeye başlandığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla koronatopya muhafazakâr orta sınıflar için distopik bir evrenin kapılarını aralamış; tünelin ucunda yeni normalin görünmeye başlamasıyla birlikte büyük bir sevinç dalgasının belirttiği görülmüştür. Buna rağmen Koronatopya kuramının farklı zaman dilimlerinde nasıl bir etki bıraktığı ya da bırakacağı araştırılmayı bekleyen konuların başında gelmektedir.

SONUÇ

Zaman kavramı uzun yıllardır fen bilimleri alanının popüler konularından biri olagelmıştır. Bir yandan fen bilimlerindeki akademik üretimin fazlalığı, diğer yandan edebiyat ve sinema gibi popüler ilginin yoğunluğu gibi nedenlerle, kavram sosyal bilimlerin gündeminden düşmüş ya da yapılan çalışmaların görünürlüğü azalmıştır. Bununla birlikte zaman sosyolojisi ile din sosyolojisi arasında konumlandırılabilir kutsal zaman kavramı da benzer bir akıbeti paylaşmaktadır. Özellikle ülkemizde de kutsal zamanın hak ettiği ölçüde çalışılmamış olması çok şaşırtıcıdır. Elbette konunun teolojik açıdan tartışmalı oluşu ve akademisyenlerin de bu tartışmalı alana girmek istememeleri son derece anlaşılardır. Aslına bakılırsa, din sosyolojisinden ziyade zaman sosyolojisinin bir alt başlığı olarak görülerek ve teolojik tartışmalar ilahiyatçılara bırakılarak bilimsel üretim yapılması halinde, tartışmalı alandan biraz olsun uzaklaşılabilir.

Bu tez çalışmasının saha araştırması zaman, kutsal zaman ve koronali zaman kavramlarının kesişiminde gerçekleşmiş, gömülü teori yapılandırması deseninin sağladığı esneklik sayesinde, kuramsal çerçeve geniş bir alanda çok yönlü bir şekilde oluşmuştur. Bu bağlamda ilk olarak kutsal zamanda *medcezir kuramı* literatüre kazandırılmıştır. Tez çalışmasında odağa yerleştirilen kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutu üzerinde durularak, daha en baştan madalyonun iki yüzü olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Kurumsal boyutta Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen hutbeler, Diyanet takvimi ve vaazlar aracılığıyla kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamlarının olduğu ortaya çıkarılmıştır. Öte yandan toplumsal boyutta ise günce çalışması ve derinlemesine mülakatlar sayesinde kutsal zamanın dini, sosyokültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik anlamları olduğu keşfedilmiştir. Tüm bu bulgular kavramsallaştırma sürecinde karşılaştırmalı bir metodun kullanılmasını beraberinde getirmiş; Diyanet'in kutsal zaman söylemine muhafazakâr orta sınıflar özelinde nasıl bir toplumsal karşılık verildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kuramın medcezir ismiyle adlandırılmasının arkasında kutsal zaman ve sıradan zaman arasındaki dairesel ilişkinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Doğadaki gelgit hareketi ve bunun sonucunda oluşan değişim ve dönüşümün bir benzerinin, kutsal zaman için de geçerli olduğu üzerinden elde edilen bulgular, kullanılan metaforun işlevselliğini de meşrulaştırmıştır. O kadar ki medcezir kuramı aynı anda kutsal zamanın hem kurumsal boyutuna hem de toplumsal boyutuna uygulanabilmekte ve böylece madalyonun her iki kısmıyla da ilgili kullanılabilecek ortak bir metafor olma özelliği sergilemektedir. Buradan hareketle kutsal zaman geldiğinde hem kurumsal boyutta hem de toplumsal boyutta bir hareketlenme gözlemlenmekte; meydana gelen bu hareketlenmede kurumsal ve toplumsal boyutta benzerlikler olabildiği gibi farklılıklar da görülebilmektedir. Tez çalışmasının ilerleyen safhalarında bu benzerlik ve farklılıkların neler olduğu üzerinden detaylı analizler yapılmış ve kutsal zamanda medcezir kuramı detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasında kuramsal çerçeve oluşturulurken *Aynalı Kuram Oluşturma Yöntemi* adı verilen bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmacının karşılaştırmalı çalışmalar için tasarladığı bu yöntem kutsal zamanda medcezir kuramının oluşturulması sürecinde bizzat kullanılmış ve tez çalışmasının yöntembilimsel katkısı olarak araştırmacıların ilgi ve bilgisine sunulmuştur. Aynalı kuram oluşturma yöntemi, merkezinde kök kavramın yer aldığı ve bu kavramdan neşet eden farklı boyutların birbiriyle karşılaştırılmasına imkân sağlayacak şekilde yapılandırılmasıyla meydana gelir. Bu tez çalışmasında kök kavram kutsal zamandır ve iki boyutu üzerinde durulmuştur. Kurumsal boyut kuram ağacının üst gövdesini; toplumsal boyut ise kuram ağacının alt gövdesini oluşturmaktadır. Her iki boyutun detaylı anlam dünyası her bir gövdenin üst ve alt tepe tacını meydana getirir. Bu bağlamda kurumsal boyutta dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi anlamlar ortaya çıkarken; toplumsal boyutta benzer şekilde dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasinin yanı sıra psikolojik bir anlam da belirir. Böylece kuram ağacının her iki tarafı da karşılaştırma yapmak için ideal bir zemin halini alır. Kuramın görselliği ve kolay anlaşılabilirliğine da katkı sağlayan aynalı kuram oluşturma yöntemi benzer araştırmalar için de yol gösterici olabilir.

Kutsal zamanın kurumsal ve toplumsal boyutunda görülen anlam farklılıklarından bir tanesi, konunun sosyokültürel kısmıyla ilgilidir. Bu bağlamda komşuluk ilişkilerine yapılan atıfların kurumsal ve toplumsal boyutta farklılık arz ettiği ve dolayısıyla çatıştığı fark edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından topluma, komşuluk kurumuna büyük önem vermesi gerektiği ve hatta komşuluk kurumunun arkadaşlık kurumundan daha önde olması gerektiği öğütlenirken; toplumsal anlamda bu tavsiyenin karşılık bulmadığı görülür. Sonuç olarak toplumsal bağlamda arkadaşlık kurumu, komşuluk kurumunun açık ara önünde yer almaktadır. Kutsal zamanın sosyokültürel anlamında ortaya çıkan bu çatışma, tüm tez çalışmasına hâkim değildir; yer yer kurumsal ve toplumsal boyutun örtüştüğü de tespit edilmiştir. Bu bağlamda kutsal zamanın siyasi anlamında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2020 Şubat ayındaki İdlib saldırısına çok sert tepki verdiği ve buna müteakip söz konusu tepkinin toplumsal bir karşılık bulduğu ve bir hemşehri derneği tarafından aynı dönemde bir lokma hayratı yaptığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak kutsal zamanın siyasi anlamı, kurumsal ve toplumsal boyutu ortak bir paydada buluşturma özelliğine sahiptir. Bu verilen örnekler dışında tez çalışmasında pek çok farklı örüntüyle karşılaşılmıştır.

Tez araştırması sürecinde kutsal zamanın kurumsal boyutunda yapılan içerik analizleri esnasında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplumu, emanet kavramı üzerinden ele aldığıyla ilgili bulgulara ulaşılmıştır. Gömülü teori yapılandırması deseninin olumlu taraflarından bir tanesi olarak, araştırma sürecinde karşılaşılan sürprizlerden ilki, *emanet toplum tasavvuru* adı verilen kuramsal çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda, söz konusu kurum, toplumda bir emanet bilincinin oluşması gerektiğini, özellikle hutbeler aracılığıyla öğütlemekte, bunu yaparken de konuyu dini, sosyokültürel, iktisadi ve siyasi boyutlarıyla birlikte ele almaktadır. Örnek vermek gerekirse, sosyokültürel anlamda, insanların ailevi ilişkilerde ebeveyn-çocuk ilişkisinden, çalışma hayatındaki ast-üst ilişkilerine kadar bütün toplumsal ilişkilerin, emanet toplum tasavvuru dâhilinde açıklanmaya çalışıldığı görülür. Bu tasavvurun, toplumsal karşılığının bulunup bulunmadığı sorusunun yanıtı, bu tez çalışması kapsamında ele alınmamıştır. Farklı araştırma(cı)ların cevaplaması gereken bir soru olarak ortaya atılmıştır.

Tez çalışmasının analizlerine devam edildiği dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanın dini anlamında özellikle ahlak boyutuna, diğer boyutlardan daha fazla önem verdiği görülmüş, bu anlamda güzel ve kötü ahlaki özellikler üzerinden topluma yön vermeye çalıştığı ortaya konulmuştur. Bu yapılırken ise emanet toplum tasavvurunda olduğu gibi ayakları yere basan öneriler yerine, toplumsal olarak varılması gereken bir ütopyik zaman ve mekan tarif edilmiş, bu anlamda tez çalışmasına *medinetü'l emane* ismiyle yeni bir kuramsal çerçeve eklenmiştir. Her ne kadar ilk bakışta, emanet toplum tasavvuru ile medinetü'l emane arasındaki benzerlik büyük olsa da bu iki kuramsal çerçeveyi birbirinden ayıran temel nokta gerçeklik temasıdır. Emanet toplum tasavvuru günümüz toplumunun, toplumsal ilişkilerini karakterize etmek noktasında somut bir öneri olarak verilirken; medinetü'l emane ütopyik bir toplum modelinin idealize edildiği ve toplumun önüne hedef olarak konulduğu görülür. Emanet toplum tasavvurunda olduğu gibi böyle bir idealin toplum nezdinde karşılığının olup olmadığı da bu tez çalışmasının yanıtladığı bir soru değildir. Farklı araştırma(cı)ların cevaplaması gereken bir soru olarak ortaya atılmıştır.

Tez çalışmasının saha dönemi, koronavirüs salgınına denk geldiği için, kutsal zamanın toplumsal boyutunda, özellikle günce çalışması verilerinden hareketle, katılımcıların içine düştükleri ruhsal çöküntü halinin toplumsal bir distopik karşılığı olduğu üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Buradan hareketle tez çalışmasının son kuramsal çerçevesi de *koronatopya* adı verilen bir zaman-mekân perspektifidir. Günce katılımcılarının, güncelerini salgından önce tutmaya başlayıp salgının zirve yaptığı noktada dahi yazmaya devam etmeleriyle birlikte, kuramsal çerçevenin dallanıp budaklandığı görülür. Bu anlamda, koronatopya perspektifi, dini, sosyokültürel ve iktisadi yönleri olan bir derinliğe ulaşır. Özellikle kutsal zaman ile yoğrulan bu distopik yaklaşımın, yeni normalde nasıl değişim ve dönüşüm geçirdiği, bundan sonraki yapılacak araştırmaların konusu olduğu kadar, salgının ilerleyen dönemde nasıl bir seyir alacağıyla da büyük bir ilişki halindedir. Tez çalışmasında günceler doksan gün boyunca tutulduğu için veriler bu kadarlık bir zaman zarfında takip edilebilmiştir.

Tez çalışmasının en başında kutsal zaman konusunun ülkede son derece az çalışılmış olduğu fark edilmiştir. Bu yüzden yapılacak araştırmanın nitel olması gerektiği üzerinde durulmuş ve hatta gömülü teori yapılandırması deseninin araştırmanın amaçlarıyla daha çok örtüşeceği belirlenmiştir. Bu anlamda araştırma süreci tasarlanırken, kutsal zamanın kurumsal boyutunun *içerik analizi* ile anlaşılabilceğine; öte yandan kutsal zamanın toplumsal boyutunun ise *derinlemesine mülakat* ve *güncelerle* keşfedilebileceğine karar verilmiştir. Sahada iyi bir araştırma yürütmek için bir *odak grup görüşmesiyle* soru formlarının hazırlanabileceği fark edilmiş; içerik analizine anonim içerik kazandırmak maksadıyla da *gözlemler* tasarlanmıştır. Burada odak grup görüşmesinin oynadığı kritik rol, tezin ana gövdesine katkı sağlamaktan ziyade sahada kullanılan iki nitel tekniğin inşasında gizlidir. Buradan hareketle veri toplama tekniklerinin birbirini besleyebileceğinin somut bir örneği literatüre kazandırılmıştır. Hatta söz konusu katkı, tez çalışmasının saha araştırmasında kullanılan bir değil iki nitel veri toplama tekniğini etkilemiştir. Böylece gömülü teori yapılandırması deseninde teşvik edilen farklı tekniklerin biraradalığına da somut bir örnek kazandırılabilmiştir.

Tez çalışmasında kullanılan beş farklı nitel teknikten elde edilen verilerin, analiz aşamasında bir uyum sorunu yaratıp yaratmayacağı hususu, araştırmacı kadar danışman ve tez izleme jürisini de kaygılandırmıştır. Tezin son aşamasında böyle bir yöntemin izlenmiş olmasından memnuniyet duyulmuştur. Bunun en temel nedeni araştırmanın saha bölümü olarak belirlenen ve halk arasında üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında ulusal ve küresel düzeyde ortaya çıkan koronavirüs salgınıdır. Muhtemelen koronavirüs salgını, ülkedeki pek çok araştırmacının da saha çalışmasını sekteye uğratmıştır. Her ne kadar ayrıntılarına yöntem kısmında değinilmiş olsa da en azından bir örnekle söz konusu sıkıntı dile getirilebilir. Nitel tekniklerden biri olan gözlemlerin ancak dörtte biri tamamlanabilmiştir. Lakin işin sevindirici kısmı, bir taraftan gözlemlerden elde edilen verilerde erken doyuma ulaşıldığı, diğer taraftan da içerik analizine konu olan hutbeler ve Diyanet takvimi saha çalışmasının başlamasından bir ay yılı geriye gidecek şekilde tasarlandığı için salgından asgari şekilde etkilenilmiştir.

Tez çalışmasında beş nitel teknikle sürdürülen araştırma metodu diğer araştırmacılara tavsiye edilmemektedir. Kullanılan nitel tekniklerdeki her bir artış, araştırmacının uykusuz saatlerinin sayısını ve var olan uykunun niteliğini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Burada parantez açmak gerekirse, günce çalışmasına özellikle değinmekte fayda vardır. Gömülü teori yapılandırması deseninin, teorik olarak sağlık sosyolojisinden çıktığı ve özellikle bazı araştırmacıların hastalarından günlük tutmalarını istemeleri araştırmacıya ilham vermiş ve ev içindeki kutsal zaman deneyimlerini görmek noktasında araştırmacıyı cesaretlendirmiştir. O yüzden katılımcılardan üç ay gibi çok uzun vadeli günceler tutmaları istenmiştir. Sosyal bilimler alanında günce çalışmasının, pek çok araştırma(cı) için kullanılabilir olduğunu araştırmacı kendi deneyimlerinden hareketle, rahatlıkla ifade edebilir. Yalnız bu tekniğe başvuracak araştırmacıların gerek soru sayısı gerekse tutulacak gün sayıları konusunda en az bir kere daha düşünmeleri tavsiye edilmektedir.

Saha çalışmalarına değinmişken, etik kurul sürecinden de bahsetmekte fayda vardır. Tüm araştırmacıların bu konuda dikkatli olması gerekmektedir. En azından bu araştırmanın etik kurul onay sürecinin bürokratik zorluklar bir yana, koronavirüs salgını nedeniyle de uğraştırıcı olması, benzer süreçlerden geçmiş diğer araştırmacılar için de son derece tanıdık gelecektir. Bu bağlamda araştırmacıların tez çalışmasını tasarladıktan sonra hemen etik kurul süreçlerini çalıştırmaları tavsiye edilir çünkü süreç içerisinde reddedilme ya da düzeltme alma gibi seçeneklerle karşılaşılabilmekte, bu da araştırmacıyı moral anlamda zorlamakta ve/veya araştırmanın saha çalışmasını geciktirebilmektedir. Tez çalışmasında verilerin analizi aşamasında MAXQDA isimli nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Maalesef üniversiteler, ödenek yetersizliklerinden dolayı bu ve benzeri programları, öğrencilerine yönelik ücretsiz kurulum sağlayacak şekilde satın alamamaktadır. Neyse ki araştırmacılar söz konusu programları öğrenciliklerini belgelemeleri halinde daha uygun fiyatlarla edinilebilmektedir. (Deneme sürümleri üzerinden uzun soluklu bir araştırmanın yürütülebilmesinin neredeyse imkânsız olduğu notu da düşülmelidir.) Hâlbuki nicel araştırmalar için kullanılan programları pek çok üniversite temin etmekte; öğrenci ve akademisyenlerine ücretsiz olarak sunabilmektedir. Bu eksiklik biraz da ülkemizde nitel çalışmalara verilen önemin göstergesidir.

Bir nitel veri analiz programı edinmek onu iyi kullanmak anlamına gelmemektedir. Bu yüzden özellikle lisansüstü eğitim veren üniversitelerin Seminer ve Sosyal Bilimlerde Yöntem isimli derslerinde, nitel veri analiz programlarına yönelik ders içerikleri oluşturulmalı ve laboratuvar destekli seçmeli dersler verilmelidir. Maalesef üniversitelerimiz bu konuda da yetersiz durumdadır. (Buna karşın nicel veri analiz programlarına yönelik eğitimler ise hem müfredat içi dersler hem de müfredat dışı seminerlerle verilmektedir. Bu sorun bir önceki paragrafta açıklanan durumla benzerlik göstermektedir.) Araştırmacıların şu aşamada şanslı olduğu nokta, internette bir avuç akademisyen ve araştırmacının ücretsiz olarak sağladıkları eğitim içerikleridir. Yine de araştırmacının, ilerleyen yıllarda, ülkemizde var olan açığın kapatılmasına yönelik çalışmaların artacağına olan inancı sürmektedir.

Tez çalışmasında veriler toplandıktan ve nitel veri analiz programıyla analizler yapıldıktan sonra, yazım aşamasına geçilmiş ve bu tez çalışması özelinde bir referans sistemi geliştirilmiştir. Buna göre ikinci bölümde yer alan içerik analizinin analiz sonuçları verilerle desteklenirken bir dipnot sistemi geliştirilmiş; verinin alındığı hutbe, Diyanet takvimi ve vaaz içeriklerine ayrıntılı atıflarda bulunulmuş; ilgili dokümanların tam listeleri ayrıca eklerle de yer almıştır. Dolayısıyla benzer çalışmalar yapacak araştırmacılara da tavsiye edilmektedir. Ayrıca pek çok tezde görüldüğü üzere derinlemesine mülakatlardan elde edilen alıntılar metin içerisinde verilmemiş; dipnot olarak eklenmiştir. Maalesef bazı nitel çalışmalarda yer alan uzun metinler okuyucunun zorlanmasına neden olabilmektedir. Bu konuda özellikle titiz hareket edilmiş, metin içinde anlatım akışını bozacak unsurlardan kaçınılmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasının gömülü teori yapılandırması desenine göre tasarlanmasından dolayı tezden elde edilen sonuçlar, uzun bir düşünme sürecinin ardından kuramsallaştırılmıştır. Dolayısıyla analiz sonuçlarıyla baş başa geçecek gün ve gecelere ihtiyaç vardır. Öte yandan araştırmacı ilk kuramsal çerçeveyi oluşturduktan sonra; danışman, tez izleme jürisi ve hatta arkadaşlar dahi önemli bir görev üstlenmekte ve kuramsal çerçevenin derinlik kazanması noktasında yardımcı olabilmektedir.

Tez çalışmasının sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmaya çalışıldığında, doktora öğreniminin öğrencilik döneminde yanlış bir kanı olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmacının şahsında da ortaya çıkan bu yanlış kanının paylaşılmasının, araştırma sürecine yeni başlayacak adaylar için de yol gösterici olması ümit edilmektedir. Nitel araştırmaların kolay olduğuna yönelik akademik camiada var olan yanlış kanı, muhtemelen saha deneyimi yaşamış tüm araştırmacıların (haklı olarak) katılmayacağı bir görüştür. Maalesef çoğu araştırmacı, nicel ve nitel araştırmaların her iki kanadında da çalışma yapmaksızın, kolaylık ve zorluk noktasında karşılaştırma yapabilmektedir. Nitel tekniklerin kolay olduğuyla ilgili yanlış kanının, araştırmacıların sahada neyle karşılaşacakları konusunda büyük bir önyargı oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Tez çalışmalarında “Kolay” gibi hatta “daha kolay” gibi nitelemelere girmeden önce, her bir araştırmacı için kolaylık ve zorluğundan ziyade, kendisine daha uygun olan metodu seçmesinin yerinde olacağı, naçizane araştırmacının tavsiyesi olarak sonuç bölümüne eklenmek istenmiştir. Bunun temel nedeni, doktora tez çalışmalarının çok uzun vadeye yayılan araştırmalar oluşlarıdır. Bu anlamda yüksek lisans tezleri yazılırken elde edilen deneyim, doktora tez çalışmalarında yol gösterici nitelikte olabilir. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken asıl nokta, doktora çalışmalarının yüksek lisans çalışmalarından çok daha fazla efor sarf edilmesi gereken süreçler olduğudur. Öte yandan doktora mezunu olabilmek için, doktora çalışmalarından yayın üretme zorunluluğu getirilmesiyle birlikte, araştırmacılar çifte bir zorluk yaşamaktadır. Buna rağmen bu zorluğun bir avantaja dönüştürülerek tozlu raflarda duran bir tez çalışmasındansa, daha görünür bir tez çalışması üretmek her araştırmacının sorumluluğu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akarçay, Emrah: “Yeme Pratikleri Üzerinden (Yeni?) Orta Sınıf(lar)ı Anlamaya Çalışmak”, **Sosyoloji Konferansları**, No: 54, Haziran-Aralık 2016, s. 33-60.
- Akbaş, Meltem: “Einstein’ın Görelilik Teorisi’ni Türkiye’de Tanıtanlar (I): Mehmet Refik Fenmen ve Kerim Erim”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 4, No: 2, 2003, s. 29-60.
- Akçaoğlu, Aksu: **Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst-Orta Sınıf Habitusu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Argın, Şükrü: “Nurettin Topçu'nun Ümitsiz İhya Arzusu ya da Siyasetin "Taşra"sında Taşranın siyasetini Tahayyül Etmek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Aydın, Seda: “İstanbul’da Orta Sınıf ve Kapalı Siteler”, **İdealkent**, No: 6, 2012, s. 96-123.
- Aydın, Kemal: “Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma”, **Journal of Economy, Culture and Society**, No: 57, 2018, s. 245-267.
- Azak, Umut: “Sâmiha Ayverdi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

- Baltacı, Ali: “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, **BEÜ SBE Derg.**, 7(1), 231-274, 2018.
- Baş, Türker, Ulun Akturan: **Nitel Araştırma Yöntemleri**, İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Belge, Murat: “Muhafazakârlık Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Beneton, Philippe: **Muhafazakârlık**, Çev. C. Akalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Bilgin, Nuri: **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014.
- Birgili, Bengi: “Temellendirilmiş Kuram”, **Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları**, Ed. Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt, Ankara, Anı Yayıncılık, 2015.
- Bora, Tanıl: **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Bozkurt, Veysel: **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2015.
- Charmaz, Kathy: **Gömülü (Grounded) Teori Yapılandırması**, Çev. Rabia Hoş, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015.

- Creswell, John W.: “Beş Nitel Araştırma”, **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Çev. Miraç Aydın, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2018.
- Çavdar, Ayşe, Pelin Tan: **İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.
- Çınar, Metin: “Dergâh Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Çelik, Hilal, Halil Ekşi: **Nitel Desenler: Gömülü Teori**, İstanbul, Edam Yayınları, 2018.
- Develi, Hayati: **Osmanlı Türkçesi Grameri**, Ed. Musa Duman ve Halit Biltekin, Eskişehir, TC Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010.
- Elias, Norbert: **Zaman Üzerine**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel vd., İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2008.
- Glesne, Corrine: **Nitel Araştırmaya Giriş**, Çev. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınmoğlu, Ankara, Anı Yayıncılık, 2013.
- Göka, Erol, S. Göral ve Ç. Güney: “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakarı ve Kaygan Sosyal Tercihi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Güler, E. Zeynep: “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

- Hawking, Stephen: **Zamanın Kısa Tarihi**, Çev. Sabit Say ve Murat Uraz, Milliyet Yayınları, 1989.
- Hobsbawm, Eric: **Tuhaf Zamanlar Bir 20. Yüzyıl Hayatı**, Çev. Saliha Nilüfer, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2006.
- Kaya, Barışcan, M. Suzuki Him: “Modern Türkiye’de Orta Sınıf Çalışmaları: Tarihsel Literatür Değerlendirmesi”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 20, No:1, s. 325-329.
- Kaynak, İbrahim Hakkı: “Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı”, **SUTAD**, No: 39, s. 443-455.
- Keskin, Burak: “Orta Sınıflar Ne İster? Rusya ve Türkiye’de Orta Sınıflar Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Sosyoloji Konferansları**, No: 54, s. 3-32.
- Kümbetoğlu, Belkıs: **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2017.
- Levine, Robert: **Zamanın Coğrafyası**, Çev. Özgür Umut Hoşafçı, Maya Kitap, İstanbul, 2013.
- Marx, Karl, Friedrich Engels: **Komünist Manifesto**, Çev. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Mert, Nuray: “Muhafazakârlık ve Laiklik” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

- Neuman, W. Lawrence: **Toplumsal Araştırma Yöntemleri**, C.I, Çev. Sedef Özge, Ankara, Siyasal Kitabevi. 2016.
- Nisbet, Robert: **Muhafazakarlık Düş ve Gerçek**, Çev. K. Bülbül, M. Serenli, Ankara, Kadim Yayınları, 2014.
- Nişanyan, Sevan: **Sözlerin Soyağacı**, İstanbul, Everest Yayınları, 2007.
- Oğur, Ümit: “Kutsal Zaman Olarak Ramazan Ayının Sokak Kültürüne Yansıması: Van Örneği”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 44, s. 109-130.
- Okumuş, Ejder: “Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 10, No: 2, 2010, s. 121-174.
- Özipek, Bekir Berat: **Muhafazakarlık nedir?**, Ankara, Liberte Yayınları, 2017.
- Proust, Marcel: **Kayıp Zamanın İzinde**, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Ritzer, George, J. Stepnisky: **Sosyoloji Kuramları**, Ankara, Çev. Himmet Hülür, De Ki Basım Yayın, 2014.
- Sancaklı, Saffet: “Hadisler Kapsamında mübarek Zaman Kavramının Analizi”, **İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8 (1), s. 35-72.
- Sarıtaş, Mehmet: “Nurettin Topçu”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.

- Tunçay, Mete: “Bay Burke’ün Fransız Meseleleri Hakkındaki Kitabına Yaptığı İtiraz Üzerine Bir Fransız Meclis Üyesine Cevap Olarak Yazdığı Mektup (1791)”, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ**, Ed. Mete Tunçay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kamil: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S.1, s. 93-107.
- Yavuz, Ömer Faruk: “Kuran’da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, **Milel ve Nihal**, C. 3 (1-2), s. 39-68.
- Yener, Serdar: “Sosyal Bilimlerde Kuramın Rolü”, **Social Sciences Research Journal**, V. 7, I. 3, September 2018, s. 102-113.
- Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek: **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Cengizhan: “Orta Sınıf Analizleri: Teorik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. III, No: 2, Haziran 2017, s. 171-189.
- Yıldırım, Münir: “Mircea Eliade’de “Kutsal ve Kutsal Zaman” Kavramı”, **Dini Araştırmalar**, C.10, s. 59-82.
- Yılmaz, Murat: “Mehmet Akif Ersoy”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C.V., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Zürcher, Erik Jan:

“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C.V., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Elektronik Kaynaklar:

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Genel Türkçe Sözlük”, (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr/>, 21 Ağustos, 2018.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kurumsal Tarihçe”, (Çevrimiçi), 2020: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>, 23 Temmuz 2020.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “El-Medinetü'l-Fazıla”, Mahmut Kaya, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-medinetul-fazila>, 25.07.2020.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Kuşevi”, Şebnem Eryavuz, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/kusevi> , 25.07.2020.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Müsenna”, Ali Alparslan, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/musenna>, 25.07.2020.

Restoratürk, “Ataşehir Mimar Sinan Camii”, (Çevrimiçi), <http://www.restoratürk.com/index.php/mimarlık/279-atasehir-mimar-sinan-camii>, 31.07.2020.

The Washington Post, “What made Hawking’s A Brief History of Time’ so immensely popular?”, Derek Hawkins, (Çevrimiçi), <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/03/14/what-made-hawkings-a-brief-history-of-time-so-immensely-popular/>, 01.08.2020.

Alfa Yayınları, “Zamanın Kısa Tarihi”, (Çevrimiçi), <https://www.alfayayinlari.com/kitap.php?id=10228>, 04.08.2020.

EKLER

EK 1-A: DİYANET TAKVİMİ TÜM GÜNLER LİSTESİ (HİCRİ 1440-1441) *

No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Gün	Konu
1	30 Cemaziyelahir 1440	7 Mart 2019	Perşembe	Regaib Kandili
2	1 Recep 1440	8 Mart 2019	Cuma	Bereketli Zaman Dilimleri: Üç Aylar
3	2 Recep 1440	9 Mart 2019	Cumartesi	İslam'a Göre Kadın
4	3 Recep 1440	10 Mart 2019	Pazar	Çöl Aslanı: Ömer El-Muhtar
5	4 Recep 1440	11 Mart 2019	Pazartesi	Mücevherlere Sahip Bir Fakir: Ebu Hureyre
6	5 Recep 1440	12 Mart 2019	Salı	İstiklal Marşımızın Kabulü
7	6 Recep 1440	13 Mart 2019	Çarşamba	Mümin, Güvenen ve Güvenilen İnsandır
8	7 Recep 1440	14 Mart 2019	Perşembe	Mezhepler Nasıl Oluşmuştur?
9	8 Recep 1440	15 Mart 2019	Cuma	Bir Osmanlı Âlimi: Molla Fenari
10	9 Recep 1440	16 Mart 2019	Cumartesi	Allah'a İman
11	10 Recep 1440	17 Mart 2019	Pazar	En Güçlü Sevgi: Allah Sevgisi
12	11 Recep 1440	18 Mart 2019	Pazartesi	Şehadetin Destanlaştığı Yer: Çanakkale
13	12 Recep 1440	19 Mart 2019	Salı	İman-Ahlak İlişkisi
14	13 Recep 1440	20 Mart 2019	Çarşamba	Hayâ İmandandır
15	14 Recep 1440	21 Mart 2019	Perşembe	İslam'da Çevre Bilinci
16	15 Recep 1440	22 Mart 2019	Cuma	Geceyi Secdesiyle Aydınlatan Sahabi: Abdullah Bin Ömer
17	16 Recep 1440	23 Mart 2019	Cumartesi	İnsanın Fiili ve Sorumlulukları
18	17 Recep 1440	24 Mart 2019	Pazar	Yemek Adabı
19	18 Recep 1440	25 Mart 2019	Pazartesi	İnsana Değer Katan Eylem: Okumak

* Liste hicri tarih, miladi tarih, gün ve konu başlıklarından oluşmaktadır. Kutsal günler tabloda renkli olarak yer almıştır. Tez çalışması içerisinde kod numaraları takvim kelimesinden hareketle T harfiyle ifade edilmiştir.

20	19 Recep 1440	26 Mart 2019	Salı	Değerini Bilemediklerimiz
21	20 Recep 1440	27 Mart 2019	Çarşamba	İmanla Bağdaşmayan Bir Huy: Bencillik
22	21 Recep 1440	28 Mart 2019	Perşembe	Söz mü, Sükût mu?
23	22 Recep 1440	29 Mart 2019	Cuma	Doğuştan Gelen Farklılıklarımız Ayrışma Sebebi Değildir
24	23 Recep 1440	30 Mart 2019	Cumartesi	Babasının Kızı: Esma Binti Ebu Bekir
25	24 Recep 1440	31 Mart 2019	Pazar	Kamu Malı: Tüyü Bitmemiş Yetimin Malı
26	25 Recep 1440	1 Nisan 2019	Pazartesi	Çevre Ahlakı
27	26 Recep 1440	2 Nisan 2019	Salı	Mirac Kandili
28	27 Recep 1440	3 Nisan 2019	Çarşamba	Müminin Miracı: Namaz
29	28 Recep 1440	4 Nisan 2019	Perşembe	Hiç Bir İyiliği Küçümseme
30	29 Recep 1440	5 Nisan 2019	Cuma	Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikâh
31	1 Şaban 1440	6 Nisan 2019	Cumartesi	Din Samimiyettir
32	2 Şaban 1440	7 Nisan 2019	Pazar	Cahiliye Döneminin Cömert Şairi: Hatim Et-Tai
33	3 Şaban 1440	8 Nisan 2019	Pazartesi	Ben'i Anın Ki Ben De Sizi Anayım
34	4 Şaban 1440	9 Nisan 2019	Salı	Mimar Sinan
35	5 Şaban 1440	10 Nisan 2019	Çarşamba	Milli Mücadelenin Manevi Lideri: Mehmet Akif Ersoy
36	6 Şaban 1440	11 Nisan 2019	Perşembe	Devlet Yöneticilerine Nasihat: Siyasetname
37	7 Şaban 1440	12 Nisan 2019	Cuma	İslam'ın Kutsal Şehri: Mekke
38	8 Şaban 1440	13 Nisan 2019	Cumartesi	İman Esasları: Amentü
39	9 Şaban 1440	14 Nisan 2019	Pazar	Rahman'ın Mümin Kulları
40	10 Şaban 1440	15 Nisan 2019	Pazartesi	İslam'ın Şiari: Ezan
41	11 Şaban 1440	16 Nisan 2019	Salı	Tekfir Nedir?
42	12 Şaban 1440	17 Nisan 2019	Çarşamba	Kolu En Uzun Annemiz: Zeyneb Binti Cahş
43	13 Şaban 1440	18 Nisan 2019	Perşembe	Allah'ın Sevdiği Bir Kul Olabilmek
44	14 Şaban 1440	19 Nisan 2019	Cuma	Berat Kandili
45	15 Şaban 1440	20 Nisan 2019	Cumartesi	En Güzel Örnek: Hz. Muhammed (S.A.S)
46	16 Şaban 1440	21 Nisan 2019	Pazar	Pakistanlı Şair ve Fikir Adamı: Muhammed İkbâl

47	17 Şaban 1440	22 Nisan 2019	Pazartesi	Peygamberimizin İsimleri
48	18 Şaban 1440	23 Nisan 2019	Salı	Hız. Peygamberin Çocuk Sevgisi
49	19 Şaban 1440	24 Nisan 2019	Çarşamba	Sen Yeter Ki İşte Can-ı Gönülden
50	20 Şaban 1440	25 Nisan 2019	Perşembe	Sıla-i Rahim: Rahim Bağı
51	21 Şaban 1440	26 Nisan 2019	Cuma	Zor Zamanların Metanetli Sultanı: II. Abdülhamid Han
52	22 Şaban 1440	27 Nisan 2019	Cumartesi	Camide Buluşmak: Çoklukta Birliği Yakalamak
53	23 Şaban 1440	28 Nisan 2019	Pazar	Allah'ı Seviyorsanız!
54	24 Şaban 1440	29 Nisan 2019	Pazartesi	Unutulmayan Destan: Kutü'l-Amare Zaferi
55	25 Şaban 1440	30 Nisan 2019	Salı	Yollar Dönüşe Gider
56	26 Şaban 1440	1 Mayıs 2019	Çarşamba	Bir Gönül İnsanı: Yunus Emre
57	27 Şaban 1440	2 Mayıs 2019	Perşembe	Ramazan Ayını Karşılarken
58	28 Şaban 1440	3 Mayıs 2019	Cuma	İstanbul'un Fatihî Fatih Sultan Mehmet Han
59	29 Şaban 1440	4 Mayıs 2019	Cumartesi	Son İlâhî Mesaj: Kuran-ı Kerim
60	30 Şaban 1440	5 Mayıs 2019	Pazar	Teravih Namazı Nasıl Kılınır?
61	1 Ramazan 1440	6 Mayıs 2019	Pazartesi	Ramazan Orucuna Ne Zaman ve Nasıl Niyet Edilir?
62	2 Ramazan 1440	7 Mayıs 2019	Salı	Tükenmeyen Hayır: Vakıf
63	3 Ramazan 1440	8 Mayıs 2019	Çarşamba	Sabır ve Şükür Ayı Ramazan
64	4 Ramazan 1440	9 Mayıs 2019	Perşembe	En Güzel Gelenek: Mukabele
65	5 Ramazan 1440	10 Mayıs 2019	Cuma	Bir Gün Sen De Engelli Olabilirsin
66	6 Ramazan 1440	11 Mayıs 2019	Cumartesi	Oruçla Temizlenelim
67	7 Ramazan 1440	12 Mayıs 2019	Pazar	Bereket Vakti Sahur
68	8 Ramazan 1440	13 Mayıs 2019	Pazartesi	Orucu Bozmayan Bazı Muayene ve Tedavi Yöntemleri
69	9 Ramazan 1440	14 Mayıs 2019	Salı	Oruçla Takvaya Erişmek
70	10 Ramazan 1440	15 Mayıs 2019	Çarşamba	Rahmet Yağmuru: Ramazan
71	11 Ramazan 1440	16 Mayıs 2019	Perşembe	Zekât Kimlere Farzdır?
72	12 Ramazan 1440	17 Mayıs 2019	Cuma	Bir Devlet ve Fikir Adamı: Ziya Paşa
73	13 Ramazan 1440	18 Mayıs 2019	Cumartesi	Sivil Toplum Kuruluşlarına Zekat Verilebilir Mi?

74	14 Ramazan 1440	19 Mayıs 2019	Pazar	Peygamberimizin Gençlerle İlişkisi
75	15 Ramazan 1440	20 Mayıs 2019	Pazartesi	Fitre (Fıtır Sadakası) Kimlere Vaciptir?
76	16 Ramazan 1440	21 Mayıs 2019	Salı	Sevabı Hacca Denk İbadet: Ramazan Umresi
77	17 Ramazan 1440	22 Mayıs 2019	Çarşamba	Yardımlaşma ve Dayanışmanın Önemi
78	18 Ramazan 1440	23 Mayıs 2019	Perşembe	Sadaka Hatalara Kefarettir
79	19 Ramazan 1440	24 Mayıs 2019	Cuma	Tefekkürün Zirvesi: İtikâf
80	20 Ramazan 1440	25 Mayıs 2019	Cumartesi	Bir Fikir ve Aksiyon Adamı: Necip Fazıl Kısakürek
81	21 Ramazan 1440	26 Mayıs 2019	Pazar	İkram Edene Meleklerin Rahmet Dilediği Sofralar: İftar Sofraları
82	22 Ramazan 1440	27 Mayıs 2019	Pazartesi	Zekât Kazancı Artırır: Faiz Yok Eder
83	23 Ramazan 1440	28 Mayıs 2019	Salı	Nedamet ve Ümidin Adı: Tövbe
84	24 Ramazan 1440	29 Mayıs 2019	Çarşamba	İstanbul'un Fethi
85	25 Ramazan 1440	30 Mayıs 2019	Perşembe	Vahiy Meleği: Cebrail
86	26 Ramazan 1440	31 Mayıs 2019	Cuma	Kadir Gecesi
87	27 Ramazan 1440	1 Haziran 2019	Cumartesi	Kuran'ı İnsanlara Açıklayasın Diye İndirdik
88	28 Ramazan 1440	2 Haziran 2019	Pazar	Padişahın Huzurunda İlmi Müzakere: Huzur Dersleri
89	29 Ramazan 1440	3 Haziran 2019	Pazartesi	Dünya ve Ahiret Dengesini Gözetebilmek
90	1 Şevval 1440	4 Haziran 2019	Salı	Bayram Coşkusu Hep Birlikte Yaşayalım
91	2 Şevval 1440	5 Haziran 2019	Çarşamba	Allah'ın Sıkı Tutulmasını Emrettiği Bağ: Salı-i Rahim
92	3 Şevval 1440	6 Haziran 2019	Perşembe	İhsan: Allah'ı Görüyormuşçasına Yaşamak
93	4 Şevval 1440	7 Haziran 2019	Cuma	İmam Malik
94	5 Şevval 1440	8 Haziran 2019	Cumartesi	Hz. Peygamberin Vefatı
95	6 Şevval 1440	9 Haziran 2019	Pazar	Hz. Peygamberin Vasiyeti
96	7 Şevval 1440	10 Haziran 2019	Pazartesi	Dünya ve Ahiret Mutluluğu
97	8 Şevval 1440	11 Haziran 2019	Salı	Diğerkâmlığın Diğer Adı: İsar
98	9 Şevval 1440	12 Haziran 2019	Çarşamba	İslam ve Semboller Üzerine
99	10 Şevval 1440	13 Haziran 2019	Perşembe	En Ağır İmtihan: Çocuk
100	11 Şevval 1440	14 Haziran 2019	Cuma	Sizin En Hayırlınız Kuran'ı Öğrenen ve Öğretendir

101	12 Şevval 1440	15 Haziran 2019	Cumartesi	Süt Bağı
102	13 Şevval 1440	16 Haziran 2019	Pazar	Hakkın Kulları, Adaletli Davrananlar
103	14 Şevval 1440	17 Haziran 2019	Pazartesi	Hz. Osman (R.A.)
104	15 Şevval 1440	18 Haziran 2019	Salı	Kuran ve Çocuk
105	16 Şevval 1440	19 Haziran 2019	Çarşamba	İrkçılık, Bir Cehalet Toplumu Hastalığıdır
106	17 Şevval 1440	20 Haziran 2019	Perşembe	Tezhip Sanatı
107	18 Şevval 1440	21 Haziran 2019	Cuma	Hayra Anahtar Şerre Kilit
108	19 Şevval 1440	22 Haziran 2019	Cumartesi	Allah'ın Sıfatları
109	20 Şevval 1440	23 Haziran 2019	Pazar	Hekimlerin Reisi: İbn Sina
110	21 Şevval 1440	24 Haziran 2019	Pazartesi	Özlenen "Sade"ce Hayat
111	22 Şevval 1440	25 Haziran 2019	Salı	Neseb Üzerine Kurulan Ünsiyet
112	23 Şevval 1440	26 Haziran 2019	Çarşamba	En Değerli Emanet: Çocuk
113	24 Şevval 1440	27 Haziran 2019	Perşembe	Kuran Muhafızları
114	25 Şevval 1440	28 Haziran 2019	Cuma	Birlikte Yaşama Hukuku ve Ahlakı
115	26 Şevval 1440	29 Haziran 2019	Cumartesi	Hafızlıkta Üç Unsur: Anne-Baba, Talebe, Hoca
116	27 Şevval 1440	30 Haziran 2019	Pazar	En Değerli Emanet: Çocuk
117	28 Şevval 1440	1 Temmuz 2019	Pazartesi	Hz. Ebubekir'in Adaletle İlgili Hutbesi
118	29 Şevval 1440	2 Temmuz 2019	Salı	Kuran-ı Kerim'e Saygı
119	30 Şevval 1440	3 Temmuz 2019	Çarşamba	Hayırlınız Kendisinden Hayır Beklenen ve Kötülüğünden Emin Olunandır
120	1 Zilkade 1440	4 Temmuz 2019	Perşembe	İmanda Samimiyetin Göstergesi: İbadet
121	2 Zilkade 1440	5 Temmuz 2019	Cuma	Ömrünü Deryalara Adayan Cengâver: Barbaros Hayrettin Paşa
122	3 Zilkade 1440	6 Temmuz 2019	Cumartesi	Din, Medine ve Medeniyet
123	4 Zilkade 1440	7 Temmuz 2019	Pazar	Birlik Beraberlik ve İbadet Mekânı Camiler
124	5 Zilkade 1440	8 Temmuz 2019	Pazartesi	Ezanın Çağrısına İştirak
125	6 Zilkade 1440	9 Temmuz 2019	Salı	Temiz Bir Hayat İçin Haramdan Kaçınmalıyız
126	7 Zilkade 1440	10 Temmuz 2019	Çarşamba	En Güzel İsimler O'nundur
127	8 Zilkade 1440	11 Temmuz 2019	Perşembe	Balkanlarda Osmanlılar Tarafından İnşa Edilen Şehir: Saraybosna

128	9 Zilkade 1440	12 Temmuz 2019	Cuma	En Makbul Mücadele Sahibi: Havle Binti Sa'lebe
129	10 Zilkade 1440	13 Temmuz 2019	Cumartesi	Ölüm Güzel Şey, Budur Perde Ardından Haber...
130	11 Zilkade 1440	14 Temmuz 2019	Pazar	Hiz. Aişe'nin İslam Kültüründeki Yeri
131	12 Zilkade 1440	15 Temmuz 2019	Pazartesi	Salaların Şahit Olduğu Direniş: 15 Temmuz
132	13 Zilkade 1440	16 Temmuz 2019	Salı	Namaz Kılmamanın Mazereti Olabilir mi?
133	14 Zilkade 1440	17 Temmuz 2019	Çarşamba	Tekfirci Yaklaşımlar ve Ehl-i Sünnet Tavrı
134	15 Zilkade 1440	18 Temmuz 2019	Perşembe	Ezan: Dinmeyen Tevhit Çağrısı
135	16 Zilkade 1440	19 Temmuz 2019	Cuma	Tilavette İstanbul Tavrının Son Temsilcisi: Üsküdarlı Ali Efendi
136	17 Zilkade 1440	20 Temmuz 2019	Cumartesi	Namazı Zayi Etmemek
137	18 Zilkade 1440	21 Temmuz 2019	Pazar	En Yüce Nasihate Mazhar Olan Sahabi: Abdullah Bin Abbas
138	19 Zilkade 1440	22 Temmuz 2019	Pazartesi	Acziyetin ve Kulluğun İfadesi: Dua
139	20 Zilkade 1440	23 Temmuz 2019	Salı	İffet Önce Kalpte Başlar
140	21 Zilkade 1440	24 Temmuz 2019	Çarşamba	Cami ve Cemaat Adabı
141	22 Zilkade 1440	25 Temmuz 2019	Perşembe	Kalb-i Selim
142	23 Zilkade 1440	26 Temmuz 2019	Cuma	Sözün Gücü: Edebiyat
143	24 Zilkade 1440	27 Temmuz 2019	Cumartesi	Hayatta Denge
144	25 Zilkade 1440	28 Temmuz 2019	Pazar	Dualarla Karşılanan Yavrular
145	26 Zilkade 1440	29 Temmuz 2019	Pazartesi	Peygamberin Yetimleri
146	27 Zilkade 1440	30 Temmuz 2019	Salı	Hiz. Peygamberin Hırkasına Mazhar Eden Tövbe
147	28 Zilkade 1440	31 Temmuz 2019	Çarşamba	Ahmed Bin Hanbel
148	29 Zilkade 1440	1 Ağustos 2019	Perşembe	Allah'ın Evinde Rızasını Aramak: Hac
149	1 Zilhicce 1440	2 Ağustos 2019	Cuma	Zilhiccenin İlk On Günü
150	2 Zilhicce 1440	3 Ağustos 2019	Cumartesi	Tertemiz Bir Sayfa Açma Sözü: İhram
151	3 Zilhicce 1440	4 Ağustos 2019	Pazar	Hac Bütün Günahları Affettirir mi?
152	4 Zilhicce 1440	5 Ağustos 2019	Pazartesi	Aile Fertlerinin Hepsini Kurban Kesmekle Yükümlü müdür?
153	5 Zilhicce 1440	6 Ağustos 2019	Salı	Bir Mukaddes Yolculuk: Hac
154	6 Zilhicce 1440	7 Ağustos 2019	Çarşamba	Kurban Edilecek Hayvan Hangi Özellikleri Taşınmalıdır?

155	7 Zilhicce 1440	8 Ağustos 2019	Perşembe	Cihada Denk Bir İbadet: Hac
156	8 Zilhicce 1440	9 Ağustos 2019	Cuma	Teşrik Tekbirleri
157	9 Zilhicce 1440	10 Ağustos 2019	Cumartesi	Arafat Vakfesi: Rabbin Huzurundaki Ümitli Bekleyiş
158	10 Zilhicce 1440	11 Ağustos 2019	Pazar	Allah'a Yakın Olma Arayışı: Kurban
159	11 Zilhicce 1440	12 Ağustos 2019	Pazartesi	Allah'a Ulaşacak Olan Ancak Takvadır
160	12 Zilhicce 1440	13 Ağustos 2019	Salı	Şeytan Taşlama Nedir?
161	13 Zilhicce 1440	14 Ağustos 2019	Çarşamba	Ümmetin Abı Hayat Suyu: Zemzem
162	14 Zilhicce 1440	15 Ağustos 2019	Perşembe	Kardeşlerin Arasını Bulmak
163	15 Zilhicce 1440	16 Ağustos 2019	Cuma	Kuran'ın Vakur Hizmetkârı: Abdurrahman Gürses
164	16 Zilhicce 1440	17 Ağustos 2019	Cumartesi	Alışveriş ve Ticaret Ahlakı
165	17 Zilhicce 1440	18 Ağustos 2019	Pazar	Zor Metinlerin Titiz Tercümanı: Babanzade Ahmed Naim
166	18 Zilhicce 1440	19 Ağustos 2019	Pazartesi	Gönüller Sultanı Yiğit Sahabi: Sa'd Bin Muaz
167	19 Zilhicce 1440	20 Ağustos 2019	Salı	Haçlı İşgali Altında Varlığını Koruyan Endülüs Müslümanları: Moriskolar
168	20 Zilhicce 1440	21 Ağustos 2019	Çarşamba	Aldatan Aldanır
169	21 Zilhicce 1440	22 Ağustos 2019	Perşembe	Allah Resulü'nün Elçisi: Muaz Bin Cebel
170	22 Zilhicce 1440	23 Ağustos 2019	Cuma	Allah'ın En Yüce İsmi
171	23 Zilhicce 1440	24 Ağustos 2019	Cumartesi	Nedir İyilik?
172	24 Zilhicce 1440	25 Ağustos 2019	Pazar	İnsan Onuru Dokunulmazdır
173	25 Zilhicce 1440	26 Ağustos 2019	Pazartesi	Anadolu'nun Açılan Kapısı: Malazgirt Zaferi
174	26 Zilhicce 1440	27 Ağustos 2019	Salı	Şahitlidir Sabah Namazı
175	27 Zilhicce 1440	28 Ağustos 2019	Çarşamba	Dünyanın İlk Müslüman Üniversitesini Kuran Müslüman Ümmi Kadın: Fatıma El-Fihriyye
176	28 Zilhicce 1440	29 Ağustos 2019	Perşembe	Peygamberimizin Sözlerini Doğru Aktarma Gayreti: İmla Meclisleri
177	29 Zilhicce 1440	30 Ağustos 2019	Cuma	30 Ağustos Zafer Bayramı
178	1 Muharrem 1441	31 Ağustos 2019	Cumartesi	Medine'ye Hicret ve Hicri Yılbaşı
179	2 Muharrem 1441	1 Eylül 2019	Pazar	Kulluğu Zirvesi: İhlas ve Samimiyet
180	3 Muharrem 1441	2 Eylül 2019	Pazartesi	Çok Seven Çok Sevilen: Vedud
181	4 Muharrem 1441	3 Eylül 2019	Salı	Dinin Tavizsiz Savunucusu: İmam Birgivi

182	5 Muharrem 1441	4 Eylül 2019	Çarşamba	Cennet Yolcusu Olabilmek
183	6 Muharrem 1441	5 Eylül 2019	Perşembe	İmam-ı Azam Ebu Hanife
184	7 Muharrem 1441	6 Eylül 2019	Cuma	Cami ve Kadın
185	8 Muharrem 1441	7 Eylül 2019	Cumartesi	Bir Namazlık Saltanat
186	9 Muharrem 1441	8 Eylül 2019	Pazar	Kader ve Dua
187	10 Muharrem 1441	9 Eylül 2019	Pazartesi	Muharrem Ayı ve Aşure Günü
188	11 Muharrem 1441	10 Eylül 2019	Salı	Hicret
189	12 Muharrem 1441	11 Eylül 2019	Çarşamba	Kuran-ı Kerim ve Düşünce Eğitimi
190	13 Muharrem 1441	12 Eylül 2019	Perşembe	Her Bilenin Üstünde Bir Bilen Vardır
191	14 Muharrem 1441	13 Eylül 2019	Cuma	Takva Elbisesiyle Bütünleşmiş Tesettür
192	15 Muharrem 1441	14 Eylül 2019	Cumartesi	Cemaatle Birlikte Namaz Kılan Cami: Divriği ulu Camii
193	16 Muharrem 1441	15 Eylül 2019	Pazar	Anadolu'da Kuran Kültürü
194	17 Muharrem 1441	16 Eylül 2019	Pazartesi	Okula Başlayan Çocuğun Unutulmaz Hatırası: Âmin Alayı
195	18 Muharrem 1441	17 Eylül 2019	Salı	Kime İyilik Yapmalı
196	19 Muharrem 1441	18 Eylül 2019	Çarşamba	Kimsesizlerin Kimsesi Olmak
197	20 Muharrem 1441	19 Eylül 2019	Perşembe	Üç Din Düşmanı
198	21 Muharrem 1441	20 Eylül 2019	Cuma	Şehitlerin İmrendiği kimseler
199	22 Muharrem 1441	21 Eylül 2019	Cumartesi	Akıbet Allah'a Karşı Gelmekten Sakınanlarındır
200	23 Muharrem 1441	22 Eylül 2019	Pazar	Selamlaşma Sevgiye, Sevgi İmanın Tadına Ulaştırır
201	24 Muharrem 1441	23 Eylül 2019	Pazartesi	İhlas ve İktisadın Sembölü: Sankiyedim Camii
202	25 Muharrem 1441	24 Eylül 2019	Salı	Özlem Duyulan Şehir: Medine
203	26 Muharrem 1441	25 Eylül 2019	Çarşamba	Milletimizin Peygamber Sevgisi
204	27 Muharrem 1441	26 Eylül 2019	Perşembe	Ehl-i Sünnetin Önderi: Maturidi
205	28 Muharrem 1441	27 Eylül 2019	Cuma	Ev Almadan Önce Komşu Ara!
206	29 Muharrem 1441	28 Eylül 2019	Cumartesi	Mevlana'da Nefis Terbiyesi
207	30 Muharrem 1441	29 Eylül 2019	Pazar	Kuran-ı Kerim ve Temel Özellikleri
208	1 Safer 1441	30 Eylül 2019	Pazartesi	Allah'a Birlikte Yöneliş: Cemaatle Namaz

209	2 Safer 1441	1 Ekim 2019	Salı	Mü'minlerin Evi: Cami
210	3 Safer 1441	2 Ekim 2019	Çarşamba	Ümmete Emanet Şehir: Kudüs
211	4 Safer 1441	3 Ekim 2019	Perşembe	İslam'ın Manevi Boyutu: Ruh
212	5 Safer 1441	4 Ekim 2019	Cuma	Haydi Namaza
213	6 Safer 1441	5 Ekim 2019	Cumartesi	Sosyal Hayatın Canlı Merkezleri: Camiler
214	7 Safer 1441	6 Ekim 2019	Pazar	Allah'ın Evi Kâbe
215	8 Safer 1441	7 Ekim 2019	Pazartesi	Diyarbakır
216	9 Safer 1441	8 Ekim 2019	Salı	Tevazu Yüceltir, Kibir Alçaltır
217	10 Safer 1441	9 Ekim 2019	Çarşamba	Büyük Hadis Âlimi: Tirmizi
218	11 Safer 1441	10 Ekim 2019	Perşembe	Ömrün Son Mevsimi: İhtiyarlık
219	12 Safer 1441	11 Ekim 2019	Cuma	Kıssaların Dili
220	13 Safer 1441	12 Ekim 2019	Cumartesi	Dini, Kalemîyle Anlatan Âlim: Ömer Nasuhi Bilmen
221	14 Safer 1441	13 Ekim 2019	Pazar	Hane-i Saadetin Unutulmaz Hanımefendisi: Hz. Hatice
222	15 Safer 1441	14 Ekim 2019	Pazartesi	İyilik Güzel Ahlaktır
223	16 Safer 1441	15 Ekim 2019	Salı	Gözün İffeti: Harama Bakmamak
224	17 Safer 1441	16 Ekim 2019	Çarşamba	Modern Zamanlarda Annelik
225	18 Safer 1441	17 Ekim 2019	Perşembe	Mutlu Aile Modelinin Esasları
226	19 Safer 1441	18 Ekim 2019	Cuma	Bana İyilikten Bahset!
227	20 Safer 1441	19 Ekim 2019	Cumartesi	Zulme Karşı Dik Duran Bilge: Aliya İzzetbegoviç
228	21 Safer 1441	20 Ekim 2019	Pazar	Öfkeyi Dindiren Söz: İstiaze
229	22 Safer 1441	21 Ekim 2019	Pazartesi	İmtihan Dünyası
230	23 Safer 1441	22 Ekim 2019	Salı	Resulün Dilinden Müjdeli Bir Haber
231	24 Safer 1441	23 Ekim 2019	Çarşamba	Aile Mahremiyeti
232	25 Safer 1441	24 Ekim 2019	Perşembe	Müezzinliğin Önemi
233	26 Safer 1441	25 Ekim 2019	Cuma	Asıl Olan Yapabilmektir İyiliği
234	27 Safer 1441	26 Ekim 2019	Cumartesi	Nebevi Merhamet ile Abideleşen Şehir: Taif
235	28 Safer 1441	27 Ekim 2019	Pazar	Gusül Abdestini Nasıl Alabilirim?

236	29 Safer 1441	28 Ekim 2019	Pazartesi	Allah'ın Emaneti Yavrularımız
237	1 Rebiülevvel 1441	29 Ekim 2019	Salı	96 Yıllık Milli Coşkumuz: Cumhuriyet Bayramı
238	2 Rebiülevvel 1441	30 Ekim 2019	Çarşamba	En Hayırlı'nın Talibi: Ümmü Seleme (R. A.)
239	3 Rebiülevvel 1441	31 Ekim 2019	Perşembe	Helal Haram Duyarlılığı
240	4 Rebiülevvel 1441	1 Kasım 2019	Cuma	Gönül İmareti
241	5 Rebiülevvel 1441	2 Kasım 2019	Cumartesi	Her Vakitte Namaz Kılınmaz
242	6 Rebiülevvel 1441	3 Kasım 2019	Pazar	Dua ile Gelen Nimet: Çocuk
243	7 Rebiülevvel 1441	4 Kasım 2019	Pazartesi	Her İnsan Günahsız Doğar
244	8 Rebiülevvel 1441	5 Kasım 2019	Salı	Varlığın İlahi Mayası: Merhamet
245	9 Rebiülevvel 1441	6 Kasım 2019	Çarşamba	Fakih Babanın Fakih Kızı: Fatıma Binti Alaeddin
246	10 Rebiülevvel 1441	7 Kasım 2019	Perşembe	Bir Cömertlik Hikâyesi
247	11 Rebiülevvel 1441	8 Kasım 2019	Cuma	Mevlid-i Nebi Haftası
248	12 Rebiülevvel 1441	9 Kasım 2019	Cumartesi	Kültürümüzde Hz. Peygamber ve Gül İmajı
249	13 Rebiülevvel 1441	10 Kasım 2019	Pazar	Mustafa Kemal Atatürk ve 10 Kasım
250	14 Rebiülevvel 1441	11 Kasım 2019	Pazartesi	Hatemü'n Nebiyyin: Hz. Muhammed (S. A. S.)
251	15 Rebiülevvel 1441	12 Kasım 2019	Salı	Yüce Allah'ın Üzerimizdeki Hakları
252	16 Rebiülevvel 1441	13 Kasım 2019	Çarşamba	Hayatı Kuşatan Din: İslam
253	17 Rebiülevvel 1441	14 Kasım 2019	Perşembe	Teslimiyetin Sembolü: Hz. Hacer Validemiz
254	18 Rebiülevvel 1441	15 Kasım 2019	Cuma	Allah'ın Emaneti Yavrularımız
255	19 Rebiülevvel 1441	16 Kasım 2019	Cumartesi	En Bereketli Rızık: Helal Kazanç
256	20 Rebiülevvel 1441	17 Kasım 2019	Pazar	Hayatı Dua ile Anlamlandırmak
257	21 Rebiülevvel 1441	18 Kasım 2019	Pazartesi	Osmanlı Haritacı ve Denizcisi Piri Reis
258	22 Rebiülevvel 1441	19 Kasım 2019	Salı	Cehennem: Pişmanlık Ateşi
259	23 Rebiülevvel 1441	20 Kasım 2019	Çarşamba	İman ve İstikamet
260	24 Rebiülevvel 1441	21 Kasım 2019	Perşembe	İkram Edeni Bilmek
261	25 Rebiülevvel 1441	22 Kasım 2019	Cuma	Babasının Annesi: Fatıma Binti Resulullah
262	26 Rebiülevvel 1441	23 Kasım 2019	Cumartesi	Edep Bir Tac İmiş Nur-i Huda'dan...

263	27 Rebiülevvel 1441	24 Kasım 2019	Pazar	İlme Saygı
264	28 Rebiülevvel 1441	25 Kasım 2019	Pazartesi	İlmini Develere Yüklediysen Vay Haline
265	29 Rebiülevvel 1441	26 Kasım 2019	Salı	Müslümanın Tüketim Ahlakı Nasıl Olmalıdır?
266	30 Rebiülevvel 1441	27 Kasım 2019	Çarşamba	Sizin En Hayırlılarınız Kuran'ı Öğrenen ve Öğretendir
267	1 Rebiülahir 1441	28 Kasım 2019	Perşembe	Aile Huzuru: Şiddet değil Şefkat
268	2 Rebiülahir 1441	29 Kasım 2019	Cuma	İslam Kolaylık Dinidir
269	3 Rebiülahir 1441	30 Kasım 2019	Cumartesi	Bize Ruhun Ne Olduğunu Söyle
270	4 Rebiülahir 1441	1 Aralık 2019	Pazar	Fitrate Nakşedilen Estetik Duygu: Musiki
271	5 Rebiülahir 1441	2 Aralık 2019	Pazartesi	Hastalar Nasıl Namaz Kılar?
272	6 Rebiülahir 1441	3 Aralık 2019	Salı	Borçlarını Ödeyemeyene Kolaylık Tanımak
273	7 Rebiülahir 1441	4 Aralık 2019	Çarşamba	Vahiyle Temize Çıkarılan Kadın: Hz. Aişe Validemiz
274	8 Rebiülahir 1441	5 Aralık 2019	Perşembe	İslam'ın Özü: Güzel Ahlak
275	9 Rebiülahir 1441	6 Aralık 2019	Cuma	Kâinattaki Muhteşem Nizam
276	10 Rebiülahir 1441	7 Aralık 2019	Cumartesi	Üzerimizde Kul ve Kamu Hakkı Olmadan Allah'ın Huzuruna Çıkabilmek
277	11 Rebiülahir 1441	8 Aralık 2019	Pazar	Doğruluk Yolunda...
278	12 Rebiülahir 1441	9 Aralık 2019	Pazartesi	Müslümanlığını Yeniden Keşfeden Kavim: Hotonlar
279	13 Rebiülahir 1441	10 Aralık 2019	Salı	Farklılıklarımız Rahmet Vesilesidir
280	14 Rebiülahir 1441	11 Aralık 2019	Çarşamba	Çocuklar Melek gibidir
281	15 Rebiülahir 1441	12 Aralık 2019	Perşembe	Resulullah'ın Kıymetli Dadısı: Ümmü Eymen
282	16 Rebiülahir 1441	13 Aralık 2019	Cuma	Anne-Baba Hakkı
283	17 Rebiülahir 1441	14 Aralık 2019	Cumartesi	Adabın Geçerli Olmasının Şartları
284	18 Rebiülahir 1441	15 Aralık 2019	Pazar	Cennetin Sekiz Kapısı
285	19 Rebiülahir 1441	16 Aralık 2019	Pazartesi	Zekası ve Dürüstlüğüyle Tanınan Çok Yönlü Bir Âlim: Mehmed Zihni Efendi
286	20 Rebiülahir 1441	17 Aralık 2019	Salı	Mevlana'nın Dindarlık Anlayışı
287	21 Rebiülahir 1441	18 Aralık 2019	Çarşamba	İlim Öğretmede Niyetin Önemi
288	22 Rebiülahir 1441	19 Aralık 2019	Perşembe	Nefsini Arındıran Kurtuluşa Erer
289	23 Rebiülahir 1441	20 Aralık 2019	Cuma	Güven Yurdu: Aile

290	24 Rebiülahir 1441	21 Aralık 2019	Cumartesi	Ebru Sanatı
291	25 Rebiülahir 1441	22 Aralık 2019	Pazar	Niyetler Amellerin Ruhudur
292	26 Rebiülahir 1441	23 Aralık 2019	Pazartesi	Hilfû'l Fudûl Antlaşması
293	27 Rebiülahir 1441	24 Aralık 2019	Salı	Merhamet İksirini Yudumlayabilmek
294	28 Rebiülahir 1441	25 Aralık 2019	Çarşamba	Allah'ın Rızasını Kazanmak, Ana-Babanın Rızasına Bağlıdır
295	29 Rebiülahir 1441	26 Aralık 2019	Perşembe	Vakti Müslüman Eylemek
296	1 Cemaziyelevvvel 1441	27 Aralık 2019	Cuma	Kürsüdeki Şair: Mehmet Akif
297	2 Cemaziyelevvvel 1441	28 Aralık 2019	Cumartesi	Kitaplara İman
298	3 Cemaziyelevvvel 1441	29 Aralık 2019	Pazar	Şiddet Nedir?
299	4 Cemaziyelevvvel 1441	30 Aralık 2019	Pazartesi	Bir İlim ve Sanat Merkezi: Özbekler Tekkesi
300	5 Cemaziyelevvvel 1441	31 Aralık 2019	Salı	Mizanı Dolduran Zikir: Elhamdülillah!
301	6 Cemaziyelevvvel 1441	1 Ocak 2020	Çarşamba	Besmele Berekettir
302	7 Cemaziyelevvvel 1441	2 Ocak 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Selamlaşma Nasıl Yapılır, Hükmü Nedir?
303	8 Cemaziyelevvvel 1441	3 Ocak 2020	Cuma	Kelime-i Tevhid
304	9 Cemaziyelevvvel 1441	4 Ocak 2020	Cumartesi	Niçin İbadet Etmeliyiz?
305	10 Cemaziyelevvvel 1441	5 Ocak 2020	Pazar	Bayrak Şairi: Arif Nihat Asya
306	11 Cemaziyelevvvel 1441	6 Ocak 2020	Pazartesi	Soru/Cevap: Ağız Alışkanlığı ile Yerli Yersiz Edilen Yeminin Hükmü Nedir?
307	12 Cemaziyelevvvel 1441	7 Ocak 2020	Salı	Hz. Peygamber'in Engellilerle Örnek İletişimi
308	13 Cemaziyelevvvel 1441	8 Ocak 2020	Çarşamba	Soru/Cevap: Duada Ellerin Durumu Nasıl Olmalıdır?
309	14 Cemaziyelevvvel 1441	9 Ocak 2020	Perşembe	Soğuşun En Hazin Hali: Sarıkamış
310	15 Cemaziyelevvvel 1441	10 Ocak 2020	Cuma	Medine Müdafaası: Son Kale
311	16 Cemaziyelevvvel 1441	11 Ocak 2020	Cumartesi	Gücün Merhametle Taçlandığı Zafer: Mekke'nin Fethi
312	17 Cemaziyelevvvel 1441	12 Ocak 2020	Pazar	Yüce Kitabımız Kuran'ı Tanıyalım
313	18 Cemaziyelevvvel 1441	13 Ocak 2020	Pazartesi	Daru'l Fünun
314	19 Cemaziyelevvvel 1441	14 Ocak 2020	Salı	Sevgi ve Şefkattir Evleri Yuvaya Dönüştüren
315	20 Cemaziyelevvvel 1441	15 Ocak 2020	Çarşamba	Sünnete Uymak: Taklit Değil Örnek Almak
316	21 Cemaziyelevvvel 1441	16 Ocak 2020	Perşembe	Fiili Dua Ne Demektir?

317	22 Cemaziyelevvel 1441	17 Ocak 2020	Cuma	İnsan-ı Kamil
318	23 Cemaziyelevvel 1441	18 Ocak 2020	Cumartesi	Temizlik İmandandır
319	24 Cemaziyelevvel 1441	19 Ocak 2020	Pazar	İmam Şafii
320	25 Cemaziyelevvel 1441	20 Ocak 2020	Pazartesi	Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezleri
321	26 Cemaziyelevvel 1441	21 Ocak 2020	Salı	Bereket Büyüklerle Beraberdır
322	27 Cemaziyelevvel 1441	22 Ocak 2020	Çarşamba	Hayat Denkleminde Ahirete İman
323	28 Cemaziyelevvel 1441	23 Ocak 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Vesvese sebebiyle zihne gelen kötü sözlerden dolayı insan günahkâr olur mu? Bunlardan kurtulmak için bir dua var mıdır?
324	29 Cemaziyelevvel 1441	24 Ocak 2020	Cuma	Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed (S. A. S.)
325	30 Cemaziyelevvel 1441	25 Ocak 2020	Cumartesi	Hz. Âdem ve Eşi Hz. Havva
326	1 Cemaziyelahir 1441	26 Ocak 2020	Pazar	Soru/Cevap: Duada tevessül ne demektir? Duada vesilenin dini dayanağı var mıdır?
327	2 Cemaziyelahir 1441	27 Ocak 2020	Pazartesi	Şeyh Edebali'den Osmangazi'ye Nasihattir
328	3 Cemaziyelahir 1441	28 Ocak 2020	Salı	İlmin Kapısı: Hz. Ali
329	4 Cemaziyelahir 1441	29 Ocak 2020	Çarşamba	Varlık da Yokluk da imtihandır
330	5 Cemaziyelahir 1441	30 Ocak 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Kuran-ı Kerim'e abdestsiz dokunmak caiz midir?
331	6 Cemaziyelahir 1441	31 Ocak 2020	Cuma	İlim Öğrenmen Farzdır
332	7 Cemaziyelahir 1441	1 Şubat 2020	Cumartesi	Allah'ın Rızası Her Şeyin Üstündedir
333	8 Cemaziyelahir 1441	2 Şubat 2020	Pazar	Rahmet Peygamberinin Gençlerle İlişkisi
334	9 Cemaziyelahir 1441	3 Şubat 2020	Pazartesi	İlim, Edep ve İrfan Eri: Ali Ulvi kurucu
335	10 Cemaziyelahir 1441	4 Şubat 2020	Salı	Bedenimiz Allah'ın Emanetidir
336	11 Cemaziyelahir 1441	5 Şubat 2020	Çarşamba	İslam Fıtrat Dinidir
337	12 Cemaziyelahir 1441	6 Şubat 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Kadın mehir olarak mal olmayan bir şey isteyebilir mi?
338	13 Cemaziyelahir 1441	7 Şubat 2020	Cuma	Habil Olmak
339	14 Cemaziyelahir 1441	8 Şubat 2020	Cumartesi	Her İyilik Bir Sadakadır
340	15 Cemaziyelahir 1441	9 Şubat 2020	Pazar	Soru/Cevap: Kıdem Tazminatı almak caiz midir?
341	16 Cemaziyelahir 1441	10 Şubat 2020	Pazartesi	Peygamber Sevdalı Bir Sultan: II. Abdülhamid Han
342	17 Cemaziyelahir 1441	11 Şubat 2020	Salı	Nefis Muhasebesi

343	18 Cemaziyelahir 1441	12 Şubat 2020	Çarşamba	Hayatımızın Menavi Şahitleri Melekler
344	19 Cemaziyelahir 1441	13 Şubat 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Gözdeki lens abdest ve gusle engel midir?
345	20 Cemaziyelahir 1441	14 Şubat 2020	Cuma	En Kıymetli Bağ: İman Kardeşliği
346	21 Cemaziyelahir 1441	15 Şubat 2020	Cumartesi	İman/İslam/İhsan
347	22 Cemaziyelahir 1441	16 Şubat 2020	Pazar	Aile İçi İletişim
348	23 Cemaziyelahir 1441	17 Şubat 2020	Pazartesi	Soru/Cevap: Kişinin Mallarını tümüyle vakfetmesi caiz midir?
349	24 Cemaziyelahir 1441	18 Şubat 2020	Salı	Kaza ve Kadere İman
350	25 Cemaziyelahir 1441	19 Şubat 2020	Çarşamba	İbadetlerde İhlas ve Huşu
351	26 Cemaziyelahir 1441	20 Şubat 2020	Perşembe	Soru/Cevap: Mirasçılar mirastan mahrum edilebilir mi?
352	27 Cemaziyelahir 1441	21 Şubat 2020	Cuma	Hak Dini Kuran Dili ve Tecrid-i Sarih Tercümesi
353	28 Cemaziyelahir 1441	22 Şubat 2020	Cumartesi	En Büyük Zulüm Şirk
354	29 Cemaziyelahir 1441	23 Şubat 2020	Pazar	Soru/Cevap: Borçlu olarak ölen kimsenin borcu nasıl ödenir?
355	30 Cemaziyelahir 1441	24 Şubat 2020	Pazartesi	Bir İslam Neferi: Hoca Ahmed Yesevi

EK 1-B: CUMA ve BAYRAM NAMAZLARI HUTBE LİSTESİ*

No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Hutbe Türü	Hutbe Konusu
1	1 Recep 1440	8 Mart 2019	Cuma Hutbesi	İyilik Paylaştıkça Çoğalır
2	8 Recep 1440	15 Mart 2019	Cuma Hutbesi	Çanakkale Zaferi ve Birlik Ruhu
3	15 Recep 1440	22 Mart 2019	Cuma Hutbesi	Kur'an ve Sünnet Bir Bütündür
4	22 Recep 1440	29 Mart 2019	Cuma Hutbesi	Miraç Gecesi
5	29 Recep 1440	5 Nisan 2019	Cuma Hutbesi	Müslüman Hayırlı Bir Komşudur
6	7 Şaban 1440	12 Nisan 2019	Cuma Hutbesi	İmanın Hayatımızdaki Yansımaları
7	14 Şaban 1440	19 Nisan 2019	Cuma Hutbesi	Berat Gecesi
8	21 Şaban 1440	26 Nisan 2019	Cuma Hutbesi	Ticaret Hayatının Bereketi İş Hayatı
9	28 Şaban 1440	3 Mayıs 2019	Cuma Hutbesi	Hoş Geldin Ya Şehr-i Ramazan
10	5 Ramazan 1440	10 Mayıs 2019	Cuma Hutbesi	Ramazan ve İnfak
11	12 Ramazan 1440	17 Mayıs 2019	Cuma Hutbesi	Peygamberimizin Tarifiyle Hayırlı Müslüman
12	19 Ramazan 1440	24 Mayıs 2019	Cuma Hutbesi	Kardeşliğimiz Zekât ve Fıtır Sadakasıyla Bereketlensin
13	26 Ramazan 1440	31 Mayıs 2019	Cuma Hutbesi	Kadir Gecesi: Kuran ile Şereflenen Gece
14	1 Şevval 1440	4 Haziran 2019	Bayram Hutbesi	Ramazan Bayramı
15	4 Şevval 1440	7 Haziran 2019	Cuma Hutbesi	Aile Olmak, Aile Kalmak
16	11 Şevval 1440	14 Haziran 2019	Cuma Hutbesi	Camiler Çocuk Dolsun, Ahlakı Kuran Olsun
17	18 Şevval 1440	21 Haziran 2019	Cuma Hutbesi	Allah'a İman
18	25 Şevval 1440	28 Haziran 2019	Cuma Hutbesi	Bir Mukaddes Yolculuk: Hac
19	2 Zilkade 1440	5 Temmuz 2019	Cuma Hutbesi	Neslin Korunması: Erdemli Bir Nesil, Huzurlu Bir Gelecek
20	9 Zilkade 1440	12 Temmuz 2019	Cuma Hutbesi	15 Temmuz'u Anmak ve İhaneti Anlamak
21	16 Zilkade 1440	19 Temmuz 2019	Cuma Hutbesi	Cuma Namazı ve Adabı

* Liste hicri tarih, miladi tarih, hutbe türü ve hutbe konusu başlıklarından oluşmaktadır. Ramazan ve Kurban bayram hutbeleri tabloda renkli olarak yer almıştır. Tez çalışması içerisinde kod numaraları hutbe kelimesinden hareketle H harfiyle ifade edilmiştir.

22	23 Zilkade 1440	26 Temmuz 2019	Cuma Hutbesi	Beden Mahremiyeti ve Tesettür
23	1 Zilhicce 1440	2 Ağustos 2019	Cuma Hutbesi	Rabbin için Kurban Kes
24	8 Zilhicce 1440	9 Ağustos 2019	Cuma Hutbesi	Mümin: Huzurlu Toplumun Teminatı
25	10 Zilhicce 1440	11 Ağustos 2019	Bayram Hutbesi	Kurban Bayramı
26	15 Zilhicce 1440	16 Ağustos 2019	Cuma Hutbesi	Güvenli Bir Hayat için Afetlere Hazır Olalım
27	22 Zilhicce 1440	23 Ağustos 2019	Cuma Hutbesi	Faizin Toplumsal Zararları
28	29 Zilhicce 1440	30 Ağustos 2019	Cuma Hutbesi	Vatan Bize Emanettir
29	7 Muharrem 1441	6 Eylül 2019	Cuma Hutbesi	Muharrem Ayı ve Aşura Günü
30	14 Muharrem 1441	13 Eylül 2019	Cuma Hutbesi	Her Can Dokunulmazdır
31	21 Muharrem 1441	20 Eylül 2019	Cuma Hutbesi	Tevazu İnsanı Yüceltir
32	28 Muharrem 1441	27 Eylül 2019	Cuma Hutbesi	Cami ve Hayat
33	5 Sefer 1441	4 Ekim 2019	Cuma Hutbesi	Dünya Evimiz Bize Emanettir
34	12 Sefer 1441	11 Ekim 2019	Cuma Hutbesi	Gün Birlik ve dayanışma günüdür
35	19 Sefer 1441	18 Ekim 2019	Cuma Hutbesi	Kul ve Kamu Hakkı
36	26 Sefer 1441	25 Ekim 2019	Cuma Hutbesi	Dualarımız Mehmetçliğimiz için
37	4 Rebiülevvel 1441	1 Kasım 2019	Cuma Hutbesi	Dünyevileşmek: Geçici Olana Gönül Vermek
38	11 Rebiülevvel 1441	8 Kasım 2019	Cuma Hutbesi	Mevlid-i Nebi
39	18 Rebiülevvel 1441	15 Kasım 2019	Cuma Hutbesi	Peygamberimiz ve Aile
40	25 Rebiülevvel 1441	22 Kasım 2019	Cuma Hutbesi	Musibetler Karşısında Müminin Tavrı
41	2 Rebiülahir 1441	29 Kasım 2019	Cuma Hutbesi	Dinin Özü Samimiyettir
42	9 Rebiülahir 1441	6 Aralık 2019	Cuma Hutbesi	Batıl İnanç ve Hurafeler
43	16 Rebiülahir 1441	13 Aralık 2019	Cuma Hutbesi	Namaz: Rabbimize Yakın Olma Çabamız
44	23 Rebiülahir 1441	20 Aralık 2019	Cuma Hutbesi	Takva: En Hayırlı Azığımız
45	1 Cemaziyelevvel 1441	27 Aralık 2019	Cuma Hutbesi	Tefekkür ile Bir Ömür Geçirmek
46	8 Cemaziyelevvel 1441	3 Ocak 2020	Cuma Hutbesi	İnsan, İman ve Hayat
47	15 Cemaziyelevvel 1441	10 Ocak 2020	Cuma Hutbesi	Peygamberimizin Dilinden Dualar
48	22 Cemaziyelevvel 1441	17 Ocak 2020	Cuma Hutbesi	Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Medya Ahlakı

49	29 Cemaziyelevvel 1441	24 Ocak 2020	Cuma Hutbesi	Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek
50	6 Cemaziyelahir 1441	31 Ocak 2020	Cuma Hutbesi	Afetlere Karşı Bilinçli Olalım
51	13 Cemaziyelahir 1441	7 Şubat 2020	Cuma Hutbesi	Kudüs İslam Yoludur
52	20 Cemaziyelahir 1441	14 Şubat 2020	Cuma Hutbesi	Allah ile Kul Arasındaki Bağ
53	27 Cemaziyelahir 1441	21 Şubat 2020	Cuma Hutbesi	Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken

EK 1-C: YATSI ve CUMA NAMAZI VAAZ LİSTESİ

Kod	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Vaaz Türü	Cami Adı	Tema Başlığı	Sözcük Sayısı
V1	3 Recep 1441	27 Şubat 2020	Yatsı Namazı Vaazı	Üsküdar Yeni Valide Camisi	Regaib Kandili	2941
V2	11 Recep 1441	6 Mart 2020	Cuma Namazı Vaazı	Ataşehir Mimar Sinan Camisi	Koronavirüs Mücadelesi	2567
V3	18 Recep 1441	13 Mart 2020	Cuma Namazı Vaazı	Ataşehir Mimar Sinan Camisi	Koronavirüs Mücadelesi	2246

EK 1-D: İÇERİK ANALİZİ KOD HARİTASI

1. KUTSAL ZAMANIN DİNİ ANLAMI	2. KUTSAL ZAMANIN SOSYAL ANLAMI
1.1 İNANÇ	2.1. İNSAN VE İNSANİ ÖZELLİKLER
1.1.1. İman	2.1.1. Hak ve Yükümlülükleri Olan İnsan
1.1.2. Teslimiyet	2.1.1.1. İnsan Olmanın Sorumluluğu
1.1.3. İmtihan	2.1.1.2. Dünyaya Gelişin Sorgulanması
1.1.4. Allah Sevgisi	2.1.1.3. İnsanlar arası Eşitlik
1.1.5. Allah Korkusu	2.1.1.4. Nefis Muhasebesi
1.1.6. Allah'ın Takdiri	2.1.1.5. Mahremiyet
1.1.7. Batıl İnanç	2.1.1.6. Özeleştiri
1.1.7.1. Büyü	2.1.2. İnsanın Duygu Durumu
1.1.7.2. Kehanet	2.1.2.1. Olumlu Duygu Durumu
1.1.7.3. Hurafe	2.1.2.1.1. Mutluluk
1.1.7.4. Fal	2.1.2.1.2. İç Huzur
1.1.8. Dünya ve Ahiret Dengesi	2.1.2.2. Olumsuz Duygu Durumu
1.1.8.1. Pişmanlık	2.1.2.2.1. Mutsuzluk
1.1.8.2. Tövbe	2.1.2.2.1.1. Yabancılaşma
1.1.8.3. Bağışlanma İsteği	2.1.2.2.1.2. Yalnızlaşma
1.1.8.4. Cezalandırılma Korkusu	2.1.2.2.2. İç Huzursuzluk
1.1.8.5. Cehennem Korkusu	2.1.2.2.3. Keder
1.1.8.6. Cennet Arzusu	2.1.2.3. Olumsuz Duyguların İyileşme Süreci
1.1.8.7. Ödüllendirilme İsteği	2.1.2.3.1. Manevi Arınma
1.1.8.8. Dünya ve Ahirette Rezil Olma Korkusu	2.1.2.3.2. Manevi Beslenme
1.2. AHLAK	2.1.2.3.3. Manevi Tedavi
1.2.1. Güzel Ahlaki Özellikler	2.1.3. Toplumsal Cinsiyet
1.2.1.1. İyilik	2.1.3.1. Kadın Erkek Eşitliği
1.2.1.2. Sabır	2.1.3.2. Kadının Annelik Rolü
1.2.1.3. Takva	2.1.3.3. Kadının Eşlik Rolü
1.2.1.4. Şefkat	2.1.3.4. Kadının Çocukluk Rolü
1.2.1.5. Merhamet	2.1.3.5. Kadının Toplumsal Görünürlüğü
1.2.1.6. Sevgi	2.1.3.6. Kürtaj
1.2.1.7. Güven	2.1.3.7. Namus Cinayetleri
1.2.1.8. Şükür	2.2. İNSAN ve YAKIN ÇEVRESİ
1.2.1.9. Zahitlik	2.2.1. Aile İlişkileri
1.2.1.10. Adillik	2.2.2. Akrabalık İlişkileri
1.2.1.11. Doğruluk	2.2.3. Komşuluk İlişkileri
1.2.1.12. Tevazu	2.2.4. Arkadaşlık İlişkileri
1.2.1.13. Saygı	2.3. İNSAN ve TOPLUMSAL ÇEVRESİ
1.2.1.14. Fedakârlık	2.3.1. Toplumsal İlişkiler
1.2.1.15. Dürüstlük	2.3.1.1. Organizmacı Toplum Anlayışı
1.2.1.16. Tevekkül	2.3.2. Toplumsal Dayanışma
1.2.1.17. Kanaatkârlık	2.3.3. Toplumsal Huzur

1.2.1.18. Ölçülülük	2.3.4. Toplumsal Güven
1.2.1.19. İhlas	2.3.5. Camilerin Toplumsal Fonksiyonları
1.2.1.20. İffet	2.3.6. Toplumsal Rol Modelleri
1.2.1.21. Cömertlik	2.3.6.1. Tarihsel Şahsiyetler
1.2.1.22. Samimiyet	2.3.6.2. Dini Şahsiyetler
1.2.1.23. Paylaşıcılık	2.3.6.3. Toplumsal Fayda Örnekleri
1.2.1.24. Sadakat	2.4. İNSAN ve İSLAM ÜMMETİ
1.2.1.25. Tedbir	2.4.1. İslam Kardeşliği
1.2.1.26. Ümitlilik	2.4.2. Ümmet Aidiyeti
1.2.1.27. Diğerkâmlık	2.4.3. İslam Medeniyeti
1.2.1.28. Erdem	2.5. KÜLTÜREL DEĞERLER
1.2.1.29. Tefekkür	2.5.1. Kutsal Zamanların İhyası
1.2.1.30. Maddi ve Manevi Temizlik	2.5.1.1. Ramazan Ayı İhyası
1.2.1.31. Affedicilik	2.5.1.2. Muharrem Ayı İhyası
1.2.1.32. Cesaret	2.5.2. Camilerin Önemi
1.2.1.33. Azimlilik	2.5.3. Türkçenin Önemi
1.2.1.34. Vefa	2.5.4. İlim-İrfan Sevgisi
1.2.1.35. Hoşgörü	2.6. TOPLUMSAL ADETLER
1.2.1.36. Hayâ	2.6.1. İkranda Bulunma
1.2.1.37. Edep	2.6.2. Sahur Adetleri
1.2.1.38. Sözünün Eri Olma	2.6.3. İftar Adetleri
1.2.1.39. Gönül Zenginliği	2.6.4. Mukabele Âdeti
1.2.1.40. Sadelik	2.6.5. İsim Koyma Âdeti
1.2.1.41. Nezaket	2.6.6. Temizlik Adabı
1.2.1.42. Feraset	2.6.7. Yemek Adabı
1.2.1.43. Hayırsızsa Susma	
1.2.1.44. Vakar	3. KUTSAL ZAMANIN EKONOMİK ANLAMI
1.2.1.45. Vicdan	3.1. CAN ve MAL GÜVENLİĞİ
1.2.1.46. Muhabbet	3.1.2. Can Güvenliği
1.2.1.47. Hüsn-i Zan	3.1.2. Mal Güvenliği
1.2.1.48. Planlılık	3.2. İKTİSADİ DAVRANIŞ
1.2.1.49. Hayırlılık	3.2.1. İktisadi İstekler
1.2.1.50. Kararlılık	3.2.1.1. Helalinden İsteme
1.2.1.51. Empati	3.2.1.2. İşlerin Hayırlı Olması
1.2.1.52. Sağduyu	3.2.1.3. Bereket ve Rızık İsteği
1.2.1.53. Basiret	3.2.1.4. Helal Kazanç İsteği
1.2.1.54. Üretkenlik	3.2.1.5. Zengin Olma İsteği
1.2.1.55. Temiz Kalplilik	3.2.1.6. Alınteri İsteği
1.2.1.56. Hayırlıysa Konuşma	3.2.1.7. Tasarruf İsteği
1.2.1.57. Güler yüzlülük	3.2.2. İktisadi Korkular
1.2.1.58. Çalışkanlık	3.2.2.1. Haram Korkusu
1.2.2. Kötü Ahlaki Özellikler	3.2.2.1.1. İsrâf Korkusu
1.2.2.1. Kötülük	3.2.2.1.2. Haram Kazanç Korkusu

1.2.2.2. Fesat	3.2.2.1.3. Faiz Korkusu
1.2.2.3. Kibir	3.2.2.1.4. Haram Kazanç Korkusu
1.2.2.4. Fitne	3.2.2.2. Nimetlerin Kaybedilme Korkusu
1.2.2.5. Yalancılık	3.2.2.3. Borçlanma Korkusu
1.2.2.6. Cimrilik	3.2.2.4. Muhtaç Olma Korkusu
1.2.2.7. İftira	3.2.2.5. Bilinçsiz Tüketim Korkusu
1.2.2.8. Dünyevilik	3.2.2.6. Fahiş Fiyat Korkusu
1.2.2.9. Riya	3.2.3. Çalışma Hayatı
1.2.2.10. Bencillik	3.2.3.1. İşbölümü
1.2.2.11. Haset	3.2.3.2. Çalışma Ahlakı
1.2.2.12. İhanet	3.2.3.3. Ticaret Ahlakı
1.2.2.13. Korkaklık	3.2.3.4. İşçi-İşveren İlişkisi
1.2.2.14. Dedikodu	3.2.3.4.1. İşverenlerin Sorumlulukları
1.2.2.15. Gurur	3.2.3.4.2. İşçilerin Sorumlulukları
1.2.2.16. Kul Hakkı	3.2.4. Zenginlik ve Fakirlik
1.2.2.17. Tembellik	3.2.4.1. Mal Mülk Sevgisi
1.2.2.18. Hırs	3.2.4.2. Yokluk
1.2.2.19. Cahillik	3.2.4.3. Bolluk
1.2.2.20. Acziyet	3.2.4.4. Zenginlik
1.2.2.21. Din İstismarı	3.2.4.5. Fakirlik
1.2.2.22. Gaflet	3.3. İKTİSADİ DAYANIŞMA
1.2.2.23. Kumar	3.3.1. Yardımlaşma
1.2.2.24. Aldatma	3.3.1.1. Gizli-Açık Yardımlaşma
1.2.2.25. Acelecilik	3.3.2. Hayır Hasenatta Bulunma
1.2.2.26. Kindarlık	3.3.3. Diyanetin Yardım Talebi
1.2.2.27. Nankörlük	3.3.4. Mal ve Mülk Vakfetme
1.2.2.28. Su-i Zan	
1.2.2.29. Zina	4. KUTSAL ZAMANIN SİYASİ ANLAMI
1.2.2.30. Hırsızlık	4.1. EVRENSEL DEĞERLER
1.2.2.31. Gasp	4.1.1 Adalet
1.2.2.32. Yılgınlık	4.1.2. İlim
1.2.2.33. Duyarsızlık	4.1.2.1. Faydalı İlim
1.2.2.34. Bayağılık	4.1.3. Farklılıklara Saygı
1.2.2.35. Ölçsüzlük	4.1.4. Barış
1.2.2.36. İkiyüzlülük	4.1.5. Çevre Bilinci
1.2.2.37. Tefecilik	4.1.6. İnsan Sevgisi
1.2.2.38. Rüşvet	4.1.7. İstişare
1.2.2.39. İçki	4.1.8. Kamu Hakkı
1.2.2.40. İtaatsizlik	4.1.9. Anti Sömürgecilik
1.3. İBADET	4.2. MİLLİ DEĞERLER
1.3.1. Namaz	4.2.1. Tarihe Referans
1.3.1.1. Cuma Namazı	4.2.2. Birlik Beraberlik
1.3.1.2. Teravih Namazı	4.2.3. Şehadet

1.3.1.3. Bayram Namazı	4.2.4. Vatan Sevgisi
1.3.1.4. Hutbe	4.2.5. Ecdat Sevgisi
1.3.2. Dua	4.2.6. Vatan Savunması
1.3.3. Oruç	4.2.7. Devlet Yöneticiliği
1.3.4. Sadaka	4.2.8. Milli Mücadele
1.3.5. Zekât	4.2.9. Bağımsızlık
1.3.6. Hac	4.2.10. Anadolu İrfanı
1.3.7. Salih Amel	4.3. KÜRESEL TEHDİTLER
1.3.8. İnfak	4.3.1. Zulüm
1.3.9. Abdest	4.3.2. Şiddet
1.3.10. Fıtır Sadakası	4.3.3. Mülteci Sorunu
1.3.11. Kurban	4.3.4. Terör
1.3.12. Cihat	4.3.5. Savaş
1.3.13. Mukabele	4.3.6. Kudüs Sorunu
1.3.14. Umre	4.3.7. İslamafobi
1.3.15. Zikir	4.3.8. Halk İsyanları
1.3.16. Gusül Abdesti	4.3.9. Açlık
1.3.17. İtikâf	
1.3.18. Tesettür	

EK 2-A: GÖZLEM TAKVİMİ

	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Dini Günler
					21 Şubat/27 C.ahir (C1)	22 Şubat/28 C.ahir	23 Şubat/29 C.ahir	
Recep	24 Şubat/30 C.ahir	25 Şubat/1 Recep (C2)	26 Şubat/2 Recep (C3)	27 Şubat/3 Recep (C4)	28 Şubat 4 Recep (C5)	29 Şubat/5 Recep	1 Mart/6 Recep	Regaib Kandili
	2 Mart/7 Recep	3 Mart/8 Recep	4 Mart/9 Recep	5 Mart/10 Recep	6 Mart/11 Recep (C6)	7 Mart/12 Recep	8 Mart/13 Recep	
	9 Mart/14 Recep	10 Mart/15 Recep	11 Mart/16 Recep	12 Mart/17 Recep	13 Mart/18 Recep (C7)	14 Mart/19 Recep	15 Mart/20 Recep	
	16 Mart/21 Recep	17 Mart/22 Recep	18 Mart/23 Recep	19 Mart/24 Recep	20 Mart/25 Recep (C8) (C9)	21 Mart/26 Recep (C10)	22 Mart/27 Recep	Mirac Kandili
	23 Mart/28 Recep	24 Mart/29 Recep						
Şaban			25 Mart/1 Şaban	26 Mart/2 Şaban	27 Mart/3 Şaban (C11)	28 Mart/4 Şaban	29 Mart/5 Şaban	
	30 Mart/6 Şaban	31 Mart/7 Şaban	1 Nisan/8 Şaban	2 Nisan/9 Şaban	3 Nisan/10 Şaban (C12)	4 Nisan/11 Şaban	5 Nisan/12 Şaban	
	6 Nisan/13 Şaban (C13)	7 Nisan/14 Şaban (C14)	8 Nisan/15 Şaban	9 Nisan/16 Şaban	10 Nisan/17 Şaban (C15)	11 Nisan/18 Şaban	12 Nisan/19 Şaban	Berat Kandili
	13 Nisan/20 Şaban	14 Nisan/21 Şaban	15 Nisan/22 Şaban	16 Nisan/23 Şaban	17 Nisan/24 Şaban (C16)	18 Nisan/25 Şaban	19 Nisan/26 Şaban	
	20 Nisan/27 Şaban	21 Nisan/28 Şaban	22 Nisan/29 Şaban	23 Nisan/30 Şaban (C17)				
Ramazan					24 Nisan/1 Ramazan (C18) (C19)	25 Nisan/2 Ramazan (R1)	26 Nisan/3 Ramazan	
	27 Nisan/4 Ramazan	28 Nisan/5 Ramazan	29 Nisan/6 Ramazan	30 Nisan/7 Ramazan	1 Mayıs /8 Ramazan (C20)	2 Mayıs/9 Ramazan	3 Mayıs/10 Ramazan	
	4 Mayıs/11 Ramazan	5 Mayıs/12 Ramazan (R2)	6 Mayıs/13 Ramazan	7 Mayıs/14 Ramazan	8 Mayıs/15 Ramazan (C21)	9 Mayıs/16 Ramazan (C22)	10 Mayıs/17 Ramazan	
	11 Mayıs/18 Ramazan	12 Mayıs/19 Ramazan	13 Mayıs/20 Ramazan					
				14 Mayıs/21 Ramazan (R3)	15 Mayıs/22 Ramazan (C23)	16 Mayıs/23 Ramazan	17 Mayıs/24 Ramazan	
18 Mayıs/25 Ramazan (C24)	19 Mayıs/26 Ramazan (C25)	20 Mayıs/27 Ramazan	21 Mayıs/28 Ramazan	22 Mayıs/29 Ramazan (C26)	23 Mayıs/30 Ramazan		Kadir Gecesi	
						24 Mayıs/1 Şevval (C27)	Ramazan Bayramı	
	25 Mayıs/2 Şevval	26 Mayıs/3 Şevval	27 Mayıs/4 Şevval	28 Mayıs/5 Şevval	29 Mayıs/6 Şevval	30 Mayıs/7 Şevval	31 Mayıs/8 Şevval	

Sarı: Cuma Günleri, Yeşil: Kandil Günleri, Kırmızı: Restoran Gözlemleri, Kırmızı Yazılar: Gözlem Çiftleri

EK 2-B: GÖZLEM LİSTESİ					
Kod	Miladi Gözlem Tar.	Hicri Gözlem Tar.	Gözlem Yeri	Gözlem Türü	Ek Açıklama
C1	21 Şubat 2020	27 C. Ahir 1441	Fatih Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C2	25 Şubat 2020	1 Recep 1441	Koşuyolu Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	
C3	26 Şubat 2020	2 Recep 1441	Yeni Valide Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Regaib Kandili Öncesi
C4	27 Şubat 2020	3 Recep 1441	Yeni Valide Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Regaib Kandili
C5	28 Şubat 2020	4 Recep 1441	Fatih Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C6	6 Mart 2020	11 Recep 1441	Ataşchir Mimar Sinan Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C7	13 Mart 2020	18 Recep 1441	Ataşchir Mimar Sinan Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C8	20 Mart 2020	25 Recep 1441	Şişli Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C9	20 Mart 2020	25 Recep 1441	Süleymaniye Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Mirac Kandili Öncesi
C10	21 Mart 2020	26 Recep 1441	Süleymaniye Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Mirac Kandili
C11	27 Mart 2020	3 Şaban 1441	Şişli Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C12	3 Nisan 2020	10 Şaban 1441	Büyük Çamlıca Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C13	6 Nisan 2020	13 Şaban 1441	Maltepe Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Berat Kandili Öncesi
C14	7 Nisan 2020	14 Şaban 1441	Maltepe Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Berat Kandili
C15	10 Nisan 2020	17 Şaban 1441	Büyük Çamlıca Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C16	17 Nisan 2020	24 Şaban 1441	Cihangir Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C17	23 Nisan 2020	30 Şaban 1441	Koşuyolu Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Ramazan/Teravîh
C18	24 Nisan 2020	1 Ramazan 1441	Cihangir Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C19	24 Nisan 2020	1 Ramazan 1441	Söğütluçeşme Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Ramazan/Teravîh
R1	25 Nisan 2020	2 Ramazan 1441	Bi'Biz Kafe	Rekreasyon Alanı	
C20	1 Mayıs 2020	8 Ramazan 1441	Eyüp Sultan Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
R2	5 Mayıs 2020	12 Ramazan 1441	Bi'Biz Kafe	Rekreasyon Alanı	
C21	8 Mayıs 2020	15 Ramazan 1441	Eyüp Sultan Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C22	9 Mayıs 2020	16 Ramazan 1441	Söğütluçeşme Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Ramazan/Teravîh
R3	14 Mayıs 2020	21 Ramazan 1441	Bi'Biz Kafe	Rekreasyon Alanı	
C23	15 Mayıs 2020	22 Ramazan 1441	Bostancı Kuloğlu Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C24	18 Mayıs 2020	25 Ramazan 1441	Taksim Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Kadir Gecesi Öncesi
C25	19 Mayıs 2020	26 Ramazan 1441	Taksim Camii	Yatsı Namazı Gözlemi	Kadir Gecesi
C26	22 Mayıs 2020	29 Ramazan 1441	Bostancı Kuloğlu Camii	Cuma Namazı Gözlemi	
C27	24 Mayıs 2020	1 Şevval 1441	İdealtepe Kadriye Hatun C.	Bayram Nam. Gözlemi	

RENK SKALASI	
	Cuma Namazı Gözlemleri
	Yatsı Namazı Gözlemleri
	Rekreasyon Alanı Gözlemleri
	Bayram Namazı Gözlemi

EK 2-C: GÖZLEM FORMU ÖRNEĞİ*

Gözlem Kodu:

Yer:

Tarih:

Saat:

Hava Durumu:

Fiziksel Ortam:

Sosyal Ortam:

Açıklamalar (Yorumlar):

* Araştırmacı 25 Şubat-24 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki Üç Aylar boyunca Gözlem Takvimine (EK 3-A) bağlı kalarak “doğal ortam-alan çalışması” kapsamında Gözlem Listesinde (EK 3-B) verilen yerlerde:

- Cuma namazlarında,
- Yatsı namazlarında,
- Bayram namazında,
- Rekreasyon alanında.

“katılımcı gözlem” tekniğini kullanarak “yarı-yapılandırılmış gözlem formları”nı oluşturmuştur. İşbu gözlem raporları Cuma namazlarında oluşturulan raporlardır. Üç aylardan hemen önceki Cuma olmasına rağmen vaizin Üç Aylarla ilgili vaaz verme ihtimali bulunduğu için 21 Şubat 2020 Cuma namazı da gözlemlere dâhil edilmiştir.

EK 3-A: MÜSTEAR İSİM KATALOGU

KADIN MÜSTEAR İSİM KATALOGU					ERKEK MÜSTEAR İSİM KATALOGU				
No	İsim*	Soyisim**	Müstea İsim***	Kod****	No	İsim*	Soyisim**	Müstea İsim***	Kod****
1	Fatma	Aksoy	Fatma Aksoy	O1	1	Mehmet	Yılmaz	Mehmet Yılmaz	G9
2	Ayşe	Ateş	Ayşe Ateş	O2	2	Mustafa	Kaya	Mustafa Kaya	O4
3	Emine	Yüksel	Emine Yüksel	O3	3	Ahmet	Demir	Ahmet Demir	D4
4	Hatice	Köse	Hatice Köse	G1	4	Ali	Çelik	Ali Çelik	D5
5	Zeynep	Taş	Zeynep Taş	G2	5	Hüseyin	Şahin	Hüseyin Şahin	D7
6	Elif	Tekin	Elif Tekin	G3	6	Hasan	Yıldız	Hasan Yıldız	D8
7	Meryem	Sarı	Meryem Sarı	G4	7	İbrahim	Yıldırım	İbrahim Yıldırım	D9
8	Şerife	Avcı	Şerife Avcı	G5	8	İsmail	Öztürk	İsmail Öztürk	D13
9	Zehra	Kaplan	Zehra Kaplan	G6	9	Yusuf	Aydın	Yusuf Aydın	D14
10	Sultan	Işık	Sultan Işık	G7	10	Osman	Özdemir	Osman Özdemir	D15
11	Hanife	Özer	Hanife Özer	G8	11	Murat	Arslan	Murat Arslan	
12	Merve	Gül	Merve Gül	G10	12	Ömer	Doğan	Ömer Doğan	
13	Havva	Turan	Havva Turan	G11	13	Ramazan	Kılıç	Ramazan Kılıç	
14	Zeliha	Ünal	Zeliha Ünal	G12	14	Halil	Aslan	Halil Aslan	
15	Esra	Keskin	Esra Keskin	G13	15	Süleyman	Çetin	Süleyman Çetin	
16	Fadime	Bulut	Fadime Bulut	G14	16	Abdullah	Kara	Abdullah Kara	
17	Özlem	Bozkurt	Özlem Bozkurt	D1	17	Mahmut	Koç	Mahmut Koç	
18	Hacer	Güneş	Hacer Güneş	D2	18	Salih	Kurt	Salih Kurt	
19	Melek	Yalçın	Melek Yalçın	D3	19	Recep	Özkan	Recep Özkan	
20	Yasemin	Güler	Yasemin Güler	D6	20	Fatih	Şimşek	Fatih Şimşek	
21	Rabia	Aktaş	Rabia Aktaş	D10	21	Kadir	Polat	Kadir Polat	
22	Hülya	Şen	Hülya Şen	D11	22	Emre	Özcan	Emre Özcan	
23	Cemile	Acar	Cemile Acar	D12	23	Mehmet Ali	Korkmaz	Mehmet Ali Korkmaz	
24	Sevim	Can	Sevim Can	D16	24	Hakan	Çakır	Hakan Çakır	
25	Gülsüm	Yavuz	Gülsüm Yavuz		25	Adem	Erdoğan	Adem Erdoğan	
26	Leyla	Erdoğan	Leyla Erdoğan		26	Kemal	Yavuz	Kemal Yavuz	
27	Dilek	Çakır	Dilek Çakır		27	Yaşar	Can	Yaşar Can	
28	Büşra	Korkmaz	Büşra Korkmaz		28	Bekir	Acar	Bekir Acar	
29	Aysel	Özcan	Aysel Özcan		29	Musa	Şen	Musa Şen	
30	Songül	Polat	Songül Polat		30	Metin	Aktaş	Metin Aktaş	
31	Kübra	Şimşek	Kübra Şimşek		31	Bayram	Güler	Bayram Güler	
32	Halime	Özkan	Halime Özkan		32	Serkan	Yalçın	Serkan Yalçın	
33	Esmâ	Kurt	Esmâ Kurt		33	Orhan	Güneş	Orhan Güneş	
34	Aynur	Koç	Aynur Koç		34	Burak	Bozkurt	Burak Bozkurt	
35	Hayriye	Kara	Hayriye Kara		35	Furkan	Bulut	Furkan Bulut	
36	Kadriye	Çetin	Kadriye Çetin		36	Yasin	Keskin	Yasin Keskin	
37	Tuğba	Aslan	Tuğba Aslan		37	Gökhan	Ünal	Gökhan Ünal	
38	Sevgi	Kılıç	Sevgi Kılıç		38	Uğur	Turan	Uğur Turan	
39	Rukiye	Doğan	Rukiye Doğan		39	Muhammed	Gül	Muhammed Gül	
40	Hava	Arslan	Hava Arslan		40	Yakup	Özer	Yakup Özer	

41	Sibel	Özdemir	Sibel Özdemir		41	Muhammet	Işık	Muhammet Işık	
42	Derya	Aydın	Derya Aydın		42	Şükrü	Kaplan	Şükrü Kaplan	
43	Filiz	Öztürk	Filiz Öztürk		43	Enes	Avcı	Enes Avcı	
44	Asiye	Yıldırım	Asiye Yıldırım		44	Yunus	Sarı	Yunus Sarı	
45	Keziban	Yıldız	Keziban Yıldız		45	Cemal	Tekin	Cemal Tekin	
46	Ebru	Şahin	Ebru Şahin		46	Arif	Taş	Arif Taş	
47	Ayşegül	Çelik	Ayşegül Çelik		47	Onur	Köse	Onur Köse	
48	Döndü	Demir	Döndü Demir		48	Yılmaz	Yüksel	Yılmaz Yüksel	
49	Selma	Kaya	Selma Kaya		49	Şaban	Ateş	Şaban Ateş	
50	Ayten	Yılmaz	Ayten Yılmaz		50	Halil İbrahim	Aksoy	Halil İbrahim Aksoy	
*	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 kadın isim kullanılarak oluşturulmuştur.				*	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 erkek isim kullanılarak oluşturulmuştur.			
**	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 soyisim kullanılarak oluşturulmuştur.				**	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 soy isim kullanılarak oluşturulmuştur.			
***	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 kadın isim ile ilk 50 soyisim çaprazlanarak oluşturulmuştur.				***	Liste T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü'nün nüfus kayıtlarına göre en çok kullanılan ilk 50 erkek isim ile ilk 50 soyisim eşleştirilerek oluşturulmuştur.			
****	Doktora tezinde tablolarda kullanılmak üzere kısaltılmış kodları ihtiva eder. O harfi, "Odak Grup Görüşmesi Katılımcıları"nı; G harfi "Günce Katılımcıları"nı; D harfi ise "Derinlemesine Mülakat Katılımcıları"nı ifade eder.				****	Doktora tezinde tablolarda kullanılmak üzere kısaltılmış kodları ihtiva eder. O harfi, "Odak Grup Görüşmesi Katılımcıları"nı; G harfi "Günce Katılımcıları"nı; D harfi ise "Derinlemesine Mülakat Katılımcıları"nı ifade eder.			

RENK SKALASI	
	Odak Grup Görüşmesi İsim Listesi
	Günce Katılımcıları İsim Listesi
	Derinlemesine Mülakat İsim Listesi

EK 3-B: ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ KOD HARİTASI

1. Kutsal Zamanın Dini Anlamı	2. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı
1.1. Perşembe Gecesinde Önemli	2.1. Yemek Davetleri Verilmesi
1.1.1. Kaza Namazı Kılınması	2.1.1. İftar Davetleri
1.1.2. Kuran Okunması	2.1.1.1. Aile-Akraba İftarları
1.1.3. İbadet Edilmesi	2.1.1.2. Arkadaş İftarları
1.2. Cumaların Önemi	2.1.2. Sahur Davetleri
1.2.1. Cumanın Zaman Sınırı	2.2. İftar Sonrası Aktiviteler
1.2.1.1. Bazı Marketlerin Açık Olması	2.2.1. Kafelerde Zaman Geçirme
1.2.1.2. Bazı Marketlerin Kapalı Olması	2.3. Yemek Kültürü
1.2.1.3. Marketler Arası Mahalle Baskısı	2.3.1. Özenli Sofralar
1.2.2. Cuma Sohbetleri	2.3.2. Misafir Davet Edilmesi
1.2.2.1. Kuran Okunması	2.4. Kutsal Zamanda Ziyaret Mekânları
1.2.2.2. İkram Yapılması	2.4.1. Yahya Efendi Türbesi
1.3. Üç Ayların Önemi	2.4.2. Yuşa Hazretleri Türbesi
1.3.1. Mukabele Yapılması	2.4.3. Hırka-i Şerif Camii
1.3.2. Sohbetlere Katılım	2.4.4. Sultanahmet Camii
1.3.3. Camilerde Yardım Toplanması	2.4.5. Eyüp Sultan Camii
1.3.4. Sadakalarda Artış	2.5. Televizyon İzleme Alışkanlıkları
1.3.5. Yardımlaşma Artışı	2.5.1. Dini İçerikli Programlar
1.4. Kandillerin Önemi	2.5.1. Ramazan Programları
1.5. Ramazanın Önemi	2.5.2. Cuma Programları
1.5.1. Arkadaşlarla Görüşme Fırsatı	2.6. Çocuklara Yönelik Aktiviteler
1.5.2. Sohbetlere Katılım	2.6.1. Çocukların Yetiştirilmesi
1.5.3. Aile İçi Sohbetler	2.6.2. Hediye Alınması
1.5.4. Mukabele Yapılması	2.7. Sosyal Medya Kullanımı
1.6. Dini Bayramlar	2.7.1. Cep Telefonu Sahipliği
1.6.1. Kurban Bayramının Farkı	2.7.2. Sosyal Medya Hesabı Sahipliği
1.6.2. Akraba Ziyaretleri	2.7.3. Mesaj Türleri
1.6.3. Dini Vecibelerin Yerine Getirilmesi	2.7.3.1. Üç aylar Mesajları
1.6.4. Yeni Nesillerin Bayrama Bakışı	2.7.3.2. Cuma Mesajları
1.6.5. Bayramlaşmaların Bırakılması	2.7.3.3. Kandil Mesajları
1.6.6. Mevsimsel Etkiler	2.7.4. Mesaj Kaynakları
1.7. Hac	2.7.4.1. İş Arkadaşları
1.7.1. Hac Hazırlığı	2.7.4.2. Akraba Grupları
1.8. Umre	2.7.4.3. Aile Grupları
1.8.1. Umrenin Demografik Yapısı	2.7.4.4. Geleneksel Toplumsal Yapılar
1.8.2. Ramazan Umresi	2.7.5. Mesaj İçerikleri
1.8.3. Mevsimsel Tercihlerin Rolü	2.7.5.1. Videolu Mesajlaşmalar
1.8.4. Umrenin Her Sene Yapılması	2.7.5.2. Fotoğraflı Mesajlaşmalar

1.9. Yan Kodlar	2.7.5.3. Whatsapp Mesajlaşmaları
1.9.1. Online Kuran Grupları	2.7.6. Mesajlara İlişkin Görüş ve Eleştiriler
1.9.2. Nafle Oruçların Sorulması	2.7.6.1. Mesajlarla Alay Edilmesi
1.9.3. Kutsal Zamanda Sevap Kazanma Arzusu	2.8. Eski ve Yeni Ramazanlar Karşılaştırması
3. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	2.8.1. Dini Bayramlarda Tatil Alışkanlıkları
3.1. Zekât Verme	2.8.2. Mukabeleye Katılmak İstemeyen Çocuklar
3.1.1. Ramazanda Yoğunlaşma	2.8.3. Yeni Nesil Din Adamları
3.2. Sadaka Verme	4. Demografik Soruların Yöneltilmesi
3.2.1. Üç Aylarda yoğunlaşma	4.1. Yaşın Sorulması
3.2.2. Cuma Günlerinde Yoğunlaşma	4.2. Medeni Durumun Sorulması
3.2.3. Ramazan'da Yoğunlaşma	4.3. Eğitim Düzeyinin Sorulması
3.3. Fıtır Sadakası Verme	4.4. İş Durumunun Sorulması
3.4. Dışarıda Yemek Yeme Alışkanlıkları	4.5. Ailedeki Birey Sayısının Sorulması
3.4.1 Dışarıda İftar Alışkanlıkları	4.6. Hanehalkı Gelirinin Sorulması
3.4.1.1. İftar Menülerinin Pahalılığı	5. Güncenin Fiziki Özellikleri
3.4.1.2. Ev İftarlarına Dönüş Eğilimi	5.1. Bir Defter Hazırlanması
3.4.2. Dışarıda Sahur Alışkanlıkları	5.2. Üç Aylık Bir Zaman Dilimini Kapsaması
3.5. Yardım İçin Tasarruf Etme	5.3. Defterin A5 Boyutunda Olması
3.5.1. Para Biriktirme	5.4. Tarih Kısımının Olması
3.6. Alışveriş Harcamaları	5.5. Saat Kısımının Olması
3.6.1. Kaliteli Yemek İçin Harcama	5.6. Süre Kısımının Olması
3.6.2. Hediye Harcaması	

EK 4-A: GÜNCE ÇALIŞMASI⁴¹⁷

**MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFLAR
ÖZELİNDE
KUTSAL ZAMANIN
SOSYAL, KÜLTÜREL ve EKONOMİK
ANLAMI
DOKTORA TEZİ
“GÜNCE ÇALIŞMASI”**

⁴¹⁷ Günce çalışması tez çalışmasının eklerinde A4 formatında görünüyorsa da kullanım kolaylığı, daha az göz korkutucu olması, taşınabilirliği ve günlüğe benzerliği nedeniyle esasen A5 formatında spiralli şekilde tasarlanıp gönüllü katılımcılara elle veya posta yoluyla iletilmiş, güncelerin ulaşması sonrasında katılımcıların soruları yüzyüze ya da telefonla görüşme yoluyla yanıtlanmıştır. Katılımcılar kartopu örneklem yoluyla belirlenmiş kendilerini muhafazakâr olarak addeden orta sınıf aile bireyleridir. Günce 8 adet sorunun her gün tekrar sorulmasından oluşturulmuş yarı-yapılandırılmış bir dokümandır. Her gün için bir sayfa ayrılmış, tarih kısmı sayfanın sol üst köşesinde ayrıca belirtilmiştir. Güncede kapak sayfasının dışında gönüllü katılımlarına dair bir onam formu ile demografik bilgileri içeren bir bölüm de yer almaktadır. Katılımcılar günceyi her gün elle doldurmak üzere bilgilendirilmişlerdir. İşbu formda soruların yer aldığı tek bir sayfa örnek oluşturması açısından verilmiştir.

25 Şubat 2020

Saat:

Süre:

Sabah, öğle ve akşam yemeklerinde ne yediniz?

Misafir ağırladınız mı ya da misafirlığe gittiniz mi?

Alışveriş yaptınız mı? Yaptıysanız ne tür tüketim harcamalarında bulundunuz?

Televizyon izlediniz mi? Hangi programları izlediniz?

Gün içinde her hangi bir aktiviteye katıldınız mı? (Hayır faaliyetleri, Kutsal mekân ziyaretleri, mukabele gibi)

Kişisel dini aktiviteleriniz için ne kadar süre ayırdınız?

Rutin ibadet düzeninizin dışında dini aktiviteleriniz oldu mu?

Günün anlam ve önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

DEMOGRAFİK BİLGİLER

Cinsiyet:

Yaş:

Eğitim Düzeyi:

İş Durumu:

Medeni Durum:

(Varsa) Çocuk Sayısı ve Cinsiyetleri:

Ailedeki Birey Sayısı:

Aylık Hanehalkı Geliri:

Cep telefonu kullanıyor musunuz?

Sosyal medya hesaplarınız var mı? Varsa hangi sosyal medya hesaplarını kullanıyorsunuz?

T.C. İstanbul Üniversitesi

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Özcan Garan tarafından yürütülen “Muhafazakâr Orta Sınıflar Özelinde Kutsal Zamanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Anlamı” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı halk arasında Üç Aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında muhafazakâr orta sınıflar özelinde kutsal zamanın sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini anlamaya çalışmaktır. Araştırmada sizden 25 Şubat-23 Nisan 2020 arasında her gün on beş dakikalık bir süre ayırarak bu güncelyi tutmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 30 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece izninize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya garanozcan@gmail.com e-posta adresi ve 0 (505) 508 83 72 numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:

İmzası:

İletişim Bilgileri:

e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; ☐ kabul ediyorum ☐ kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

İmzası:

Araştırmacının

Adı-Soyadı:

İmzası:

EK 5-A: DERİNLEMESİNE MÜLAKAT SORU FORMU

Demografik Sorular

Cinsiyet:

Yaş:

Medeni Durum:

Aile Durumu: Çekirdek Aile () Geniş Aile ()

Ailedeki Birey Sayısı:

Eğitim Durumu:

İş Durumu:

I. Bölüm: Kutsal Zamanın Sosyal Anlamı:

1. Soru Grubu:

Genel:

1.1 Cuma günü diğer günlerden farklı olarak sosyal anlamda hayatınızda değişiklik oluyor mu? Oluyorsa nasıl?

- Cuma oturmaları, türbe ziyaretleri, mezarlık ziyaretleri, Cuma namazlarının farklı yerlerde kılınması vb.

Koronalı Zamanlar:

1.2 Korona virüsü nedeniyle Cuma gününün sosyal içeriği sizin için değişti mi? Değiştiyse nasıl?

- Cumalaşmaların telefon ya da mesaj yoluyla yapılması vb.

2. Soru Grubu:

Genel:

2.1 Üç aylar döneminin Recep ve Şaban aylarında diğer aylardan farklı olarak sosyal faaliyetlerinizde değişiklik oluyor mu? Oluyorsa nasıl?

- Kandiller özelinde bilgi verebilirsiniz.

Koronalı Zamanlar:

2.2 Bu Recep ve Şaban aylarında sosyal faaliyetleriniz değişti mi? Nasıl?

- Telefon ve internet kullanımından bahsedebilirsiniz.

3. Soru Grubu:

Genel:

3.1 Ramazanda aile ve akraba ilişkilerinde değişiklik oluyor mu? Oluyorsa nasıl?

- İkram, mukabele vb.

3.2 Ramazanda komşu ve arkadaş ilişkilerinde değişiklik oluyor mu? Oluyorsa nasıl?

- İkram, mukabele vb.

Koronalı Zamanlar:

3.3 Bu Ramazanda sosyal faaliyetleriniz değişti mi? Nasıl?

II. Bölüm: Kutsal Zamanın Kültürel Anlamı:

4. Soru: Kutsal gün ve gecelerde kutsal yerleri ziyaret ediyor musunuz?

5. Soru: Ramazan için ne tür hazırlıklar yaparsınız?

6. Soru: Ramazanda kimlerin iftar davetlerine gidersiniz ya da kimler için iftar daveti verirsiniz?

7. Soru: Eski Ramazanlar ile günümüz Ramazanları arasında sizce benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

8. Soru: Ramazan Bayramlarını nasıl geçirirsiniz?

III. Bölüm: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı:

9. Soru Grubu:

Genel:

9.1 Cuma günleri, üç aylar, kandiller ya da Ramazan günlerinde ne tür hayır hasenatlar yapıyorsunuz?

Koronalı Zamanlar:

9.2 Evde kaldığımız bu günlerde hayır ve hasenat alışkanlıklarınızda değişiklikler oldu mu? Nasıl?

10. Soru Grubu:

Genel:

10.1 Sadaka ve zekâtlarınızı Ramazan gibi kutsal zamanlarda mı verirsiniz?

10.2 Bu yardımlarınız aynı mı nakdî mi oluyor?

10.3 Yardımlarınızı kurumsal olarak mı yapıyorsunuz?

10.4 Kurumsal değilse böyle durumlarda elden mi götürmeyi tercih ediyorsunuz?

Koronalı Zamanlar:

10.5 Evde kaldığımız bu günlerde sadaka ve zekât verme alışkanlıklarınızda bir değişiklik oldu mu? Nasıl?

11. Soru: Dışarıda iftar açtığınız ya da sahura gittiğiniz oluyor mu?

11.1 Ne tür yerleri tercih ediyorsunuz?

11.2 Semt ve mekân tercihiniz oluyor mu?

12. Soru: Kurban keser misiniz?

12.1 Kendiniz mi kesersiniz? Kendiniz kesiyorsanız nasıl bir paylaşım yapıyorsunuz?

12.2 Bağış mı yaparsınız? Bağış yapıyorsanız bağışınızı kişilere mi yapıyorsunuz kurumlara mı?

13.Soru: Hacca gittiniz mi? Ailenizden birinin hacca gitmesine vesile oldunuz mu?

13.1 Hacdan önce ya da sonra sosyal faaliyetlerde bulundunuz mu?

13.2 Hacdan önce ya da sonra hediyeleştiniz mi?

14.Soru: Umreye gittiniz mi? Ailenizden birinin umreye gitmesine vesile oldunuz mu?

14.1 Umrenizi Ramazan gibi kutsal bir zamana denk getirdiniz mi?

14.2 Umreden önce ya da sonra sosyal faaliyetlerde bulundunuz mu?

14.3 Umreden önce ya da sonra hediyeleştiniz mi?

15.Soru: Aşure günü ya da Muharrem ayı sizin için ne anlam ifade ediyor?

- Aşure hayır vb.

EK 5B: DERİNLEMESİNE MÜLAKAT KOD HARİTASI

1. Kutsal Zamanın Dini Anlamı	6.1.4. Zekât Verilen Yer Tercihleri
1.1. Cuma Gününün Dini Anlamı	6.1.4.1. Kişisel Tercihler
1.1.1. Cumanın Zaman Sınırı	6.1.4.1.1. Kişisel Sorumluluk
1.1.2. Ramazan Cumalarının Önemi	6.1.4.1.2. İhtiyaç Sahibine Hızlı Ulaşım
1.1.3. Cuma Namazı	6.1.4.1.3. Memleketteki İhtiyaç sahipleri
1.1.4. Manevi Hissiyat	6.1.4.1.4. Komşular
1.1.5. Kuran Okuma	6.1.4.1.5. Aile/Akraba Çevresi
1.1.6. Dua Etme	6.1.4.1.6. Arkadaş Çevresi
1.2. Üç Ayların Dini Anlamı	6.1.4.1.7. Yabancı İhtiyaç Sahipleri
1.2.1. Kutsal Zaman Hiyerarşisi	6.1.4.1.7.1. Ailevi Bağlantılar
1.2.2. Dini Yönün Ağır Basması	6.1.4.1.7.2. İş Çevresi Bağlantıları
1.2.3. Üç Ayların Anlamı/Önemi	6.1.4.2. Kurumsal Tercihler
1.2.3.1. Ramazan Atmosferine Girilmesi	6.1.4.2.1. Yurtiçi
1.2.3.2. Diğer Günlerle Aynı Olması	6.1.4.2.1.1. İHH
1.2.4. Üç Aylarda İbadet	6.1.4.2.1.1.1. Yetim Yardımı
1.2.4.1. Üç Aylarda Oruç Tutma	6.1.4.2.1.1.2. Suriye'de İftar Yardımı
1.2.4.2. Üç Aylarda Allah'ı Zikretme	6.1.4.2.1.1.3. Göçmen Yardımı
1.2.5. Kandillerde İbadet	6.1.4.2.1.1.4. Fıtır Sadakası
1.2.5.1. Kandillerde Kuran Okuma	6.1.4.2.1.1.5. İftar Yardımı
1.2.5.2. Kandillerde Oruç Tutma	6.1.4.2.1.2. Kızılay
1.2.5.3. Kandillerde Dua Etme	6.1.4.2.1.2.1. Su Kuyusu
1.2.5.4. Kandillerde Nafile Namaz Kılma	6.1.4.2.1.3. Widenyourheart
1.2.5.5. Kandilleri Değerlendirme	6.1.4.2.1.3.1. Su Kuyusu
1.2.5.6. Kandillerde Tövbe Etme	6.1.4.2.1.3.2. Yemek Yardımı
1.2.5.7. Kandillerde Yalnız Kalma İhtiyacı	6.1.4.2.1.4. Diyanet Vakfı
1.2.5.8. Kandillerde Kutsal Mekân Ziyareti	6.1.4.2.1.5. AFAD
1.2.5.8.1. Mekke-Medine Ziyareti	6.1.4.2.1.6. Yeryüzü Doktorları
1.3. Ramazan Ayının Dini Anlamı	6.1.4.2.1.6.1. Yetim Yardımı
1.3.1. Oruç tutulması	6.1.4.2.1.7. Beşir Derneği
1.3.2. Namaz Kılınması	6.1.4.2.1.7.1. Kumanya Dağıtımı
1.3.3. Kuran Okunması-Dinlenmesi	6.1.4.2.1.8. Hemşehri Derneği
1.3.3.1. Hatim İndirme	6.1.4.2.1.9. LÖSEV
1.3.3.2. Mukabeleye Katılım	6.1.4.2.1.10. bizbizeyerizturkiyem
1.3.3.3. Online Ortak Hatim	6.1.4.2.1.11. Vakıflar/Dernekler
1.3.3.4. TV'de Kuran ve Meal Takibi	6.1.4.2.2. Yurt Dışı
1.3.4. Dua Edilmesi	6.1.4.2.3. Kurumlara Güven Sorunu
1.3.5. TV'den Kâbe'nin İzlenmesi	6.1.4.3. Karışık
1.3.6. Kadir Gecesinin Önemi	6.1.5. Zekâtın Niteliği
2. Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı	6.1.5.1. Nakdi Olarak
2.1. Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı	6.1.5.2. Ayni Olarak
2.1.1. Cuma Gününün Sosyal Anlamı	6.1.5.2.1. Çeyiz Yardımı
2.1.1.1. Aile Ziyareti	6.1.5.2.2. Erzak Yardımı
2.1.1.2. Aile İçin Muhabbet	6.1.5.2.3. Yardım Çeki
2.1.1.3. Arkadaşlarla Birliktelik Fırsatı	6.1.5.2.4. Kıyafet Yardımı
2.1.1.3.1. Cuma Öncesi Sohbet Alışkanlığı	6.1.5.2.5. Kömür Yardımı

2.1.1.3.2 Arkadaşlarla Birlikte Cumaya Gitme	6.1.5.2.6. Kira Yardımı
2.1.1.4. Cuma Sohbetleri	6.1.5.2.7. Eşya Yardımı
2.1.1.5. Evde Zaman Geçirme	6.1.5.2.8. Çocukların Okul Masrafının Karşlanması
2.1.2. Cuma Gününün Kültürel Anlamı	6.1.5.2.9. Fatura Yardımı
2.1.2.1. Cuma Namazı Cami Tercihleri	6.1.5.3. Hem Nakdî Hem Aynî
2.1.2.1.1. Caminin Atmosferi	6.1.5.4. Fiziki Yardım
2.1.2.1.2. Mekânların Maneviyatı	6.1.6. Yıl İçi Verilme Zamanı
2.1.2.1.3. Rekreasyon Alanlarının Oluşu	6.1.6.1. Yıl İçerisinde Dağıtım
2.1.2.1.4. Caminin Tarihi Kimliği	6.1.6.2. Ramazan'da Dağıtım
2.1.2.1.5. Camiye Yakın Tanıdık Oluşu	6.1.6.3. Karışık Dağıtım
2.1.2.1.6. Cami İmamının Kıraati	6.1.6.4. Doğru Zaman İhtiyaç Zamanıdır
2.1.2.1.7. Caminin Büyüklüğü	6.1.7. Zekât Yan Kodlar
2.1.2.1.8. Caminin Mimarisi	6.1.7.1. Az Kişiyeye Daha Çok Zekât
2.1.2.1.9. Caminin Estetiği	6.1.7.2. Zekâtların Not Edilmesi
2.1.2.2. Türbe Ziyaretleri	6.1.7.3. Zekât ile İlgili Farklı Görüşler
2.2. Üç Ayların Sosyokültürel Anlamı	6.1.7.4. Zekât Hesabının Tutulmaması
2.2.1. Kandillerin Sosyal Anlamı	6.1.7.5. Zekât-Sadaka Ayrımının Olmaması
2.2.1.1. Kandillerde Sosyal İlişkiler	6.2. Sadaka
2.2.1.1.1. Kandillerde Aile İlişkileri	6.2.1. Sadakanın Türü
2.2.1.1.2. Kandillerde Akrabalık İlişkileri	6.2.1.1. Yeni Eşya Sadakası
2.2.1.1.3. Kandillerde Arkadaşlık İlişkileri	6.2.1.2. Rastgele Sadaka
2.2.1.2. Kandil Tebriği	6.2.1.3. Yol Sadakası
2.2.1.2.1. Kandil Mesajlaşmaları	6.2.1.4. Fıtır Sadakası
2.2.1.2.2. Telefon Mesajı Bıkkınlığı	6.2.2. Sadakanın Zamanlaması
2.2.1.2.3. Büyüklerin Aranması	6.2.2.1. Ramazan
2.2.1.2.4. Arkadaşların Aranması	6.2.2.2. Yıl İçine Dağıtım
2.2.1.2.5. Küçüklerce Aranmama	6.2.2.3. Cuma Günü
2.2.1.2.6. Görev Bilincine Dönüşmesi	6.2.2.4. Kandil Günleri
2.2.2. Kandillerin Kültürel Anlamı	6.2.3. Sadakanın Verilen Şekli
2.2.2.1. Kandillerde Türbe Ziyareti	6.2.3.1. Elden
2.2.2.2. Kandillerde Mevlit Dinleme	6.2.3.1.1. Tanıdıklar
2.2.2.2.1. Nesil Farkının Etkisi	6.2.3.1.2. Komşulara Yardım
2.2.2.3. Kandillerde Cami Ziyaretleri	6.2.3.2. Kurumsal
2.2.2.3.1. Tarihi Cami Ziyaretleri	6.2.3.2.1. Camilere Yardım
2.2.2.4. Hediyeleşme	6.2.3.2.2. Aziz Mahmut Hüdai'ye Yardım
2.2.2.4.1. Aileye Yönelik Hediye Alma	6.2.3.2.3. Kuran Kursuna Yardım
2.2.2.4.2. Arkadaşlara Yönelik Hediye Alma	6.2.4. Yardımlaşma
2.2.2.4.3. Çocuklara Yönelik Hediye Alma	6.2.4.1. Yardımlaşma İlkeleri
2.2.2.5. Kandillerde Hayır Hasenat	6.2.4.1.1. Yardımların Amacı
2.2.2.5.1. Kandil Simidi Dağıtma	6.2.4.1.2. İktisadi Vazife Bilinci
2.2.2.5.2. Kandillerde Hamur Yapma	6.2.4.1.3. Yardımlaşma Bütçesi
2.2.2.5.3. Kandillerde Helva Yapma	6.2.4.1.4. İhtiyaç Sahiplerinin Rencide Edilmemesi
2.3. Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı	6.2.4.2. Yardımlaşmanın Önündeki Engeller
2.3.1. Ramazan Tebriği	6.2.4.2.1. STK'ların Bursları Kesmesi
2.3.2. Ramazan Davetleri	6.2.4.2.2. Bağışçıların Artmaması
2.3.2.1. Yatılı Aile Ziyaretleri	6.2.4.2.3. Yardımlaşma Tembelliği

2.3.2.2. İftar Davetleri	6.2.4.2.4. Üst Sınıflardaki Duyarsızlık
2.3.2.2.1. Davet Türleri	6.2.4.2.5. Ev Sahiplerinin Yardım Geliyor Dürtüsü
2.3.2.2.1.1. Aile /Akraba İftarları	6.2.4.3. Alternatif Yardım Çeşitleri
2.3.2.2.1.2. Arkadaş İftarları	6.2.4.3.1. Çöp Ev Temizliği
2.3.2.2.1.3. Komşu İftarları	6.2.4.3.2. Öğrenci Burs Yardımı
2.3.2.2.1.4. İşyeri İftarları	6.2.4.3.3. Sokak Hayvanlarına Yardım
2.3.2.2.1.5. Dernek/Vakıf İftarları	6.2.4.3.4. Çöp Ev Temizliği
2.3.2.2.1.6. Sokak İftarları	6.2.4.3.5. Öğrenci Burs Yardımı
2.3.2.2.1.7. Öğrenci İftarları	6.2.4.3.6. Sokak Hayvanlarına Yardım
2.3.2.2.2. Davet Zamanları	6.2.4.3.7. Oruç Fidyesi
2.3.2.2.2.1. Hafta içi	6.2.4.3.8. Yardım Çeklerinin Olumlu Etkisi
2.3.2.2.2.2. Hafta sonu	6.2.4.3.9. Afrika'da Kuyu Açtırma
2.3.2.2.3. Davet Yoğunluğu	6.2.4.3.10. Bayram Harçlığı
2.3.2.2.3.1. Dörtte Bir	6.2.4.4. Koronali Zamanların Yardımlaşmaları
2.3.2.2.3.2. Üçte Bir	6.2.4.4.1. Yardımlarda Gönderme Şekli Değişimi
2.3.2.2.3.3. Yarı Yarıya	6.2.4.4.1.1. Paketlerle Ürün Yardımı
2.3.2.2.3.4. Nedeysse Tümü	6.2.4.4.1.2. Banka Yoluyla Gönderme
2.3.2.2.4. Davet Yoğunluğu	6.2.4.4.1.3. İhtiyaç Sahiplerine Direkt Teslim
2.3.2.2.4.1. Camide Teravih Namazı	6.2.4.4.1.4. Yurtdışından Yurtiçine Kayış
2.3.2.2.4.2. Cemaatle Teravih Namazı	6.2.4.4.1.5. Ev Sahibinden Kira Desteği
2.3.2.2.4.3. Cemaatle Akşam Namazı	6.2.4.5. Yardımlarda Hedef Kitle Değişimi
2.3.2.2.4.4. Sohbet	6.2.4.5.1. Korona Kaynaklı İşsizlere Yardım
2.3.2.2.5. Sahur Davetleri	6.2.4.5.2. Site Güvenlikçilerine Yardım
2.3.3. Kültürel Ziyaretler	6.2.4.5.3. Kurumdaki İşçilere Yardım
2.3.3.1. Ülke İçi Ziyaretler	6.3. Hac
2.3.3.1.1. İstanbul İçi Ziyaretler	6.3.1. Hacca Gitme İsteği
2.3.3.1.1.1. Sultanahmet Külliyesi	6.3.2. Hac Hazırlığı
2.3.3.1.1.2. Eyüp Sultan Külliyesi	6.3.2.1. Helalleşme Ziyaretleri
2.3.3.1.1.3. Beyazıt Külliyesi	6.3.3. Diyanet Hac Başvurusu
2.3.3.1.1.4. Cami Ziyaretleri	6.3.3.1. Kuranın Çıkması
2.3.3.1.1.5. Süleymaniye külliyesi	6.3.4. Hac Sonrası Hediyeleşme
2.3.3.1.1.6. Hırka-i Şerif Camii	6.3.4.1. Baharat
2.3.3.1.1.7. Yahya Efendi Türbesi	6.3.4.2. Seccade
2.3.3.1.1.8. Yuşa Hazretleri Türbesi	6.3.4.3. Hurma
2.3.3.1.1.9. Karaköy Yeraltı Camii	6.3.4.4. Zemzem Suyu
2.3.3.1.1.10. Yeni Camii	6.3.5. Hac Yan Kodlar
2.3.3.1.1.11. Şakirin Camii	6.3.5.1. Hac Mükellefiyeti
2.3.3.1.1.12. Üsküdar Selimiye Camii	6.3.5.2. Mekke'nin Yapılaşmasına Tepki
2.3.3.1.1.13. MÜ İlahiyat Camii	6.3.5.3. Farklı Ülke Üzerinden Gitme
2.3.3.1.1.14. Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi	6.3.5.4. Hac Konformizmi
2.3.3.1.1.15. Sahabe Kabirleri	6.3.5.5. Kadınlar İçin Haccın Zorluğu
2.3.3.1.1.16. Yenikapı Ramazan Eğlenceleri	6.3.5.6. Kâbe'nin Esaret Altında Oluşu
2.3.3.1.2. İstanbul Dışı ziyaretler	6.7. Umre
2.3.3.1.2.1. Bursa	6.7.1. Umreye Gitme İsteği
2.3.3.1.2.2. Edirne	6.7.2. Birlikte Gidilen Kişiler

2.3.3.2. Ülke Dışı Ziyaretler	6.7.2.1. Tek Başına Gitme
2.3.3.2.1. Ramazan Umresi	6.7.2.2. Çekirdek Aileyle Gidiş
2.3.3.2.2. Kudüs-Mescid-i Aksa Camii	6.7.2.3. Geniş Aileyle Gidiş
2.3.4. Geleneksel Yiyeceklerin Hazırlanması	6.7.2.4. Akrabayla Gidiş
3.2.4.1. Memleketten Yöresel Yiyecek Kargosu	6.7.2.5. Arkadaşlarla Gidiş
2.3.5. Çocuklara yönelik Aktiviteler	6.7.2.6. Çalışanlarla Gidiş
2.3.5.1. Çocuk Odaklı Ramazan	6.7.3. Umre Hazırlığı
2.3.5.2. Yemek Hazırlama Aktivitesi	6.7.3.1. Helalleşmek İçin Telefonlaşma
2.3.5.3. Oyunlar Geliştirmek	6.7.3.2. Helalleşme Ziyaretleri
2.3.5.4. Ramazan Panosu	6.7.4. Umre Organizasyonu
2.3.5.5. Ramazan Çadırı	6.7.4.1. Diyanetin Organizasyonu
2.3.5.6. Ramazan Köşesi	6.7.4.2. Özel Tur Şirketi
2.3.5.7. Noel Çağrışımı Etkinlikler Eleştirisi	6.7.5. Kalış Yeri
2.3.6. Eski-Yeni Ramazanlar Karşılaştırması	6.7.5.1. Kişisel Devre mülk
2.3.6.1. Çocukluk Anıları Vurgusu	6.7.5.2. Hilton
2.3.6.2. Eski Günlere Özlem Duyulması	6.7.6. Umre Zamanı Seçimi
2.3.6.3. Komşuluk Kurumunun Zayıflaması	6.7.6.1. Ramazan Umresi
2.3.6.4. Eski Kültürel Ziyaretler	6.7.6.2. Üç Aylar Umresi
2.3.6.5. Yaşam Tarzının Değişmesi	6.7.6.3. Uygun Mevsim Zamanı
2.3.6.6. Oruç tutmamanın Göstere Göstereliği	6.7.6.4. Herhangi Bir Zaman
2.3.6.7. Kalabalık İftar Sofraları	6.7.7. Umre Dışı Ziyaretler
2.3.6.8. Öğrencilik Yıllarında Mütevazı İftarlar	6.7.7.1. Hicaz Demiryolları İstasyonu
2.3.6.9. Eskiden Geleneksel Yemek Yapımı	6.7.8. Umre Sonrası Hediyeleşme
2.3.6.10. Cemaat Ruhunun Kaybolması	6.7.8.1. Hurma
2.3.6.11. Eski Samimiyetin Azalması	6.7.8.2. Zemzem Suyu
2.3.6.12. Televizyonun Olumsuz Etkisi	6.7.8.3. Tesbih
2.3.6.13. Dünya Meşgalesinin Fazlalığı	6.7.8.4. Baharat
2.3.6.14. Arkadaşlık Kurumunun Güçlenmesi	6.7.8.5. Seccade
2.3.6.15. Sosyal Medyanın Olumsuz Etkisi	6.7.8.6. Namaz Feracesi
2.3.6.16. Oruç Tutanlara Karşı Özensizlik	6.7.9. Umre Yan Kodlar
2.3.6.17. Komşuluk Kurumundaki Değişim	6.7.9.1. Osmanlı'nın İmzası Topraklar
2.3.6.18. Maneviyatın Azalması	6.7.9.2. Arabistan'a Olumsuz Bakış
2.3.6.19. Eski Duygudaşlığın Kaybolması	6.7.9.3. Mekke ve Medine'deki Fakirlik
2.3.6.20. İşin Özünün Kaybolması	6.7.9.4. Arabistan Mallarına Bakış
2.3.6.21. Sosyalleşmenin Azalması	6.7.9.5. Umre Hediyesi Verme
2.3.6.22. Paylaşımın Azalması	6.7.9.6. Diyanet Rahatsızlığı
2.3.6.23. Dini Yaşamın Artık Dile Getiriliyor Oluşu	6.7.9.7. Çocuk Tasması
2.3.6.24. Eskiden Mahalle Ortamının Oluşu	6.8. Kurban İbadeti
2.3.6.25. Yöresel Marketlerin Açılması	6.8.1. Kurban İbadetinin Şekli
2.3.6.26. İftar/Sahur Organizasyonlarında Gösteriş	6.8.1.1. Şahsi Kesim
2.3.6.27. Sofra Kültürünün Değişmesi	6.8.1.2. Kurban Bağışı
2.3.6.28. Yeni Nesil İçin Farkın Olmayışı	6.8.1.3. Hem Şahsi Kesim Hem Bağış
2.3.6.29. İftar Davetlerinde Azalma	6.8.1.4. Kasaptan Et Alımı
2.3.6.30. Nesil Farkının Etkisi	6.8.2. Kurban Bağışının Şekli
2.3.6.31. Sohbet Farkı	6.8.2.1. Kişilere Bağış

2.3.6.32. Aile İlişkilerinde Yakınlık Farkı	6.8.2.2. Kurumlara Bağış
3. Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	6.8.2.2.1. Kızlay
3.1. Cuma Gününün İktisadi Anlamı	6.8.2.2.2. İHH
3.1.1. İş ve İbadet Dengesi	6.8.2.2.3. Yeryüzü Doktorları
3.1.1.1. Yakın Mesafeli Cami Tercihi	6.8.2.2.4. THY Widen Your Heart
3.1.2. Çalışma Hayatıyla İlgili Unsurlar	6.8.2.2.5. Kuran Kursu
3.1.2.1. Haftanın Yoğun Günü Olması	6.8.2.2.6. Menzil Cemaati
3.1.2.2. Çalışıyor Olmanın Olumsuz Etkisi	6.8.2.2.7. Erenköy Cemaati
3.1.2.3. İşyerinden Cuma Namazı İzni	6.8.2.2.8. Aziz Mahmut Hüdai Vakfı
3.1.2.4. İşyerinde Abdest Alınması	6.8.2.2.9. Diyanet Vakfı
3.1.2.5. İşyerine Kısıtlı gidiş	6.8.3. Kurban Bağışının Ulusal Kimliği
3.1.2.6. Cuma Günleri İşleri Hafifletme	6.8.3.1. Yurt İçi Bağış
3.1.2.7. Çalışanlarla Birlikte Cumaya Gitme	6.8.3.2. Yurt Dışı Bağış
3.1.2.8. Çalışanlara Cuma Namazı İzni	6.8.3.2.1. Afrika
3.2. Ramazan Ayının İktisadi Anlamı	6.8.4. Kurban Etinin Dağıtımı
3.2.1. Ramazana Hazırlık Alışverişi	6.8.4.1. Akrabalara Dağıtım
3.2.1.1. Pazar Alışverişi	6.8.4.2. Komşulara Dağıtım
3.2.1.2. Market Alışverişi	6.8.4.3. İhtiyaç Sahiplerine Dağıtım
3.2.1.3. Mısır Çarşısı Alışverişi	6.8.4.4. Arkadaşlara Dağıtım
3.2.2. Paylaşma ve Yardımlaşma İsteği	6.8.5. Kurban İbadeti Yan Kodlar
3.2.2.1. Paylaşma İsteği	6.8.5.1. Kurban İbadeti Hatıraları
3.2.2.2. Yardımlaşma İsteği	6.8.5.1.1. Çocuklukta Kurban Kesimi
3.2.2.3. İftar Daveti Yerine Fakirlere Yardım	6.8.5.1.2. Kurban Kesememe Acısı
3.2.2.4. Yardım Amaçlı Pide Dağıtımı	6.8.5.1.3. Bahçede Kurban Kesimi
3.2.3. Dışarıda İftar-Sahur Alışkanlığı	6.8.5.1.4. Kesimhanede Kurban Kesimi
3.2.3.1. Aranılan Mekânsal Özellikler	6.8.5.1.5. Kesimhanelerdeki Anlaşmazlıklar
3.2.3.1.1. Menü'nün Önemi	6.8.5.2. Yurt Dışı Bağışının Nedenleri
3.2.3.1.2. Hijyenik Koşulları Sağlaması	6.8.5.3. Korona-Çin Göndermesi
3.2.3.1.3. Yemeklerin Güzel Olması	7. Korona Salgını-Kutsal Zaman İlişkisi
3.2.3.1.4. Mekânın Alkolsüz Olması	7.1. Korona Salgınında Kutsal Zaman
3.2.3.1.5. Fiyat-Kalite Uyumu	7.1.1. Koronah Zamanların Cuma Günleri
3.2.3.1.6. Sosyal Medyada Paylaşmaya Değer Olması	7.1.1.1. Cuma Yasağında Duygusal Kırılma
3.2.3.1.7. İbadet Edebilme İmkânı	7.1.1.2. Yasaktan Önceki Son Cuma Tavrı
3.2.3.1.8. Manzaralı Olması	7.1.1.2.1. Olabildiğince Geç Gitme
3.2.3.1.9. Müzikli Bir Yer Olması	7.1.1.2.2. Fazla Kalamdan Erken Çıkma
3.2.3.1.10. Bahçeli-Açık Olması	7.1.1.3. Cum Gününde Değişiklikler
3.2.3.1.11. Mütevazı Olması	7.1.1.3.1. Cuma Atmosferinde Eksiklik
3.2.3.2. Semt Tercihleri	7.1.1.3.2. İşyeri Mutfağının Kapanması
3.2.3.2.1. Sultanahmet	7.1.1.3.3. Cuma Mesajlaşmalarında Azalma
3.2.3.2.2. Fatih	7.1.1.3.4. Cuma Oturmalarının Kalkması
3.2.3.2.3. Eyüp	7.1.1.3.5. Maneviyatın Azalması
3.2.3.2.4. Üsküdar	7.1.1.3.6. Camilerin Kapalılığı
3.2.3.2.5. Çengelköy	7.1.1.3.7. Daha Fazla Evde Zaman Geçirme
3.2.3.2.6. Emirgan	7.1.1.3.8. Çalışanlara İzin Verilmesi
3.2.3.2.7. Florya	7.1.1.3.9. İşyerinde Müşteri Azlığı
3.2.3.3. Semt Tercihleri	7.1.2. Koronah Zamanların Üç Ayları
3.2.3.3.1. Restoran	7.1.2.1. Camilerin Kapalılığı

3.2.3.3.2. Sosyal Tesis	7.1.2.2. Çekirdek Aileye Dönüş
3.2.3.3.3. Sarı Köşk	7.1.2.3. Yüz yüze Aile Ziyaretleri
3.2.3.3.4. Cemile Sultan Korusu	7.1.2.4. Telefonla Görüşme Sayısında Artış
3.2.3.4. Dışarı Sahur-İftar Alışkanlıklarına Eleştiriler	7.1.2.5. Akrabalarla Görüntülü görüşme
3.2.3.4.1. Abartılı Fiyatlar	7.1.2.6. Arkadaşlarla Görüntülü Görüşme
3.2.3.4.2. Yemek İsrafi	7.1.2.6.1. Online Bilgisayar Oyunları
3.2.3.4.3. Gösterişçilik	7.1.2.7. Koronanın Sosyal Hayata Etkisinin Olmaması
3.2.3.4.4. Çalışanların İftar Saati Aç Kalması	7.1.3. Koronah Zamanların Ramazanları
4. Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	7.1.3.1. Ramazanın Sade Geçmesinden Mutluluk
4.1. Cuma Gününün Siyasi Anlamı	7.1.3.2. İftar Davetlerinin Verilememesi
4.1.1. Cumanın Diğer Günlerle Aynı Olması	7.1.3.3. Koronaya Rağmen Ev Ziyaretleri
4.1.2. Müslüman Kimliğinin Gizlenmesi	7.1.3.4. Ramazan Atmosferinde Eksiklik
4.1.3. Tatil Günü Olmaması	7.1.3.5. Vaktin Daha Verimli Geçirilmesi
4.1.4. İşgünü Olması	7.1.3.6. Online Mukabeleye Katılım
4.1.5. Siyasi Mesajlaşmalar	7.1.3.7. Maddi Harcamaların Azalması
4.2. Koronah Zamanların Cuma Günleri	7.1.3.8. Radyodan Mukabeleye Katılım
4.2.1. Cuma Yasağında Duygusal Kırılma	7.1.3.9. Uzun Süreli Aile Ziyaretlerinin İptali
4.2.2. Yasaktan Önceki Son Cuma Tavrı	7.1.3.10. Mukabeleye Başlanması
4.2.2.1. Olabildiğince Geç Gitme	7.1.3.11. Kitap Okumada Artış
4.2.2.2. Fazla Kalmadan Erken Çıkma	7.2. Koronah Zamanların Dini Anlamı
4.2.3. Cuma Gününde Değişiklikler	7.2.1. Umrenin İptal Edilmesi
4.2.3.1. Cuma Atmosferinde Eksiklik	7.2.2. Koronanın Manevi Mesajı
4.2.3.2. İşyeri Mutfağının Kapanması	7.2.3. Maneviyatın Artışı
4.2.3.3. Cuma Mesajlaşmalarında Azalma	7.2.4. Evde Cemaatle Namaz Kılma
4.2.3.4. Cuma Oturmalarının Kalkması	7.2.5. Cemaatle İbadet Eksikliği
4.2.3.5. Maneviyatın Azalması	7.2.6. Nefis Muhasebesi
4.2.3.6. Camilerin Kapalılığı	7.2.7. Mukabelelerde Dijital Paylaşım
4.2.3.7. Daha Fazla Evde Zaman Geçirme	7.3. Koronah Zamanların Sosyokültürel Anlamı
4.2.3.8. Çalışanlara İzin Verilmesi	7.3.1. Aileyle Zaman Geçirme Fırsatı
4.2.3.9. İşyerinde Müşteri Azlığı	7.3.2. Yazlığa Taşınma
5. Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı	7.3.2.1. Doğanın İçinde Olma
5.1. Ramazanın Psikoloji Anlamı	7.3.2.2. Komşuluk İlişkilerinin Olmayışı
5.1.1. Nefis Muhasebesi	7.3.3. İletişim Araçlarının Kullanımında Değişim
5.1.2. İnzivaya Çekilme İsteği	7.3.3.1. Görüntülü Görüşmelerde Artış
5.1.3. Kendini Tecrit Etme	7.3.3.1.1. Arkadaşlarla Görüntülü Görüşme
5.1.4. Geçmişî Yad Etme	7.3.3.1.2. Aileyle Görüntülü Görüşme
5.1.5. Hatıra Oluşturma	7.3.3.2. Aile Ziyaretlerinde Değişiklikler
5.1.6. Manevi Deneyim	7.3.3.2.1. Aileyi Ziyaret Edememe
5.1.7. Kendini Kontrol Altında Tutma	7.3.3.2.2. Aileye Ziyarete Devam Edilmesi
6. Kutsal Zamanın İbadet Boyutu	7.3.3.2.3. Ebeveyn Risk Grubu
6.1. Zekât	7.3.3.2.4. Çekirdek Aileye Dönüş
6.1.1. Organizasyon Sahibi	7.3.3.4. Görüşülmeyen Kişilerin Aranması
6.1.1.1. Kadın	7.3.3.5. Sosyal Medya Kullanımında Artış
6.1.1.2. Erkek	7.3.3.6. Ailevi Telefon Görüşmelerin Artışı

6.1.2. Zekâta Aracılar	7.3.4 Koronanın Olumlu Çağrışımları
6.1.2.1. Güvenilir Tanıdıklar	7.3.4.1. Evde Kalabilme Fırsatı
6.1.2.2. Aile/Akraba	7.3.4.2. Yeni Mutfak Adetleri
6.1.2.3. Komşular	7.3.5. Koronanın Olumsuz Çağrışımları
6.1.3.4. Arkadaşlar	7.3.5.1. Sosyal Tecrit
6.1.3. Zekâta Pozitif Ayrımcılık	7.3.5.2. Ev Hapsi
6.1.3.1. Yetimler	7.4. Koronali Zamanların İktisadi Anlamı
6.1.3.1.1. Her Çocuk İçin Bir Yetim	7.4.1. Günümüzün Müsrif Toplumu
6.1.3.2. Memleket Ayrımı	7.4.2. Stokçuluğun Nedeni
6.1.3.3. İhtiyaç Sahibi Öğrenciler	7.4.3. Sosyal Yardımlaşmaya Olumsuz Etkisi
6.1.3.4. İhtiyaç Sahibi Aileler	7.4.4. Ekonomik Etkiler
6.1.3.5. Suriyeli Göçmenler	
6.1.3.6. Evlenecek Çiftler	
6.1.3.7. Hastalar	
6.1.3.8. Engelliler	
6.1.3.9. Kadınlar	
6.1.3.10. Tanıdıklar	

EK 6: ETİK KURUL KARARI

Tarih ve Sayı: 19/06/2020-100470

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :35980450-663.05-
Konu :Özcan GARAN

Sayın Arş. Gör. Özcan GARAN

İlgi :02/04/2020 tarihli, 19623 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2020/32 dosya numaralı "Muhafazakar Orta Sınıflar Özelinde Kutsal Zamanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Anlamı" başlıklı çalışma Kurulumuzun 06.04.2020 tarih 05 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

e-İmzalı
Prof. Dr. N. Tolga SARUÇ
Başkan

EK :
1-Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Doğrulamak için:<http://194.27.128.66/envision.Sorgula/belge dogrulama.aspx?V=BE5FRKJSM>

Ayrıntılı bilgi için iribat : Süleyman ARIK Dahili : 10689

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34452 Beyazıt/Fatih-İstanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 14/05/2020-82835

İlgili makama,
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi **Arş. Gör. Özcan GARAN** "Muhafazakar Orta Sınıflar Özelinde Kutsal Zamanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Anlamı" başlıklı, **2020/32** dosya numaralı 02.04.2020 tarih ve **19623** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 06.04.2020 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile İlişki	Karar	e-İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Doç. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Doç. Dr. Şenife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTAŞ	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M. Katılmadı	

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : ÖZCAN GARAN

Doğum Yeri ve Tarihi : 18/01/1983, İZMİR

Öğrenim Durumu:

İlk Okul : Cumhuriyet İlköğretim Okulu

Orta Okul : Zeybekler Anadolu Lisesi

Lise : Zeybekler Anadolu Lisesi

Üniversite : Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans : İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek lisans Tez Konusu : Son Dönem Osmanlı Mimarisinde Mimarbaşılık Müessesesi ve Mimar Kemalettin Okulu (1909-1927)

Doktora : İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Doktora Programı

Çalıştığı Kurum : İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Araştırma Görevlisi